

PhDr. Anton Hruboň, PhD. sa narodil 26. októbra 1989 v Nitre. Po maturite na štátnom gymnáziu v Ružomberku nastúpil roku 2007 na Fakultu humanitných vied (dnes Filozofická fakulta) Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Magisterské štúdium histórie ukončil v roku 2012, rigorózne pokračovanie v roku 2015. V auguste 2015 úspešnou obhajobou dizertačnej práce absolvoval interné doktorandské štúdium v odbore slovenské dejiny na Katedre histórie materskej fakulty a bol mu udelený vedecký titul PhD. Od septembra 2015 pôsobí ako odborný asistent na Katedre európskych kultúrnych štúdií FF UMB.

Vo svojej výskumnej činnosti sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä ich spoločensko-politickým a kultúrnym aspektom. V širšom európskom kontexte v komparatívnej perspektíve skúma fašistické, národnosocialistické a nacionalistické organizácie, dejiny ideí, politickú propagandu a vybrané otázky menšinovej problematiky a národnostných konfliktov. Je autorom piatich monografických prác a približne 40 štúdií publikovaných doma i v zahraničí. Publikoval taktiež asi 70 odborných a popularizačných článkov, redakčne editoval sedem zborníkov. Od roku 2009 je editorom a šéfredaktorom internetového časopisu Druhá svetová.sk.

„ZA SLOVENSKÝ ŠTÁT, ZA NOVÚ EURÓPU!“
HLINKOVA GARDA V OBDOBÍ NEMECKEJ OKUPÁCIE

ANTON HRUBOŇ

„ZA SLOVENSKÝ ŠTÁT, ZA NOVÚ EURÓPU!“

HLINKOVA GARDA V OBDOBÍ NEMECKEJ OKUPÁCIE

Múzeum
Slovenského
Národného
Povstania
MUSEUM OF SLOVAK NATIONAL UPRISING

AntOn Solutions

ISBN 978-80-89514-31-1

9 788089 514311 >

Múzeum
Slovenského
Národného
Povstania
MUSEUM OF SLOVAK NATIONAL UPRISING

AntOn Solutions

**„ZA SLOVENSKÝ ŠTÁT, ZA NOVÚ EURÓPU!“
Hlinkova garda v období nemeckej okupácie**

Anton Hruboň

Anton Hruboň

„ZA SLOVENSKÝ ŠTÁT, ZA NOVÚ EURÓPU!“

Hlinkova garda v období nemeckej okupácie

Vydavateľ

AntOn Solutions, s. r. o. pre
Múzeum Slovenského národného povstania
Kapitulská 23
975 59 Banská Bystrica

Prvé vydanie

Recenzenti

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.
PhDr. Ivan Kamenec, CSc.
PhDr. Stanislav Mičev, PhD.

Návrh obálky

Mgr. Ivan Kocák

Sadzba

PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Jazyková redakcia

PaedDr. Anna Hruboňová

Tlač

Tlačiareň P+M grafické štúdio, Turany

Fotografia na obálke

Gardisti nastúpení na námestí v Banskej Bystrici počas osláv potlačenia Povstania dňa 30. 10. 1944 (Zdroj: Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica)

Počet AH 12,14

© Anton Hruboň 2015

© Múzeum Slovenského národného povstania – AntOn Solutions 2015

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89514-35-9

POĎAKOVANIE

Predkladaná monografia ako doplnená a rozšírená dizertačná práca predstavuje definitívne zavŕšenie môjho osemročného univerzitného štúdia. Preto považujem za morálnu povinnosť a zároveň poctu poďakovať osobám, ktoré ma počas neho sprevádzali a rôznym spôsobom (či už odborne alebo ľudsky) mi v jeho priebehu pomohli.

V prvom rade sa chcem poďakovať dvom školiteľom, ktorí si zhodne rozdelili vedenie mojich kvalifikačných prác – prof. PhDr. Karolovi Fremalovi, CSc. a prof. PhDr. Vladimírovi Varinskému, CSc. U prof. K. Fremala som sa naučil základom, zdobiacim prácu každého historika – vnútornému nutkaniu realizovať ku každej téme poctivý archívny výskum a formulovať vlastné stanoviská. Prof. V. Varinský mi zasa výrazne pomohol v cibrení mimopramenného uvažovania, vďaka čomu vidím mnohé historické problémy zložitejšie a viacvrstevnatejšie, než keď som ako prvák zasadol do lavíc Seminaria Albertynia. V neposlednom rade mi v priebehu doktorandského štúdia umožnil využívať značné finančné prostriedky z grantových projektov, bez ktorých by som aj napriek získaniu viacerých štipendií sotva dokázal zrealizovať výskum v Českej republike a Nemecku v takom rozsahu.

Nemenej veľké poďakovanie si zaslúžia i ďalší kolegovia z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod vedením PhDr. Rastislava Kožiaka, PhD. Osobite si cením prístup doc. PhDr. Michala Šmigľa, PhD., ktorý ma v mojom bádateľskom a publikačnom úsilí vždy všemožne podporil. Prajnú a priateľskú atmosféru, vďaka ktorej som čas na katedre trávil zásadne rád, vytvorili predovšetkým doc. PhDr. Peter Mičko, PhD. a doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.

Z osôb mimo materskej Katedry histórie patrí najväčšia vďaka kolegom z družobnej inštitúcie, Múzea SNP v Banskej Bystrici – PhDr. Marekovi Syrnému, PhD. a PhDr. Marianovi Uhrinovi, PhD. za početné diskusie, súvisiace nielen s témou publikácie. Generálnemu riaditeľovi PhDr. Stanislavovi Mičevovi, PhD. vďačím za prejavenu dôveru a ochotu vydať ju v rámci vydavateľskej činnosti múzea. Okrem neho sa pod finálnu podobu monografiu konštruktívnymi pripomienkami podpísali recenzenti prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. z Ústavu českých dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe a PhDr. Ivan Kamenec, CSc. z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Patrí im za ne úprimná vďaka. Prínosnými boli pre mňa tiež komentáre kolegu – bádateľa

Martina Mocka. Jeho kladené otázky ma prinútili isté pasáže rukopisu knihy viac „poľudštit“ a dovysvetliť, aby im bez najmenších problémov porozumel i nezainteresovaný čitateľ.

Obligátne na samotný záver vyjadrujem svoje veľké poďakovanie najbližšiemu rodinnému kruhu, špeciálne rodičom a priateľke Katke. Bez ich dlhoročnej všestrannej podpory by moja tvorivá práca bola len ťažko predstaviteľná. Táto kniha nie je výnimkou.

OBSAH

Úvod /7/

1 Nacistická okupačná prax a miesto domácich milícií v jej kontexte /26/

2 Politika /42/

Vývojové turbulencie HG v siločiarach domácej politiky a nemeckej ingerencie do 29. augusta 1944 /42/

Dni veľkých zmien: Reorganizácia HG po vypuknutí Povstania /61/

Politické koncepcie HG a jej miesto v politickom systéme a režime na Slovensku v období nemeckej okupácie /71/

Prílohy /86/

3 Vojenské nasadenie /93/

Materiálne zabezpečenie vojenských jednotiek HG /94/

I. poľný prápor HG v boji proti Povstaniu /102/

Aktivizácia, formovanie a činnosť POHG na západnom Slovensku /113/

Krach POHG na východe /121/

Problémy formovania, činnosť a rola POHG v kontexte oživovania režimových štruktúr na strednom Slovensku /125/

Centrálne povstalecké územie /125/

Problematické slovensko-poľské pomedzie /140/

Formovanie II. a strážneho poľného práporu HG /152/

Evakuácia zo Slovenska a posledné zapojenie HG do bojov /157/

Prílohy /165/

4 Perzekúcie /175/

Gardistická účasť na prenasledovaní Židov, politických oponentov, účastníkov a podporovateľov Povstania /175/

„My nič, to všetko Nemci“: Prípady Kremnička a Nemecká vo vojnových a po-vojnových súvislostiach /184/

Prílohy /195/

Záver /200/

Summary /205/

Zoznam použitých prameňov a literatúry /207/

Zoznam skratiek a značiek /219/

ÚVOD

Stalo sa už akýmsi akademickým folklórom, že väčšina autorov, píšuca o krátkom období Slovenského štátu (Slovenskej republiky)¹ z rokov 1939 – 1945, nezabudne zvyčajne hneď na prvých riadkoch svojich prác poukázať na jeho „kontroverznosť“. Na tejto floskule prirodzene nie je nič nepravdivé. Etapa vyše šesťročnej existencie prvého samostatného štátu v národných dejinách so sebou skutočne priniesla množstvo rozporov, ktoré historikom znemožňujú zaujať k nej konsenzuálnejšie hodnotiace stanovisko. Na jednej strane to z hľadiska stimuluovania výskumu vonkoncom neprekáža (skôr naopak), na druhej strane je zjavne aj vo svetle stále patetického verejného diskurzu čoraz väčšmi cítiť absenciu toho najpodstatnejšieho – pokúsiť sa Slovenskému štátu konečne nájsť zodpovedajúce miesto na úsečke moderných slovenských a európskych dejín. Lakonické konštatovanie o jeho rozporuplnosti sa dnes už máli. Bez snahy o kontextualizáciu udalostí vojnových rokov potom historická produkcia a narácia o tomto období niekedy pôsobí dosť vytrhnuto, akoby všetky spoločenské turbulencie v poltucte

[1] Práca využíva oba termíny ako ekvivalentné neutrálne pomenovania. Pokiaľ pojednáva o oficiálnom označení štátu do 21. 7. 1939, používa termín *Slovenský štát*, po tomto dátume pomenovanie *Slovenská republika*. Pri všeobecnejšom diskurze (napr. o otázke idey slovenskej štátnosti, a pod.) používa označenie *slovenský štát*. Pozri teoretický príspevok historika Ľubomíra Liptáka: Ústredný archív Slovenskej akadémie vied Bratislava, f. Ľubomír Lipták, inv. č. 152, šk. 9. LIPTÁK, Ľ.: *Problém historickej terminológie pri vyučovaní dejepisu* (1997); z najnovších tiež MICHELKO, R.: *Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945. Štúdie*. Bratislava : Politologický odbor Maticy slovenskej, 2014, s. 7 – 9. František Cséfalvay v diskusnom príspevku upozornil, že v poslednej dobe zaužívaný termín „prvá Slovenská republika“ nie je korektný, ba je „zásadne nesprávny“. F. Cséfalvay pritom argumentuje úzom v súčasnej Francúzskej republike, kde pre obdobie rokov 1940 – 1944 nejestvuje číselné označenie (III. republika končí v roku 1940 a IV. republika začína v roku 1944), t. j. ako píše, „demokratické zriadenie nie je kontinuálne s totalitným režimom“. CSÉFALVAY, F.: O vojenskej historiografii SNP a národnooslobodzovacieho zápasu. In: *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, M.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 2. Je však nanajvyšš otáznou, či je demokratický charakter režimu adekvátnym kritériom pre prisúdenie numerickej kontinuity štátu, čo dokazuje aj prax historiografií okolitých štátov. Obdobie rokov 1938 – 1939 možno v česko-slovenských dejinách sotva nazvať demokratickým, a predsa sa označuje ako druhá republika. Podobne je to aj s Poľskom počas Pilsudského vlády – II. *Rzeczpospolita* nekončí roku 1926, ale až roku 1945 (t. j. zahŕňa dokonca i obdobie rozdelenia Poľska a okupácie). Slovenský štát/Slovenskú republiku z rokov 1939 – 1945 bude práca uvádzať bez akýchkoľvek prívlastkov (vojnová, ľudácka, prvá), keďže „prívlastková“ terminológia stále vyvoláva zbytočné vášne a môže odkláňať pozornosť od podstaty pertraktovanej problematiky.

mimoriadne dynamickej periódy doslova spadli z jasného neba a odohrávali sa vo vzduchoprázдне bez širších súvislostí.

Obídenie týchto naoko vedľajších a pre niekoho nepodstatných či prehnane teoretizujúcich aspektov zákonite vedie k nepochopeniu kľúčových vývojových dominánt a trendov, ktoré utvárajú mozaiku o období Slovenského štátu. Tendenčný naratív, vypuklo sa prejavujúci najmä u skupiny tzv. národoveckých historikov, preceňovanie výpovednej hodnoty oral history a predovšetkým miestami až programové ignorovanie výsledkov bádania a nových metodických postupov zahraničných historiografií utvárajú vo vzájomnej korelácii presný opak toho, čo sa nazýva vyváženou interpretáciou a zmysluplným, racionálnymi argumentmi podloženým historickým textom. Vonkoncom nemožno skonštatovať, že celá, ba dokonca ani významnejšia časť slovenskej historiografie takémuto nekritickému prístupu pri hodnotení jednotlivých stránok histórie Slovenského štátu podlieha. Pred každým bádateľom bez rozdielu veku a skúseností tu však spomenuté nástrahy stoja a je nútený sa s nimi konfrontovať. O ich konkrétnych prejavoch ešte bude reč.

Téma Hlinkovej gardy (HG) v období nemeckej okupácie Slovenska, o ktorej bude práca pojednávať, nepatrí v rámci slovenskej historiografie medzi úplne nové, medzi tzv. „biele miesta“. Inovatívnu je však koncepcia, akou je reflektovaná a interpretovaná. Dejiny tejto organizácie, nerozlučne spojenej s ľudáckym režimom², nie sú totiž len suchým lineárnym príbehom vzostupu a pádu hlásateľov nacionálnosocialistickej „Novej Európy“, ale aj studnicou širších výskumných otázok.

Konkretizáciu zamerania monografie na pôsobenie HG v období nemeckej okupácie Slovenska ovplyvnili dva hlavné faktory. V prvom rade vývoj HG v záverečnej fáze ľudáckeho režimu patrí k najmenej spracovaným, a preto súčasne najviac zjednodušaným v odbornej spisbe, i v spoločenskom diskurze. Voľba vymedzeného úseku pôsobenia HG má však taktiež svoje sekundárne dôvody. Členská základňa Hlinkovej gardy, oživenej po vypuknutí Slovenského národného povstania³, sociálnou skladbou, postojmi, náladami a motiváciou bojovať či nebo-

[2] Pojem ľudácky režim je v práci používaný pre označenie režimu, vládnuceho na území Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Termín „ľudák“, „ľudácky“, atď. nechápe ako pejoratívum, ale ako termín pre pomenovanie príslušníka Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, resp. adjektívum so vzt'ahom k nej. Toto terminologické ujasnenie je potrebné uviesť z dôvodu, že v posledných rokoch sa v časti slovenskej historiografie, sympatizujúcej s režimom Slovenského štátu, objavujú pomerne komediálne tendencie zavádzať historické novotvary („ľudovec“, „ľudovecký“). Tieto pojmoslovné inovácie možno chápať ako snahu niektorých historikov vyradiť z používania – ako to chápu oni – „diskreditujúce“ termíny, v minulosti hojne využívané socialistickou historiografiou, ktorá s termínom ľudák/ľudáctvo operovala veľmi často a prirodzene v negatívnych asociáciách. Pozri napr. sprievodný komentár Františka Vnuka v memoároch MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 351, 355 a i.

[3] Práca bude synonymicky využívať pojmy *Slovenské národné povstanie* i *Povstanie*. Pre všeobecné označenie povstaleckej akcie v štádiu príprav používa termín *povstanie*, s malým začiatočným písmenom.

jovať za – ako píše historik Ivan Kamenec – potápajúcu sa loď,⁴ istým spôsobom reprezentovala celú vojnovú slovenskú spoločnosť „v malom“. Analýza vývoja Hlinkovej gardy v siločiarach politicko-vojenskej reality medzi vypuknutím Povstania a zánikom Slovenského štátu tak nie je len analýzou vnútorných turbulencií jednej organizácie. Do značnej miery predstavuje aj pomyselnú správu o stave spoločnosti na sklonku druhej svetovej vojny, ktorá reflektuje často pertraktované sociálne zjavy a trendy ako kolaborácia, bezbrehý fanatizmus, fatalistická viera v pravdivosť totalitnej ideológie alebo naopak, alibizmus, defetizmus a nihilizmus voči nadriadeným autoritám i imperatívom „národného záujmu“⁵, zdôrazňovaného po vypuknutí Povstania kolabujúcim režimom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). Ani 70 rokov od skončenia druhej svetovej vojny nejde o spoločensky mŕtvu tému, čo dokazuje neslabnúci spoločensko-historický diskurz a stále vedúce postavenie vojnového obdobia v spektre historiografickej produkcie na Slovensku (hoci nie už tak silné ako pred rokom 1989). Ako skonštatoval Valerián Bystrický, „*poznanie týchto skutočností má aj širší spoločenský dosah, lebo hodnotenie udalostí druhej svetovej vojny nás priamo automaticky spája so svetom, štátmi a spoločenstvami, ktoré v súčasnosti nadväzujú na výsledky druhej svetovej vojny*“.⁶

Dôkladné vsadenie témy do celého poľa súvislostí, nevyhnutných pre celkové pochopenie problémov a dilem vojnového obdobia, vysoko prevyšuje metodiku písania tzv. udalostných dejín, ktoré bývajú zvyčajne iba bezduchým prepisom archívnych prameňov. Povedané inými slovami, snaha zaplniť „biele miesta“ v historiografii je pri dnešných metodologických požiadavkách kladených na historika prinajmenšom samoučelná, ak autor skúmanú problematiku patrične nevsadí do kontextuálneho rámca. Tento kategorický imperatív modernej historickej vedy predstavoval odrazový bod pri konštruovaní koncepcie zhrnutia výsledkov niekoľkoročného výskumu.

Pôsobenie Hlinkovej gardy v období nemeckej okupácie Slovenska sa neoddeliteľne spája s jej totálnou transformáciou. Práve udalosti a okolnosti súvisiace s vypuknutím Povstania podnietili jej politickú mobilizáciu a organizačnú resuscitáciu. Tým, že pripojením väčšiny armádných posádok a časti žandárstva k povstaleckej akcii Ľudácky režim stratil ťažiskové kapacity ozbrojených síl, vzniklo v mocensko-bezpečnostnom aparáte kádrové vákuum. Režimoví činitelia sa po konzultácii s predstaviteľmi nemeckých okupačných štruktúr rozhodli situáciu riešiť militari-

[4] KAMENEC, I.: *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha : Anomal, 1992, s. 136.

[5] Národný záujem je objektívne ťažko definovateľný termín, balansujúci na hrane histórie a politológie. Keďže sa však v dobových dokumentoch v rôznych variáciách pomerne často objavuje, je potrebné ho aspoň rámcovo vymedziť. V kontexte politiky Slovenského štátu a jeho miesta vo vtedajšom geopolitickom systéme sa dá pod národným záujmom ponímať také úsilie Ľudáckej politickej reprezentácie, ktoré malo v jej predstavách smerovať k čo najpevnejšiemu postaveniu Slovenska ako štátoprávneho subjektu v systéme medzinárodných vzťahov (a to aj po očakávanej porážke nacizmu).

[6] BYSTRICKÝ, V.: Úvodom. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stan, východiská, perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 10.

záciou HG; zmenou jej charakteru z „politického vojska“ HSĽS na plnohodnotnú súčasť brannej moci Slovenskej republiky. Už od prvých septembrových dní roku 1944 boli formované vojenské jednotky – pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy (POHG) a poľné jednotky HG, ktoré v rámci možností v jednotlivých okresoch štátu suplovali úlohy rozpadnutej armády a žandárstva. Politika tak v agende gardy ustúpila do úzadia na úkor policajných a vojenských aktivít. Redukovať činnosť HG medzi vypuknutím Povstania a zánikom Slovenského štátu len na bojové nasadenie by však samozrejme zďaleka nepostihlo všetky jej vývinové aspekty. Práca je preto štruktúrovaná do štyroch kapitol, z ktorých tri (*Politika, Vojenské nasadenie, Perzekúcie*) zachytávajú kľúčové oblasti angažovania gardy počas nemeckej okupácie, pričom prvá – uvádzacia – načrtáva všeobecné zákonitosti nacistickej okupačnej politiky a fungovania domácich prorežimných zložiek v jej kontexte, z ktorých nemeckí činitelia vychádzali pri kreovaní základných kontúr postavenia HG v okupačnom systéme a režime. Takto zvolená štruktúra práce sleduje hneď niekoľko principiálnych zámerov.

V prvom rade si treba uvedomiť, že zmenu v postavení HG v záverečnej fáze existencie Slovenského štátu prvotne iniciovalo Nemecko, pre ktoré garda napriek rapidnému úpadku činnosti od jesene 1942 stále v krátkodobej i dlhodobej perspektíve predstavovala spoľahlivé jadro nacionálnosocialistickej línie slovenskej politiky. Úzka spolupráca s nemeckým mocensko-represívnym aparátom na Slovensku po všetkých stránkach – i keď s menšími pripomienkami nemeckej strany – nacistov utvrdila v správnosti ich úsudku, že z hľadiska využitia domácich kapacít pre svoje ciele je HG optimálnym nástrojom.

Nacistická taktika i stratégia, uplatňovaná na Slovensku po 29. auguste 1944, pravda, nebola prostoduchým experimentom. Nemci, obohatení empiriou z maňazovania podobnej situácie, aká na Slovensku nastala po vypuknutí Povstania, siahli po starých osvedčených metódach pacifikácie svojho *Kernraum*⁷. Z hľadiska kontroly a mobilizácie prorežimných síl Nemecko od úvodných dní (ba možno povedať, že od prvých hodín) vojenského zásahu na Slovensku držalo opraty pevne vo vlastných rukách. V základných východiskách prístupu k mocenským štruktúram spriateľeného štátu, ktorý zostal myšlienke „konečného víťazstva“ osudovo verný aj v krízových časoch, sa opierali o poznatky získané okupačnou praxou najmä v Talianskej sociálnej republike a Maďarsku. Korene politiky, uplatňovanej na Slovensku po 29. auguste 1944 voči „nepriateľským elementom“ (t. j. Židom, komunistom, účastníkom, podporovateľom Povstania, atď.), sú však, ako naznačuje sonda do vývoja v iných okupovaných krajinách, ešte staršieho dáta. Prvá kapitola

[7] Pojem *Kernraum* („základný/jadrový priestor“) sa v súvislosti so Slovenskom objavuje v niektorých dokumentoch nemeckej proveniencie, ktoré pojednávajú o povahe jeho inkorporácie v nemeckom veľkopriestore. Pozri SCHVARC, M.: >>Fahndung nach deutschem Blut<<? K otázke budúceho usporiadania slovenského priestoru v kontexte >>Volkstumspolitik<< SS. In: MIČEV, S. a kol.: *V perimetri zameriavača. Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 177.

tak ako celok na konkrétnych príkladoch ukazuje, že nacionálnosocialistická filozofia sanácie, revitalizácie a ovládania režimov, ktorým sa situácia takpovediac vymkla z rúk, vykazovala v špecifických permutáciách množstvo niekedy až prekvapujúcich konštánt. Poodhalením jej mechanizmov a jasným vymedzením vzťahu medzi okupačnou mocou a okupovaným štátom, formálne spravovaným vlastnou národnou vládou, dostane i následná hlavná časť monografie ucelenejší konceptuálny rámec. Detailnejšia komparácia využitia domácich milícií formátu HG vysoko prevyšuje rozsahové limity práce, preto sa náš exkurz do európskych dimenzií nacistickej okupačnej praxe obmedzuje len na načrtnutie základných faktorov, ktoré ovplyvnili zadelenie politických a vojenských úloh pre gardu v koncepcii nemeckej *Besatzungspolitik* na Slovensku.

Zatiaľ čo prvá kapitola má viac-menej charakter úvodu do paradigiem problematiky a vychádza najmä z najnovších dostupných odborných prác zahraničnej proveniencie, ďalšie tri sú už postavené predovšetkým na pôvodnom archívnom výskume. Pri ich pomenovaní boli zámerne zvolené jednoduché názvy, ktoré vystihujú tri hlavné polia pôsobnosti HG v skúmanom časovom období.

Kapitola s názvom *Politika* na úvod popisuje turbulencie HG do vypuknutia Povstania, nakoľko bez ich načrtnutia by pôsobenie gardy v období nemeckej okupácie Slovenska vyznievalo nekompaktne. Jednotlivé podkapitoly v chronologicko-logickom slede analyzujú, ako boli politické ambície HG spreď augusta 1944 saturované po nemeckej okupácii štátu a aké miesto HG zaujala v kontexte domácej politiky. Pri súčasných, nie úplne periférnych trendoch hodnotenia jej činnosti, reprezentovaných nekritickými obhajcami Slovenského štátu, bolo potrebné položiť zásadnú otázku: Do akého vývinového štádia vlastne táto organizácia v politickej rovine dospela? Bola politika, realizovaná gardistickým vedením, naplnením pôvodných ideálov z leta 1938, keď sa HG prehlasovala za ochrankyňu národných práv a avantgardu slovenskej nacionálnej revolúcie alebo, naopak, od týchto východísk radikálne odbočila a dala sa na cestu piatej kolóny až v takej miere, že možno hovoriť o jej totálnej degenerácii? Kým v prvých dvoch podkapitolách druhej kapitoly bude pozornosť venovaná skôr prejavom politiky HG v praxi, obsah tretej podkapitoly nastoľuje najpodstatnejšiu otázku: Čo svojou politikou v období nemeckej okupácie HG sledovala? Mala vôbec nejakú koncepciu budúceho smerovania Slovenska alebo zmuťovala do podoby revolučného sektárskeho klubu, ktorý chcel iba vládnuť bez programu a cieľov? Tieto otázky možno označiť za kľúčové, pokiaľ chceme pochopiť, či a v čom politika oživej HG korešpondovala s „národným záujmom“ Slovenska a Slovákov, alebo či smerovala do slepej uličky. Odpovede zároveň ponúknu jeden z možných pohľadov, ako generalizovane reflektovať ľudácku politiku v danom období, keďže garda tvorila jej integrálnu a v istom zmysle i formatívnu súčasť.

Tretia kapitola (*Vojenské nasadenie*) sa venuje najvýraznejšej podobe angažovania HG v rokoch 1944 – 1945. Úvodná podkapitola analyzuje materiálne podmienky, v akých muži zmobilizovaní do gardistických jednotiek po vypuknutí Povstania

(a v neskoršom období), pôsobili. Táto časť nie je zaradená pred ostatné náhodou. Materiálna stránka zabezpečenia gardistov a vybavenia jednotlivých ozbrojených oddielov HG totiž častokrát determinovala ich ochotu narukovať do formácií HG, bojovú morálku a, čo je najdôležitejšie, aj bojaschopnosť POHG a poľných jednotiek HG. Zámerom podkapitoly samozrejme nie je – nadnesene povedané – spočítať všetky páry číziem alebo počet pušiek, ktorými gardistické útvary disponovali. Ak tieto štatistické údaje uvádzané v situačných správach text bližšie glosuje, má to svoje opodstatnenie. Spomínané detaily, ako to napokon ukázali nominálne prípady z regiónov, priamo poznačili (ne)využitelnosť gardistických jednotiek vo väčších bojových konfrontáciách. Samotným vojenským nasadením HG sa zaoberá ďalších päť podkapitol.

Pred ujasnením konceptualizácie práce v predloženej podobe vyvstala dilema, ako túto obširnu problematiku ideálne poňať. Popis činnosti každého jedného oddielu by bola z hľadiska cieľov monografie značne kontraproduktívna, preto kapitola analyzuje bojové aktivity gardistických jednotiek zo širšia na regionálnej báze. Pracovné regionálne vymedzenie nevychádza z dobového územnosprávneho členenia Slovenskej republiky, ale z jednoduchého delenia Západ – Stred – Východ, čo má nielen svoje pragmatické, ale i historicky odôvodnené príčiny. V úplne iných podmienkach, v inom čase a v inej spoločenskej atmosfére sa formovali gardistické jednotky na západe krajiny pod kontrolou slovenskej vlády, v iných podmienkach na odrezanom východe a v absolútne odlišných na bývalom povstaleckom území stredného Slovenska. Regionálny prístup umožňuje odkryť špecifickú vývoja na miestnej úrovni, objasniť úroveň revitalizácie, stagnácie alebo kvasu mocenských štruktúr ľudáckeho režimu a HG v kontexte politicko-vojenskej reality na sklonku vojny a v neposlednom rade aj postoje obyvateľstva voči nim. POHG, ako ukazujú príslušné podkapitoly, boli inak vnímané v relatívne pokojných okresoch západného Slovenska a diametrálne napríklad inak na Hornej Orave. Cielene zvolený regionálny prístup, ba vo vybraných prípadoch až historická drobnokresba, ukazujú na širokú variabilitu aktivít vojenských jednotiek HG, ako sa kreovali v závislosti od aktuálnych potrieb režimu, miestnej samosprávy, ale i civilného obyvateľstva. Sumárne povedané, podkapitoly demonštrujú, v akej miere boli rozkazy z bratislavského centra aplikované v praxi, do akej miery zostali len na papieri, resp. do akej miery išli gardistické jednotky dokonca nad latku očakávaní Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HVHG). Náplň činnosti POHG totižto nebola ukotvená v nijakom oficiálnom predpise; neexistovalo žiadne kategorické vymedzenie ich právomocí vo vzťahu k ďalším slovenským bezpečnostným zložkám.

Samostatné podkapitoly v rámci tretej kapitoly o vojenskom nasadení gardy sú venované len dvom konkrétnym bojovým jednotkám – I. a II. poľnému práporu HG, a to hneď z dvoch príčin. I. i II. poľný prápor HG boli, resp. mali byť poverené kvalitatívne odlišnými úlohami než POHG, pôsobiace zväčša v jednotlivých okresoch. I. poľný prápor HG predstavoval jediné relevantnejšie bojové

zoskupenie, ktoré dokázal Ľudácky režim zmobilizovať a nasadiť v októbri 1944 na potlačenie Povstania. Prápor sa na línii Žilina – Ružomberok – Horný Liptov priamo zúčastnil frontových bojov, v čom spočíva jeho špecifickosť oproti ostatným gardistickým útvarom, poverených väčšinou bezpečnostnými, strážnymi a represívnymi úlohami. Jeho účasť v ťažení proti povstaleckej defenzíve bola skromným, no nie zanedbateľným príspevkom korodujúceho režimu k úspechu okupačných síl na severnom smere povstaleckého frontu. Sekundárne mesačné nasadenie práporu v poli režimu – a obzvlášť vedeniu HG – poslúžilo propagandisticky. Aktívny podiel gardistov na pacifikovaní odporu na považskej línii im umožnil pred verejnosťou manifestovať, že režim HSES nepretržite žije, povstalecká akcia ho neparalyzovala a napriek „vraženej dýke do chrbta“, dokázal pružne pookriať a plne sa zotaviť.

Osobitná pozornosť, hoci z iných príčin, je venovaná aj II. poľnému práporu HG. Táto jednotka, ktorá vznikla až začiatkom roku 1945, mala podľa plánov HVHG a velenia nemeckých okupačných síl predstavovať v štruktúrach ozbrojených útvarov HG vojenskú elitu. Gardisti jednotlivých rôt práporu podstúpili výcvik pod dohľadom nemeckých inštruktorov, pričom sa rátalo s ich využitím v bojoch pri obrane Slovenska, resp. pri ústupových bojoch proti nezadržateľne napredujúcej Červenej armáde. Príslušná podkapitola analyzuje, nakoľko sa podarilo nádeje vkladané do II. poľného práporu HG naplniť a nakoľko zostali len priantím gardistickej elity.

Tretou oblasťou angažovania HG, ktorou sa práca zaoberá, je jej podiel na perzekúciách (kapitola *Perzekúcie*). Čisto teoreticky vzaté, perzekúcie možno klasifikovať ako súčasť vojenského nasadenia. Nie „klasická“ HG (nachádzajúca sa aj po Povstaní v štádiu absolútneho rozkladu), ale práve tzv. aktivované ozbrojené jednotky HG sa stali „železnou päsťou“ režimu v boji proti vyhláseným nepriateľom štátu a národa. Perzekúcie však typologicky tvoria natoľko špecifickú stránku ich aktivít, že si zaslúžia byť analyzované samostatne. Kapitola postupne analyzuje podiel HG na perzekúciách v najširšom zmysle slova – od účasti na zatýkaniach židovského obyvateľstva a asistencie pri druhej vlne deportácií, cez násilnosti páchané na zadržaných osobách, až po spoluprácu pri vraždení civilistov. Dôsledné osvetlenie týchto stránok činnosti gardy má nesporný význam a ďalekosiahle dôsledky nielen z hľadiska vyvodzovania záverov o charaktere organizácie, ale aj Ľudáckeho režimu v záverečnej etape jeho existencie. Perzekučná mašinéria, rozpútaná zo strany HG po vypuknutí Povstania a najmä po jeho vojenskom potlačení, rôznym spôsobom (nezriedka s tragickými následkami) zasiahla tisíce osôb. Na rozdiel od niektorých starších prác však nejde o vytvorenie chronologického súpisu perzekučných akcií jednotiek HG so zoznamami ich obetí alebo o, vypožičajúc a adaptujúc si slová Jozefa Jablonického, „policajno-prokurátorský výklad“ v štýle sprievodnej mediálnej kampane k procesu s príslušníkmi POHG roku 1958.⁸ Aj

[8] JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 147.

keď vychádzajúc z výsledkov vlastného výskumu vonkoncom nemožno súhlasiť s obsahom relativizujúceho a už vôbec nie revizionistického diskurzu o spoluzodpovednosti gardistov za vojnové zločiny, treba celkom otvorene skonštatovať, že niekedy až teatrálné rezolútne hodnotenia činnosti POHG na historické bádanie nepôsobili a nepôsobia stimulačne. Preberanie reflexie HG v duchu spred roku 1989 vyvolalo bumerangový efekt a nechcene nahralo na smeč teóriám, ktoré zapojenie gardistov v represáliách spochybňujú a považujú ich za propagandistický výplod marxistickej historiografie. Podkapitola na modelovom príklade dvoch najznámejších prípadov masových vražd v Kremničke a Nemeckej poukáže nielen na slabiny revizionistickej argumentácie, ale súčasne načrtne hneď niekoľko problémov, súvisiacich so snahou historikov objasniť vojnové zločiny spred vyše 70 rokov. Pri pokuse o rekonštrukciu toho, ako k nim došlo a kto za ne nesie zodpovednosť, si historik v žiadnom prípade nevystačí s archívnymi prameňmi z vojnového obdobia. Súvislosti musí nutne hľadať i v dokumentoch z povojnových rokov, kedy bola otázka gardistických represálií otvorená hneď dvakrát – ľudovými súdmi v rokoch 1945 – 1947 (1948) a v spomínaných dvoch procesoch roku 1958. Konkrétnym nástrahám procesu analýzy a interpretácie represálií sa z dôvodu metodologickej i faktografickej obšírnosti bližšie venuje priamo zmieňovaná podkapitola.

Autori, ktorí sa doposiaľ zaoberali Hlinkovou gardou, poukazovali pri bilanovaní stavu spracovania problematiky na jednostrannosť staršej historiografie spred roku 1989. Na jednej strane je takýto názor pochopiteľný; na druhej strane sa natíska otázka, v čom konkrétne bola socialistická odborná spisba naozaj tendenčná a aké hodnotenia jej charakteru možno považovať len za takzvaný pohľad súčasnými (dnešnými) očami. Po novembri 1989 sa v slovenskej historiografii udomácnil dodnes pretrvávajúci trend apriórneho dištancovania sa od tzv. marxistických prác. Samozvanými novými pohľadmi či potrebou korigovať deformácie obzvlášť historici mladšej generácie autolegitimizovali nový kurz reflexie Slovenského štátu, pričom nepoškvrlenosťou vlastnej academickej erudície marxistickou metodológiou⁹ sa pomerne vehementne vymedzovali a vymedzujú voči starším kolegom.¹⁰ Je však nutné pripomenúť, že zďaleka nie všetka predno-

[9] Ako podotýka historik Adam Hudek, historici označovaní za marxistických boli nimi najmä v zárodkoch formovania marxistickej historiografie na Slovensku iba svojou rétorikou, nie metodickou pripravenosťou. HUDEK, A.: *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav, 2010, s. 62. Zdôraznime, že aj v prípade mnohých prác vydaných v neskoršom období 70. a 80. rokov tvorila marxistická pozlátka iba „nutné zlo“ v partiách, kde to bolo žiadané (hlavne v úvode a závere) a po faktografickej stránke majú predmetné diela nespornú hodnotu i dnes.

[10] HUDEK, A. – MICHELA, M.: Slovenský štát ako predmet záujmu historiografie po roku 1945. In: FIAMOVÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. a kol.: *Slovenský štát 1939 – 1945*.

vembrová produkcia si zaslúži byť označovaná ako zavádzajúca, tendenčná alebo priamo propagandistická.¹¹ V zásadných otázkach hodnotenia Hlinkovej gardy (resp. štruktúr ľudáckeho režimu všeobecne) nachádza aj nová vlna slovenskej historiografie so svojimi predchodcami viac prienikov než trecích plôch. Platí to i o prácach Petra Sokoloviča¹² a Vojtecha Kárpátyho¹³, ktorí sa v najväčšej miere vo svojom výskume špecializovali na problematiku HG.

Prvý menovaný je autorom prvej a doteraz jedinej monografie o dejinách organizácie, kde analyzuje prirodzene i obdobie nemeckej okupácie. Sokolovičova práca slúži každému bádateľovi nesporne ako odrazový mostík, ktorému sa v prvoetnej fáze heuristiky nemôže vyhnúť. Paradoxne, najväčšou slabinou Sokolovičovej monografie je práve jej priekopnícky ráz. Fakt, že sa autor pokúsil vykresliť dejiny HG v celej ich komplexnosti, si vyžiadal svoju zákonitú daň v podobe viacerých faktografických nepresností a interpretačne nedotiahnutých pasáží textu. Monografia tak na niektorých miestach nevdojak naberá charakter voľného prerozprávania prameňov a je ochudobnená o širšie historické súvislosti. Vo svojej podstate sleduje dobrú myšlienku – poukázať na širokú flexibilitu a variabilitu činnosti HG, sociálneho pozadia jej členskej základne či motivácie angažovania sa v nej. Avšak tým, že niekedy až prehnane kladie dôraz na „zamlčované“ aspekty sociálnej diverzity HG, patrične nezohľadňuje, kam vlastne HG vo svojej evolúcii dospela. Prejavuje sa to najmä vo vyššie 60-stranovej kapitole o vývoji HG počas nemeckej okupácie. Autor v nej uvádza početné prípady gardistických atrocít, no súčasne – možno nevedomky – preberá apologetický naratív a príslušníkov POHG v podstate prezentuje ako rebelujúcich pešiakov v poli, ktorí sa až na drobné výnimky so svojou rolou nestotožnili, pôsobenie v POHG brali vyložene alibisticky a doslova ho pretrpeli. Jednoducho povedané, kladený akcent na vymedzenie sa od staršej spisby zbytočne neúmerne tenduje k vyzdvihovaniu deviácií od vžitého obrazu

Predstavy a realita. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 307.

[11] Začiatkom 90. rokov sa na kultivovaní mýtu o nepoužitelnosti socialistickej historiografie podieľali najmä bývalí exiloví autori; v novom miléniu v umiernennejšej podobe skupina mladých historikov (viď vymedzujúci naratív mnohých štúdií v sérii konferenčných zborníkov *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov I. – IX.*..)

[12] SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 559 s.; SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda v Trnave od Povstania po jej zánik. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici – Múzeum SNP, 2005, s. 191 – 201; SOKOLOVIČ, P.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 4 – 30; SOKOLOVIČ, P.: Proces s členmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 19 – 38.

[13] KÁRPÁTY, V.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945 (organizácia a aktivity). In: *Vojenská história*, roč. 9, 2005, s. 44 – 58; KÁRPÁTY, V.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 327 – 340; KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945. In: *Pamäť národa*, roč. 2, 2005, č. 4, s. 6 – 15.

gardy v okupačnom období na úkor všeobecnejších vývojových charakteristík HG. Tie v omnoho lepšom kontextuálnom rámci zachytil Ján Korček (dnes už žijúci v Austrálii mimo historickej obce) vo svojej monografii *Slovenská republika 1943 – 1945* a v ďalších parciálnych štúdiách. J. Korček sa vôbec ako prvý pokúsil o hlbkovejšiu analýzu mocensko-bezpečnostného aparátu ľudáckeho režimu po obrate na východnom fronte. Zameral sa však globálnejšie na fungovanie jeho štruktúr a HG venuje len malý priestor. Na rozdiel od P. Sokoloviča a V. Kárpátyho ale využil v hojnej miere dokumenty z nemeckých archívov, čo monografii dodáva kompaktniejšiu architektúru. Hlinkovej garde vo vymedzenom časovom období sa venovali v čiastkových štúdiách i Stanislava Tomanová¹⁴, Branislav Krasnovský¹⁵, Martin Lacko¹⁶ a tandem amatérskych historikov Pavel Tesárek – Peter Potocký¹⁷. V takmer všetkých prípadoch išlo (aspoň doposiaľ) o sólové záležitosti a nik zo spomínaných autorov svoj záujem o tému nerozvinul do súvislejšej podoby. Popri menovaných autoroch sa problematikou prirodzene zaoberal aj autor tejto monografie. K téme počas prebiehajúceho, približne päťročného výskumu, vydal dve monografie a viacero štúdií, ktoré podstatne rozšíril, doplnil, opravil a syntetizoval do podoby predkladanej knižnej publikácie.

Okrem štúdií, venovaných priamo Hlinkovej garde, zohrali v heuristickej fáze mimoriadny význam pramenné edície. Vydávanie edovaných prameňov zažilo obzvlášť v posledných rokoch značný rozmach. Neoceniteľnú pomôcku pri prácach na diele predstavovali predovšetkým zväzky vydaných dokumentov pod editorskou taktovkou Eduarda Nižňanského,¹⁸ ktoré sú výstupom veľkého projektu APVV zameraného na sústredený výskum slovensko-nemeckých vzťahov počas druhej svetovej vojny. Pre skúmanú tému má prínos obzvlášť druhý zväzok, mapujúci vzťahy medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou od začiatku ťaženia proti Sovietskemu zväzu do konca vojny. Materiály najmä nemeckej proveniencie tvoria taktiež obdobne rozsiahly zväzok dokumentov, ktoré do tlače edične pripravil

[14] TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Považská Bystrica. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok : História nostra, 2009, s. 101 – 123.

[15] KRASNOVSKÝ, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945. In: BOBÁK, J. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945*. Martin : Historický ústav Matice slovenskej, 2000, s. 190 – 201.

[16] LACKO, M.: Vyšetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici na prelome rokov 1944/1945. In: *Vojenská história*, roč. 9, 2006, č. 2, s. 87 – 99.

[17] TESÁREK, P. – POTOCKÝ, P.: Činnosť 1. poľnej roty Hlinkovej gardy v októbri a novembri 1944. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014, s. 461 – 471; TESÁREK, P. – POTOCKÝ, P.: Ozbrojené jednotky SR v Žilinskom kraji 1944 – 1945. In: LACKO, M. – MALATINSKÝ, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945*. Žilina : Igor Hruška – PEAR, 2014, s. 23 – 69.

[18] NIŽŇANSKÝ, E. a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov : Universum, 2011, 1093 s.

Ladislav Suško.¹⁹ Tieto edície, kľúčové pre pochopenie zložitosti slovensko-nemeckých vzťahov a obdobia nemeckej okupácie Slovenska, nadväzujú na monumentálne dielo Viléma Prečana zo 60. a začiatku 70. rokov.²⁰ O priekopníckosti Prečanových dvoch zväzkov bližšie netreba hovoriť. Sú doslova „šlabikárom“ každého historika zaoberajúceho sa problémami ľudáckeho a okupačného režimu a antinacistickou rezistenciou.

Plejádu vydaných diplomatických dokumentov, hlásení úradovní nemeckého okupačného aparátu a agentúrnych správ tajnej služby vhodne dopĺňajú publikované situačné správy okresných náčelníkov z jednotlivých okresov Slovenska z obdobia medzi septembrom 1944 – februárom 1945 od Mareka Syrného a Mariana Uhrina.²¹ Dokumenty zredigované pracovníkmi Múzea Slovenského národného povstania odкрývajú regionálne kontexty vývoja a umožňujú nahliadnuť za fasádu rozkazov, byrokratizmu a predstáv centrálnych inštitúcií ľudáckeho režimu. Otázky súvisiace s činnosťou HG bližšie objasňujú aj niektoré časti Nižňanského zbiroka dokumentov *Holokaust na Slovensku*²² či zväzok dokumentov *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie)*²³ od Michala Schvarca.

Okrem uvedených publikácií bola pri koncipovaní monografie využitá široká škála sekundárnej literatúry. Z českých a slovenských autorov stoja za zmienku knižné tituly Lenky Šindelářovej²⁴, I. Kamenca²⁵, Michala Millu²⁶, Daniely Baranovej²⁷,

[19] SUŠKO, Ladislav (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik. Dokumente. 2. Buch. Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava : Lúč, 2008, 709 s. L. Suško je mimochodom autorom vôbec prvej obširnejšej štúdie, venujúcej sa HG na patričnej odbornej úrovni. Pozri SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania (1938 – 1940). In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 2, 1969, s. 166 – 259. Problematikou nemeckého vplyvu na Slovensku sa zaoberal vo svojej nevydanej habilitačnej práci SUŠKO, L.: *Formy ovládania Slovenska naciizmom 1939 – 1945*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1976, 630 s. (habilitačná práca).

[20] PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej politickej literatúry, 1965, 1218 s.; PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava : Epocha, 1971, 704 s.

[21] SYRNÝ, M. – UHRIN, M. (ed.): *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, 202 s.

[22] NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Zvolen : Klemo, 2003, 328 s.; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Zvolen : Klemo, 2005, 646 s.; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 7. Vzáťah slovenskej majority a židovskej minority*. Zvolen : Klemo, 2005, 119 s.

[23] SCHVARC, M. (ed.): *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006, 460 s.

[24] ŠINDELÁŘOVÁ, L.: *Finale der Vernichtung. Die Einsatzgruppe H in der Slowakei*. Stuttgart : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013, 360 s. Počas finalizácie monografie vyšla kniha aj v českom preklade ŠINDELÁŘOVÁ, L.: *Einsatzgruppe H. Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/45 a poválečné trestné stíhání jejích příslušníků*. Praha : Academia – Múzeum SNP, 2015, 448 s.

[25] KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, 304 s.

[26] MILLA, M.: *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, 279 s.

[27] BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica : Vidas, 1996, 96 s.

kolektívne dielo pod vedením Dušana Halaja²⁸ či nepublikovaný rukopis L. Suška²⁹; zo zahraničných autorov tituly celého radu nemeckých historikov, ktorí sa v nich zaoberali čiastkovými otázkami nemeckého vplyvu na Slovensku v okupačnej ére.³⁰ Rozšíriť obzor o európskych porovnávacích modeloch kolaborácie domácich politických elít a vojenských zložiek výdatne napomohli anglofónne publikácie. Ich kompletný zoznam je uvedený v záverečnej bibliografii. Tieto publikácie vhodne doplnili širšie súvislosti problematiky, rozšírili obzory a uhol videnia historických analógií v komparatívnych perspektívach.

Nie všetci autori, píšuci o vojnovom období, preukázali vo svojich publikačných výstupoch snahu o vyvážený prístup k HG. Niektorí – snáď v úsilí až programovo sa vyhraniť voči evidentne účelovým prácam z 50. rokov – podľahli módnaj vlnke kritizovať kompletne všetko s dátumom vydania pred rokom 1989. Vlajkovou loďou tohto prúdu sa stali predovšetkým exiloví historici, na diela ktorých v uplynulom období nadviazalo pár jednotlivcov zo skupiny mladšej generácie historikov³¹. V zápase za morálnu rehabilitáciu režimu Slovenského štátu a jeho činiteľov zaiste nemohli stavať na žiadnom pozitívnom ideovom odkaze Hlinkovej gardy. V tejto súvislosti je veľavravné, ako sa s problémom (ne)dokázala proľudácka³² spisba vyrovnat'.

Podiel HG na perzekúciách si síce nik z jej reprezentantov nedovolil otvorene spochybniť, avšak historici a publicisti, sympatizujúci s ľudáckym režimom, v posledných rokoch opakovane demonštrovali sugestívny skepticizmus prinajmenšom nad jeho rozsahom, prípadne ho úplne zamlčali. Milan S. Ďurica v prvom

[28] HALAJ, D. (ed.): *Faštické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, 176 s.

[29] Nepublikovaná práca SUŠKO, L.: *Ochranný vzťah – satelizmus, jeho kríza a bábkový štát (1940 – 1945)* je uložená v Archív Múzea Slovenského národného povstania (A MSNP) Banská Bystrica, f. XII – Ladislav Suško, príř. č. S62/78.

[30] Na tomto mieste spomeňme aspoň dve najvýznamnejšie práce KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Bochum : Univ., 1970, 656 s. (dizertačná práca) a TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2003, 387 s.

[31] Tzv. *mladí historici* napriek formálnemu zastrešeniú úspešnou konferenčnou edíciou, ukončenou roku 2010, nie sú a v podstate ani nikdy neboli názorovo jednoliatou skupinou. Názorové diferencie nachádzajú najmä v posledných rokoch výraz v podobe odchodu niektorých kedysi aktívnych jednotlivcov z vedeckého života a v ich dobrovoľnej izolácii. Bližšie sa polarizácii dnes už strednej generácie historikov práca nebude venovať, pretože ide o tému s perspektívou náhlych dynamických zmien. K téme bližšie pozri MICHELA, M.: *Historici a súperenie o podobu nových národných dejín na Slovensku po roku 1989*. In: ŠUSTROVÁ, R. – HĚDLOVÁ, L. (ed.): *Česká paměť. Místa paměti a utváření obrazu národa*. Praha : Academia, 2015, s. 155 – 157.

[32] Pod termínom *proľudácka historiografia* bude v texte ponímaná historická spisba, ktorá dáva otvorene alebo nepriamo najavo svoje sympatie k ľudáckemu režimu, prípadne preberá jeho artikuláciu, problémy historického vývoja Slovenska a Slovákov interpretuje z pohľadu HSĽS a línie vtedajšieho popredného prorežimného historika a tvorca ľudáckeho dejinného príbehu Franťa Hrušovského.

vydaní svojho známeho kalendária *Dejiny Slovenska a Slovákov* masové exekúcie v Kremničke, na ktorých preukázateľne participovali aj gardisti, nespomína ani jednou vetou. S otázkou účasti Slovákov na vojnových zločinoch sa v práci *Neuveriteľné sprisahanie*, zaoberajúcou sa problematikou Povstania, nepokúsil popasovať ani František Vnuk. Dôvod obchádzania týchto neuralgických aspektov je viac ako zřejmý. Poukázaním na ne by totiž spomenutí exiloví historici znehovali základnú premisu ľudáckeho chápania dejín, vychádzajúceho z tézy o imanentnom údele Slovenska ako trpiteľskej krajiny, ktorá za nič nemôže a neustále dopláca na nevďačnosť a diktát silnejších geopolitických hráčov. Proľudácka optika neprípúšťa akékoľvek politické či morálne zlyhanie režimu (alebo len v minimálnej miere) a všetky tienisté vojnové udalosti pripisuje na konto vplyvom „zhora“, prípadne prehrešky režimu vníma ako obranný reflex zákonnej slovenskej vlády voči vnútornému a vonkajšiemu nepriateľovi. Naratív proľudáckej historickej spisby nemal nikdy tendenciu hlbšie pertraktovať čierne svedomie režimu, preto možno len ťažko predpokladať zmenu jeho tóniny v tak závažnej otázke, akú predstavuje účasť režimových zložiek na perzekučnom mlyne.

Nejde však len o problém exilovej historiografie. Historik Jan Rychlík si všimol, že podobný prístup badať u niektorých historikov mladšej vekovej kategórie.³³ Pomerne zásadnou revíziou niekdajších interpretácií sa do pozície najvýraznejšieho nasledovníka M. S. Ďuricu a F. Vnuka na Slovensku vyprofiloval M. Lacko. M. Lacko vo svojich publikáciách pritom spisbu M. S. Ďuricu a F. Vnuka pôvodne kritizoval.³⁴ Jeho práce, štylizujúce sa spočiatku do polohy tretej cesty, nabrali jasne proľudácke kontúry až nedávno.

Isté náznaky zjednodušených hodnotení sa v Lackovej tvorbe prejavili už v monografii *Slovenské národné povstanie 1944*, ktorá sa inak ako celok dočkala v čase vydania vcelku pozitívnych ohlasov.³⁵ M. Lacko v knihe v súvislosti s rolou POHG poznamenal, že „*boci zločiny, ktoré spáchali aj príslušníci PO HG, sú všeobecne známe, faktom je aj to, že väčšina príslušníkov tejto organizácie sa ich nedopustila*“.³⁶ O pravdivostnej hodnote tvrdenia bývalého neformálneho lídra skupiny mladých historikov samozrejme ťažko pochybovať. Položme si však otázku: Bolo to v prípade prí-

[33] RYCHLÍK, J.: Prečo práve Slovenské národné povstanie? In: *Vojnová kronika*, roč. 3, 2014, č. 2, s. 3 – 4.

[34] Napríklad v úvodníku z roku 2004 M. Lacko nazval Ďuricovu a Vnukovu interpretáciu Povstania „neoľudáckou“ a „druhým extrémom“. LACKO, M.: 29. august 1944 – rozporné miesto našich dejín nielen pre historika (Namiesto úvodu). In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 10.

[35] Pozri vyjadrenia V. Prečana: Diskusia k 65. výročiu SNP v historiografii. In: *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, M.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 48 – 49; KAMENEC, I. (rec.): Lacko, M.: Slovenské národné povstanie. In: *Historický časopis*, roč. 56, 2008, č. 4, s. 698 – 701.

[36] LACKO, M.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava : Slovart, 2008, s. 184.

slušníkov typologicky obdobných milícií v Taliansku, Maďarsku alebo Chorvátsku inak? V Lackovom naoko nevinnom (a možno ani nie zle myslenom) konštatovaní sa ale ukrýva jedno veľké nebezpečenstvo – latentné relativizovanie podstatnej náplne práce gardistických jednotiek. M. Lacko dotiahol svoje nihilizujúce vnímanie histórie do absurdna v diskusii verejnoprávnej televízie po odvysielaní dokumentu k 70. výročiu Povstania, keď gardistický podiel na represáliách označil za úplne banálnu záležitosť, akoby ani nestál za reč.³⁷

Keby išlo o vyhlásenie v médiu so zanedbateľným diváckym publikom, dal by sa tento hazard s historickým povedomím divákov pri televíznych obrazovkách prehliadnuť v duchu hesla „nerobiť mu väčšiu publicitu, než si zaslúži“. Lackove vyjadrenia, ktoré si v premiére vypočulo vyše 60 tisíc domácností, sú však dostatočnou odbornou výzvou pre polemiku. M. Lacko s koncepciou programového atakovania tzv. historiografického mainstreamu svojimi konfrontačnými pohľadmi síce výraznejšie neuspel medzi profesionálnymi historikmi, no v určitom spektre spoločnosti má jeho súčasný výklad početnú fanúšikovskú enklávu. V maratónne za ním hlásanú „historickú pravdu“, ktorá kladie slovenskú štátnosť na panteón hodnôt ponad všetko ostatné, nie je v konečnom dôsledku osamelým bežcom. Identický – ak nie ešte radikálnejší – výrazový slovník používa vo svojich historických prácach bývalý predseda dnešnej organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja Peter Bielik, publikujúci pod pseudonymom Peter B. Podolský. P. Bielik, ktorý rovnako ako M. Lacko neuznáva žiadne pozitíva Povstania,³⁸ píše o príslušníkoch POHG, padlých v boji s partizánmi, ako o „zabitých“, resp. o „obetiach“, čo evokuje dojem, akoby gardisti prišli o život mimo bojového poľa.³⁹ Na dôvažok, P. Bielik počas jedného z diskusných večerov Ústavu pamäti národa verejne spochybnil zapojenie gardistov do represívnych akcií, podobne ako neskôr poprel účasť slovenskej roty *SS-Kampfgruppe Edelweiss* na vraždení v Kľaku a Ostrom Grúni.⁴⁰ V útlej publikácii *Povstanie roku 1944? Bolo národné, slávne, užitočné?*, vydanéj pri príležitosti 70. výročia Povstania, prechmaty príslušníkov POHG úplne prehliada, hoci, naopak, nevynecháva ani jeden prípad niekedy iba domnelých a nepodložených partizánskych represálií.⁴¹ Takéto vnímanie zjavov z povstaleckého obdobia však v skutočnosti nie je žiadnym „novým pohľadom“ alebo „odhalením zamlčovaných faktov“, iba rekapituláciou dobovej

[37] Dostupné online: <http://www.rtvsk.sk/televizia/archiv/108/10692>.

[38] Pozri štúdiu LACKO, M.: Slovenská štátnosť a československý odboj. In: LACKO, M. – MALATINSKÝ, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945*. Žilina : Igor Hruška – PEAR, 2014, s. 279 – 289.

[39] PODOLSKÝ, P. B.: *Povstanie roku 1944. Bolo národné, slávne, užitočné?* Bratislava : Post Scriptum, 2014, s. 81.

[40] Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=Kc6Taky3riY>; <https://www.youtube.com/watch?v=mmUymlyqyreo>.

[41] Bližšie pozri recenziu HRUBOŇ, A. (rec.): Podolský, P. B.: Povstanie roku 1944. Bolo národné, slávne, užitočné? In: *Historický časopis*, roč. 61, 2014, č. 3, s. 561 – 563.

artikulácie ľudáckej tlače a predstaviteľov režimu.

Dôvod, prečo niektorí historici reflektujú problematiku Hlinkovej gardy očami vtedajšieho režimu, resp. jej príslušníkov, nemusí nutne spočívať iba v ideologickom poňatí histórie. Sekundárne môže tento metodický lapsus determinovať nedostatočná kritika prameňov, s ktorými prišli do kontaktu, prípadne (najmä u P. Bielika) neochota akceptovať fakt, že aj dokumenty povojnovej proveniencie majú k téme čo povedať, a že pri vyslovovaní hodnotiacich výsledkov musí historik – ak nechce zostať na úrovni suchej reprodukcie obsahu dokumentov – prekročiť horizont prameňa a ponúknuť logické vysvetlenia udalostí, ktoré v nich priamo nie sú zachytené. Nebude preto na škodu otvoriť diskusiu o výpovednej sile a zradnosti dostupnej pramennej bázy.

Archívny výskum, realizovaný počas heuristickej fázy prípravy monografie, vyrátil tradovaný mýtus o údajnom všeobecnom nedostatku prameňov, týkajúcich sa vývoja HG v období nemeckej okupácie Slovenska.⁴² Oproti písomnej agende iných vládnych inštitúcií a organizácií je ich stav bezpochyby torzovitejší, no zďaleka nie natoľko, aby to prinútilo bádateľa po informatívnom oboznámení sa s ním na tému rezignovať. Archívy na území Slovenska, Českej republiky a Nemeckej spolkovej republiky uschovávajú vo svojich fondoch množstvo dokumentov rôznej povahy, ktoré vo vzájomnej interakcii s doterajšími výsledkami bádania môžu poskytnúť pomerne plastický obraz o fungovaní Hlinkovej gardy.

Fundamentálny zdroj dokumentov predstavuje fond Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (fond 604) v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Fond obsahuje materiály prevažne úradnej agendy ako rozkazy, smernice, kartotéky, interné spisy, periodické a príležitostné hlásenia a korešpondenciu. Z hľadiska stupňa hodnovernosti ide akiste o najspoľahlivejšie zdroje, keďže ide o primárne materiály. Predmetné dokumenty odrážajú najmä tzv. veľkú politiku byrokratického centra a plány HVHG, ako by mala organizácia pracovať. Osirelou analýzou týchto prameňov by sme však získali len veľmi statický obraz, vypovedajúci nanajvýš o kabinetnej politike gardistického vedenia, ale nie o jej odraze v činnosti regionálnych štruktúr HG. Tá mohla byť (a neraz aj bola) úplne odlišná od predstáv kádrov v kanceláriách bratislavského HVHG. Naplnenie ambície podať o aktivitách HG farbistejší obraz tak vyžaduje preniknúť do regionálnych kontextov.

Na tomto mieste sa črtá azda najt'aživejší metodologický a interpretačný problém, ktorý sa v priebehu koncipovania práce objavil: Ako si poradiť s rekonštrukciou aktivít HG, resp. POHG na regionálnej úrovni, keď primárne pramene z ich úradovní (t. j. situačné správy a dobová úradná agenda) v archívnych fondoch často chýbajú? Počet pohotovostných oddielov HG, ktorých periodické hlásenia fond HVHG uchováva, sa dá zrátať na prstoch jednej ruky. Znamená to, že aktivity ďalších sú pre nás objektívne nepoznateľné? Prepádnuť takémuto fatalizmu by znamenalo rezignovať na celý arzenál nepriamych metód a postupov, bežne

[42] KÁRPÁTY, Pohotovostné oddiely..., s. 58.

využívaných v procese kritiky prameňa.

Okrem nekompletných situačných správ veliteľov jednotlivých oddielov a hlásení okresných náčelníkov, kde činnosť HG/POHG minimálne niekoľkými vetami vždy spomínajú, je historik do značnej miery odkázaný najmä na materiály z fondov retribučných ľudových súdov (1945 – 1948) a čiastočne z fondov komunistickej Štátnej bezpečnosti a justície. Prístup historikov k dokumentom tejto proveniencie kolíše v pomerne širokom rozpätí. Keďže uvedené typy prameňov sú nezriedka jedinou zachovanou pramennou bázou, o ktorú sa možno oprieť, je namieste sa pozastaviť pri dôležitom metodickom rébuse – menovite, prečo niektorí autori z nich zatvrdilo odmietajú vychádzať a prečo má tento „heuristický negativizmus“ svoje odôvodniteľné slabiny.

Prvá skupina historikov prameňom povojnovej proveniencie nedôveruje s odôvodnením, že boli vytvorené na politickú objednávku ako účelový fabrikát súdnictva po roku 1945 s jednoznačným cieľom bývalých gardistov potrestať. Výpovednú hodnotu zápisníc z vyšetrovaní a procesov s príslušníkmi POHG považujú za nevierohodnú, nakoľko zápisničné výpovede boli – podľa ich argumentácie – od gardistov vynútené pod psychickým a fyzickým nátlakom. Medzi praktikami vyšetrovacích orgánov v období tzv. ľudovej demokracie a po komunistickom prevrate nevidia fakticky žiaden alebo len minimálny rozdiel. Retribučné i poprevratové súdnictvo chápu len ako perzekučný nástroj vyrovnania sa s aktérmi porazeného režimu a súdnym procesom apriórne odmietajú prisúdiť pozitívnu dimenziu, spočívajúcu v skutočnom záujme justičnej moci konkrétne prípady objektívne prešetriť.⁴³

Dokumenty zo zasadaní Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Československa (KSČ) politický motív obnovených procesov proti príslušníkom POHG v roku 1958 skutočne preukazujú (touto otázkou sa detailne zaoberá príslušná kapitola), no v prípade retribučných tribunálov (1945 – 1947/1948) zámer manipulovať procesmi zo zákulisia podľa vopred dohodnutého scenára naozaj nejestvoval. Napokon, potvrdzuje to aj priebeh jednotlivých procesov s príslušníkmi HG a POHG, ktoré často končili vyrubením banálnych trestov alebo oslobodením spod obžaloby. Protokolárne výpovede gardistov v komparácii s agendou z neskorších procesov roku 1958 svojou dikciou ani v najmenšom nenaznačujú, že by vyšetrovatelia obžalovaných do priznania nútili. Dokazovanie vojnových zločinov bolo z pozície prokuratúry vždy mimoriadne náročné. Príslušníci POHG to mali po vojne dobre na pamäti. Vedeli, že jedinou cestou, ako sa vyhnúť vysokému trestu, je zahmlievanie skutkovej podstaty, tvrdošijné zapieranie a predstie-

[43] F. Vnuk napríklad zhodnotil retribučnú normu č. 33/45 Zb. nar. SNR, podľa ktorej boli gardisti súdení v rokoch pôsobnosti ľudového súdnictva (1945 – 1948) ako „dokument, ktorý svojou krutosťou a krvilačnosťou je bez precedensu a bez páru v moderných dejinách civilizovaných národov“. Podľa F. Vnuka boli retribučné súdy „v rozpore s medzinárodným právom a civilizovanou súdnou praxou“. VNUK, F.: *Stopäťdesiat rokov v živote národa. Slovensko v rokoch 1843 – 1993*. Bratislava : Lúč, 2004, s. 248 – 249. Porovnaj BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava : Archa, 1993, s. 120.

ranie pózy neuvedomelého radového pešiaka, ktorý bol vrhnutý do víru bojového konfliktu a iba plnil rozkazy nariadených veliteľov, resp. „anonymných Nemcov“. V porovnaní s východiskovou pozíciou prokuratúry mali gardisti jednoznačne navrch. Prokuratúra totiž takmer žiadnymi rukolapnými dôkazmi z archívu HVHG či nemeckých bezpečnostných orgánov nedisponovala, a tak obžalovaných odsudzovala len vychádzajúc z ich svedeckých výpovedí alebo vlastných priznaní. Tých však bolo v globálnom meradle relatívne málo. Príčina je prozaická – obe represálií zo strany POHG *post mortem* vypovedať nemohli a zainteresovaní gardisti sa zväčša vzájomne premyslene kryli. Za týchto pre historika krajne nepriaznivých okolností nemáme najmenšiu šancu zistiť, parafrázujúc motto Leopolda von Rankeho, „ako to naozaj bolo“. Zmysluplným poskladaním faktov, obsiahnutých v dostupných prameňoch, zasadiac perzekučné aktivity POHG do kontextu doby a súvislostí, však určite je v schopnostiach a možnostiach historika skonštruovať hypotézu s najväčšou mierou pravdepodobnosti, ako sa vyše sedem desaťročí staré udalosti odohrali. Nebolo by korektné sa tejto priam detektívnej úlohe vyhnúť, hoci si práca v žiadnom prípade nerobí nárok na neomylnosť a definitívnosť ponúkaných záverov.

Vyššie načrtnuté limity spisov ľudového súdництва ako historického prameňa treba brať pri práci s nimi na zreteľ s plnou vážnosťou. Popri sporných aspektoch však obsahujú takisto mnohé cenné údaje, pri ktorých v zásade neexistuje opodstatnený dôvod absolútne dementovať ich vierohodnosť. Ide predovšetkým o informácie, týkajúce sa veliteľských kádrov jednotiek, početného stavu gardistických oddielov, miesta ich pôsobnosti, výzbroje a výstroje, sociálneho pôvodu gardistov či okolností a motivácie narukovania do POHG po vypuknutí Povstania. Fondy okresných ľudových súdov v každom štátnom archíve umožňujú vďaka kvantite uchovaných prameňov tohto typu vytvoriť si vcelku plastický obraz o nasadení ozbrojených formácií HG. Vďaka tomu, že vyšetovaná bola obvykle väčšia časť príslušníkov pohotovostného oddielu HG, môžeme vzájomne konfrontovať desiatky rôznych výpovedí v od seba nezávislých procesoch, čo už predstavuje pomerne slušnú vzorku pre komparatívnu analýzu.

Z prameňov slovenskej proveniencie treba na záver spomenúť hodnotné dokumenty, nachádzajúce sa v roztrúsenej podobe v českom Archíve bezpečnostných složek (fondy H, 302, S, S/2, 305) a v Archíve Ústavu pamäti národa v Bratislave (fond B 9/II). Tieto dokumenty z vojnového i povojnového obdobia sa do správy menovaných inštitúcií dostali ako súčasť bezpečnostného spisového materiálu, ktorý v danom čase cirkuloval medzi zložkami ministerstva vnútra ako študijný materiál k jednotlivým trestným pokračovaniam. Možno predpokladať, že materiály následne po využití neboli vrátené pôvodcovi a dodnes tak vo forme celých archívnych zložiek, resp. prílohových jednotlivín zostali súčasťou horeuvedených fondov. Mnohé z nich napriek ich vyslovene slovacikálnemu charakteru neboli postúpené slovenským archívom ani počas delimitácií v posledných rokoch.

Poslednou skupinou prameňov, pri ktorých je potrebné sa osobitne pozastaviť,

sú dokumenty nemeckej proveniencie. Ťažiskovú časť dokumentov, relevantných pre skúmanú tému, tvoria materiály nacistickej tajnej služby *Sicherheitsdienst* (SD), deponované v berlínskom Spolkovom archíve (Bundesarchiv) vo fonde R 70 – Slowakei. Nemenej dôležité sú aj diplomatické dokumenty uložené vo fondoch Gesandtschaft Pressburg a Referat Deutschland/Inland 1920 – 1945 v Politickom archíve Zahraničného úradu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes). Ich mimoriadny význam tkvie v tom, že umožňujú pochopiť nemeckú percepciu vývoja na Slovensku, zákulisie slovensko-nemeckých vzťahov a najmä nemecké plány so Slovenskom a s HG v najširšom zmysle slova. V uplynulých rokoch odviekli slovenskí historici v nemeckých archívoch obrovský kus práce, čo sa odzrkadlilo v rapídnom náraste publikácií, ktoré na konkrétne tváre „ochranného“ vzťahu medzi Ríšou a Slovenskou republikou nahliadajú z nových perspektív a zároveň prinášajú markantnú sumu nových faktografických poznatkov, zhmotnených v pramenných edíciách a dnes už početných vedeckých štúdiách. Azda až prílišné nadchnutie z objavu bohatej pramennej žily však niekedy viedlo (a vedie) k nekritickému zhodnoteniu jej obsahu. Štúdie písané – ako ich autori často zdôrazňujú už v titulku alebo v texte – „vo svetle/z pohľadu nemeckých dokumentov“, akoby miestami vôbec tieto materiály nekonfrontovali s prameňmi v domácich archívoch a nezamýšľali sa nad tým, kto je ich pisateľom a kto adresátom, s akým zámerom boli dané správy, resp. situačné hlásenia zostavované a ako ďaleko v hodnotení slovenskej reality siahali pisateľov odborný horizont. Občas tak autori prác, čerpajúcich z nemeckých archívov, podvedome preberajú nacistickú optiku reflexie vývoja na Slovensku ako smerodajnú a bezalternatívnu (hoci s ňou samozrejme nijako nesympatizujú) a hlbšie neuvažujú nad tým, že nemecký pohľad sa mohol v závislosti od priebehu a výsledkov vojny pružne meniť.

Tento interpretačný problém sa vypuklo prejavuje práve v súvislosti s hodnoteniami Hlinkovej gardy nemeckými pozorovateľmi na Slovensku. Najmä správy z dielne úradovní SD nesú stopu silnej subjektivity a neodrážajú ani tak reálny stav HG, ako skôr jej stav v kontraste s nacistickými predstavami. Na nízky stupeň fakticity agentúrnych hlásení oprávnené poukázal už vtedajší nemecký vyslanec Hanns Elard Ludin, ktorý pod ich dojmom mohol na nadriadených v Berlíne pôsobiť ako politický nedouk, konajúci v rozpore so záujmami Ríše na Slovensku.⁴⁴ Vo svetle preštudovaných hlásení spravodajcov SD je nutné dať H. E. Ludinovi v tejto veci v podstate za pravdu. Na druhej strane si rovnako kritický nadhľad zaiste vyžaduje aj interpretácia diplomatických dokumentov z jeho úradovne. Ludinov obzor bol takisto limitovaný nacionálnosocialistickým *Weltanschaltung*, i keď

[44] Podobný problém, súvisiaci s povrchnosťou a neobjektívnosťou politického spravodajstva, postihol aj druhého veliteľa okupačných síl na Slovensku po vypuknutí Povstania, Hermanna Höfleho. SCHVARC, M.: Z anonymity k oficialite – organizácia Sicherheitsdienst na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica, 2006, s. 91 a n.

po rokoch pôsobenia v Bratislave sa v jeho hodnoteniach, zasielaných do Berlína, prirodzene muselo odraziť pochopenie a v určitom smere i tolerovanie slovenskej mentality a špecifik fungovania vnútornej slovenskej politiky. V tomto kontexte teda treba chápať Ludínov pohľad, ktorý sa na politický vývoj a rolu HG v jeho dynamike dokázal pozerat' omnoho vyváženejšie (určite však nie automaticky i objektívnejšie), než agenti SD alebo poradca pri HG Viktor Nageler.

Na druhej strane, hoci materiály SD odzrkadľovali situáciu na Slovensku skresľujúco, dá sa z ich obsahu vyexcerpovať pre účely kontextualizácie problematiky mimoriadne podstatný aspekt – konkrétne, ako Nemci plánovali HG využiť pri implementovaní nacistickej *Slovakei-Politik* vo svojej krátkodobej a aspoň v náznakoch i v dlhodobej koncepcii satelitnej kontroly. Inými slovami, dokumenty z agendy nemeckej bezpečnostnej služby čiastočne odpovedajú na otázky, ktoré nastolil Dušan Kováč v diskusií pri príležitosti 65. výročia Povstania na konferencii v Banskej Bystrici: „*O čom bola tá vojna? Kto ju viedol, s akými cieľmi, kto boli jej aktéri?... Čo znamenala Hitlerova vojna pre Slovákov a čo znamenala slovenská účasť na tejto vojne po boku Hitlera a v jeho záujme, pre Slovákov a pre Slovensko? Akú perspektívu mohli mať Slovensko po Hitlerovom víťazstve; akú perspektívu v prípade Hitlerovej porážky?*“⁴⁵

Zo zorného uhlu dneška sa môže zdať malicherné filozofovať nad tým, „čo by bolo, keby bolo“. Napriek tomu však historik – ak chce fenomén Hlinkovej gardy analyzovať v celej šírke problému – musí tieto otázky zodpovedať alebo sa o to prinajmenšom pokúsiť. Práca v tejto súvislosti vychádza z metodického predpokladu, že žiadna otázka sama osebe nie je principiálne hlúpa a pokiaľ otvorí nové roviny diskusie, je, naopak, stokrát prínosnejšia než kategorický uzáver. Historické poznanie a interpretácia historických faktov v konečnom dôsledku v prostredí zdravej a pluralitnej historiografie nikdy nie sú hermeticky uzavretým kruhom.

Predkladaná monografia sa pridŕžajúc týchto myšlienok pokúša predovšetkým vysvetľovať a uvažovať. Vysvetľovať na pozadí súvislostí v štátnom a medzinárodnom zarámčovaní, čo vlastne Hlinkova garda bola, aké vplyvy determinovali jej charakter a jednotlivé polia pôsobnosti v období nemeckej okupácie Slovenska a aké memento v kontexte národnej histórie zanechala a uvažovať nad otáznikmi, ktoré bremenili už myseľ aktérov vojnového obdobia a dodnes latentne ťažia aj slovenskú historiografiu. Uvažovať o Hlinkovej garde totiž znamená uvažovať aj o spolupráci (kolaborácii) s nacistickým režimom, o úsilí pretvoriť Slovensko na jeho obraz, o jeho perspektívnej budúcnosti pod ťarchou hákového kríža a o vývine ľudáckeho režimu na úsečke jeho nedlhej existencie.

[45] Diskusia k 65. výročiu SNP v historiografii. In: *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, M.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009), s. 37.

1 NACISTICKÁ OKUPAČNÁ PRAX A MIESTO DOMÁCICH MILÍCIÍ V JEJ KONTEXTE

Obdobie nemeckej okupácie v rokoch 1944/1945, kedy Hlinkova garda doslova chytla druhý dych a po dočasnej odmlke sa opäť nakrátko stala dôležitým mocenským činiteľom, bolo pre Slovensko veľmi špecifickou skúsenosťou. Pre Nemecko predstavoval vojenský zásah na spojeneckom území test, ako výkonne si jeho bezpečnostno-represívny aparát dokáže počiť v osídľach frontového domino efektu. S potlačením povstania a následným pokusom o návrat pomerov do starých koľají sa Berlín nepasoval v priebehu vojny prvýkrát. Zložitosť spoločensko-politickej a vojenskej reality na Slovensku, v akej domáce režimové sily vrátane HG pôsobili po 29. auguste 1944, môžeme preto pochopiť len vtedy, ak si ujasníme filozofiu nacistickej okupačnej politiky.⁴⁶ Nacistická okupačná prax na Slovensku predstavovala syntetizujúcu výslednicu skúseností, nadobudnutých v rôznych fázach vedenia vojny v rôznych častiach kontinentu. Z toho dôvodu je nevyhnutné načrtnúť základný prierez genézy jej mechanizmov tak, ako sa postupne utvárali v špecifických prostrediach jednotlivých okupovaných európskych krajín s dôrazom na dominantné rysy interakcií v trojuholníku: miesto okupovanej krajiny v systéme nacistického ovládania Európy – nacistické záujmy s okupovanou krajinou (resp. národom/národmi, ktoré ju obývali) – využitie domácej kolaborácie pre záujmy nacistickej okupačnej moci a vedenie dobyvačnej vojny.

Charakter nacistickej okupácie krajiny možno typologicky rozčleniť do niekoľkých kategórií. Prvou formou je okupácia realizovaná zdanlivo diplomatickou mierovou cestou, ktorej akceptovanie sprevádza prítomnosť silného psychologického nátlaku voči politickým predstaviteľom druhého štátu – v prípade prejavov vzdoru spojeného i s hrozbami ničivej vojenskej ofenzívy kataklizmických rozmerov. Taktiku „pokojnej okupácie“ nacistické Nemecko praktizovalo najmä v prvých rokoch svojej expanzie (anšlus Rakúska, obsadenie českých krajín). Ber-

[46] Formy nacistického ovládania Európy 30. a 40. rokov detailne zhrňa a analyzuje kolektívna publikácia: RÖHN, W. (ed.): *Okkupation und Kollaboration (1938 – 1945): Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*. Berlin : Hüthig, 1994, 631 s.

lín síce obetiam agresie priznal určité špecifické štátoprávne postavenie, v skutočnosti však platilo iba na papieri a anektované územia sa stali do všetkých dôsledkov integrálnou súčasťou Ríše. Boli v nich zriadené politické, bezpečnostné a administratívno-správne inštitúcie ako všade inde v Nemecku, ako úradný jazyk platila nemčina a platobné obeživo ríšska marka.⁴⁷ Polokoloniálne zriadenie v špecifických variáciách charakterizovalo aj postavenie ďalších krajín, obsadených Nemeckom v rokoch 1939 – 1941. Ak v konkrétnom štáte neexistoval aktívny organizovaný ozbrojený odboj, nacisti sa usilovali uskutočňovať navonok tolerantnú politiku konštruktívnej spolupráce, ktorá mala byť v záujme oboch – Nemeckej ríše i občanov okupovaného územia. Berlín v zásade omnoho viac než represálie masových rozmerov vyhovovalo v radoch obyvateľstva pestovať ducha akejsi trpenej konformity: obyvateľstvo bude aktívne participovať na úspešnom napredovaní ríšskej vojrovej veľkopriestorovej ekonomiky a odmenou za to mu budú relatívne uspokojivé životné podmienky – samozrejme v rámci striktno vymedzených mantinelov subordinačného vzťahu.

Tento model dokázal fungovať (i keď, ako sa ukázalo, iba krátkodobo, v časoch najväčších nemeckých vojnových triumfov) v štátoch severnej, strednej a západnej Európy a čiastočne na Balkáne. Nacistickí pohlavári správne pochopili, že pri plánovanom útoku na Sovietsky zväz nemôže okupačná taktika, aplikovaná v Európe, sláviť úspech. Nemecko považovalo Sovietsky zväz napriek platnému paktu Molotov – Ribbentrop za úhlavného nepriateľa a nemecko-sovietsku vojnu za vojnu vyhladzovacieho charakteru. Ríšski činitelia v predprípravách na ozbrojený konflikt ráтали, že konfrontácia dvoch totalitných veľmocí prinesie nevídanú brutalizáciu vojny, ktorá v prípade kolapsu *Blitzkriegu* nevyhnutne prepukne do totálnej vojny. V nacistickom ponímaní si nekonvenčná vojna nového typu vyžadovala nekonvenčné metódy boja proti nepriateľovi, vrátane fyzickej likvidácie nekombatantov, celkom v rozpore s ustanoveniami ženevských konvencií a medzinárodnoprávných dohovorov.

Nová kvalita globálneho konfliktu predpokladala vytvorenie špeciálnych tylových jednotiek, ktoré dokážu v priestore za chrbtom rýchlo postupujúceho *Wehrmachtu* a *Waffen-SS* likvidáciou partizánskeho hnutia, komunistických funkcionárov, Židov a politicky nespoľahlivých osôb okamžite dláždiť cestu pre neskoršiu implementáciu známeho *Generalplan Ost*.⁴⁸ Výkonnou zložkou týchto opatrení sa stali tzv. *Einsatzgruppen*, špeciálne mobilné operačné skupiny tajnej polície a bez-

[47] Tieto charakteristické znaky nacistická politika do dôsledkov napĺňala napríklad v Protektoráte Čechy a Morava. RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Vyšehrad, 2012, s. 184 – 191.

[48] *Generalplan Ost* bol plán nacistický plán presídlenia celých národov na ďaleký východ, ktorý mal Nemcom zabezpečiť viac životného priestoru v Európe, surovinových zdrojov a možností expanzie. Počítal s vyvezením až 50 miliónov Slovanov z centrálnej, juhovýchodnej a východnej Európy na nehostinnú Sibír. GÖTZ, A.: *Hitlerův národní stát. Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*. Praha : Argo, 2007, s. 25.

pečnostnej služby⁴⁹, utvorené ešte začiatkom roku 1938. *Einsatzgruppen* sa ako druhsledové orgány okupačnej moci aktivizovali už od anšlusu Rakúska v súvislosti s každou vojenskou kampaňou (okupáciu Slovenska nevynímajúc). Vojnové zločiny monštruózných rozmerov sa však s nimi spájajú hlavne s pôsobením v operácii „Barbarossa“.⁵⁰ Práve okupačná taktika praktizovaná na obsadených územiach Sovietskeho zväzu utvorila šablónu nacistického prístupu k tzv. „služobným národom“, kam v ideologickej kategorizácii Tretej ríše spadali aj Slováci.

V priebehu ťaženia na východe prevádzala gros represívnych akcií prioritne nemecká okupačná moc, častokrát však za pomoci a niekedy aj iniciatívy miestnych ozbrojených formácií, zložených z domáceho obyvateľstva. Ukážkovým príkladom je činnosť ukrajinských milícií pod kontrolou Organizácie ukrajinských nacionalistov, ktoré spočiatku s Nemcami úzko kolaborovali a zviditeľnili sa nemiernou brutalitou voči miestnym Židom (útvary *Selbstschutz*).⁵¹ Podobné národné formácie pod hlavičkou poriadkovej polície (*Schutzmannschaft*) boli organizované z radov Bielorusov, Rusov, Estóncov, Litovcov, Lotyšov a ďalších národov.⁵² Nemecké velenie si čoskoro uvedomilo, že pôsobenie príslušníkov východných národov v službách okupačných zložiek bude z pragmatického, psychologického a propagandistického hľadiska optimálne zaštitit' národnými farbami.⁵³

[49] Celý nemecký názov organizácie znel *Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*.

[50] Špeciálne útvary operačných skupín pôsobili už v poľskej kampani, a potom na západnom fronte. Nemecký historik Klaus-Michael Mallmann toto obdobie „predprípravy“ výstižne pomenoval „novou dimenziou teroru“ v podaní Sipo a SD. MALLMANN, K.-M.: Hony na lidí a masové vraždění. Nový nástroj: operační skupiny a zásahová komanda let 1938 – 1945. In: PAUL, G. – MALLMANN, K.-M.: *Gestapo za druhé světové války*. Praha : Academia, 2010, s. 321. K téme *Einsatzgruppen* bližšie pozri TÖNSMEYER, T.: Die Einsatzgruppe H in der Slowakei. In: *Finis mundi: Festschrift für Hans Lemberg zum 65. Geburtstag. Endzeiten und Weltenden im östlichen Europa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1998, s. 170 – 172. K aktivitám *Einsatzgruppen* existuje dnes už rozsiahla báza odbornej literatúry zahraničnej proveniencie, napríklad EARL, H.: *The Nuremberg SS-Einsatzgruppen Trial, 1945 – 1958. Atrocity, Law, and History*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, 353 s.; CARRUTHERS, B.: *SS Terror in the East. Einsatzgruppen. The Depths of Evil*. Barnsley : Pen & Sword Military, 2013, 912 s.; KRAUSNICK, H. – WILHELM, H.-H.: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938 – 1942*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1981, 687 s. a pramenné edície MALLMANN, K.-M. – BÖHLER, J. – MATTHÄUS, J.: *Einsatzgruppen in Polen. Darstellung und Dokumentation*. Darmstadt : WBG, 2008, 252 s.; MALLMANN, K.-M. – ANGRICK, A. – MATTHÄUS, J. – CÜPPERS, M. (ed.): *Die »Ereignismeldungen UdSSR« 1941. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion*. Darmstadt : WBG, 2011, 925 s.; ANGRICK, A. – MALLMANN, K.-M. – MATTHÄUS, J. – CÜPPERS, M. (ed.): *Deutsche Besatzungsherrschaft in der UdSSR 1941 – 1945. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion. Band 2*. Darmstadt : WBG, 2013, 925 s. a iné.

[51] MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskému zväzu II. (1941 – 1944). Zaisťovacia divízia a železniční pionieri*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2008, s. 12.

[52] HILBERG, R.: *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933 – 1945*. Praha : Argo, 2002, s. 91 – 92.

[53] Treba pripomenúť, že myšlienke integrovania väčšiny nenemeckých národov negermánskeho pôvodu sa Heinrich Himmler bránil veľmi stránil, pretože nimi pohrdal (osobite Slovanmi).

Nacistická okupačná politika na územiach východných ríšskych komisariátov dokázala prinajmenšom spočiatku podmanivo podchytiť miestne obyvateľstvo, ktoré sa po dočasnom krachu sovietskeho režimu usilovalo o reštaurovanie stratenej štátnej samostatnosti. Nemci, pravda, s utvorením „ochraňovaných“ štátov po vzore Slovenska alebo Chorvátska vo východnej Európe vonkoncom nepočítali,⁵⁴ no tento zámer dokázali maskovať tak rafinovane, že provizórne vlády v oblasti Pobaltia nepriamymi psychologickými prostriedkami primáli k aktívnej spolupráci. Odkladanie riešenia štátoprávnych zmien a národnostnej otázky na obdobie po „víťaznej vojne“ ich motivovalo prezentovať sa v očiach nemeckej okupačnej správy v čo najlepšom svetle. Za najschodnejšiu cestu nájsť si čestné miesto v rámci povojnového usporiadania považovali všetky provizórne vlády bez výnimky popri samozrejmej lojalite predovšetkým aspoň symbolický vojenský príspevok k stabilizácii pomerov (čo v konečnom dôsledku do bodky kopírovalo pomer slovenskej vlády voči Nemecku). Vzhľadom na narušenú kontinuitu tradície národnej armády po pripojení k Sovietskemu zväzu roku 1940 sa ako optimálna možnosť priložiť ruku k nastoleniu nového poriadku núkalo dať okupačnej moci pre jej potreby k dispozícii početne relatívne malé, no vysoko efektívne milície, regrutované z radov domáceho obyvateľstva. Hoci po vojenskej stránke boli tieto oddiely ľahko suplovateľné nemeckými kapacitami, pre okupačnú správu mali veľmi dôležitý propagandistický a informátorský význam.⁵⁵ Ich existencia jednak ukazovala ostatným európskym národom „pozitívnu tvár“ nacistickej okupačnej politiky – t. j. optické zdanie akejsi autonómie pre „oslobodené“ národy spod boľševickej vlády. V druhom rade, zverenie realizácie etnických čistiek na východných územiach do kompetencie miestnych milícií navonok Nemcov zbavovalo totálnej zodpovednosti za plánované „konečné riešenie“ a navodzovalo zdanie (hoci nie vždy neoprávnene), že na genocídnej mašinérii majú záujem primárne domáce politické reprezentácie v rámci ich úsilia budovať na troskách sovietskeho štátu nové, národnostne homogénne štáty.⁵⁶

BUTLER, R.: *Černí andělé. Historie zbraní SS*. Praha : Columbus, 1996, s. 182.

[54] Adolf Hitler už vo svojom politicko-ideologickom spise *Mein Kampf* volal po vytvorení politického hnutia, „ktoré by položilo žulové základy, na ktorých by raz mohol powstať štát, ktorý by nezastupoval národu nepriateľské, hospodárske záujmy, ale predstavoval by jednotný národný organizmus, totiž: Germánsky štát nemeckej národnosti“. HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava : ARA, 2000, s. 220. Germánsky štát nemeckej národnosti mal v Hitlerových predstavách teritoriálne vysoko prevyšovať hranice versaillského Nemecka a v duchu koncepcie budovania nemeckého životného priestoru siahať ďaleko smerom na východ: „Našou úlohou nebude germanizovať Východ v starom zmysle slova, to znamená naučiť tamojšie obyvateľstvo nemeckému jazyku a nemeckým zákonom. My musíme zaistiť, aby na Východe žili iba ľudia čisto nemeckej krvi“. BUTLER, *Černí andělé...*, s. 95.

[55] LACKO, M. (ed.): *Dotyky s boľševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 23 – 24.

[56] DIECKMANN, CH.: Deutsche und litauische Interessen. Grundlinien der Besatzungspolitik in Litauen 1941 bis 1944. In: BARTUSEVIČIUS, V. – TAUBER, J. – WETTE, W. (ed.): *Holocaust in Litauen. Krieg, Judenmorde und Kollaboration im Jahre 1941*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 2003,

Antisemitské nálady mali vo východoeurópskom regióne svoje historické, sociálne a politické determinanty,⁵⁷ no ich eskalovanie do podoby nekontrolovanej exterminácie civilistov nevhodného pôvodu jednoznačne súviselo so známym tzv. *príkazom o komisároch* z 3. marca 1941. Hitlerov príkaz špičkám Nemeckej ríše objasnil, že plánovaná vojna proti Sovietskemu zväzu nebude rutinným vojenským konfliktom, ale konfrontáciou ideológií, v ktorej musí byť „židobolševizmus“ bezohľadne zničený.

Úspešné prevedenie monštruózneho zámeru vyhladiť celé skupiny obyvateľov mali zabezpečiť v súčinnosti s domácimi jednotkami vysoko špecializované formácie SS. Ako výstižne postrehol historik Norman M. Naimark, vojna na východe mala skrátka úplne iný podtext než vojna s Britániou alebo Francúzskom, i keď v nacistickej interpretácii aj za tieto konflikty niesli vinu Židia. Operáciu „Barbarossa“ nacisti chápali ako križiacke ťaženie, ktorého cieľom bolo zničiť „židobolševického démona“ a fyzicky ho zlikvidovať.⁵⁸ Je pozoruhodné, ako nacistická moc za propagandistického prispenia národných samospráv využívala archetyp Žida a komunistu ako jedinej príčiny všetkých neprávostí voči majorite. Tento propagandistický konštrukt, využívaný vo zvýšenej miere aj na Slovensku v oficiálnej tlači po 29. auguste 1944, stimuloval domáce obyvateľstvo k vojenskému aktivizmu, sugestívne ho presviedčal, že Nemci a pobaltské národy majú vlastne spoločné záujmy a vystavoval „licenciu ku genocíde“⁵⁹. Brutálne, častokrát úplne bezdôvodne drastické zaobchádzanie nemeckých *Einsatzgruppen* a domácich kolaborantských zložiek s civilistami, ktoré sa výrazne dotklo i majoritného obyvateľstva, však vyvolávalo bumerangový efekt a spontánne rezistentné prejavy, keď si obyvateľstvo uvedomilo, aká budúcnosť ho v obruči nacistického panstva čaká.⁶⁰ V danej dobe ale takto futuristicky, samozrejme, neuvažovali všetci a spoločnosť v každej z okupovaných krajín bola názorovo atomizovaná. Niet preto divu, že myšlienka spolupráce s okupačnou správou sa mnohým pozdávala ako perspektívne a najlepšie možné riešenie, vedúce k všeobecnému úžitku. Pre koho skutočne však priniesla kolaborácia domácich milícií praktický efekt, ukázali už

s. 72. Porovnaj MRÁZKOVÁ, M.: *Deutsche Besatzungspolitik und litauische Gesellschaft 1941 – 1944. Litauische Reaktionen auf Holocaust und Mobilisierung*. Praha : Matfyzpress, 2011, s. 78 a n.

[57] Ako sa vyjadril H. Himmler, každý z východných národov bol využiteľný ako pomocná sila v procese exterminácie židovského obyvateľstva vo východnej Európe, pretože mal „trochu sadizmu v krvi“. MAZOWER, M.: *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2010, s. 413.

[58] NAIMARK, N. M.: *Plameny nenávisti*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 71 – 72.

[59] JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Praha : Rozmluvy, 2006, s. 471.

[60] NAIMARK, N. M.: *Plameny nenávisti*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 71 – 72. Historik Pavel Mičianik skonštatoval, že „... väčšina obyvateľstva okupovaných oblastí sa obrátila proti okupantom pripravená znášať radšej teror vlastných, akokoľvek krutých vládcov ako cudzích, prinajmenšom rovnako krutých dobyvateľov“. Obyvateľstvo Ukrajiny už od roku 1942 začalo podporovať nacionalistické, resp. komunistické partizánske oddiely bojujúce proti okupantom. MIČIANIK, *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II...*, s. 17 – 18.

prvé týždne po útoku na Sovietsky zväz.

V Bielorusku nemecká okupačná moc ustanovila už v júli 1941 útvary Bieloruskej pomocnej polície (*Bielaruskaja dapačoŭŭnaja palicyja*), ktorá nacistickým komandám priamo vypomáhala pri masakroch miestnych Židov. Vo februári 1944 začali vznikať pod drobnohľadom generálneho komisára Curta von Gottberga a *SS-Sturmbrigade Dirlewanger* jednotky Bieloruského domobraneckého zboru (*Bielaruskaja Krajovaja Abarona* – BKA). Kolaborantská Bieloruská centrálna rada so súhlasom nemeckého velenia nechala BKA rozptýliť po celej krajine, kde sa jej oddiely zúčastnili na sérii represívnych akcií (zavraždených bolo okolo 30 tisíc Židov) a v menšej miere v bojoch proti Červenej armáde.⁶¹

Úplne identicky nacisti postupovali v okupovanej Litve. Už päť dní po znovuvyhlásení litovskej samostatnosti provízornou vládou v Kaunase sa pod velením Andriusa Butkūnasa začali vytvárať Národné bezpečnostné pracovné prápory (*Tautinio Darbo Apsaugos Batalionas* – TDAB), ktoré mali vytvoriť základ obnovenej národnej armády. Nemci litovskú nezávislosť vyhlásenú dňa 23. júna 1941 neuznali, ale rezervoár zmobilizovaných síl využili pre svoje ciele kontroly oblasti a genocídne úmysly. Prápory, podriadené veleniu *Einsatzgruppe A*, zavraždili len od júla do decembra 1941 26 tisíc Židov. Nesmiernou brutalitou sa preslávili najmä príslušníci tzv. lietajúceho komanda pod velením SS-Obersturmführera Joachima Hamanna (*Rollkommando Hamann*). Od 13. júla do 22. augusta 1941 padlo tejto mobilnej vraždiacej jednotke za obeť vyše 9 tisíc Židov prevažne z daugavpilskeho geta.⁶² Jednotky TDAB vo výkonnosti prekonal najobávanejší tzv. Špeciálny oddiel (*Ypatingasis būrys*), podriadený *Einsatzkomandu 9* a neskôr SD, nazývaný tiež príznačne litovským *Sonderkommandom*. Obrovská etnická čistka na území Litvy, ktorú H. Himmler bez servítky pomenoval „*uvolnením priestoru pre litovských Nemcov*“⁶³ si vyžiadala životy 80% miestneho židovského obyvateľstva už v priebehu prvého polroka okupácie. Obdobne beštiálne vyčíňalo *Arájs Kommando*, podriadené SD, v susednom okupovanom Lotyšsku. Táto dobrovoľnícka jednotka, ktorej maximálne stavy v roku 1942 dosiahli úroveň 1 500 – 1 800 mužov,⁶⁴ vyvraždila súhrnne asi 26 tisíc osôb. Muži pod velením lotyšského policajného dôstojníka Viktora Arájsa mali prsty vo vypálení veľkej synagógy v Rige, likvidácii Židov z rižského geta, i vo vyhladení etnických a sociálnych skupín, spadajúcich mimo nacistické predstavy o rasovej čistote.⁶⁵

[61] K BKA bližšie ABBOTT, P.: Byelorussian Home Guard (BKA). In: THOMAS, N. – ABBOTT, P.: *Partisan Warfare 1941 – 1945*. London : Osprey, 1983, s. 16 a n.

[62] K činnosti Hamannovho komanda bližšie STANG, K.: Kolaborace a genocida. Hamannovo „létající“ prepadové komando a likvidace litevských židů. In: PAUL, G. – MALLMANN, K.-M.: *Gestapo za druhé světové války*. Praha : Academia, 2010, s. 501 – 518.

[63] GÖTZ, A.: „Konečné řešení“. *Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Praha : Argo, 2006, s. 15.

[64] KRAUSNICK – WILHELM, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges...*, s. 590.

[65] HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci...*, s. 98 – 99. Bližšie k činnosti *Arájs Kommando* pozri FELDER, B. M.: *Lettland im zweiten Weltkrieges: zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940/1946*.

Industrializované vraždenie spadajúce v taxonómii vojnových zločinov do kategórie tzv. totálnej genocídy⁶⁶ (bez úsilia riešiť židovskú otázku iným, „humánnejším“ spôsobom⁶⁷), nacisti po prvýkrát v tak masovom meradle otestovali práve na území okupovanej Ukrajiny a pobaltských krajín. Brutálne vyhladzovacie metódy a ich technická realizácia sa stali po úspešnom teste jednou z charakteristických črt nacistickej okupačnej politiky aj v ďalších štátoch. V súvislosti s represáliami v okupovanom Sovietskom zväze súčasne vznikol dobový žargón, ktorý v internom slangu zasvätených kruhov eufemicky, no pritom pre každého zainteresovaného zrozumiteľne pomenúval jednotlivé úkony vyhladzovacej praxe nacistov a kolaborujúcich organizácií. Termín ako „zvláštne zaobchádzanie“ (*Sonderbehandlung*), či pojmy „evakuácia“ Židov (*Evakuation*) alebo „bandita“ pre označenie partizána⁶⁸, používané na Slovensku dokonca aj oficiálne v ľudáckej propagande, zapustili korene vo vnútornej komunikácii okupačných a kolaborujúcich orgánov už na územiach východných ríšskych komisariátov, odkiaľ sa rozšírili ďalej.⁶⁹

Pri tom všetkom je vskutku paradoxné (i keď z ich pohľadu pochopiteľné), ako aktivisticky k spolupráci s Nemeckom a jeho „experimentálnemu poľu politiky životného priestoru“⁷⁰ pristupovali provizórne vlády v pobaltskom regióne. Mozgy veľkej etnickej čistky Európy totiž neplánovali zo svojho extermináčného projektu pobaltské národy vyňať, ako to deklaroval aj H. Himmler v prejave ku dôstojníkom a vojakom nemeckej brannej moci v Štetíne 13. júla 1941: „*Toto je svetonázorový zápas a boj rás. V ňom na jednej strane stojí nacionálny socializmus, svetový názor vychádzajúci z hodnôt našej germánskej, nordickej kervi... Na druhej strane stojí 180 miliónov obyvateľov, zmes rás a národov, ktorých mená ani nie sú vysloviteľné a ich výzor je taký, že ich možno bez ľútosti a bez milosti postrieľať...*“⁷¹ Netreba si robiť ilúzie, že by Himmlerov prístup k negermánskym národom východnej, resp. juhovýchodnej Európy⁷² včítane Slo-

Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2009, s. 213 – 219.

[66] TESARĚ, F.: *Etnické konflikty*. Praha : Portál, 2007, s. 206.

[67] Tvorcovia koncepcie „konečného riešenia“ A. Hitler, H. Himmler a Reinhard Heydrich na základe skúsenosti zo Sovietskeho zväzu dospeli k názoru, že veľké presídľovacie akcie nie sú reálne a židovskú otázku bude vo vojnových podmienkach potrebné „riešiť“ okamžite, t. j. vyvražďovaním obyvateľstva priamo na mieste. NAIMARK, *Plameny...*, s. 76.

[68] Pojem partizán zakázal používať z propagandistických dôvodov H. Himmler. BELLAMY, CH.: *Absolutní válka. Sovětský svaz za druhé světové války*. Praha : Academia, 2011, s. 468 – 469.

[69] GÖTZ, A.: „Konečné řešení“..., s. 213.

[70] FLEISCHER, H.: Nationalsozialistische Besatzungsherrschaft im Vergleich: Versuch einer Synopse. In: BENZ, W. – HOUWINK TEN CATE, J. – OTTO, G. (ed.): *Auflösung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin : Metropolis, 1996, s. 279.

[71] BREITMAN, R.: *Architekt „konečného řešení“: Himmler a vyvraždění evropských Židů*. Praha : Argo, 2004, s. 193. Ďalšie súvisiace Himmlerove výroky a názory uvádza napr. HEINEMANN, I.: „*Rasse, Siedlung, deutsches Blut*“. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenspolitische Neuordnung Europas*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2003, s. 26 – 27.

[72] Nacistické chápanie juhovýchodnej Európy geograficky presahovalo naše súčasné chápanie tohto pojmu. Nacisti do priestoru juhovýchodnej Európy (niekedy označovanej aj ako „balkánsky

vákov bol v dlhodobom horizonte zásadne iný.⁷³ To nastoľuje otázku, aký zmysel mala spolupráca domácich milícií v kontexte nemeckej okupácie, resp. či vôbec mohla spolupracujúcemu národu do budúcnosti priniesť nejaké pozitívne výdobytky, ako to oficiálne forsíroval Berlín.

V zásade podobnú taktiku využitia potenciálu domácich ozbrojených formácií pre vojnové ciele Ríše Nemecko využilo aj na Balkáne. Po útoku a rýchlej porážke Juhoslávie v apríli 1941 bolo mnohonárodnostné kráľovstvo zlikvidované a rozkúskované na viacero častí. Rozklad „balkánskeho Československa“ v regióne iba zakonzervoval a ešte väčšmi prehĺbil nestabilitu. V konečnom dôsledku priviedil problémy i samotným Nemcom, ktorí si z ovládaných území pôvodne sľubovali profit vo forme zapojenia tamojšieho priemyslu do ríšskeho vojnového hospodárstva a výnosy z bohatých rudných zásob.⁷⁴

Ustanovená srbská vláda *národnej spásy*, formálne vládnuca na teritóriách anektovaných Nemeckom, nedokázala, rovnako ako ustašovská garnitúra na rozľahlom území Nezávislého chorvátskeho štátu, dostať situáciu pod kontrolu. Až do konca vojny sa oblasti rozparcelovanej Juhoslávie stali kolbišťom partizánskeho hnutia a ozbrojených skupín, bojujúcich za rôzne, často neprehľadné a navzájom sa križujúce ciele. Vojenská správa Srbska na čele s nemeckými vojenskými dôstojníkmi⁷⁵ a srbskými vládnymi Milana Aćimovića a generála Milana Nedića sa usilovali prakticky od počiatku paralyzovať promonarchistické nacionalistické četnícke skupiny pod velením Dragoljuba Mihailovića, ako aj prokomunistické partizánske hnutie Josipa Broza Tita. Správa okupovaného Srbska nasadila proti týmto odbojovým formáciám popri Srbskej štátnej strážii (*Srpska državna straža*) oddiely Čiernych četníkov (*Crni četnici*) vedených ostrieľaným vojnovým veteránom Kostom Pećanacom a Srbský dobrovoľnícky zbor (*Srpski dobrovoljački korpus*) na čele

priestor“) zvykli zahrňovať aj Slovensko – či presnejšie, všetky štáty ležiace na juhovýchod od Nemecka.

[73] Výnimku v tomto ideologickom ponímaní tvorili len Lotyší a Estónci, ktorých chcel H. Himmler pre ich rasovú príbuznosť ku Škandinávcom časom zaradiť do *Waffen-SS*. „Estónci vskutku patria medzi niekoľko málo rás, ktoré sa, po oddelení niekoľkých málo elementov, s nami môžu zmiešať, bez toho, aby nejakú poškodili náš ľud,“ uviedol ríšsky vodca SS. RIPLEY, T.: *Dějiny Waffen-SS 1925 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 2011, s. 87. K určitým poľaveniam z prísnych biologických kritérií vstupu do *Waffen-SS* došlo až v záverečnej fáze vojny. Na sklonku vojny možno badať aj ústup z niekdajších radikálnych koncepcií SS (napr. elaborát Zahraničného úradu o budúcnosti európskeho spoločenstva zo septembra 1943 alebo dokument ministerstva pre obsadené územia z júna 1944). Ríša si uvedomila, že bezohľadný prístup k negermánskym národom sa jej môže vypomstiť a radikálna koncepcia „rasovej očisty“ Európy nie je ani v prípade víťaznej vojny celkom jednoducho realizovateľná. Ani v posledných rokoch vojny však Nemecko so žiadnym rovnostárstvom nepočítalo a naďalej sa považovalo za vedúcu silu európskeho veľkopriestoru. Pozri LIPTÁK, E.: *2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 324 – 325.

[74] JARINKOVIĆ, M.: *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2012, s. 66.

[75] Postupne sa vo funkcii vystriedali Helmuth Förster, Ludwig von Schröder, Heinrich Danckelmann, Franz Böhme (všetci roku 1941), Paul Bader (1941 – 1943) a Hans Felber (1943 – 1945).

s ultrapravicovým radikálom Dimitrijem Ljotičom.⁷⁶ Etnicky srbské zloženie mal takisto 1. belehradský špeciálny bojový oddiel (ľudovo nazývaný Srbské Gestapo – *Srpski Gestapo*) pod velením nemeckého agenta a príslušníka profašistického hnutia ZBOR Strahinju Janjića. Úspechy srbských kolaborantských oddielov boli len relatívne a viac než na bojovom poli sa „vyznamenali“ (obzvlášť posledné dva menované) krutými represáliami.

O nič pokojnejšie pomery nevládli ani v Chorvátsku, ktoré vyhlásilo samostatnosť krátko po dobytí Belehradu, dňa 10. apríla 1941. Výkonný rádus Paveličovho ustašovského režimu sa obmedzoval len na okruh pár desiatok kilometrov od Záhrebu. Hornaté oblasti chorvátskej Dalmácie a dnešnej Bosny poskytovali ideálne zázemie pre silné partizánske hnutie, štruktúrou identické ako v okupovanom Srbsku. Hoci sa Nemecko o vplyv v Chorvátsku delilo podľa vytýčenej demarkačnej línie s Talianskom, chorvátskych štátnych činiteľov húževnato podnecovalo k organizácii vlastných milícií, aby tak odľahčilo nemecké sily, viazané na chorvátskom území udržovaním poriadku.

Aj keď Chorvátsko vydržovalo vlastnú regulárnu armádu, špinavou prácou – t. j. bojom proti partizánom a perzekúciami Židov, Srbov a Rómov boli poverené hlavne oddiely Ustašovskej milície (*Ustaška vojnica*). Prevažne dobrovoľnícke jednotky Ustašovskej milície svojím charakterom viac pripomínali teroristické komandá než riadne vojensky organizované sily (len štvrtina jej veliteľov absolvovala vojenský výcvik, o radovom mužstve ani nehovoriac). Ustašovská armáda integrovala viacero organizačných podzložiek, napríklad Čiernu légiiu (*Crna legija*) zloženú z moslimských a chorvátskych utečencov z východnej Bosny. Na rozdiel od Domobrany (regulárnej chorvátskej armády) sa ustašovskí milicionári vyznačovali vyššou bojovou morálkou a oddanosťou. Indoktrinovaní ultranacionalistickou ideológiou, resp. ovplyvnení zločinmi spáchanými v minulosti voči nim a voči ich rodinám zo strany srbských milícií, strácali akékoľvek morálne zábrany a s „nepriateľmi štátu“ zaobchádzali s takou bezcitnosťou, že metódy ustašovcov vyvolávali pohoršenie aj u nacistov.⁷⁷ K pocitu nadradenosti Chorvátov nad ostatnými balkánskymi národmi zaiste pridávala Paveličova propagandistická téza, uznávaná i Nemcami, ktorou svoj národ prehlásil za potomkov gótskych kmeňov (teda nadradených Germánov).⁷⁸

Typologicky porovnateľný konflikt, i keď ukrátený o nacionálny rozmer, prepukol na území Helénskeho štátu (okupované Grécko). Hlavnú oporu kolabo-

[76] TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939 – 1945*. Praha : Karolinum, 2008, s. 283 – 284; AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci a druhá světová válka*. Praha : Petrklíč, 2007, s. 167 – 168.

[77] Smutne známym sa stal najmä koncentračný tábor v Jasenovaci, kde ustašovský režim vyhladil obrovské množstvo Židov, Rómov a Srbov (odhady historikov sa pohybujú v širokom diapazóne od 60 do 700 tisíc obetí). RYCHLÍK, J. – PERENČEVIĆ, M.: *Dějiny Chorvatska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 286.

[78] RICH, N.: *Hitler's War Aims: the Establishment of the New Order*. S.l.: Notron, 1974, s. 276 – 277; tiež AUSKÝ, *Dobrovolníci...*, s. 155.

rantskej vlády Ioannisa Rallisa tu tvorili tzv. Bezpečnostné prápory (*Tágmata Asfalías*) pod velením gen. Jürgena Stroopa a neskôr SS-Gruppenführera Waltera Schimana. Bezpečnostné prápory,⁷⁹ ktoré dosiahli najvyšší stav 25 – 30 tisíc mužov v činnej službe, sa od srbských a chorvátskych milícií líšili snáď len v tom, že im velil nemecký dôstojník a prísahu skladali priamo A. Hitlerovi. Grécke útvary, sústredené v pechotných horských jednotkách (evzónach) a dobrovoľníckych práporoch, vykonali pre okupačnú moc v rokoch 1943 – 1944 neoceniteľné penzum práce, pričom jej zostali verné až do ústupu nemeckých síl z Peloponézu.⁸⁰

V menšej miere okupačná správa iniciovala vytvorenie domácich bezpečnostno-represívnych kománd takisto v krajinách západnej a severnej Európy pod nemeckou kuratelou. Na týchto územiach, ktoré boli oproti Balkánu až do prechodu frontu koncom vojny prakticky stabilné, dostávali národné milície kvalitatívne čiastočne iné úlohy.

Vo vichystickom Francúzsku boli proti rozmohnutému odboju nasadené Francúzske milície (*Milice française*), ktoré vznikli pod velením Josepha Darnanda transformáciou z Legionárskej poriadkovej služby (*Service d'ordre légionnaire*). Ozbrojené oddiely Francúzskych milícií – Slobodné gardy (*Franc-Garde*) boli od konca roku 1943 do leta 1944 zapojené do boja proti *maquisardom*,⁸¹ známym partizánskym skupinám na francúzskom vidieku. Milicionári patrili k najobávanejším protiodbojovým komandám. Na rozdiel od Gestapa dobre poznali osobitosti regiónov a miestne dialekty, a preto v hojnej miere popri bojovom nasadení často pôsobili aj ako špióni. Ich integrovanie do bezpečnostno-represívnych štruktúr vichystického Francúzska utvorilo vo vzťahu medzi Slobodnými gardami a nemeckými predstaviteľmi puto vďačnosti, ktoré Darnandových milicionárov zburcovalo k ešte väčšiemu pronacistickému aktivizmu. Milicionári, patriaci od sklonku roku 1942 do okruhu zarytých kritikov Pétainovho režimu pre jeho údajnú liberálnosť, zároveň prenikli aj do vysokých vládnych funkcií (J. Darnand, Philippe Henriot), získali kontrolu nad lokálnou administratívou (prefektúrami) a masovokomunikačnými prostriedkami.⁸² Zenit svojho krátkeho pôsobenia na politickom a vojenskom poli však dosiahli až po likvidácii tzv. slobodnej zóny Francúzska v novembri 1942, ktorú Nemecko zrušilo v reakcii na víťazstvá Spojencov v severnej Afrike. Milicionári tak svoju činnosť vykonávali pod priamou kontrolou okupačných úradov, čo však na ich dovtedy nenasýtené politicko-mocenské ambície nemalo výraznejší vplyv.⁸³ Fakt, že skupina ultraradikálov, štylizujúca sa do pózy „najfrancúzskejších

[79] TEJCHMAN, *Balkán ve válce...*, s. 312.

[80] KRÁLOVÁ, J.: *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2012, s. 42 – 43.

[81] CURTIS, M.: *Verdict on Vichy. Power and Prejudice in the Vichy Regime France*. London : Phoenix Press, 2004, s. 267.

[82] AZÉMA, J. P.: Vichy. In: WINOCK, M. a kol.: *Historie extrémní pravice ve Francii*. Praha : Academia, 1998, s. 132 – 133.

[83] MICHEL, H.: Politické aspekty německé okupace Francie (červenec 1940 – prosinec 1944).

Francúzov“ nemala morálny problém pôsobiť v službách cudzej mocnosti, ktorá okupačný charakter svojej zvrchovanosti nad Francúzskom už ani nijako nezakrývala, otvára ďalšiu otázku, spojenú s vývojom po okupácii Slovenska: Kde je hranica medzi pragmatickou, resp. oportunistickou spoluprácou a medzi kolaboráciou, siahajúcou – využijúc poetické slová historika Jiřího Pernesa – „až na dno zrady“? Čiastočnú odpoveď na ňu dal vývoj v suverénnych (prípadne obmedzene suverénnych) krajinách v záverečných rokoch vojny, kde pred ich vojenskou okupáciou Ríša nedokázala do svojho področia uchopiť vnútornú politiku týchto štátov.

Úspešné nemecké napredovanie nevydržalo dlho a od roku 1943 sa vojskám paktu Osi začal front rúcať. Od Mussoliniho pádu a kapitulácie Talianska bol A. Hitler vystavený novej nepríjemnej úlohe: pacifikovať situáciu v bezprostrednej blízkosti pôvodných nemeckých hraníc spreď roku 1938. A. Hitler musel vojenskou intervenciou zasiahnuť v spojeneckých štátoch, ktorých vlády pod tlakom medzinárodného vývoja nedokázali, resp. nechceli viac napomáhať nemeckému vojnovému snaženiu. Vzhľadom na totálny charakter vojny, vyhlásenej ríšskym ministrom propagandy Josephom Goebbelsom dňa 24. februára 1943, sa okupácia v základných rysoch nediferencovala od odskúšanej praxe na území východnej a juhovýchodnej Európy, aj keď Nemci predsa len v istých smeroch zohľadňovali, že operujú na pôde spojencov a nie nepriateľskej krajiny. Princíp okupačnej politiky ale zostával konštantný: po prvosledovom potlačení odbojových tendencií a návrate pomerov do aspoň opticky starých koľají, začali so svojou pôsobnosťou (niekedy už i paralelne) nemecké represívne komandá za aktívnej výpomoci domácich ozbrojených síl, medzi ktorými zaujímali popredné miesto milície úzko prepojené s vládnucou stranou.

Z hľadiska komparatívneho prístupu k vývoju na Slovensku po 29. auguste 1944 sa ako optimálne núkajú dva porovnávací modely – taliansky a maďarský. Oba štáty boli súčasťou paktu Osi a dlhý čas viedli svoju politiku v úzkej línii so zahraničnopolitickými záujmami Nemecka, od ktorej sa pod dojomom vojenskej situácie odklonili (na rozdiel od ľudáckeho režimu). Priamym dôsledkom vymania sa zo spojeneckého zväzku s Ríšou bola okamžitá nemecká reakcia v podobe vojenskej intervencie, sprevádzanej trvalou prítomnosťou intervenčných vojsk až do prechodu frontu (teda až do konca druhej svetovej vojny). Pre komparáciu s prípadom Slovenska sa však predsa len ako porovnávací model hodí viac talianska než maďarská analógia, a to hneď z niekoľkých príčin. Okupačné obdobie v Maďarsku prešlo v porovnaní so Slovenskom a Talianskom podstatnou dynamizáciou. Z pohľadu politicko-vojenských aspektov bolo vnútorne štruktúrované do dvoch kvalitatívne odlišných etáp⁸⁴ a navyše nositeľov protinemeckých tenzií

In: *Nacistická okupace Evropy I – 1*. Praha : Naše vojsko, 1966, s. 93.

[84] Prvá etapa trvala od nemeckej okupácie Maďarska v marci 1944 do Horthyho abdikácie v októbri toho istého roku. Po regentovej demisii, vynútenej Nemcami v dôsledku snáh maďarskej politickej reprezentácie preskočiť na druhú stranu barikády, bola v druhej polovici októbra

reprezentovali samotní najvyšší predstavitelia štátu (regent Miklós Horthy a časť vlády), čo v paralelných prípadoch možno konštatovať len čiastočne, resp. vôbec. Z týchto dôvodov, ako aj ďalších špecifik (najmä geografických⁸⁵) nabral fenomén kolaborácie domácich milícií iný charakter než na Slovensku a v Taliansku. Možno sa domnievať, že práve talianska skúsenosť pre typologickú príbuznosť s politicko-vojenskou realitou na Slovensku po vypuknutí Povstania sa pre Nemcov stala manuálom, ako konkrétne sa k „ochraňovanému“ štátu postaviť, čo režimu vernému spojeneckým záväzkom k Nemecku dovoliť a aké miesto prisúdiť domácim ozbrojeným milíciám v kontexte okupačného systému.

Význam Talianska ako komparatívneho modelu spočíva najmä v tom, že vývoj vo vnútri obnoveného fašistického režimu po prvýkrát pregnantne ukázal nielen funkcionalistický, ale i intencionalistický charakter nemeckej okupácie. Inými slovami, Ríša o využití milícií neuvažovala berúc na zreteľ len ich účelnosť na politickom, vojenskom a represívnom poli, ale svojím prístupom sledovala i hlbšie, ideologicky a emocionálne podmienené predstavy o novom európskom spoločenstve, vychádzajúce zo samotných koreňov nacionálnosocialistického *Weltanschaltung*. Aby sme lepšie pochopili „prípád Slovensko“, urobme si na tomto mieste aspoň krátky prehľadový exkurz do situácie na Apeninskom polostrove.

Novozriadený štátny útvar – fašistická Talianska sociálna republika (*Repubblica Sociale Italiana* – RSI), ktorá vznikla dňa 18. septembra 1943 na čele s B. Mussolinim ako vedľajší produkt podpísania Badoglioého prímeria so Spojencami, síce vykazovala určité známky samostatnosti, no v skutočnosti bol jej osud do veľkej miery závislý od Nemecka. V krajine riadne nefungoval ekonomický systém a väčšinu potrebných prostriedkov na udržiavanie aspoň zdanlivo normálneho chodu režimu hradil Berlín. Celkovú deklasovanosť režimových štruktúr plasticky odrážal tiež stav, v akom sa od počiatku existencie fašistickej republiky nachádzali jej ozbrojené zložky.⁸⁶

1944 pripustená k moci Strana šípových krížov (tzv. nyilašovci) Ferenc Szálasiho, ktorý sa stal premiérom a „vodcom národa“ (*nemzetvezető*) – t. j. hlavou krajiny. Nyilašovci nastolili v Maďarsku národnosocialistickú diktatúru, spojenú s totalitázáciou dovtedy autokratického režimu, „dokončením“ riešenia židovskej otázky a brutálnym prenasledovaním politických oponentov. Ako napísala historička Tímea Veres, po nástupe nyilasovcov k moci sa Maďarsko stalo „jasným a jednoznačným kolaborantom a pareniskom bezprávia“. VERES, T.: Príčina 15. októbra 1944 v Maďarsku. Genéza pojmu „vážavý satelit“. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 103.

[85] Maďarsko ako prevažne rovinatá krajina neumožňovala rozvinutie širokého partizánskeho boja, ako to bolo v prípade Talianska či Slovenska. Hlavne z toho dôvodu sa aktivity milícií Szálasiho režimu obmedzili prakticky len na strážnu službu a represívnu činnosť, pričom ich bojová aktivita na fronte, resp. v horskom teréne bola minimálna.

[86] Štruktúru ozbrojených síl, verných Mussoliniho vláde, tvorilo viacero zložiek. Najpočetnejšou z nich bola Národná republikánska armáda (*Esercito Nazionale Repubblicano*). Jej základ tvorili štyri pešie divízie (1. divízia „Italia“, 2. divízia „Littorio“, 3. divízia „San Marco“ a 4. divízia „Monterosa“), vycvičené a vyzbrojené v Nemecku. Druhú relevantnú zložku predstavovala Národná republikánska garda (*Guardia Nazionale Repubblicana* – GNR), organizovaná najmä z karabiniér-

Organizácia bezpečnostných síl RSI narážala od počiatku na dve antagonistické koncepcie. Prvá, reprezentovaná predovšetkým veliteľom republikánskych gárd Renatom Riccim, presadzovala kreovanie jednotiek na princípe straníckych milícií, teda jednotiek spoľahlivých, ideologicky indoktrinovaných a absolútne verných fašistickej vláde. Druhá koncepcia hlavného veliteľa regulárnej armády RSI maršala Rodolfa Grazianiho vychádzala z tézy, že armáda si musí zachovať jednoznačne apolitický charakter. Grazianiho návrh sa v radoch reformovanej fašistickej strany nestretal s prílišným pochopením. Nielen R. Ricci, ale aj ďalší poprední predstavitelia fašistického režimu, ako napríklad Roberto Farinacci, Fernando Mezzasoma či Alessandro Pavolini ideu budovania nadstraníckych síl RSI odmietali. Práve tajomník Republikánskej fašistickej strany (*Partito Fascista Repubblicano* – PFR) A. Pavolini, ovplyvnený mementom 8. septembra 1943, najrazantnejšie odmietal akékoľvek kompromisy a vehementne protestoval proti obsadzovaniu dôstojníckych postov v republikánskej armáde dôstojníkmi, ktorí nedajú jasne najavo svoju lojalitu voči Mussoliniho režimu.⁸⁷

Dôležitý medzník v riešení tohto rozporu predstavoval kongres PFR vo Verone z 24. novembra 1943. Fašistickí delegáti upozorňovali na akútnu potrebu riešiť z hľadiska režimu katastrofálnu bezpečnostnú situáciu na území RSI, ohrozovaného rozširujúcim sa partizánskym hnutím. Po horúčkovitých diskusiách zvíťazila idea A. Pavoliniho, ktorý sa zasadzoval za vytvorenie úplne nových poriadkových síl na úkor oslabenia pozície Ricciho Národnej republikánskej gardy. Veronský kongres podnietil formovanie fašistických milícií, vznikajúcich pôvodne pod názvami *Silenziosa*, resp. *Disperata*. V zmysle Mussoliniho nariadenia z 24. decembra 1943 popri novoustanovených milíciách paralelne ďalej pôsobili aj už jestvujúce organizácie, pričom armádu fašizačný proces v podobe, akej ho presadzovali niektorí funkcionári PFR, nezasiahol. Tým zostala určitá koncepcná bipolarita zachovaná až do konca druhej svetovej vojny. Nemci však skompromitovanej armáde a jej predstaviteľom neverili a, naopak, plne podporovali a iniciovali vytvorenie spoľahlivej ozbrojenej formácie z ľudskej zásobárne PFR.

A. Pavolini sa od začiatku januára 1944 pustil do príprav organizácie straníckych oddielov. Potrebu vybudovať stranícku milíciu vojenského typu strany režim po-

ských jednotiek a tzv. čiernych košiel, t. j. príslušníkov bývalej Dobrovoľníckej milície pre národnú bezpečnosť (*Milizija Volontaria per la Sicurezza Nazionale*). K nim treba pripočítať taliansku *Waffen-Grenadier-Brigade der SS (italienische Nr. 1)*, ktorá bola neskôr pretvorená na 29. granátnickú divíziu SS (*29. Waffen-Grenadier-Division der SS – italienische Nr. 1*), nazývanú tiež *Legione SS Italiana*; ďalej reorganizovanú elitnú námornickú jednotku *X Mas (Decima Flottiglia Motoscafi Antisommergibili)* a pololegálne protipartizánske jednotky charakteru teroristických bánd ako skupina Pietra Kocha alebo legión „Mutí“. KÁRPÁTY, V.: Kolaborácia a kolaboranti 1939 – 1945. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 18 – 19; PAOLETTI, C.: *A Military History of Italy*. Westport : Praeger Security International, 2008, s. 188 a n.

[87] O problematike podrobnejšie píše BRIX, J.: *Černé brigády. Milice italských fašistů 1944 – 45*. Praha : Libro nero, 2010, 109 s.

cit'oval o to viac, že na jar 1944 v súvislosti s masovým rozmachom partizánskych skupín v strednom a severnom Taliansku strácal moc nad regiónmi a mocensky ovládal len väčšie mestá. Pod vplyvom tejto situácie B. Mussolini na pretrvávajúci Pavoliniho nátlak vydal 21. júna 1944 výnos o vytvorení *Čiernych brigád* (*Brigate Nere*). Na základe mobilizačnej vyhlášky boli do Čiernych brigád povolaní všetci členovia PFR vo veku od 18 do 60 rokov, ak už aktívne neslúžili v inej časti ozbrojených síl.⁸⁸ B. Mussolini pod ťarchou zhoršujúcich pomerov pre integritu jeho režimu vydal smernicu, na základe ktorej boli do stavu brannej pohotovosti uvedení všetci členovia PFR, čo predstavovalo silu okolo 500 tisíc osôb.⁸⁹ Hoci väčšina z nich samozrejme nebola nikdy odvedená, militarizácia talianskej spoločnosti v duchu totálnej vojny naznačovala, že režim sa zviňa vo vážnych problémoch.

V období rokov 1944 – 1945 vzniklo na území RSI celkovo 41 čiernych brigád,⁹⁰ operujúcich v regiónoch Piemont, Lombardsko, Veneto (Benátsko), Emilia-Romagna, Ligúria a Toskánsko. Okrem „klasických“ čiernych brigád vzniklo ďalších 9 mobilných a 8 tzv. autonómnych čiernych brigád. Napriek svojmu názvu sa tieto jednotky RSI počtom príslušníkov k brigáde priblížili iba v sporadických prípadoch. Najsilnejšia čierna brigáda „Aldo Resega“ (sídlo štábu v Miláne; veliteľ Vincenzo Costa) dosiahla najvyšší početný stav 2 000 mužov, čierna brigáda „Ather Capelli“ (Turín; Giuseppe Solaro) a „Luigi Begon“ (Padova; Gianfranco Vivarelli) 1 000 mužov, čierna brigáda „Attilio Prato“ (Alessandria; Carlo Valasina) 800 mužov, atď. Vo väčšine prípadov dosahovali fašistické zoskupenia silu práporu, ba v nejednom prípade dokonca iba silu roty (100 – 200 mužov). Ak aj jednotky netrpeli nedostatkom príslušníkov, častokrát ich akcieschopnosť hatila nepostačujúca výzbroj. V prípade niektorých brigád nedisponovala zbraňou tretina, ba niekde až polovica mužstva. Bezpečnostná situácia sa líšila od regiónu k regiónu: v urbanizovaných oblastiach s nižším výskytom partizánov to nebolo výraznejším hendikepom, inde zasa zásadnou prekážkou a priamym determinantom zlyhania snáh fašistického režimu o stabilizáciu pomerov. Vzhľadom na spomenuté organizačno-technické problémy je zrejmé, že čierne brigády neboli nasadené do frontových bojov. Obmedzili sa na realizáciu perzekučných akcií proti členom protifašistickej politickej ilegality, ale predovšetkým protipartizánskych akcií.⁹¹

[88] MOSELEY, R.: *Mussolini: The Last 600 Days of Il Duce*. Lanham : Taylor Trade Publishing, 2004, s. 136.

[89] MORGAN, P.: *The Fall of Mussolini. Italy, the Italians and the Second World War*. Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 166.

[90] Ich prehľad pozri v publikácii JOWETT, P. S.: *Italian Army 1940 – 45 (3): Italy 1943 – 45*. Oxford : Osprey Military, 2004, s. 15. Historik Stanislav A. Auský v rozpore s tým uvádza 39 utvorených čiernych brigád. Porovnaj AUSKÝ, *Dobrovoľníci...*, s. 144.

[91] Partizánske hnutie na Apeninskom polostrove malo vďaka jeho masovosti úplne inú kvalitu, než v krajinách strednej Európy. Hnutie, zastrešované Národným oslobodzovacím výborom (*Comitato di Liberazione Nazionale – CLN*), tvorili partizánske jednotky delené podľa príslušnosti k jednotlivým zložkám CLN. Jednotný protifašistický front sa skladal z prokomunistických Ga-

Protipartizánske akcie čiernych brigád končili relatívnymi úspechmi i ťažkými porážkami. S postupom frontu boli jednotlivé brigády nútené presúvať sa čoraz viac na sever k nemeckým hraniciam a podľa platných predpisov prechádzali pod velenie brigády, pôsobiacej v danej provincii. To medzi niektorými dôstojníkmi i mužstvom vyvolávalo prejavy nezdravej rivality a malo naň demoralizačný dopad.⁹² Napriek tomu možno čierne brigády označiť za jednotky talianskej brannej moci, ktoré boli Mussolinimu režimu najvernejšie spomedzi všetkých. Časť z nich prejavovala odhodlanie územie RSI a osobu *Duceho* brániť doslova do posledného muža.⁹³

Okolnosti vzniku, nasadenie a kontext, v akých čierne brigády v RSI operovali, vytýčili základné obrysy nacistickej okupačnej politiky na pôde spojeneckej krajiny, ktoré sa, ako uvidíme, niekedy až v ohromujúcej podobnosti zopakovali o niekoľko mesiacov neskôr na Slovensku. Nebyť osobnej angažovanosti SS-Obergruppenführera Karla Wolffa (vojenského guvernéra a vodcu SS a polície v RSI), Pavoliniho oddiely by len sotva dokázali vykonávať svoju činnosť v takom rozsahu, ako ju vykonávali. Jedine vďaka Wolffovej intervencii dostali čierne brigády obmedzený počet zbraní a boli začlenené do vojensko-represívnych štruktúr Talianskej sociálnej republiky. Bez jeho priameho nátlaku by bojaschopnosť týchto formácií bola viac než otázná a fašistickým milíciám v obnovenom Mussoliniho štáte by sa po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke pravdepodobne ušlo miesto kdesi na chvoste bezpečnostných síl RSI, úplne v súlade s víziou R. Grazianiho a veliteľa okupačných vojsk *Wehrmachtu* Alberta Kesselringa.

Exkurz načrtnutý na predošlých stranách je mimoriadne dôležitý z hľadiska formovania východiskových bodov a paradigiem nacistickej okupačnej politiky. Každá nová ruptúra v zóne nemeckého vplyvu obohacovala nemeckých predstaviteľov o nové skúsenosti, z ktorých sa snažili vyvodit' patričné ponaučenia. Po-

ribaldiho brigád, brigád Spravodlivosť a sloboda (*Giustizia e Libertà*) blízkyh Strane akcie (*Partito d'Azione*), prosocialistické Matteottiho brigády, menšie skupiny prokatolíckych a promonarchistických partizánov ako napríklad Zelený plameň (*Fiamme Verdi*) a takisto anarchistické a apolitické partizánske skupiny. Len pre názornosť, stav 8. Garibaldiho brigády, ktorá pôsobila v Mussoliniho rodnej provincii Romagna, kolísal na úrovni 8 000 mužov. V roku 1944 na území krajiny vzniklo až dvadsať tzv. partizánskych republík – teritórií pod súvislou kontrolou partizánskych jednotiek, kde na kratšiu či dlhšiu dobu došlo k úplnému odstráneniu fašistického režimu.

[92] BRIX, *Černé brigády...*, s. 35 – 36.

[93] Najradikálnejší fašisti okolo veliteľa čiernych brigád A. Pavoliniho sa v posledných týždňoch vojny pripravovali na grandiózny koniec v súlade s mystickými predstavami o násilnej smrti v boji za ideu fašizmu. Keď A. Pavolini tento návrh predostrel na poslednej porade o vojenskej situácii medzi činiteľmi RSI a nemeckých bezpečnostných zložiek dňa 14. 4. 1945 vo Villa Feltrinelli, pragmaticky uvažujúci R. Graziani ho zamietol ako príliš avanturistický a zbytočný. V posledných dňoch pred definitívnym pádom živoriaceho fašistického režimu v Taliansku sa podarilo v okolí jazera Como, ležiaceho na ústupovej trase B. Mussoliniho a vládnych činiteľov, zhromaždiť približne päťtisíc *Ducemu* oddaných mužov (najmä príslušníkov čiernych brigád). K žiadnemu záverečnému boju už však neprišlo, pretože B. Mussolini medzičasom postúpil ďalej smerom na Dongo. BRIX, *Černé brigády...*, s. 38 – 39.

tvrdzujú to zachované písomnosti jednotlivých ríšskych zastupiteľských úradov, bezpečnostných a vojenských orgánov vo fondoch Spolkového archívu a Politického archívu Zahraničných vecí v Berlíne. Okupačná empiria v rôznych oblastiach európskeho kontinentu utvorila pre likvidátorov povstania na Slovensku balík poznatkov, ktorý mohli následne využiť pri „náprave pomerov“ v súlade so záujmami Ríše. Tento nepísaný návod mal v období nemeckej okupácie kľúčový význam vo vzťahu k predstaviteľom ľudáckeho režimu a jeho organizáciám. Nová metódika *Slowakei-Politik* bola teda novým kontextovým rámcom ďalšej pôsobnosti aj pre Hlinkovu gardu v zmenených spoločensko-politických podmienkach, ktoré so sebou priniesla nemecká vojenská intervencia na Slovensku.

Skúsenosti Nemecka z okupačnej praxe, premietnuté v podobe modifikácie prístupu k ľudáckemu režimu po 29. auguste 1944, zhrňme pre prehľadnosť do bodov:

1. Za vnútornú nestabilitu ovládanej krajiny je spoluzodpovedná aj vláda, ktorá si na vlastnom území nedokázala urobiť poriadok. Pri každej okolnosti jej to treba dôrazne prízvukovať a vojenskú intervenciu pred vládnymi predstaviteľmi a v prerožimnej propagande interpretovať ako priateľskú, no súčasne morálne zaväzujúcu pomoc. Praktickým výrazom vďaka za túto pomoc má byť prehĺbenie lojality voči Ríši a ešte užšie primknutie ovládaného satelitu k nej.

2. Nemecko neprenechá absolútnu exekutívnu moc v krajine domácim národnosocialistickým ultraradikálom. Pokiaľ je to možné, bude konzervovať politiku podnecovania vzájomnej rivality vo vládnom tábore ovládaného štátu, no v rozhodujúcich momentoch sa postaví za umiernenějšíe vedenie, ktoré má v spoločnosti autoritu.

3. Regulárnej armáde nemožno za žiadnych okolností dôverovať. Armáda predstavuje semenisko možných rezistentných tendencií, preto jej totálne nasadenie v poli nie je žiaduce. Ríša uprednostní využitie jej pracovných a asistenčných jednotiek. Radšej podporí militarizáciu domácich milícií bez väčších bojových skúseností, ale s ideologickou vervou a oduševnením pre spoločné ciele boja za „Novú Európu“.

4. Voči „nepriateľom Ríše“ na území okupovaného štátu nemôže mať jeho vláda ďalej akékoľvek zľutovanie. Ozbrojené milície okupovanej krajiny sa musia podieľať na bezohľadnom vyriešení židovskej otázky a potrestaní organizátorov, účastníkov a podporovateľov protinemeckej rebélie.

Ako konkrétne sa uvedené premisy nacistickej okupačnej filozofie premietli v praxi na Slovensku, ukážu nasledujúce tri kapitoly.

2 POLITIKA

Vývojové turbulencie HG v siločiarach domácej politiky a nemeckej ingerencie do 29. augusta 1944

Hlinkova garda sa od počiatkov svojej existencie považovala za avantgardu slovenského politického nacionalizmu a za stúpenkyňu ráznych riešení aktuálnych problémov, pre ktoré ponúkala veľmi jednoduché a radikálne recepty. Významný medzník v jej nedlhých dejinách predstavovali salzburské rokovania medzi predstaviteľmi Nemeckej ríše a Slovenskej republiky.⁹⁴ Salzburský diktát neznamenal len personálne rošády v organizácii a návrat Alexandra Macha, odvolaného v máji 1940, na post hlavného veliteľa.⁹⁵ Nemecké zasahovanie do vnútornej slovenskej politiky nabudilo tú časť slovenskej spoločnosti, ktorá považovala národnú revolúciu, naštartovanú v októbri 1938, za nedostatočnú a s očakávaniami hľadela na jej vyústenie vo forme dôslednej prestavby ľudáckeho režimu v duchu nacionálneho socializmu.⁹⁶ Prvý a zásadný krok k tesnejšiemu „duchovnému spojenectvu“ Slovenska s Nemeckom predstavovalo dosadenie nemeckých poradcov (beráterov) k jednotlivým ministerstvám, resp. politickým organizáciám nedlho po Salzburgu, na jeseň 1940. Poslanie poradcov nebolo odborné, ale jednoznačne politické so zámerom implantovať metódy národného socializmu na Slovensku do všetkých

[94] K okolnostiam a priebehu salzburských rokovaní bližšie pozri LIPTÁK, L.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365.

[95] V priebehu salzburských rokovaní Adolf Hitler v prvom rade naoktrojoval Jozefovi Tisovi odvolanie Ferdinanda Ďurčanského z postov ministra vnútra a ministra zahraničných vecí. Jeho rezorty obsadili Alexander Mach (vnútro) a Vojtech Tuka (zahraničie), ktorí na rozdiel od F. Ďurčanského presadzovali koncepciu bezvýhradného slovensko-nemeckého „priateľstva“ – teda jednostrannej zahraničnopolitickej orientácie na nacistické Nemecko. Salzburské rokovania však súčasne znamenali koniec kariéry v HG pre viacerých umiernenějších dôstojníkov a radových príslušníkov. SOKOLOVIČ, P.: Salzburské rokovania a perzekúcie veliteľov Hlinkovej gardy (na príklade Trnavy). In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 383 – 396.

[96] Redaktor regionálneho časopisu *Štiavničan* Viliam Ries, o ktorom ešte bude reč, vyjadril po salzburských rokovaníach úľavu i prianie zároveň, keď napísal: „Dnes si vydýchne každý statočný Slováč, každý, kto sa nedal podplácať a ovplyvňovať. Osoby Dr. Vojtecha Tuku a Šana Macha sú garanciou, že to v novom (národnosocialistickom – pozn. A. H.) režime pôjde celkom inak... V duchu najprísnejšej disciplíny a úplnej oddanosti novej slovenskej vláde a novému hlavnému veliteľovi HG Šaňovi Machovi čakáme na historické činy, ktorými sa dokončí štátnopolitický vývoj Slovenského štátu“. *Štiavničan*, 30. 7. 1940, s. 2.

sfér verejného života.⁹⁷ Hlinkova garda sa v kontexte úsilia Nemecka o podmanenie slovenských organizácií ocitla na vrchných priečkach.

Do úradu poradcu pre HG bol dosadený mladý, v hodnostnom rebríčku SS rýchlo stúpajúci káder Viktor Nageler.⁹⁸ Proces nacizácie slovenskej politiky i HG pod Nagelerovým dohľadom naberal zdanlivo úspešný kurz. Posalzburská revolučná atmosféra budovania nacionálnosocialistického Slovenska pohltila aj hlavného veliteľa HG A. Macha, ktorý v liste V. Nagelerovi nevedel nájsť slová vďaka poradcovi a jeho nadriadeným za pomoc pri prestavbe organizácie podľa smerníc SS.⁹⁹ Nagelerov bystrozrak nad gardou vysoko oceňoval tiež šéf Hlavného úradu SS (*SS-Hauptamt*) a jeden z hlavných ideológov konceptu „Novej Európy“ Gottlob Berger. V Bergerovej percepcii vývoja HG, zhmotnenej v osobitnej písomnej správe, o slovenskom vedení takmer nepadla ani zmienka,¹⁰⁰ čo jasne svedčí o tom, ako dôsledne a majetnícky kruhy zodpovedné za jej politicko-ideologické usmerňovanie chápali svoje poslanie. Dobré si pritom uvedomovali, že nacizačný proces HG je dlhodobým projektom a žiadané výsledky sa v tomto smere nedostavia ihneď. „*Nemožno zabúdať na to, že sme ju (HG – pozn. A. H.) začali riadiť pred necelými dvoma rokmi,*“ podotkol realisticky v správe z roku 1942 G. Berger na margo nedostatkov v prebudovávaní gardy.¹⁰¹ Uvažovanie v takýchto intenciách bolo príznačné aj pre ďalšie nacistické elity, ktoré participovali na modelovaní zostreňného subordinačného vzťahu medzi Nemeckom a štátmi v zóne jeho vplyvu.

Opakovane sa to prejavilo pri analytickom vyhodnocovaní vleklej krízy v slovenskom vládnom tábore, keď sa špičky SS vehementne postavili na stranu osôb preukazujúcich v danom momente najväčšiu mieru servilnosti voči nacistickej *Slowakei-Politik*, neberúc ohľad na ich spôsobilosť zastávať vysoké štátne funkcie a vedúce posty v režimových organizáciách. V lete 1940 takto podporili návrat A. Macha do pozície hlavného veliteľa HG, hoci na jeho nepremyslené verbálne úlety a politickú rojčivosť upozorňovali agentúrne správy SD už od jesene 1938¹⁰² (teda

[97] Bližšie pozri HRADSKÁ, K.: *Prípad Wisliceny. Nemeckí poradcovia na Slovensku v rokoch 1940 – 1945*. Bratislava : AEPRESS, 1999, s. 16 – 22; tiež SUŠKO, L.: *Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941*. In: *Historické štúdie*, roč. 23, 1979, s. 5 – 23.

[98] Od januára 1937 do novembra 1940 V. Nageler prešiel piatimi hodnostnými stupňami od SS-Untersturmführera na SS-Obersturmbannführera. K Nagelerovým personáliám a kariére pozri Politische Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA) Berlin, Bestand Gesandtschaft Pressburg, Paket 21. Spis NAGELER Viktor; tiež Bundesarchiv (BArch) Berlin, ehem. BDC, SSO – Akte Viktor Nageler a Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. Ústředna Státní bezpečnosti (305), 305 – 254 – 1. Trestné oznámenie na V. Nagelera z 8. 4. 1950.

[99] BArch Berlin, NS 19, 3883, Folie 1. List A. Macha V. Nagelerovi z 13. 3. 1941.

[100] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 68, s. 261.

[101] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 68, s. 261.

[102] Napríklad v správe viedenskej SD z obdobia pred voľbami do Snemu Slovenskej krajiny sa o A. Machovi píše: „*Jedna z najrozporuplnejších osobností slovenského vedenia je šéf propagandy Šaňo Mach s nestálym, takmer nerypočítateľným charakterom... Mach je hádkou nielen pre nezainteresovaných, ale aj pre niektorých Slovákov... V dôsledku prepracovania a nervozity, ak nie v dôsledku určitej organizačnej neschopnosti,*

od počiatkov zvýšeného monitorovacieho záujmu nemeckej spravodajskej služby o dianie na Slovensku). A. Macha permanentne hodnotili ako človeka nespochybniteľne pronemeckej línie, no časom, keď videli, že plošná penetrácia nacistických metód a ideológie do HG prebieha až príliš pomaly, začali hlavného veliteľa obviňovať zo slaboštvá a odpadlivity od radikálneho kurzu. V tomto zmysle vyznievalo hlásenie pre náčelníka bezpečnostnej polície (*Sicherheitspolizei* – Sipo) a SD R. Heydricha a pre Zahraničný úrad¹⁰³ z 26. mája 1942, v ktorom sa jeho autor vyslovene sťažoval na sústredené potláčanie vplyvu reprezentantov nacionálnosocialistického prúdu a na prechod A. Macha na „klerikálne pozície“.¹⁰⁴ Bol to vektor tendovania vládnej roztržky, koreniacej v dvoch odlišných koncepciách smerovania Slovenska – v Tisovej ceste tzv. Ľudového Slovenska a protichodnej ceste dôsledného kopírovania nacionálnosocialistických vzorov nekritickými stupencami národného socializmu.¹⁰⁵

Rovnaký náhľad zdieľali i hlavní usmerňovatelia nemeckého vplyvu na Slovensku, vyslanec H. E. Ludín a V. Nageler. H. E. Ludín v reakcii na spomenuté májové hlásenie označil smerovanie HG, kontrastujúce s nemeckými predstavami, v prvom rade za vinu A. Macha a nie za vinu náčelníka štábu HG, najexponovanejšieho propagátora národného socializmu a Machovho konkurenta Otomara Kubalu, ktorého niektoré správy SD naozaj v rozpore so skutočnosťou identifikovali ako spoluvinného za povrchnú nacizáciu HG, realizovanú v mnohých aspektoch polovičato.

Keďže Ludínovo (a sekundárne aj Nagelerovo) pozitívne stanovisko k O. Kubalovi, formulované v odpovedi na predmetnú správu, tvorilo pilier politiky nemeckého ovládania Hlinkovej gardy až do konca existencie Slovenského štátu, odcitujme si z neho najpodstatnejšie pasáže: „*Vyslanectvo a takisto aj poradca pre Hlinkovu gardu SS-Sturmbannführer Nageler získali počas dlhšej spolupráce s Kubalom dojem, že k nemeckému kurzu na Slovensku zaujíma mimoriadne lojálny postoj. To, že práve on, ktorý prevažne podporoval prácu SS-Sturmbannführera Nagelera, je v predloženej správe vykreslený*

nezvláda nároky, ktoré sú na neho kladené“. SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej republiky pohľadom viedenskej SD. In: *Acta historica Neosoliensia*, Tomus 9, 2006, s. 325.

[103] Nemecké ministerstvo zahraničných vecí.

[104] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 79, s. 295.

[105] Bližšie pozri KAMENEC, I.: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, 2009, s. 115 – 121; HRUBOŇ, A.: K ideológii slovenského národného socializmu. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 18 – 30; HRUBOŇ, A.: Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky). In: HRUBOŇ, A. – LEPIŠ, J. – TOKÁROVÁ, Z.: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 20 – 34; PEKÁR, M.: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: FIAMOVÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. a kol.: *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137 – 152.

ako hrobár Hlinkovej gardy, ako osobne skorumpovaný a ako len relatívne pronemecký, je úplne zvrátené. Ak Hlinkova garda dnes zdanlivo nemá tú pozíciu ako kedysi (v prvých mesiacoch po salzburských rokovaníach – pozn. A. H.), to je v prvom rade vďaka zlyhaniu vodcovských schopností hlavného veliteľa Hlinkovej gardy ministra Macha, zatiaľ čo Kubala sa neustále, i keď márne, pokúšal zvrátiť tento vývoj... Kubalov priateľský postoj k Nemecku je iste trvalejší a tým pádom pre nás cennejší...“⁴⁰⁶

Ludinove kategorické formulácie hovoria jasnou rečou. Ani nemecká taktovka, dirigujúca chod slovenskej politiky, však nedokázala zabrániť personálnym zmenám vo vedení HG z konca prvej polovice roku 1942. Vystriedanie O. Kubalu vo vysokej funkcii náčelníka štábu menej radikálnym Karolom Danihelom bola pre Nemcov ťažko stráviteľným podrazom. Pred slovenskými vládnymi predstaviteľmi samozrejme vyslanec ani poradca pre HG nemohli výmenu v štábe organizácie komentovať rovnako, ako v internej komunikácii s ríšskymi inštitúciami. H. E. Ludin i V. Nageler sa snažili deklarovať svoje postoje asertívne a v odstavení O. Kubalu hľadať pozítiva. V. Nageler na porade beráterov s premiérom V. Tukom dňa 25. júna 1942 vyjadril nádej, že odchod O. Kubalu a niektorých všeobecne neoblúbených funkcionárov dal za rozporom v HG definitívne bodku.¹⁰⁷ Obetovanie týchto jednotlivcov chápal ako hrubú čiaru za Tisovými zásahmi do domény nacistického vplyvu a začiatok novej éry. V. Nageler však prirodzene dobre predpokladal, že Kubalovo odstavenie nemusí byť trvácne a okrem Kubalovej osoby mu beztak zostala pre realizáciu jeho zámerov s HG k dispozícii málopočetná, ale kompaktná skupina tvrdého jadra gardy¹⁰⁸. Skupina týchto „pozitívne zmyslajúcich ľudí“⁴⁰⁹ sa mala už čoskoro stať zvučným hlasom nacionálneho socializmu na Slovensku, opretého o Nagelerovu autoritu i o novovybudované inštitúcie – vodcovskú školu HG v Bojniciach a časopis *Nový národ*.¹¹⁰ Dočasný ústup ultraradikálov sa riadil taktikou „čím horšie, tým lepšie“ – z úzadia sledovať úpadok HG a vo vhodnej chvíli s nemeckou podporou vystúpiť proti zlyhávajúcim gardistickým funkcionárom s aurou tých, ktorí ako jediní dokážu zvrátiť vývoj a Hlinkovej garde zabezpečiť zodpovedajúce (t. j. význačné) miesto na domácej politickej scéne.

Smerovanie režimu a HG nenabralo kurz v súlade s predstavami ultraradikálov a nemeckých predstaviteľov, aj keď viaceré nimi navrhované opatrenia sa podarilo v najdynamickejších rokoch národnosocialistickej éry (1940 – 1942) úspešne presadiť. Je svojím spôsobom paradoxné, že práve realizácia najbrutálnejšieho

[106] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 95, s. 351 – 352.

[107] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 86, s. 310.

[108] Pri interpretácii používaného konštruktu *tvrdé jadro* práca vychádza z definície britského historika a politológa Rogera Eatwella, ktorý tvrdé jadro (*inner core*) definuje ako časť organizácie, ktorá je najväčšmi, až fanaticky posadnutá jej ideami. Tieto idey pritom jej prívrženci považujú za objektívnu realitu a nad ich pravdivosťou nijakým spôsobom neuvažujú. EATWELL, R.: Towards a new model of generic fascism. In: *Journal of Theoretical Politics*, vol. 4, 1992, issue 2, s. 174.

[109] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 86, s. 310.

[110] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 86, s. 310.

z nich – deportácií židovského obyvateľstva do vyhladzovacích táborov – predznamenala začiatok ústupu HG z dovtedajších pozícií. Garda akoby stratila hlavný objekt ventilovania svojej požiadavky očistiť verejný život od „cudzích elementov“ a splnila tak „historické poslanie“, za aké realizáciu protizidovských opatrení považovala. Rok 1942 bol pre HG celkovo pomerne hektický. Okrem politického angažovania, asistencie pri vyst'ahovaní Židov a účasti pri uskutočňovaní ďalších perzekučných krokov žila v kolobehu svojho rutinného života. Vychádzala pomerne živú kultúrnu a športovú činnosť, organizovala príležitostné akadémie a manifestácie (prirodzene v intenciách ideológie vládnuceho režimu), prevádzala branný výcvik, zabezpečovala organizovanie vodcovských škôl a iné normatívne stanovené úlohy.

Dynamickosť predošlého obdobia, ktoré charakterizovalo počiatkové budovateľské úsilie, postupná totalizácia režimu, aktívne zapojenie Slovenska do vojenských konfliktov na strane Osi a drakonické riešenie židovskej otázky, sa však od roku 1943 začala postupne vytrácať. Na prvý pohľad by sme z hľadiska dynamiky režimových štruktúr mohli s trochou nadsadenia hovoriť takmer o „roku bez dejín“. Oslabenie niekdajšieho elánu režimových organizácií nesúviselo výhradne s obratom frontovej situácie v prospech protinacistickej aliancie, hoci i to malo naň bezpochyby dôležitý vplyv.

Hlinkova garda vkročila do zlomového roku 1943 so stabilizovanou organizačnou štruktúrou. Pôsobila v šiestich župách (Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tatranská, Pohronská, Šarišsko-zemplínska), ktoré podľa nového organizačného poriadku¹¹¹ kopírovali politické župy v súlade s reformou územnosprávneho členenia republiky, platnou od 1. januára 1940.¹¹² Podľa štatistík z konca roku 1942 v 60 gardistických okresoch vyvíjalo činnosť 2 160 miestnych veliteľstiev (MVHG). V službách HG stálo viac než 7 000 referentov, z toho 741 pri okresných a 6 375 pri miestnych veliteľstvách HG. Na prelome rokov 1942/1943 mal počet registrovaných príslušníkov HG údajne presiahnuť hranicu 100 tisíc.¹¹³

Štatistiky spracované HVHG priniesli aj iné zaujímavé ukazovatele, ako napríklad zamestnaneckú štruktúru členstva, zastúpenie príslušníkov HG v štátnej službe na pozíciách vládnych komisárov, členov obecných zastupiteľstiev, funkcionárov HSĽS na župnej, okresnej či miestnej úrovni a v rôznych spolkoch (Ma-

[111] *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*. Bratislava : Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy, 1942, 34 s.

[112] K problematike pozri JANAS, K.: Boj o župné sídla na Slovensku (1939 – 1940). In: *Historické rozhľady*, roč. 2, 2005, s. 175 – 184.

[113] *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 5. Toto číslo prezentované náčelníkom štábu HG K. Danihelom pravdepodobne nezodpovedalo skutočnosti – minimálne pokiaľ ide o vyjadrenie reálneho počtu aktívnych gardistov. Štatistický údaj zrejme zahŕňal aj príslušníkov HG, ktorí sa do organizácie prihlásili v krátkom období medzi septembrom a decembrom 1939, kedy bolo členstvo zo zákona povinné. SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 213.

tica slovenská, Spolok sv. Vojtecha a i.).¹¹⁴ Čísla sa pohybovali rádovo v tisícoch, čo navodzovalo zdanie, že v garde je všetko po starom. Číselné stavy sú však iba zavádzajúcim matematickým ukazovateľom a o ozajstnom stave organizácie nevytvádzajú nič. HG za ich oponou prežívala sužujúcu krízu tak vo vlastných radoch, ako aj vo vzťahu k HSES. Novoročné vydanie *Gardistu* prinieslo článok bývalého náčelníka štábu HG O. Kubalu, z ktorého sa dalo medzi riadkami vyčítať zatrpknutie gardistických kruhov zo smerovania režimu: „*My, gardisti, sme na prábu piateho roku trvania Hlinkovej gardy. Po celý tento čas sme bičovali všetko, čo prekážalo jednote národa. Boli sme presvedčení, že uvedením národnosocialistických zásad do nášho národného života postupne odstránime všetky neresti, sociálne krivdy a všetko to, čo hatí kamarátske spolunažívanie členov národa bez rozdielu náboženstva a stavovského rozvrstvenia*“.¹¹⁵ Kubalove ponosy reagovali nielen na interné pnutia medzi jednotlivými klikami v HG, ale hlavne na vtedajšie postavenie gardy na domácej politickej scéne. To rozhodne neodrážalo predstavy tvrdého jadra gardistov, ktorého neformálnym lídrom bol O. Kubala, ani predstavy nemeckého poradcu pre HG V. Nagelera. Vďaka dokumentom z agendy jeho úradovne a hláseniam nemeckej spravodajskej služby môžeme analyzovať určujúce determinanty vzniknutej vnútornej krízy HG, kulminujúcej v letných mesiacoch roku 1944, ktorá zanechala svoj podpis na veľkých premenách organizácie po vypuknutí Povstania. Nakoľko v tejto kríze a jej výsledku v podstate väzila príčiny prestavby a radikalizácie gardy v období nemeckej okupácie, je nevyhnutné sa pri nej podrobnejšie pristaviť.

Nacistická diplomatická misia, pôsobiaca na Slovensku, mala tendenciu nazerat' na HG ako na svoju pravú ruku pri presadzovaní nacionálneho socializmu a jej skutočný stav a potenciál hodnotila, ako dokazujú viaceré správy, skreslenou optikou. Vo výročnej správe za rok 1942 V. Nageler vyhodnotil celkové polozenie HG vskutku sebavedomo: „*Hlinkova garda vyšla zo všetkých týchto konfliktov vnútorne neotrasená, s ešte oveľa jasnejším a nekompromisnejším postojom a konaním. Pri jasne vymedzených kompetenciách zvláda všetky pridelené úlohy*“.¹¹⁶ Vo svetle problémov organizácie v jednotlivých okresoch je nanajvýš otázne, či V. Nageler dovidel za dvere vlastnej úradovne alebo sa len jednoducho nedokázal pozrieť na svoje vyše dvojročné pôsobenie na beráterskej stoličke s dávkou patričnej sebakritiky. Výročná správa vyvoláva zásadnú otázku: Keď V. Nageler hovoril o posilnení a utvrdení Hlinkovej gardy v nacionálnosocialistickej línii,¹¹⁷ čo pod Hlinkovou gardou myslel?

[114] Členmi HG bolo 1 830 vládnych komisárov miest a obcí, 3 070 gardistov bolo členmi predstavenstiev, výborov a poradných zborov obcí, 3 500 gardistov vykonávalo funkciu členov miestnych osvetových komisií, 250 v Spolku svätého Vojtecha, 180 v Slovensko-nemeckej spoločnosti. 1 410 členov HG zastávalo post predsedu organizácií HSES (na rôznej úrovni), 720 post podpredsedu, 1 520 post tajomníka. Zamestnaneckú štruktúru členstva HG tvorili zo 40% robotníci, z 27,5% roľníci, z 18% úradníci a zo 14,5% obchodníci a remeselníci. *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 5.

[115] *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 4.

[116] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 119, s. 421.

[117] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 119, s. 420.

Organizáciu ako celok alebo jej tvrdé jadro, na ktoré mal v praxi najväčší dosah a s ktorým udržiaval najsrdečnejšie kontakty?

Minimálne od konca roku 1942 HG totiž zďaleka nebola tým, čo si od nej Nemci pôvodne sľubovali. Garda netvorila masu disciplinovaných národných socialistov, zapálených pre ideu „nového Slovenska“, ale neformálny košiar plný polarizovaných skupiniek a frakcií, čo bolo objektívne aj dôsledkom Nagelerovej neschopnosti presadiť rekonštrukciu HG podľa nacistického modelu.¹¹⁸ V závislosti od postojov k smerovaniu organizácie sa na prelome rokov 1942/1943 vyprofilovali tri skupiny členskej základne HG:

1. gardisti, ktorí na činnosť v organizácii z rôznych príčin zanevrelí a členmi zostali len formálne;

2. podporovatelia hlavného veliteľa A. Macha, očakávajúci postupné zmobilizovanie a opätovný vzostup HG;

3. odporcovia Machovej politiky, dožadujúci sa zásadných zmien vo fungovaní HG v duchu totálnej nacistizácie organizácie, vrátane personálnej výmeny vo vedení.

Nech bola HG vnútorne akokoľvek atomizovaná, všetky frakcie spájala jedna téma – židovská otázka. Od jej riešenia, resp. neriešenia sa odvíjali postoje príslušníkov, funkcionárov gardy a v zásade aj nemeckých činiteľov k osobe hlavného veliteľa A. Macha, a tým pádom k HG vôbec. Malo to svoje pochopiteľné materialistické a sčasti ideologické príčiny.

V prvej vlne transportov bolo od 25. marca do 20. októbra 1942 zo Slovenska deportovaných 57 752 Židov v 57 transportoch.¹¹⁹ Pre príslušníkov perzekvovanej menšiny prerušenie transportov v októbri 1942 neznamenal definitívnu záchrany. Deportácie nikto z vládnych predstaviteľov s konečnou platnosťou nestopol – oficiálne boli iba pozastavené s odkladom na dobu neurčitú.¹²⁰ Deportáciou dvoch tretín slovenského židovstva za výdatnej morálnej podpory a iniciatívy HG sa štát laxne a súčasne drasticky zbavil ťaživého sociálneho problému a značnej

[118] Likvidácia autonómnych zborov v HG (Hlinkovej dopravnej gardy, Hlinkovej akademickej gardy či Hlinkovej leteckej gardy) a vytvorenie Vybraných jednotiek Hlinkovej gardy roku 1941 ako plánovanej elity po vzore SS boli len fasádou Nagelerových snáh o nacistizáciu organizácie. Výsledky ideologickej práce s gardistami možno považovať z hľadiska pôvodných zámerov poradcu za veľmi rozporné a, ako ukázal čas, vo svojej podstate vágne.

[119] Z toho do Osvienčimu 19 (18 746 osôb) a do lublinskej oblasti 38 (39 006 osôb). NIŽŇANSKÝ, *Holokaust na Slovensku 4...*, s. 228; NIŽŇANSKÝ, *Holokaust na Slovensku 6...*, s. 84.

[120] Na dočasné pozastavenie deportácií vplývala aj ďalšia, „ekonomická“ dimenzia, spočívajúca v podplácaní niektorých vysokých funkcionárov ľudáckeho režimu a poradcu pre židovskú otázku Dietera Wislicenyho ilegálnou tzv. Pracovnou skupinou pri Ústrední Židov. KAMENEC, I.: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Forum Historiae*, roč. 5, 2011, č. 2, s. 107 – 108. K problematike tzv. Pracovnej skupiny pozri HRADSKÁ, K. (ed.): *Holokaust na Slovensku 3. Listy Giseľy Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, 123 s.

časti osôb, ktoré na základe zákonných kritérií mohol vyviezť. Slovenské úrady, ani členstvo HG ale nepovažovali odvečenie vyše 57 tisíc Židov za konečné číslo a v kuloároch sa živo diskutovalo o pokračovaní v deportáciách. Židovská otázka sa tak stala zástupným motívom pre stupňovanie krízy v HG a politický odstrel A. Macha, na čom mala eminentný záujem Kubalova skupina a časom čoraz viac aj Kubalov osobný priateľ V. Nageler a nemecké kruhy.

Kým pre zdecimovanú židovskú komunitu znamenalo pozastavenie deportácií v októbri 1942 čiastočnú úľavu, v radoch gardy vyvolala táto správa pohoršenie. Machove smernice, vydané na porade župných inšpektorov a prednostov oddelení HVHG dňa 13. januára 1943, nenasvedčovali, že by sa v dohľadnej dobe malo pristúpiť k obnoveniu transportov. Namiesto vydania jednoznačných direktív, ako pri riešení židovskej otázky ďalej postupovať, A. Mach vydal len bezobsažné heslo do boja proti „židobolševizmu“ a od funkcionárov gardy požadoval, aby spoločne pracovali na vytvorení pevného jednotného frontu slovenských nacionalistov.¹²¹ Podľa nemeckých spravodajcov A. Mach s najväčšou pravdepodobnosťou pokračovanie pozastavených deportácií plánoval, aj keď v tejto veci nepanuje medzi historikmi všeobecná zhoda.¹²² Každopádne, proti transportom sa na relevantnom fóre nikdy osobne nepostavil a zmene jeho postoja v predmetnej otázke nič nenapovedalo, hoci až do nemeckej okupácie Slovenska malo masové vyvážanie Židov do koncentračných táborov prestávku. Aktivistickí úradníci i anonymné listy A. Macha vyzývali v transportoch pokračovať, argumentujúc tým, že Židia „*nie sú nenahraditeľní a... politicky škodia slovenskej veci*“.¹²³

Apely na nekompromisné vysídlenie všetkých Židov zo Slovenska, medzi ktorými mali silné zastúpenie nepochybne aj rozladení gardisti, boli motivované najmä neukojenými materiálnymi pohnútkami a vidinou ľahkej akvizície tučnej koristi.¹²⁴

[121] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1289. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943. Identickú Nagelerovu hodnotiacu správu za rok 1943 uschováva tiež Národní archiv (NA) Praha, f. Prezidium ministerstva vnitra (PMV), 225 – 1498 – 4.

[122] Machove zámery obnoviť transporty a celkovo jeho podiel na riešení židovskej otázky na Slovensku sa v súčasnosti pokúšajú niektorí autori, ako napríklad exilový historik F. Vnuk alebo publicista (Machov zat) Karol Kubík, negovať, prípadne odborne neudržateľnými teóriami spochybňovať. Insitnú koncepciu reflexie Machovej politickej činnosti ponúkajú ako editori v sprievodných textoch memoárov MACH, *Z ďalekých...* Porovnaj HRUBOŇ, A. (rec.): Mach, A.: *Z ďalekých ciest*. In: *Historický časopis*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 400 – 404. F. Vnuk a K. Kubík dokonca A. Machovi pripisujú zásluhu za pozastavenie transportov roku 1942 (!!!), pričom súčasne relativizujú jeho rolu v protizidovskej kampani a pri realizácii deportácií. K predmetnej otázke pozri tiež NIŽŇANSKÝ, *Holokaust na Slovensku 6...*, s. 84; tiež HRADSKÁ, K.: Prvé správy o tragédii Židov v koncentračných táboroch. Snahy medzinárodných organizácií o pomoc deportovaným. In: *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 299 – 309.

[123] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/154, Bl. 477. Správa prezídia ministerstva vnútra A. Machovi zo 14. 4. 1943.

[124] Gardisti poukazovali na skutočnosť, že osobný hnuťelný majetok Židov, vyvezených v prvej fáze deportácií roku 1942, nebol vždy zaistený v súlade s platnými nariadeniami. Židia pred odchodom podľa ich tvrdení ukryli mnoho cenností v príbytkoch svojich známych, aby nemohli

Z veľkého arizačného koláča sa mnohým gardistom neušlo. Ako podotkol veliteľ HG v Brezne Ján Longauer, prerožimný entuziazmus z obdobia autonómie a prvých mesiacov po vzniku Slovenského štátu z gardistov vyprchal, len čo zistili, že z angažovania v HG im neplynú žiadne výhody, akurát sa vystavujú hrozbe trestného stíhania, ak Nemecko vojnu prehrá a ľudácky režim padne.¹²⁵ Takéto intencie uvažovania platili paušálne v podstate na celom Slovensku. Na druhej strane treba podotknúť, že početná skupina gardistov sa svojho sna jednoducho zbohatnúť nevzdala a predstava pohodlného materiálneho úlovku po obnovení deportácií im konvenovala.¹²⁶ Protižidovskú artikuláciu tak v štruktúrach HG častokrát nepodnecovala len chronická nenávisť k Židom, ale aj pocity „nedocenenia zásluh“ či priamo závisť voči iným, „odmeneným“ gardistom.

Živené protižidovské nálady sa A. Mach pokúsil zúročiť počas schôdze v Ružomberku 7. februára 1943. Stretnutie funkcionárov HG nepriamo reagovalo na nepriaznivo sa rysujúci frontový vývoj. Bola na ňom vytýčená línia zostreňného „boja proti židobolševizmu“.¹²⁷ Za reprezentantov tohto vykonštruovaného politického prúdu dobová ľudácka propaganda považovala v prvom rade Židov, ktorých sa Slovensko malo podľa prianí prítomných gardistických funkcionárov zbaviť bez ohľadu na to, či disponujú výnimkami spod protižidovskej legislatívy alebo nie. A. Mach delegátom prisľúbil skoré spustenie novej vlny deportácií a taktiež ich vyzval opätovne nabudiť činnosť sklesnutých organizácií HG v regiónoch.¹²⁸ Na procese revitalizovania HG malo aktívne participovať aj HVHG, a to oživením Rodobrany ako elitnej ozbrojenej formácie gardy a jej postupným prebudovaním na akčnú úderku podľa vzoru SS. A. Mach gardistov rovnako ubezpečil, že v rozpore s tvrdeniami londýnskeho exilového rozhlasu sú vzťahy medzi ním a prezidentom J. Tisom v najlepšom poriadku, konštruktívnej spolupráci medzi HG a HSĽS v ďalšom období nič nebráni, a to ani po stránke presadzovania jednotnej protižidovskej politiky.¹²⁹ A. Mach v tomto smere prítomných delegátov

byť odcudzené. Príslušníci HG o týchto prípadoch vedeli, no v danej veci nemohli nič urobiť. Až nový predpis ministerstva vnútra z 23. 2. 1943 umožňoval gardistom iniciovať v odôvodnených prípadoch raziu po nahlásení podozrenia žandárskeho veliteľovi v príslušnej obci. A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, S7/2003 – S7/2010. Rozkaz hlavného veliteľa HG z 23. 3. 1943.

[125] Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, f. Okresný ľudový súd (OLS) Brezno, 10/45 Ján Longauer. Neoznačený materiál.

[126] V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť, že A. Mach v rozkaze z apríla 1943 cynicky útočil proti obviňovaniu HG z obohatenia sa na arizáciách a tragédií židovského obyvateľstva všeobecne. „Ak sa tvrdí, že HG robila arizáciu, treba uviesť to, čo je pravda, totiž že arizácie boli prevedené podľa návrhov slovenskej alebo nemeckej strany najmenej 99% prípadov. Garda ako taká nikde nič neorganizovala,“ uvádzal vo svojom stanovisku hlavný veliteľ HG. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 19/III z 19. 4. 1943.

[127] PAAA Berlin, Bestand Referat Deutschland/Inland 1920 – 1945 (R) 99437, Mikr. 5677. Záznam Machovho prejavu.

[128] *Gardista*, 9. 2. 1943, s. 1 – 2; *Gardista*, 10. 2. 1943, s. 3.

[129] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1468. Správa o pomeroch v HG zo 14. 1. 1943.

zjavne klamal. Graduujúce staré napätie medzi gardou a stranou roku 1943 nezoslablo, skôr ešte väčšmi naberalo na intenzite – obzvlášť po legislatívnom potlačení vplyvu HG prijatým novým zákonom o HSLS z októbra 1942.

A. Mach sa svojimi lacnými rečami a výzvou do boja proti „židobolševizmu“ pokúšal vydobýjať politický kapitál, získať si späť reputáciu pošramotenú prvými náznakmi alibizmu, upevniť si rozkolísanú pozíciu na čele organizácie a zobrať víťaz z plachiet útočným výpadom Kubalovej tieňovej opozície.¹³⁰ Machove známe februárové vyhlásenie, ktoré sľubovalo obnovenie deportácií („*príde marec, príde apríl a transporty pôjdu ďalej...*“) organizácie HG čiastočne prebralo z kómy. V kontexte celoslovenskej akcie proti „židobolševizmu“ sa v mestách a obciach usporadúvali protibolševické nástupy a akadémie, spojené s prednáškami o hrôzach a vojnových zločinoch, spáchaných sovietskym režimom.¹³¹ Spustenie tejto propagandistickej kampane však zo strany A. Macha predstavovalo len dočasné odloženie naliehavých, vo svojej podstate neústupčivých požiadaviek gardistov.

Samotný A. Mach však nebol za daných pomerov o obnovení transportov vnútorne celkom presvedčený, no taktiež nedával verbálne najavo akýkoľvek posun v úvahách o budúcom osude slovenských Židov. Za jeho váhaním sa neskrýval osobný nesúhlas s deportáciami, ale skôr číra politická vypočítavosť.¹³² Aspek-

[130] Bližšie pozri správu SD-LA Viedeň pre RSHA o situácii Slovenska po návšteve slovenských politikov v Hitlerovom hlavnom stane z 9. 6. 1943: NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 130, s. 446 – 448.

[131] Manifestácie, usporadúvané spravidla Hlinkovou gardou, sledovali jediný cieľ – účelovým spojením dvoch pojmov vytvoriť propagandistický konštrukt, subsumujúci legitimitu protižidovských opatrení ako súčasť protisovietskej orientácie slovenskej spoločnosti. Z úst rečníkov odznievali miestami absurdné výroky, ktoré boli úplným vrcholom protižidovskej demagógie. Novovymenovaný prednosta propagačného oddelenia HVHG Anton Vašek sa napríklad vo svojej prednáške dňa 8. marca 1943 v Turčianskom Sv. Martine snažil „vedecky“ dokázať tézu, podľa ktorej je bolševizmus formou židovskej revolúcie a keďže Židia Slovákom vraj vždy prinášali len nešťastie, môže sa národ k tomuto boju na život a na smrť hrdo pripojiť. A. Vašek nezabudol dodať, že proti komunizmu vystupovali už Ľudovít Štúr, Svetozár Hurban-Vajanský, Andrej Hlinka i Martin Rázus a podporou protižidovskej politiky Slováci vlastne naplnia odkaz národných dejateľov. *Gardista*, 9. 3. 1943, s. 3. A. Vašek sa považoval za popredného odborníka na „vyriešenie“ židovskej otázky. K problematike vyšla publikácia pod jeho autorstvom: VAŠEK, A.: *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava : B. n., 1942, 189 s. Protižidovsky ladené prednášky organizačne zabezpečovalo HVHG, ktoré od polovice februára rozosiľovalo okresným veliteľom a rečníkom metodické pokyny a zabezpečilo odvysielanie reči A. Macha z posledných ružomerských porád v rozhlase. Akcia pokračovala aj v roku 1944 v podobe putovných protibolševických výstav v železničných vozňoch, ktorú organizoval Úrad propagandy. Pozri napr. ŠA Bytča, pobočka (pob.) Liptovský Mikuláš, f. Okresný urad (OÚ) Ružomberok, šk. 96, č. D1-897/44. Organizácia protibolševickej výstavy v Ružomberku 29. – 31. 7. 1944.

[132] Machovu koncepciu riešenia znovuotvoreného židovského „problému“ uvádza HRADSKÁ, *Prípady Wisliceny...*, s. 55. V relatívne málo známej reči z 5. 3. 1943 v Grinave sa pred príslušníkmi nemeckej sekcie Slovenskej pracovnej služby dušoval, že otázka vyst'ahovania Židov z územia Slovenska patrí k absolútnym prioritám vlády a nastúpená cesta po boku A. Hitlera je tou jedinou správnu. PAAA Berlin, R 99437, Mikr. 5677. Záznam Machovej reči. Principiálne to neznamenal žiaden posun v porovnaní s vyhláseniami z marca 1942, kedy začiatok deportácií

tov, ktoré mohli stáť za Machovým lavírovaním, je viac.¹³³ Minimálne latentné úsilie o obnovenie deportácií ale v myšlienkach hlavného veliteľa HG zaručene driemali, čo si povšimol aj V. Nageler. V. Nageler v jednej zo správ A. Macha alegoricky prirovnal k osamelému bežcovi bez pochopenia ministerskej rady pre projekt definitívneho „odžidovčenia“ Slovenska.¹³⁴ Dnes ťažko zodpovedne povedať, čo sa v Machovej hlave odohrávalo a aký postoj k deportáciám v tom čase reálne zastával.

Nenaplnenie Machových sľubov z februára 1943 o pokračovaní v deportáciách evokovalo medzi aktívnymi členmi HG symptómy alergickej podráždenosti a rastúcej nekonformnosti. Machovo pôsobenie v kresle ministra vnútra a hlavného veliteľa HG sa stávalo predmetom čoraz zvučnejšej kritiky zo strany ortodoxných národnosocialisticky orientovaných gardistov. Okruh ultraradikálov okolo O. Kubalu A. Macha obviňoval z oportunistickej politiky, nezodpovedajúcej „tempu doby“, ktoré si podľa ich slov vyžaduje účinné a bezohľadné riešenia aktuálnych spoločenských problémov (vrátane židovskej otázky).¹³⁵

Výkonným médiom v rozširovaní ideí gardistických ultraradikálov bol novozałożený gardistický časopis *Náš boj*,¹³⁶ dotovaný z nemeckých peňazí. *Náš boj* písal o aktuálnych problémoch nacistickej „Novej Európy“, o národnom socializme a kultúrnych otázkach. Kompozične nevytváral dojem primitívneho nacistického

označil za „šťastnú chvíľu“ pre Slovensko. PAAA Berlin, R 99437, Mikr. 5676. Správa zástupcu nemeckej tlačovej kancelárie z 27. 3. 1942.

[133] Dôležitú rolu mohol zohrať pastiersky list katolíckych biskupov z 8. 3. 1943. Biskupi sa v ňom rezolútne postavili proti perzekúciám Židov. Išlo o ich prvý otvorený protest, reagujúci nielen na nehumánne perzekúcie konvertitov, ale aj neprekrstených židovských občanov. KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (ed.): *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava – Praha : Slovak Academic Press, Ústav soudobých dějin ČAV, 1992, dok. 89, s. 137 – 138; KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 231. Reakcie na pastiersky list reprodukuje nemecké hlásenie PAAA Berlin, R 100887, Mikr. 2269. Hlásenie z 13. 4. 1943 o reakciách na pastiersky list. Obnovenie transportov takisto odmietali predseda parlamentu Martin Sokol a ministri Jozef Sivák, Július Stano a Gejza Medrický, poukazujúc na ich mimoriadne nepriaznivý ohlas v zahraničí. KAMENEC, *Po stopách...*, s. 230. Na požiadavku premiéra V. Tuku, aby Nemci umožnili slovenskej komisii vykonať prehliadku koncentračných táborov na území okupovaného Poľska, dostala slovenská strana zamietavú odpoveď s dodatkom, že takáto prehliadka už bola v minulosti uskutočnená za účasti Fritza Fialu, redaktora *Grenzboten* (periodika nemeckej menšiny na Slovensku). PAAA Berlin, R 100887, Mikr. 2269. Eichmannova správa k listu z 15. 5. 1943. K vládnej koncepcii riešenia židovskej otázky v rokoch 1943 – 1944 bližšie pozri napr. KORČEK, J.: K otázke rasovej perzekúcie v období 1943 – 1944. In: TÓTH, D. (ed.): *Tragédia slovenských Židov*. Bratislava : Datei, 1992, s. 187 – 193.

[134] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

[135] Pozri napr. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 1049. Odpis správy z konca októbra 1941 o rozporoch v HG a mnohé iné. Porovnaj BArch Berlin, NS 19/3883, Fol. 1. Machov ďakovný list V. Nagelerovi z 13. 3. 1941.

[136] *Náš boj* vychádzal z dvojtýždňovej frekvencii od 1. 9. 1942. TÖNSMEYER, *Das Dritte...*, s. 178.

plátku rangu Streicherovho *Der Stürmer*. V duchu Nagelerovej taktiky nemal byť „žiadnym propagandistickým prostriedkom“, ale seriózne pôsobiacim spoločenským časopisom, „blasom slovenského národného socializmu“ na základe „nekompromisnej nemecko-slovenskej spolupráce“.¹³⁷ Úlohou redakcie *Nášho boja* bolo časopis vyprofilovať na adekvátnu alternatívu k oficiálnemu tlačovému orgánu HG *Gardista*, ktorého zmiernený tón nemeckých činiteľov iritoval.¹³⁸ *Gardista* už naozaj takmer v ničom nepripomínal periodikum, stojace na neochvejnom národnosocialistickom svetonázore, za aké sa ešte pred niekoľkými mesiacmi pasoval. Vytváral skôr dojem fádnej politicko-spoločenskej revue, plnej novínok o frontových pohyboch, medzinárodnej politike, domácich kultúrnych a športových podujatiach.¹³⁹ Nespokojnosť so smerovaním denníka HG proklamoval okrem V. Nagelera i O. Kubala. Podľa Kubalových vyjadrení redakčný tím *Gardistu* naplno zasiahol fenomén defetizmu. Vypočítavosť a pochybovačnosť o nemeckom víťazstve O. Kubala vytykal tiež režimovým funkcionárom v spojitosti s priebehom aprílových osláv 54. narodenín A. Hitlera v slovenských mestách. Kvetnaté slová rétorov o vernosti Veľkonemeckej ríši počas manifestácií usporiadaných pri tejto príležitosti sa s pribúdajúcimi porážkami nemeckých vojsk na východnom fronte vytrácali, čím slovensko-nemecké „priateľstvo“ dostávalo navonok vážne trhliny.¹⁴⁰

Globálny úbytok nadšenia príslušníkov HG nebol iba Kubalovým subjektívnym pocitom. Správy okresných náčelníkov za jednotlivé okresy potvrdzovali trend stagnujúcej činnosti okresných a miestnych organizácií HG. Faktický stav, v akom sa garda v dôsledku krízy ocitla, si vykladali rôzne: niekde ho pripisovali na vrub nezáujmu veliteľov a štábu, inde zasa videli za úpadkom HG rozhárané pomery na HVHG.¹⁴¹ Pasivita niektorých organizácií prerastala do takých rozmerov, že HVHG muselo prikročiť k zrušeniu miestnych organizácií, resp. ich zlúčeniu s MVHG v susedných obciach.¹⁴² HVHG nepristupovalo k uvedenému kroku bezdôvodne. Bol to logický následok neustále ubúdajúcej členskej základne, ktorá začala dosahovať minimálne, v prípade niektorých veliteľstiev dokonca takmer

[137] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

[138] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1495. Kritika periodika *Gardista* z 22. 4. 1943.

[139] K časopisu *Náš boj* pozri tiež štúdie KÁZMEROVÁ, E.: Časopis *Náš boj* a budúcnosť malých národov. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994, s. 163 – 169; GREGORIČKOVÁ-VIŠŇOVSKÁ, Z.: Časopis *Náš boj* a kríza režimu Slovenského štátu. In: *Historica*, roč. 42, 1996, s. 143 – 159.

[140] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1493. Správa o oslave Hitlerových narodenín v Žiline z 22. 4. 1943.

[141] Pozri napr. ŠA Banská Bystrica, f. Pohronská župa (PŽ) II., šk. 32. Hlásenia okresných náčelníkov za rok 1943.

[142] Len v banskobystrickom okrese bolo za prvé dva mesiace roku 1943 touto formou likvidovaných 16 miestnych veliteľstiev. SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 5 z 1. 3. 1943. Podobne to bolo aj v ďalších okresoch na strednom Slovensku i v iných regiónoch.

nulové počty.¹⁴³ Miestne veliteľstvá HG neusporadúvali žiadne akcie ani porady a existovali iba formálne. Hlásenia nemeckej proveniencie gardu vyhodnocovali ako „úplne nedisciplinovanú, rozkazzy nemajú žiaden účinok“.¹⁴⁴

HG sa stávala terčom posmešných komentárov a postupne v očiach verejnosti strácala autoritu. V spoločenskom diskurze sa opäť začali objavovať výčitky adresované gardistom, že ich vystatovačné slová kolidujú s činmi a v skutočnosti za „Novú Európu“ bojujú iba siláckymi vyhláseniami. „*Pokiaľ ide o tvrdenie: gardisti nebojujú, treba odpovedať asi nasledovné: Gardisti nebojujú vo svojej uniforme a vo svojich jednotkách, tak ako nebojujú učitelia, kňazi, roľníci, robotníci atď...*“ – tak mala podľa inštrukcií HVHG zniet' odpoveď gardistov na štipľavú kritiku, ktorá narážala na veľmi nízky počet gardistických dobrovoľníkov na východnom fronte.¹⁴⁵ Pre HG boli takéto zásahy do Achillovej päty traumatizujúce, pretože mali svoje preukázateľné opodstatnenie.

Hlinkova garda strácala nielen dosah na chod domácej politiky, ale podľa zákona č. 31/43 z 1. apríla 1943 stratila i dohľad nad brannou výchovou, ktorú od nej prevzala armáda.¹⁴⁶ A. Mach sa na novú právnu normu sťažoval H. E. Ludinovi a vodcovi nemeckej menšiny na Slovensku Franzovi Karmasinovi; H. E. Ludin však hlavného veliteľa zahriakol s tým, že zákon považuje za rýdzo slovenskú záležitosť, voči ktorej môže len ťažko zakročiť. A. Mach svoje námietky nepresadil. Pod dojmom bezmocnosti a profesijného vyhorenia opakovane ponúkol svoju demisiu.¹⁴⁷

Za vzniknutej situácie sa témou dňa stala otázka reorganizácie Hlinkovej gardy, čo v očiach Kubalovej skupiny predstavovalo ďalší znak Machovej politickej nekompetentnosti. Prvé správy o pripravovanom vliatí HG do štruktúr HSLS sa objavili začiatkom júna 1943. HG mala byť podľa nich podriadená generálnemu sekretariátu HSLS, kde by sa dostala pod subordináciu generálneho tajomníka

[143] Pre názornosť, v obci Dolná Trnávka pri Svätom Kríži (dnes Žiar nad Hronom) evidovalo MVHG k 31. 12. 1938 celkovo 43 príslušníkov. Roku 1943 klesol počet členov na kritických päť. HRUBOŠ, A.: *Hlinkova garda na území Pobronskej župy. Organizácia a aktivity 1938 – 1945*. Ružomberok : Historia nostra – Ústav pamäti národa, 2012, s. 91.

[144] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1480 – 1481. Správa o pomeroch v HG z 26. 2. 1943.

[145] SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 19/III z 19. 4. 1943.

[146] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/154, Bl. 493. Rozkaz HVHG č. 23/III z 21. 5. 1943.

[147] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1289. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943. Inštruktori brannej výchovy dostali od HVHG odporúčanie, aby prostredníctvom organizácií HSLS ponúkli svoje skúsenosti armáde, čím si garda chcela udržať v tejto oblasti aspoň čiastočný vplyv. Pozri tiež BAKA, I.: *Branná výchova v réžii ministerstva národnej obrany v rokoch 1943 – 1944*. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 159 – 173. Pokiaľ ide o Machovu demisiu, ktorú podal už na sklonku roku 1942, neočakávalo sa, že ju prezident akceptuje, kým sa pre A. Macha nenájde iné dôstojné miesto. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1466. Správa o politickej situácii na Slovensku z 10. 1. 1943.

Aladára Kočiša, resp. ústredného tajomníka Antona Moravčika (zhodne Tisových stúpecov).¹⁴⁸ V kuloároch padali zaručené termíny, kedy presne má k inkorporácii gardy do strany dôjsť. Chýry o oboch termínoch (1. august a neskôr 1. september 1943) sa ukázali ako falošné.¹⁴⁹ Ďalšie správy hovorili o prevzatí kultúrnych, sociálnych a propagačných záležitostí HG pod egidu HSEŠ. Strana mala od HVHG prebrať takisto vydavateľské práva na *Gardistu*. To jednoznačne signalizovalo neskrývanú snahu konzervatívnejších ľudákov gardu úplne vypojiť z poľa siločiar domáceho politického spektra.¹⁵⁰

Očividné úsilie vyňať HG spod nacistického vplyvu vnímal úrad poradcu V. Nagelera veľmi senzitívne.¹⁵¹ Nielen Nemci z Nagelerovho okruhu, ale tiež gardistickí ultraradikáli stupňovali kritiku A. Macha za všestranný úpadok HG. Vinili ho, že v rozpore so svojimi slovami z februárovej ružomerskej porady Židov chráni a brzdí definitívne vyriešenie židovského problému na Slovensku, čo nevdojak spôsobuje aj oslabenie HG.¹⁵² S podobnou kritikou bol konfrontovaný i Kubalov nástupca na poste šéfa štábu HG K. Danihel,¹⁵³ ktorého považovali za československy orientovanú osobu a za dosadeného Tisovho protežanta klerikálneho zmýšľania.¹⁵⁴ Vzhľadom na potrebu opätovnej konsolidácie HG v zmysle návratu k „zlatým časom“ Kubalova skupina so zdesením reagovala na mená padajúce v súvislosti s možnou výmenou hlavného veliteľa HG. Už spomínaný A. Moravčík, spoluzakladateľ gardy v Trnave Jozef Zavarský¹⁵⁵ či vyslanec Slovenskej republiky vo Švajčiarsku Jozef M. Kirschbaum¹⁵⁶ celkom bezpečne nepatrili

[148] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1506. Správa o možnom včlenení HG do HSEŠ z 11. 6. 1943.

[149] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1509. Blöchlöva správa z 23. 7. 1943; BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1529. Zvláštna správa z Bratislavy z 27. 8. 1943.

[150] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1523. Správa o pomeroch v HG z 12. 10. 1943.

[151] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

[152] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1510. Správa o pomeroch v HG z 30. 7. 1943. A. Macha doslova nazývali „Tisovou hračkou“. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1529. Zvláštna správa z Bratislavy z 27. 8. 1943.

[153] Pôvodne sa s K. Danihelom ako Kubalovým náhradníkom nepočítalo. Vážnym kandidátom na miesto náčelníka štábu HG bol pplk. Štefan Tatarko. PAAA Berlin, R 101140, Mikr. 2952. Správa šéfa Sipo a SD o vládnej kríze na Slovensku z 12. 8. 1942.

[154] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1486. Hodnotenie K. Danihela zo 7. 4. 1943. K. Danihel mal mimoriadne zlé vzťahy menovite s V. Nagelerom, ktorý ho označil za zradcu národného socializmu. Pozri SNA Bratislava, f. Alexandrijský archív (AA), mikr. C – 971. Správa o problémoch v HG z 24. 9. 1942. K vypätým vzťahom v slovenských politických kruhoch roku 1942 pozri PAAA Berlin, R 101140, Mikr. 2951 – 2952. Správa o sporoch v slovenskom vládnom tábore z 26. 5. 1942.

[155] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1512. Správa o pomeroch v HG z 11. 8. 1943.

[156] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1516. Správa o návšteve J. M. Kirschbauma v Bratislave z 23. 9. 1943.

k priaznivcom národnosocialistických metód a zásad.

Objavujúce sa apokalyptické úvahy o rozpustení gardy však popravde nemali racionálny základ. Za vzniknutej politickej konštelácie J. Tiso nemal pádny dôvod zasahovať do personálnych otázok, ani HG zásadne reformovať. Deklasovaný A. Mach vo vedení oslabenej organizácie, ako aj konzervovaná stará organizačná štruktúra HG plne vyhovovali jeho záujmom. V A. Machovi mal prezident na rozdiel od O. Kubalu napriek konfliktom z minulosti a nestálosti jeho postojov záruku, že proti nemu nič nepodnikne.¹⁵⁷

Celkový bankrot politickej činnosti HG primäl Kubalovu skupinu gardistických dôstojníkov a aktivistov k diskusii o smerovaní Slovenska a možnostiach obratu domáceho vnútropolitického vývoja. Dňa 3. novembra 1943 zorganizovali konšpiračné stretnutie v byte nemeckého poradcu pre propagandu Antona Endrösa. Na schôdzu boli pozvaní O. Kubala, Vojtech Košovský, V. Ries, Ján Klocháň, Jozef Bílik, Jozef Bányai-Útrata, Pavol Krchnák, Jozef Buček, Elemér Finka, Rudolf Vávra a stotník Ohríval. Išlo prevažne o osoby, ktoré nedosahovali niveau politikov ani len priemerného formátu.¹⁵⁸ Tieto osoby sotva disponovali predpokladmi zastávať ústavné a vysoké funkcie v štátnom aparáte, čo si Nemci veľmi dobre uvedomovali. Ako dokázali udalosti predošlých rokov a riešenie vládnych kríz v iných krajinách Osi (napr. v Rumunsku¹⁵⁹), Berlín využíval existenciu podobných extrémistických línií iba pre podnecovanie súperenia vo vládnych štruktúrach, aby tak konkurenčné krídla doslova motivoval súťažiť v servilnosti. Hoci schôdzka u A. Endrösa nepriniesla žiadne konkrétne uzávery, prispela najmenšom k utuženiu tvrdého jadra HG a sebautvrdeniu, že koncepcia rekonštrukcie ľudáckeho režimu v intenciách predstáv Kubalovej skupiny má podporu viacerých nemeckých predstaviteľov na Slovensku.

Stav, v akom sa Hlinkova garda na sklonku roku 1943 nachádzala, osobite trápil i berátera V. Nagelera. V súhrnnej výročnej správe zhrnul svoje poznatky do troch hlavných bodov:

1. Postavenie HG z obdobia po salzburských rokovaníach už nie je aktuálne;
2. Dnešné Slovensko už nie je Slovenskom z roku 1939;
3. Slovenský národný socializmus nie je mŕtvy. Vo víre posledných mesiacov

[157] Sám J. Tiso hodnotil A. Macha ako človeka nestálych názorov, ktorý si neuvedomuje vážnosť vlastných slov. WARD, J. M.: *Priest, Politician, Collaborator. Jozef Tiso and Making of Fascist Slovakia*. Ithaca : Cornell University Press, 2013, s. 237. Aj Machov duchovný mentor V. Tuka sa ešte v roku 1929 o rojčivom, začínajúcom politikovi vyjadril slovami: „Mach je veľmi oduševnený človek, niekedy zbytočne tára“. NA Praha, f. PMV, 225 – 1445 – 6. Dr. Vojtech Tuka a spol. (Stenografický protokol), Výpoveď V. Tuku.

[158] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/369, Bl. 379. Správa zo 16. 11. 1943 o časopise *Náš boj* a okruhu osôb zoskupených okolo neho; tiež BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1545. Správa o pozvaní gardistických činovníkov k A. Endrösovi; SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stretnutí gardistických radikálov.

[159] K vládnej kríze v Rumunsku pozri TEJCHMAN, M.: *Balkánský fašizmus*. Praha : Academia, 1989, s. 55 – 56.

sa vybudovalo jadro (Kubalova skupina – pozn. A. H.), na ktorom sa dá stavať a v budúcnosti sa môže stať skutočným hnutím.¹⁶⁰

Optimizmus, vyjadrený v treťom bode, bol iba Nagelerovým zbožným priáním. Hlinkova garda ešte v druhej polovici januára 1943 deklarovala ambíciu stať sa ochrancom slovenskej samostatnosti a vyzývala do boja proti tzv. domácim partizánom,¹⁶¹ v ktorých videla životných nepriateľov národa. Realita však bola pre HG viac ako trpká. V hlásení z decembra 1943 odhadoval spravodajca SD Herbert Böhrsch počet aktívnych gardistov na 150 mužov.¹⁶² Tento údaj možno len ťažko štatisticky potvrdiť alebo vyvrátiť, lebo HVHG evidenciu členstva na aktívnych a pasívnych nerozdeľovala. Böhrschov odhad treba chápať ako ilustratívne, no veľavravné zhodnotenie stavu, do akého sa organizácia v období prehlbujúcej sa krízy režimu a krízy v HG dostala.

Šírka činnosti HG sa, pravdaže, neobmedzovala len na politiku. V jej tieni HG vykonávala pomerne čulú činnosť v kultúrnej, osvetovej či športovej oblasti. Ani tieto aktivity však nedokázali prekryť holý fakt, že HG, ako aj celý režim, sa počas roku 1943 zmietali v začarovaných kruhoch ilúzií. Garda sa z výšin relevantnej sily ľudáckej garnitúry dostala na pokraj úplného zániku.

Kritický stav HG špeciálne kváril členov nemeckej diplomatickej misie na Slovensku. Organizácia, ktorú sa usilovali pod svojím drobnohlľadom formovať v duchu národného socializmu, im korodovala pred očami. Vedúci referátu III Hlavného úradu pre ríšsku bezpečnosť (*Reichs.sicherheitshauptamt* – RSHA) Friedrich Burchardt vo svojej správe o rozhovore s H. E. Ludínom z 3. apríla 1944 popísal, ako smerovanie gardy vyslanca vyslovene deprimovalo a spôsobilo mu už „mnoho bezsených nocí“.¹⁶³

Nemeckých činiteľov začali v kontexte aktuálneho rozloženia síl na slovenskej politickej scéne dobiehať dôsledky vlastnej politiky z revolučného obdobia prvých mesiacov po salzburských rokovaníach. V skľučujúcej situácii sa nachádzal obzvlášť V. Nageler, ktorý bol u Tisovho krídla pre jeho zapletenie v plánovanom gardistickom puči z januára 1941¹⁶⁴ zapísaný ako jeden z úhlavných nepriateľov.

[160] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1294. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

[161] *Gardista*, 21. 1. 1943, s. 1.

[162] SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 372.

[163] NIŽNANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, s. 607 – 608.

[164] Zamýšľaný gardistický puč (v historiografii známy aj ako tzv. Lichardusov puč) bol plánovaným štátnym prevratom, resp. snahou HG o okamžité prijatie gardistických požiadaviek, ktoré by viedli k prehĺbeniu totalizácie štátu v súlade so 14-bodovým národnosocialistickým programom V. Tuku. Text Tukovho programu bol publikovaný v štúdiu HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovensko v roku 1941*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 114 – 116. K okolnostiam puču a jeho prekazení pozri SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 300 – 311; LETZ, R.: Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In: LETZ, R. – MULÍK, P. – BARTLOVÁ, A. (ed.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 82 – 87; MEDRICKÝ, G.:

Nagelerova autorita nad HG oslabovala a v dôsledku paralyzovania mocenských ašpirácií HG novým zákonom o HSPS č. 215/1942 z 22. októbra 1942 strácal nad dianie v slovenskej politike relevantný vplyv. Plynulá premena HG z vcelku efektívnej mocensko-nátlakovej masovej organizácie na nevýznamný spolok hŕstky priaznivcov permanentnej národnosocialistickej revolúcie neušla ani pozornosti spomínaného F. Burchardta, keď HG realisticky zhodnotil ako „malý krub inteligencie bez väčšieho počtu stúpcov, skupinu veliteľov zoskupenej okolo časopisu *Náš boj*“.¹⁶⁵ Nagelerovo sebachlácholenie a pevná viera v možný zvrät v z jeho pohľadu deviantnom smerovaní gardy, ktorú vyjadril v správe za rok 1943, za daných okolností naberali utopické kontúry. H. E. Ludin si sebakriticky vyčítal, že nemeckí zástupcovia na Slovensku neboli schopní u ríšskych špičiek presadiť dosadenie niektorého zo stúpcov gardistického tvrdého jadra do vlády. Problém Hlinkovej gardy, ktorý zhodne všetci považovali za komplikovaný, zamýšľali konzultovať s Ernstom Kaltenbrunnerom, G. Bergerom i Joachimom von Ribbentropom, čo ale neprinieslo fakticky žiadne hmatateľné výsledky.¹⁶⁶

Gardistický revolučný pátos síce zo spoločenského priestoru úplne nevymizol, no sústavne opakovanému presvedčeniu o víťazstve „Novej Európy“ v rozhlásovom éteri a tlači veril už vskutku málokto. Z novoročného úvodníku A. Macha v *Gardistovi* sa dajú medzi riadkami vyčítať maskované náznaky pochybovačnosti dokonca aj u hlavného veliteľa HG.¹⁶⁷ Machov skepticizmus každopádne v žiadnom prípade nespochyboval správnosť pronemeckej línie – práve naopak. Na zasadnutí činovníkov režimových organizácií dňa 24. februára 1944 v Banskej Bystrici A. Mach upozornil okresných náčelníkov, vládnych komisárov, predsedov okresných organizácií HSPS, veliteľov HG a HM, že front je blízko a v dohľadnej budúcnosti nemožno vylúčiť jeho príchod na územie Slovenskej republiky. Zároveň spoločne so šéfom prezídia ministerstva vnútra Izidorom Kosom prítomných funkcionárov varoval, aby mali na pamäti Hitlerove výhražné slová, tlmočené priamo H. E. Ludinovi: kde to nebude potrebné, nebude Nemecko vojensky intervenovať. Ak však režim „ochraňovaného“ štátu neudrží bezpečnostnú situáciu na uzde a dovoľí sa beztriestne rozpínať elementom nepriateľským voči Ríši, tam Berlín bleskurýchlo zakročí.¹⁶⁸

Vztýčený varovný prst ale nenašiel zodpovedajúcu odozvu v podobe odklonu od rozbužneného alibizmu. Tento fenomén, typický inak aj pre režimy iných krajín

Minister spomína. Bratislava : Litera, 1993, s. 124 – 131.

[165] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, s. 608. K Burckhardtovej výstižnej poznámke treba doplniť len toľko, že inteligencia nemala v radoch Kubalovej skupiny obzvlášť významné zastúpenie, ak nerátame niektorých kultúrnych pracovníkov (napr. Stanislav Mečiar či V. Ries).

[166] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, s. 608.

[167] *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 1.

[168] ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 48, č. 757/44. Správa o porade režimových funkcionárov konanej v Banskej Bystrici.

Osi, ešte väčšmi zosilnel v lete 1944, kedy sa na Slovensku začali objavovať prvé partizánske výsadky a organizované partizánske skupiny.¹⁶⁹ Súčasne na povrch prenikali neurčité signály o pripravovanom vystúpení proti Ľudáckemu režimu. A. Mach, podobne ako Hlinkova garda ako celok, im nevenoval patričnú pozornosť. Vývoju situácie ponechával relatívne voľný tok a fatalisticky dúfal, že ilegálna opozícia nezorganizuje žiadnu „unáhlenú akciu“. A. Mach podľa vlastných slov počítal so spoločným koordinovaným postupom režimových a opozičných síl, ktoré mali v príhodnú dobu – v čase, keď Slovensku bude bezprostredne hroziť obsadenie sovietskou armádou – obrátiť zbrane proti Nemecku a pridať sa na stranu Spojencov.¹⁷⁰ Takýto plán však nemal najmenšiu nádej na úspech. Nad toto eventualitou nikto z vojenského ani politického odboja neuvažoval a je nanajvýš otázne, či si ju A. Mach jednoducho nevymyslel. Nasvedčovali by tomu konkrétne kroky, ktoré posledné týždne pred vypuknutím povstania podnikol (resp. nepodnikol), najlepšie vystihnuteľné mottom „ani z voza, ani na voz“.

Z pohľadu Ľudáckeho režimu sa práve v tomto období v plnej nahote prejavila Machova nekompetentnosť zastávať tak dôležité úrady, aké od konca júla 1940 spravoval. Neschopnosť uniesť ťarchu zodpovednosti úradu ministra vnútra nahrávala ambíciám internej gardistickej opozície okolo O. Kubalu, ktorá zostávala počas celej etapy hlbokkej krízy HG konzistentná. Z veľkolepých vyhlásení A. Macha zo začiatku roka 1943 o pokračovaní v deportáciách Židov, vyzbrojení HG a zvýšení jej postavenia v spoločnosti,¹⁷¹ sa neuskutočnilo nič. To Machovým oponentom dávalo do rúk všetky tromfy. Kubalova skupina bola síce početne veľmi úzka, avšak mala stále neochvejnú podporu dôležitej osoby – V. Nagelera. V. Nageler v hláseniach rišským úradom vykresľoval gardistických ultraradikálov konštantne ako reprezentantov najúprimnejšieho slovensko-nemeckého priateľstva a ako jediné skutočne nacionálnosocialisticky zmysľajúce kádre, schopné

[169] Prekvitajúci alibizmus, ktorý neobišiel ani rady HG, si povšimol okresný náčelník v Poprade. Jeho politické hlásenie za júl 1944 do značnej miery kopírovalo nálady slovenskej spoločnosti v celoštátnom meradle: „... Celá politická situácia je pod dojemom blížiaceho sa východného frontu. Ľudia sa odťubujú od politického života, nik sa nechce v žiadnom smere exponovať. Sebavedomie mnohých Nemcov značne kleslo, odznaky DP sú raritou, ba mnohí Nemci celkom otvorene prejavujú nevôľu vstúpiť do nemeckého vojska a aby tomu mohli predísť, zaujímajú sa o možnosti záznamov sčítania ľudu. Práve tak popúšťa ale aj gardistická idea zo svojho elánu, pozdrav „Na stráž“ je tiež zriedkavejší a gardistické uniformy už vôbec nevidno. Práve, ešte sa nik otvorene nevydáva ani za Čechoslováka a tým menej za komunistu. Každý je oportunistom a preto na prelome časov aj tí najväčší konjunkturalisti musia zaujať ryčkárske stanovisko, lebo jednak sa boja, že v prípade prenáhleného obrátenia kabáta budú stíhaní ešte vládnucim režimom, boja sa ale tiež prejavujú príliš veľkú oddanosť k terajšiemu systému, aby sa im to nezažlievalo, keby hádam došlo k nejakým (už či obávaným, alebo tížobne očakávaným!) zmenám“. A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, sign. A/3, šk. 3, pr. č. 108/62. Situačné hlásenie okresného náčelníka v Poprade za júl 1944.

[170] MACH, *Z ďalekých...*, s. 117; tiež Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN) Bratislava, f. A2/1, šk. 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov; ABS Praha, S – 501 – 4. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov.

[171] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1468. Správa o snahách pomeroch v HG zo 14. 1. 1943.

z polorozpadnutej organizácie vybudovať elitnú politickú armádu, riadenú v duchu národného socializmu.¹⁷² Od začiatku roku 1944 sa s O. Kubalom otvorene počítalo ako s náhradou za A. Macha v prípade jeho abdikácie.¹⁷³

Utúžované pomery „suchoty a nemoty“, kontrastujúce s mimoriadnou rolou „hýbateľky vývoja“, ktorú prezident Hlinkovej garde vytýčil pri príležitosti osláv 5. výročia samostatnosti,¹⁷⁴ nemohli nechať gardistických ultraradikálov v póze prizerajúcich sa figúr – o to viac, keď už bolo vo vzduchu cítiť blízkosť veľkých udalostí. Určitými indíciami (hoci len veľmi hmlistými) pravdepodobne disponovala aj Kubalova skupina. Dňa 8. augusta 1944 navštívila delegácia v zložení Štefan Rabina, V. Košovský, Róbert Kubička, Anton Sabol-Palko, J. Buček, Koloman Horníš a K. Danihel J. Tisa. Hovorca delegácie R. Kubička prezidenta oboznámil s tradovanými správami o chystanom sprisahaní vo vojenských kruhoch. J. Tisa správa zaskočila a gardistickej delegácii prisľúbil, že dá vec vyšetriť spoľahlivému generálovi Jozefovi Turancovi. Gardistických funkcionárov požiadal, aby ho priebežne o vývoji situácie informovali.¹⁷⁵ Kubalova skupina v skutočnosti s najväčšou pravdepodobnosťou nevedela o konšpirácii nič viac než J. Tiso.¹⁷⁶ Jednak nemala žiadne prepojenia s informátorskými sieťami z armádných kruhov a navyše, pokiaľ by jej boli detaily povstaleckých príprav známe, celkom určite by ich nahlásila vládnym predstaviteľom a policajným orgánom.

Machovej opozícii v HG však, paradoxne, daná situácia v podstate vyhovovala. Jej volanie na poplach a na druhej strane nulová reakcia režimových síl zvyšovali Kubalovej skupine v očiach Nemcov morálny kredit, ktorý pretavila na politický kapitál po vypuknutí Povstania. Nemecké kruhy v Bratislave iniciatívy „kubalovcov“ v predpovstaleckých týždňoch oficiálnou cestou priamo nepodporili, ale s určitosťou nevystupovali ani proti nim. Ešte pred tým, ako vstúpili do personálnych obmien v HG po poslednýkrát, konflikt medzi gardistickými ultraradikálmi a A. Machom, udržiavaný dovtedy umelo pod pokrievkou bublajúcich nezhôd, prepukol celkom neskrývane a v plnej kadencii.

Hlavný veliteľ HG dianie okolo seba vnímal a aktivity gardistickej opozície

[172] Napr. NA Praha, 225 – 1498 – 4. Hodnotiaci správa V. Nagelera o vývoji Hlinkovej gardy za rok 1943. Ako správne poznamenáva J. Korček, Nagelera viera v potenciál tvrdého jadra HG nebola bezhraničná a sám si uvedomoval jeho politickú naivitu, taktickú nevypelost' a neostrieľanosť. KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu režimu*. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1999, s. 36.

[173] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1550. Správa o návrhoch na zmenu vo velení HG z 10. 2. 1944.

[174] *Slovák*, 16. 3. 1944, s. 3.

[175] PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, dok. 55, s. 134 – 135.

[176] K otázke informovanosti slovenskej vlády, resp. režimových štruktúr o príprave Povstania pozri štúdiu MEDVECKÝ, M.: Ústredňa štátnej bezpečnosti a prípravy SNP. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 55 – 62.

nemohli ujst' jeho pozornosti. Latentné rozpory prerástli do otvorenej verbálnej konfrontácie počas pracovnej porady po vyradení frekventantov vodcovskej školy HG v Bojniciach dňa 19. augusta 1944.¹⁷⁷ A. Mach na porade prítomným gardistickým dôstojníkom (K. Danihel, Š. Rabina, V. Košovský, R. Kubička a S. Mečiar) sucho oznámil, že HG sa nebude podieľať na žiadnych preventívnych opatreniach súvisiacich so zaistením bezpečnosti štátu, pričom avanturistickým revolucionárom v HG nedovolí podniknúť na vlastnú päsť žiadne svojvoľné akcie. Spolu s týmito kategorickými slovami obvinil O. Kubalu a V. Nagelera z pokusov o jeho zvrhnutie,¹⁷⁸ čím si definitívne podpílił beztak výrazne nalomenú dôveru nemeckej diplomatickej misie na Slovensku.

Bojnická roztržka bola vyústením dlhodobej nevraživosti a nahromadenej dusnej atmosféry medzi gardistickými funkcionárskymi kádrami. Nemci na konflikt v priebehu ukončenia kurzu vodcovskej školy navonok nijako nereagovali, považujúc vzniknutú situáciu za vnútorný slovenský problém. V skutočnosti však vykľutý spor poslúžil V. Nagelerovi ako argumentačný podklad pre iniciovanie Machovho odstavenia z pozície hlavného veliteľa HG, ku ktorému došlo v dôsledku vypuknutia povstania už o necelé tri týždne po incidente.

Dni veľkých zmien: Reorganizácia HG po vypuknutí Povstania

K upokojeniu bezpečnostnej situácie na Slovensku v prospech ľudáckeho režimu nepomohlo ani stanné právo, vyhlásené A. Machom 11. augusta 1944 s účinnosťou od nasledujúceho dňa. V praxi sa ukázalo ako úplne bezpredmetné.¹⁷⁹ Expanzia partizánskeho hnutia, stupňujúce sa partizánske prechmaty voči civilnému (najmä nemeckému) obyvateľstvu, ale predovšetkým vystúpenie Rumunska z Paktu Osi prinútili Nemecko vojensky zareagovať. Dňa 29. augusta 1944, v snahe zabezpečiť si tyl rúcajúceho sa frontu, začali nemecké vojská obsadzovať územie Slovenskej republiky. Odpoveďou ilegálneho Vojenského ústredia na čele s pplk. Jánom Golianom a značnej časti vojenských posádok bolo náhle vyhlásenie dlhšie pripravovaného povstania.¹⁸⁰

Povstanie bolo primárne namierené voči okupácii krajiny cudzou veľmocou, no malo aj svoj sekundárny politický cieľ. Rešpektujúc predstavy antinacistickej

[177] Gardisti si už pri otvorení kurzu dňa 27. 7. 1944 všimli Machovu vnútornú neistotu, pretože neustále prízvukoval, že jeho svedomie je čisté, hoci „boľševizmus stojí pred dverami Slovenska“. NA Praha, f. PMV, 225 – 1498 – 4. Správa o situácii v HG z 29. 7. 1944.

[178] KÁRPÁTY, Pohotovostné oddiely..., s. 45 – 46. Obsah Machových vyjadrení pozri v správe PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, dok. 66, s. 154 – 156.

[179] KORČEK, *Slovenská republika...*, s. 99.

[180] Otázku jeho príprav nebude práca z priestorových dôvodov bližšie analyzovať. K problematike pozri práce JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2009, 446 s.; tiež SYRNÝ, M.: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní*. Banská Bystrica : Belianum – Múzeum SNP, 2013, 335 s. a i.

koalície o povojnovom usporiadaní,¹⁸¹ na povstaleckom území došlo k obnoveniu Československej republiky, a tým pádom aj k zvrhnutiu ľudáckeho režimu. Pre HSES znamenali udalosti z konca augusta 1944 obrovský otras. Kríza režimu, prehlbujúca sa už mesiace pred Povstaním, dosiahla svoju maximálnu hodnotu. Mocenské štruktúry HSES na takmer polovici Slovenska zostali paralyzované. Vo zvyšných oblastiach bol ich život predĺžený výhradne vďaka prítomnosti nemeckých jednotiek.

Hoci prvým sledom intervenčných vojsk postupujúcich krajinou velil generál Alfred von Hubicki, veliteľ ríšskych rezervných vojsk a ríšsky vodca SS H. Himmler ho do pozície nemeckého veliteľa na Slovensku odmietol vymenovať. Touto zodpovednou funkciou poveril G. Bergera, ktorý mal nulové skúsenosti s vedením vojenských operácií. Za Bergerovým vymenovaním boli dve príčiny. H. Himmler sa jednak usiloval posilniť svoju pozíciu (a pozíciu SS voči *Wehrmachtu*¹⁸²) a zároveň pacifikáciu slovenského priestoru nepovažoval ani tak za vojenskú, ako skôr politickú akciu. Napokon, sám G. Berger po svojom nástupe sebaisto vyhlásil, že likvidácia „rebélie“ mu nezaberie viac ako štyri dni. Túto, ako sa ukázalo, prehnane sebavedomú domnienku zdieľali aj ďalší predstavitelia Nemecka.¹⁸³

Bergerov príchod do Bratislavy bol mimoriadne okázalý. Hneď prvé kroky veliteľa nemeckých okupačných síl smerovali do Nagelerovej kancelárie, kde ho už ako prví čakali nastúpení gardistickí ultraradikáli. G. Berger nijako nezahaľoval svoje pohoršenie zo vzniknutej situácie a od prvých chvíľ absolútne nediplomaticky demonštroval, kto preberá kormidlo vývoja na Slovensku do rúk.¹⁸⁴

Otázka personálnych zmien vo vedení gardy a jej role v podmienkach nemeckej okupácie bola prediskutovaná hneď na prvej porade v úradovni G. Bergera dňa 1. septembra 1944. Práve tu sa preukázala silná Nagelerova ingerencia do vnútorných vecí slovenskej politiky, keď do čela HG vehementne pretláčal O. Kubalu namiesto A. Macha. O. Kubala sa stal hlavným kandidátom na plánovanú novozriadenú funkciu štátneho sekretára pre bezpečnosť, ktorý mal svojou ráznosťou prenastaviť celý bezpečnostný aparát podľa nacistických inštrukcií. O. Kubala nebol jediným aspirantom z okruhu tvrdého jadra HG na vysokú funkciu v štátno-bezpečnostnom aparáte Slovenského štátu. Prítomní nemeckí velitelia¹⁸⁵ rovnako

[181] Ku geopolitike pozri prehľadovú štúdiu SYRNÝ, M.: Európa v roku 1944 (náčrt vojensko-politického vývoja v predposlednom roku vojny). In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014, s. 9 – 46.

[182] KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom : Vlastným nákladom, 2007, s. 55.

[183] STANISLAV, J.: Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. In: PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – VEDA, 2009, s. 49.

[184] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 311, s. 931.

[185] Na porade boli prítomní: náčelník Úradu I. RSHA SS-Standartenführer Erich Ehrlinger, veliteľ Sipo a SD v Prahe SS-Standartenführer Erwin Weinmann, náčelník EGr H dr. J. Witiska,

zvažovali návrh vymeniť policajného riaditeľa Jána Dvorského (pod zámenkou vysokého veku pre výkon funkcie) Š. Rabinom, k čomu ale nakoniec nedošlo.¹⁸⁶

Rozsah povstaleckej akcie preukázal, že ľudácky režim nie je ďalej schopný samostatnej existencie bez nemeckej výpomoci. Vypuknutím Povstania sa Tisovej vláde rozpadla bezmála celá štruktúra bezpečnostných zložiek. Vojenské posádky na strednom a časti západného Slovenska podporili Povstanie, elitné východoslovenské divízie Nemci odzbrojili a žandárstvo sa, podobne ako armáda, taktiež vo významnej miere zapojilo do povstaleckej akcie, resp. žandári vo svojich staniách v dôsledku revolučných udalostí jednoducho zbehli alebo kontinuálne prešli do služieb novej štátnej moci. Jedinou organizáciou s určitým bojovým potenciálom, ktorá nepreskočila na druhú stranu, tak zostala Hlinkova garda. To Nemcov logicky viedlo k snahe vydolovať z nej čo najviac, presne v súlade s odskúšanou okupačnou praxou z iných európskych krajín.

Počiatkové návrhy sa rodili improvizovane, v chvate revolučných dní. Na spomínanej porade z 1. septembra padli predbežné plány, ako využiť Hlinkovu gardu v procese vojenského potlačenia Povstania. Plány ráтали s vytvorením gardistických stotín, sformovaných narýchlo z aktívnej členskej základne, s tým, že HG by prevzala rolu pomocnej vojenskej sily pri jednotkách Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby (*Einsatzgruppe H Sipo und SD – EGr H*) v najdôležitejších oblastiach štátu. Kalkulovalo sa s ich lokálnym poradením príslušnej jednotke okupačnej správy, bez ústrednej koordinácie Hlavným veliteľstvom Hlinkovej gardy.¹⁸⁷ Tzv. aktivované jednotky HG v sile troch rôt (cca 300 mužov) mali byť zoskupené do „Tisovho gardistického práporu“, nasadené v poli a na bezpečnostné akcie s nemeckými jednotkami.¹⁸⁸ Pôvodné organizačné zámerly však nenašli praktické uplatnenie.

G. Berger už na druhý deň hlásil H. Himmlerovi počiatkové dojmy zo situácie na Slovensku a dal celkom jednoznačne najavo svoju percepciu udalostí v „ochraňovanom“ štáte: „*To, čo tu teraz vedieme, je politická, revolučná vojna. Vedie sa podľa iných zásad, podľa iných smerníc než oficiálna, alebo ako to páni hovoria, férova vojna... Revolučná vojna si vyžaduje iné smernice*“.¹⁸⁹ G. Berger, zdá sa, povstalecké udalosti nechápal primárne ako vojenskú akciu, ale ako politický prevrat, v čom nachádzal

poradca HG V. Nageler, vedúci oddelenia III pri EGr H H. Böhrsch, SS-Gruppenführer Carl Friedrich von Pückler-Burghauss, vyslanec SA-Obergruppenführer H. E. Ludin. SUŠKO, *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I. 2. Buch (Slovensko v jeseni 1944)*..., dok. 9 – S, s. 19.

[186] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*..., dok. 218, s. 708 – 709.

[187] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/194, Bl. 5 – 9. Správa o rozhovoroch s G. Bergerom o aktuálnej situácii a pripravovaných opatreniach z 1. 9. 1944; tiež SUŠKO, *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I. 2. Buch (Slovensko v jeseni 1944)*..., dok. 26 – S, s. 42.

[188] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*..., dok. 218, s. 708 – 709. Porovnaj Bergerovu správu z 2. 9. 1944, kde sa hovorí o snahe vybudovať mobilný oddiel v sile do tisíc mužov. PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko*..., dok. 101, s. 202.

[189] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*..., dok. 222, s. 720.

zhodu s tým, čo aspoň oficiálne proklamovala ľudácka vláda.¹⁹⁰ To sa následne odzrkadlilo aj v ním navrhovanom riešení skrotenia pomerov, pri ktorých sa inšpiroval poznatkami, nadobudnutými v pozícii šéfa Hlavného úradu SS. G. Berger, vedomý si tenzií na slovenskej politickej scéne, presadzoval reaktiváciu HG, v ktorej videl perspektívu „pravej ruky“ Nemecka pri uplatňovaní nemeckých záujmov, a aj preto v súlade V. Nagelerom protežoval na miesto šéfa slovenskej bezpečnosti O. Kubalu so želaním, aby Ríša jeho kroky neoficiálne podporovala všetkými možnými prostriedkami. Založenie novej slovenskej armády ultimatívne vylučoval, k čomu ho zrejme viedli empirické i realistické pohnutky.¹⁹¹ Počítal len s vytvorením mobilnej formácie v sile najviac tisíc mužov pod velením absolútne spoľahlivých gardistických dôstojníkov, bývalých frekventantov kurzu SS v Sennheime. Pre príslušníkov tejto jednotky, ktorej jadro mali tvoriť iba dôveryhodní gardisti, mal byť ako motivácia zavedený systém nemeckej sociálnej starostlivosti a atraktívne finančné bonusy.¹⁹²

Bergerova koncepcia reorganizácie slovenských bezpečnostných zložiek sa nakoniec ujala len čiastočne. Čo je však z hľadiska ďalšieho vývoja dôležité, už prvé dni nemeckého veliteľa vo funkcii nemohli nikoho nechať na pochybách, akú kvalitu bude mať nový, okupačný vzťah Nemecka ku Slovensku. Citovaná správa G. Bergera, podaná ríšskemu vodcovi SS, vypovedala o absolútne bezškrupulóznom štýle komunikácie so slovenskými vládnymi činiteľmi. Nemci každopádne chápali, že „politika biča“ by pre jednu ani druhú stranu k ničomu nevedla. Z toho dôvodu museli i napriek všetkej direktívnosti vo vlastnom záujme siahať k určitým kompromisom a zachovávať aspoň v niektorých aspektoch optické zdanie partnerského pomeru ku slovenským vládnym predstaviteľom.

[190] Slovenská vláda si odmietala pripustiť, že Povstanie vyrástlo z domácich koreňov. J. Tiso vo svojom prvom prejave po vypuknutí Povstania dňa 30. 8. 1944 povstalcov označil za „partizánsku čeliadku“. *Slovák*, 31. 8. 1944, s. 1.

[191] Pre G. Bergera bola nepochybne silným mementom talianska skúsenosť, kde sa práve armáda ukázala z hľadiska pronemeckej orientácie ako úplne nespoľahlivá, pričom túto povest si v nemeckých očiach konzervovala aj v štruktúrach ozbrojených síl Talianskej sociálnej republiky (t. j. už po jej prestavbe). Ovplyvnení negatívnou empiriou z Talianska, Nemci na Slovensku presadzovali vytvorenie len dvoch ozbrojených peších plukov „Schutzkorpsu“ (Domobrany). Nový minister národnej obrany Štefan Haššík oproti tomu navrhoval, aby boli postavené všetky druhy vojsk (delostrelecký oddiel, jazdecká koruhva, pioniersky prápor, spojovací prápor a automobilový prápor). ŠKULTÉTY, J.: Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945). In: *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 546. Obavy Nemcov z obrátenia hlavných spojencov voči ich zbraniam sa vyskytovali aj na územiach, ktoré priamo mocensky ovládali. V Protektoráte Čechy a Morava sa nemecká okupačná správa rozhodla v máji 1944 odposlať útvary Vládneho vojska preventívne do Talianska, aby zabránila jeho využitiu v možnom protinemeckom ozbrojenom vystúpení podľa zámerov Benešovej exilovej vlády. BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945*. Praha : Prostor, 1999, s. 342 – 343.

[192] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 222, s. 720.

Jeden z kompromisov bezpochyby predstavovalo zloženie novej vlády, dohodnuté v zákulisí medzi G. Bergerom, H. E. Ludinom a J. Tisom pred 5. septembrom 1944. Návrh obsahoval mená osôb, ktoré predtým nemeckí pozorovatelia pomerne rezolútne kritizovali a nenamietali proti ich výmene (minister vnútra A. Mach¹⁹³, minister hospodárstva G. Medrický, minister financií Mikuláš Pružinský, donedávny generálny tajomník HSLS a novodezavovaný minister školstva a národnej osvety A. Kočiš).¹⁹⁴ V rezortoch menej významných z pohľadu obrany štátu panovalo teda aj po prestavbe vlády isté kontinuum s predošlým obdobím, najmä pokiaľ ide o nepresadenie sa najradikálnejších elementov slovenského politického spektra do vládnych pozícií.

G. Berger a H. E. Ludin mali pochopiteľne premyslené, aký vplyv jednotlivým ministerstvám v kontexte vzniknutej vojensko-politickej situácie pripadne. Pre Nemecko bolo kľúčové, aby si zabezpečilo bezproblémovú súčinnosť predovšetkým s inštitúciami, ktoré organizačne zastrešovali mocensko-represívny aparát, využiteľný nielen pri potláčaní povstania a partizánskeho hnutia, ale sekundárne tiež pre nemecké vojnové ciele. V tomto smere malo priam esenciálny význam ministerstvo národnej obrany (MNO) a jeho bezpečnostný odbor, posilnený na úkor kompetencií ministerstva vnútra.

G. Berger mal vyhranenú predstavu o tom, komu jedine môže na danom poste bezvýhradne dôverovať. Úlohou mobilizovať všetky spoľahlivé sily svojvoľne poveril pre Nemcov najpovolanejšieho – O. Kubalu. Poverenie O. Kubalu výkonom funkcie náčelníka bezpečnostnej polície na Slovensku¹⁹⁵ nieslo znaky chaotickosti a kompetenčnej neujasnenosti. V prvom rade, G. Berger ako nemecký veliteľ na Slovensku nedisponoval právomocou odvolávať a dosádzať osoby do slovenských úradov. V druhom rade, funkcia náčelníka bezpečnostnej polície v hierarchii aparátu Slovenskej republiky nejestvovala. Išlo teda o novú, nepripravenú vytvorenú pozíciu, ktorej vznik bol do značnej miery vynútený propozíciami z Berlína. A. Hitler osobne, presvedčený o Machovej absolútnej lojalite Nemecku, zakázal úradujúceho ministra vnútra zbaviť ministerského mandátu.¹⁹⁶ Jedinou možnosťou, ako A. Macha zbaviť vplyvu, bolo presunúť dôležitú agendu ministerstva vnútra a podriadienie HG pod ministerstvo národnej obrany. Všeobecne kritizovaný A. Mach bol navyše za dramatických okolností prinútený dobrovoľne

[193] O výmene A. Macha sa však diskutovalo i naďalej. H. Höfle o veci Machovho nahradenia debatoval s J. Tisom, ktorý sa tomu vôbec nebránil. Prezident napriek prechodu ministra vnútra na umiernenějšíe pozície k nemu naďalej pocit'oval averziu, koreniacu v starých rozporoch. Poznámka, že „o Machovej nečinnosti vie a že Mach je trochu uražená primadona; na základe jeho historických zásluh však treba vraj naňho brat' obľady“. K tomu pozri PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, dok. 202, s. 383.

[194] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 230, s. 735 – 736.

[195] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 232, s. 740.

[196] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 236, s. 749.

– nasilu abdikovať na funkciu hlavného veliteľa HG,¹⁹⁷ čím sa pre nemecké manipulácie otvorilo nové manévrovacie pole.

Po Machovej demisii z postu hlavného veliteľa HG mal O. Kubala vydláždenú cestu na vrchol. V rozpore s očakávaniami ultraradikálov však pozícia hlavného veliteľa HG zostala neobsadená a O. Kubalu prezident vymenoval „len“ do funkcie náčelníka organizácie. O. Kubala beztak gardu viedol ako faktický hlavný veliteľ, čo plne uspokojovalo jeho politické túžby. Anarchia nemeckých scenáristov zmien vo vedení HG dospela až do takého štádia, že Kubalova právne neexistujúca funkcia náčelníka musela byť zákonne schválená až dodatočne s retroaktívnou platnosťou.¹⁹⁸

Eliminovaním Machovho vplyvu chcel G. Berger vyslať signál demotivovaným gardistickým veliteľom, že staré časy roztržiek sú zažehnané a duálna funkcia O. Kubalu postaví Hlinkovu gardu na novú štartovaciu čiaru. Nemecký veliteľ na Slovensku považoval získanie „starých gardistov“ pre spoluprácu za životne dôležitú úlohu. Práve ich plánoval obsadiť do vysokých funkcií v bezpečnostnom aparáte, polícii, žandárstve a štátnej správe.¹⁹⁹ Javili sa mu – a nie neprávo – ako jediní skutoční zástancovia lojálneho postoja k Ríši podľa nacistických predstáv. G. Berger už totiž po prvom týždni pôsobenia na Slovensku pochopil závažnú skutočnosť: „*Vernost' v nemeckom chápaní u týchto ľudí (z okruhu mimo tvrdého jadra HG – pozn. A. H.) vôbec neexistuje, sú verní z nevyhnutnosti... Celá vláda je vyslovene protibolševická, avšak stratila všetku vieru vo víťazstvo Nemecka...*“ Z rámca oportunistov sa v Bergerových očiach vymykal iba minister národnej obrany Š. Hašík ako vôbec najenergickejší člen nového kabinetu, potom, samozrejme, O. Kubala a pár osôb z jeho okolia.²⁰⁰ Identický pohľad na vec mal aj Bergerov nástupca H. Höfle, menovaný do funkcie nemeckého veliteľa na Slovensku 19. septembra 1944 pre Bergerovo pomalé tempo protipovstaleckej vojnovnej kampane. Nemecký postoj k HG a načaté snahy o jej vzkriesenie táto výmena nijako nepoznačila.

Činorodosť HVHG pod vedením O. Kubalu sa po počiatkových zmätkoch súvisiacich s personálnymi rošádami v garde naplno rozprúdila vyše týždeň od vypuknutia Povstania. V danej situácii nemala existencia HG vo vtedajšej podobe žiadne opodstatnenie. Jej vedenie si bolo tejto skutočnosti plne vedomé. Sám O. Kubala prízvukoval, že je načase, aby organizácia dokázala svoju vernosť Slovenskej republike a priamo na bojovom poli a vyvrátila tak reči opozície o permanentnej verbálnej revolúcii HG. Dobovou dikciou povedané, proľudácky orientovaná časť verejnosti požadovala, aby garda konečne prešla od slov k činom.

[197] Pre zaujímavosť, jeden z hlavných Machových opozičníkov, správca ilavskej väznice Pavol Krchnák, chcel A. Macha za nečinnosť HVHG údajne po obsadení Bratislavy Nemcami zastreliť. MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, s. 159.

[198] KORČEK, *Slovenská republika...*, s. 116.

[199] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 236, s. 749.

[200] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 236, s. 750.

Kubalovo militaristické vystupovanie, dištancujúce sa od chýb minulosti bývalého vedenia, nezostalo bez odpovede. A. Mach, ako mnohokrát v minulosti, mal potrebu vyjadriť sa k veciam *ex post*. Dňa 14. septembra 1944 (už len ako minister vnútra) odoslal H. E. Ludinovi list, v ktorom vyslancovi forsíroval svoje stanovisko k odvolaniu z funkcie hlavného veliteľa HG a k vytýkanej zodpovednosti za vypuknutie povstania. Štýl, akým Machovo odstavenie prebehlo, považoval za veľmi ponižujúci. Pád HG kládol za vinu armádnym kruhom, ktoré vraj vždy len pracovali na kompromitácii HG a jej hlavného veliteľa pred prezidentom. Preto sa mal v minulosti snažiť aj o nájdenie zmiernosti s J. Tisom a ako daň za mocenský *modus vivendi* obetovať Pudí, ktorých J. Tiso žiadal bezdôvodne odvolať. Tieto osoby následne podľa A. Macha – v kontexte situácie úplne pochopiteľne – intrigovali poza chrbát proti nemu, vymýšľali si polopravdy a lži, čo dospelo až k demoralizácii a rozkladu HG a A. Macha uvrhlo do svetla vinníka všetkých udalostí.²⁰¹ Machova verzia príčin politického pádu HG bola v každom prípade irelevantná a jeho list H. E. Ludinovi prakticky labuťou piesňou za šesťročným angažovaním v gardistickej práci.

Rozkazom HVHG z 9. septembra 1944, označeným ako číslo 1, akoby symbolicky začala nová éra HG. Veľa o budúcom novom charaktere organizácie napovedali Kubalove slová, ktorými sa jednotlivým gardistom prihovril vo svojom prvom oficiálnom komuniké: *„Hlinkova garda vedela vždy vykonať svoju povinnosť voči svojmu národu a jeho štátnej samostatnosti... Vypojení zostanú len slabosi! Škodcov slovenskej pospolitosti vypojíme a zneškodníme sami. Dost' bolo obľadov, dost' bolo príznakov slabosti. Tvrdosť a bezohľadnosť musí byť našou odpoveďou tým, ktorí túto situáciu zavinili, ju pripravovali alebo svojím správaním sa priamo alebo nepriamo podporovali...“*²⁰²

Ako si O. Kubala predstavoval realizáciu týchto radikálnych krokov, sa ukázalo už čoskoro. Regionálne štruktúry HG, t. j. okresné a miestne veliteľstvá, oficiálne nezanikli, no svoju činnosť porovnateľnú s činnosťou v prvých rokoch existencie prakticky prestali vykonávať. Členská základňa jednotlivých MVHG mala byť použitá pre jediný cieľ – očistu Slovenska od povstaleckých síl a „škodcov štátu“. Už prvé rozkazy HVHG nabádali miestne veliteľstvá HG k neustálej bdelosti. Bratislavské vedenie organizácie vyzývalo gardistických funkcionárov udržiavať nepretržitú telefonickú a rádiovú službu, zaznamenávať pozoruhodné udalosti, zabezpečovať funkčnosť provizórne utvorených strážnych oddielov HG, pričom MVHG mali minimálne raz za dva dni posielat' situačné hlásenia okresným veliteľstvám. Mimoriadna dôslednosť sa vyžadovala v súvislosti s postupom proti partizánom: gardisti mali každého zadržaného partizána (povstaleca) zápisnične vypočut' a ich činnosť pozorne monitorovať – predovšetkým prechmaty voči civilnému obyvateľstvu, ktoré boli želaným námetom režimovej tlače pre účely

[201] SNA Bratislava, f. „S“, S – 424 – 7. List A. Macha adresovaný H. E. Ludinovi zo 14. 9. 1944.

[202] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 9 z 19. 9. 1944.

propagandistického využitia.²⁰³

Prvé rozkazy HVHG, distribuované veliteľstvám v začiatkoch procesu revitalizovania HG nezohľadňovali reálne podmienky, v akých organizácia pôsobila. V mnohých prípadoch jednoducho nemal rozkazy kto vykonávať. K HG sa najmä v menších obciach a mestách v blízkosti povstaleckého územia či priamo na ňom nikto nehlásil. Aj v ostatných častiach Slovenska pristupovali radoví gardisti k nariadeniam vyšších miest neraz veľmi vľadne, ba až ignorantsky. Neznamenal to však, že by Povstanie podporovali. Kľúčovú rolu tu zohral predovšetkým strach z ohrozenia vlastného života a možných povojnových následkov.

Od začiatku druhej polovice septembra 1944 prišlo k formovaniu vlastných jednotiek vojenského charakteru – pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. POHG vznikali pôvodne ako tzv. aktivované jednotky takmer vo všetkých okresných mestách mimo povstaleckého územia od prvých septembrových dní; riadny právny podklad však dostali až rozkazom č. 11 z 21. septembra 1944.²⁰⁴ Popri nich začali postupom času zväčša zo základov HG, Slovenskej pracovnej služby (SPS) a Hlinkovej mládeže (HM) vznikať poľné roty HG určené na boj proti „*anonymnej sberbe*“, ako všetky ozbrojené zložky zapojené do Povstania klasifikovala gardistická propaganda bez ohľadu na to, či išlo o partizánov alebo príslušníkov povstaleckej armády.²⁰⁵ Partizán – denníkmi *Gardista* a *Slovák* zobrazovaný vždy ako ukrutný bandita a boľševik, ktorý prišiel na Slovensko z nekulturnej východnej Európy a Ázie rabovať, znásilňovať ženy a vraždiť, sa stal obľúbeným námetom režimovej propagandy. Za nepriateľa číslo 1 ho vydávali aj tzv. výchovné články, tvoriace od 25. septembra 1944 súčasť denných rozkazov HVHG jednotlivým POHG.²⁰⁶ Bojový elán gardistov mali umocňovať krátke historiky z bojov proti partizánom, spájané častokrát s vyvyšovaním sa nad „zradnú“ armádu.²⁰⁷ Hlavným cieľom vedenia organizácie bolo dokázať, že garda nie je spolkom arizátorov a korheľov, ako ju mnohí vnímali, ale naopak, na rozdiel od armády, jedinou skutočnou oporou režimu, ktorá zotrvala po jeho boku v krízových časoch a je odhodlaná za štátnu samostatnosť preliať krv. HVHG sa snažilo zásluhy gardy prezentovať aj smerom navonok k verejnosti formou tlačových správ či reportá-

[203] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 9 z 19. 9. 1944.

[204] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 11 z 21. 9. 1944.

[205] *Gardista*, 16. 9. 1944, s. 1.

[206] Popri oficiálnych rozkazoch jednotlivým oddielom dávalo Hlavné veliteľstvo HG gardistom aj tajné šifrované správy prostredníctvom večerného rozhlasového vysielania (napr. „*Rybíčka, plávaj proti prúdu a zožer všetko*“ a i.). SNA Bratislava, f. Národný súd (NS), 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď J. Surového.

[207] Pre ilustráciu, v jednom z predmetných článkov sa píše: „*My sa nepoddáme zbabelým bandám. My nebudeme tí, čo budú utekať. Utekajú partizáni, smelí sú len pred bezbranným ľudom. Takí brdinovia nie sú nám vzorom. My sme vojaci, ktorí majú česť*“: SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 18 z 29. 9. 1944.

ži,²⁰⁸ aby napravilo neblahé renomé HG v očiach spoločnosti.

Mobilizácia do ozbrojených oddielov HG však napriek intenzívnemu úsiliu HVHG a mediálnej podpore totálnej vojny na domácom fronte vôbec nebola taká jednoduchá, ako si nemeckí predstavitelia na Slovensku a činitelia Ľudáckeho režimu predstavovali. Problémy sa objavovali už od počiatku, keď reorganizácia HG prebiehala za pochodu a fakticky nemala žiaden právny základ. Povšimol si ich aj nemecký spravodajský dôstojník v správe z 13. septembra 1944:

„Dôsledky neodborného riadenia organizácie, nedbanlivosť a mnoho deklarovanych a nedodrzaných prísľubov sa teraz prejavili pri dobrovoľnom náboře gardistov... Povolávacie rozkazy za účelom narukovania do Hlinkovej gardy boli zaslané len absolútne spoľahlivým a osvedčeným členom Hlinkovej strany a gardistom. Žiaľ, aj medzi tými, ktorí sa považujú za vyššiu inteligenciu, sa našli také, ktorí sa všelijakým spôsobom vyhovoriť a nenarukovali. Následkom toho je garda odkázaná len na dobrovoľníkov... Štátni a verejní zamestnanci, bývalí príslušníci Hlinkovej gardy, majú dokonca obavy obliecť si gardistickú uniformu, pretože im ich československy orientovaní kolegovia a známi nabáňajú strach, že každý gardista je sledovaný a zakaždým na svoju činnosť v garde, Hlinkovej strane a iných inštitúciách slúžiacich záujmom slovenskej samostatnosti doplatia.“²⁰⁹

Sonda do regiónov, kde sa Ľudákom podarilo udržať pri moci, pravdivosť hlásenia potvrdzuje. Prvá, dobrovoľná fáza mobilizácie do HG, dopadla vskutku katastrofálne a gardistickým funkcionárom na HVHG v Bratislave musela spôsobovať doslova vrásky. Napríklad v Trnave, niekdajšej bašte HG, kde v roku 1938 vznikla vôbec prvá organizácia gardy, sa z 27 tisíc obyvateľov do služieb HG dobrovoľne neprihlásilo ani 20 mužov.²¹⁰ V niektorých západoslovenských okresoch gardisti do služby odmietli nastúpiť, keďže ich k tomu nezaväzoval nijaký právny predpis.²¹¹ V dokumentácii HVHG sa nezachovali exaktné čísla, vypovedajúce o tom, koľko mužov sa v septembri 1944 dobrovoľne prihlásilo do služieb HG. Odhadom, vychádzajúc z hlásení nemeckej proveniencie,²¹² môžeme hovoriť rádovo maximálne o niekoľkých stovkách zmobilizovaných gardistov. Boli to nízke stavy, ktoré nepostačovali ani na vybudovanie Bergerom zamýšľanej mobilnej formácie HG.

Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy muselo za danej situácie pristúpiť k núdzovému kroku. Keďže povolávacie rozkazy od veliteľstiev HG veľa gardistov odignorovalo, v novej vlne im boli zaslané lístky priamo od ministerstva národnej obrany. Ministra národnej obrany vo veci mobilizácie gardistov splnomocnil prezident republiky dekrétom, na základe ktorého boli povolávaní do zbrane prísluš-

[208] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 73 z 9. 12. 1944.

[209] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 243, s. 765 – 766.

[210] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa – odpis z 11. 9. 1944.

[211] SYRNÝ – UHRIN, *Situčné blásenia...*, s. 13.

[212] K 30. 9. 1944, kedy prebiehala už aj povinná mobilizácia do HG, malo HVHG k dispozícii 1 590 gardistov v činnej službe. PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, Prílohy, C – 344, s. 585.

níci HG i HM.²¹³ Okolo organizačných záležitostí, týkajúcich sa HG, však stále panovalo veľa nezrovnalostí.

O. Kubala si u Nemcov žaloval na neflexibilitu slovenskej vlády v otázke zákonného zadefinovania kompetencií reformovanej HG.²¹⁴ V dôsledku nej realizácia bezpečnostných opatrení čiastočne stála a zdĺhavé vyčkávanie na reformu zákona o HG O. Kubalovi zväzovalo ruky. Vzhľadom na stále účinnú podriadenosť Hlinkovej gardy Hlinkovej slovenskej ľudovej strane pravdepodobne nechcel dať J. Tisovi sebevoľnými akciami zámienu na opätovnú kritiku HG za nedisciplinovanosť. Nakoľko však aktivované jednotky HG vznikali od začiatku septembra na mnohých miestach spontánne a ich činnosť nebola centrálnie riadená, v niektorých mestách (Nitra, Trenčín, atď.) prevzali iniciatívu do vlastných rúk bez inštrukcií od HVHG.²¹⁵ Proti tomuto aktivizmu ale takmer nikto z režimových funkcionárov na najvyššej či regionálnej úrovni neprotestoval, pretože ľudácki exponenti buď s gardistickými bezpečnostnými opatreniami súhlasili alebo sa obávali obvinení z podpory Povstania.

Povinné mobilizácie do HG teda fakticky znehovali ustanovenia nariadenia s mocou zákona č. 310/1939 Sl. z., resp. zákona č. 166/1940 Sl. z. o dobrovoľnom členstve v organizácii. Zároveň v protirečivosti s nacistickými predstavami popreli ich krédo budovať gardu ako výberový elitný klub, lebo po reorganizácii boli povolávacie rozkazy zasielané aj osobám, ktoré zachovávali voči myšlienkam HG apatické postoje. Ako uvádza hodnotiaca správa z 29. januára 1945 o dôstojníkoch a mužstve HG, do gardistických jednotiek nastúpili „ďalej aj tí, čo vieru v HG dávno stratili, alebo sa preorientovali... Takto sa dostalo do HG množstvo mužov, ktorí absolútne nesúhlasili s nástupom HG“.²¹⁶ S dôstojníckym zborom HG vládla u Nemcov vcelku spokojnosť, no so značnou nevôľou sa pozerali na zanedbávanie politickej výchovy, toľko zdôrazňovanej na kurzoch v Ríši. Priravnávali ju k duchu v armáde, kde sa miesila nechť bojovať s pocitom povinnosti brániť vlast’.²¹⁷

[213] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu zo 7. 6. 1946. V tejto súvislosti vyznieva tragikomicky, ako sa k povolávacím rozkazom zachovali niektorí bývalí aktívni gardisti – arizátori. Pre ilustráciu, jeden takýto vypuklý prípad je spojený s pohotovostným oddielom HG Piešťany. Jeden z príslušníkov tohto oddielu, gardista Eugen Táboorský, známy arizátor, veliteľstvu odopieral vykonávať službu, napriek tomu, že bol riadne povolaný. Veliteľstvo POHG Piešťany siahlo za danej situácie po krajnom zákonnom prostriedku a na E. Táboorského podalo trestné oznámenie s odôvodnením: „Doterajšie jeho chovanie úplne obrozňuje riadny chod služby, pretože mužstvo to veľmi poburujú, že on ako arizátor cez to všetko, že bol povolaný do vojenskej gardistickej služby, túto nechce vykonávať a zo všetkých rozkazov si nič nerobí, s poznámkou, že nemáme na to právo“. SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 5. Výpisy z hlásení z 11. 10. 1944.

[214] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 243, s. 766.

[215] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 243, s. 766.

[216] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa *Dôstojníci a mužstvo Hlinkovej gardy* z 29. 1. 1945.

[217] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa *Dôstojníci a mužstvo Hlinkovej gardy* z 29. 1. 1945.

Ani Nemci však nezabránili tomu, aby v novoutvorenom rebríčku nadriadenia jednotlivých ozbrojených zložiek Slovenskej republiky figurovala na prvej priečke reorganizovaná armáda – Domobrana a Hlinkova garda až za ňou.²¹⁸ Výnosom MNO z 24. októbra 1944 bola HG úradne včlenená do štruktúr ozbrojených síl štátu, čím sa len *de iure* potvrdil faktický stav, trvajúci už vyše mesiaca.²¹⁹ Nová pozícia a úlohy pre gardu zredukovali politické pole jej pôsobnosti na úzky okruh niekoľkých jednotlivcov okolo HVHG a časopisu *Náš boj* s O. Kubalom na čele. Politika ustúpila do úzadia na úkor formovania POHG a organizovania ich bojového nasadenia. HVHG sa však vonkoncom nemienilo vzdať ambícií prehovárať do vývoja domácej politiky. Zachovanie vernosti Tisovej vláde dodávalo O. Kubalovi a jeho spriaznencom dostatočné alibi a oprávnenie vývoj ľudáckeho režimu nielen komentovať, ale aj aktívne do neho zasahovať.

Politické koncepcie HG a jej miesto v politickom systéme a režime na Slovensku v období nemeckej okupácie

*„Hlinkova garda je typom nového Slováka, ktorý bojuje za novoeurópske ideály po boku Nemecka. Hlinkova garda je a ostane na stanovisku nekompromisného národného socializmu a neochvejného priateľstva s Nemeckom, lebo je pevne presvedčená podľa doterajšej skutočnosti, že len na tejto platforme má slovenský národ zaručený slobodný život a šťastnú budúcnosť. Tí, ktorí dnes stoja v zbrani v šíkoch HG, sú odhodlaní obetovať všetko pre záchranu svojho národa“.*²²⁰

Citované hodnotenie HG s názvom *Historický vývoj Hlinkovej gardy* vcelku výstižne vyjadruje oficiálnu filozofiu organizácie po jej transformácii na jeseň 1944. Otázku opätovného postavenia gardy na nohy vnímala Kubalova skupina dlhodo- bo veľmi citlivo²²¹ a zmeny v septembri 1944 prijala mimoriadne pozitívne. „Kubalovcom“ bolo zrejmé, že bez nemeckého zásahu by naďalej zostali len apendixom ľudáckej politiky, všeobecne zaznávaným zo strany HSES i slovenskej spoločnosti. Svoj hendikep – neschopnosť presadiť sa v politike vlastnou obratnosťou, sa snažili kompenzovať politickým správaním, ktoré môžeme bez okolkov označiť spojením totálna kolaborácia. Ak chceme túto koncepciu zasadiť do kontextu slovensko-nemeckých vzťahov a zodpovedať, akú politiku vlastne nové vedenie HG

[218] Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – spisy dôverné (MNO dôv.), šk. 437. Určenie poradia zložiek ozbrojenej moci SR.

[219] Hierarchia ozbrojených zložiek Slovenskej republiky bola nasledovná: 1. Domobrana, 2. Hlinkova garda, 3. žandárstvo, 4. polícia, 5. Freiwillige Schutzstaffel, 6. Hlinkova mládež a Slovenská pracovná služba. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 42 z 27. 10. 1944; Tiež ŠKULTÉTY, Kontrarevolučné úsilie..., s. 558.

[220] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Historický vývoj HG (nedatovaná sumárna správa z jesene 1944).

[221] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Znovuvýstavba Hlinkovej gardy – správa z 18. 9. 1944.

s prihliadnutím na dobové mocenské súradnice realizovalo, musíme si položiť dôležitú otázku: Uvedomovalo si vôbec gardistické vedenie, na čej strane fatalisticky stojí a koho tak nechovne podporuje s odhodlaním vydržať až do konca?

Poznatky gardistickej elity boli v tomto smere s určitosťou obmedzené, pretože jej predstavitelia do hláv projektantov „Novej Európy“ nevideli. Základné kontúry predstáv HVHG o budúcnosti Slovenska po hypotetickom víťazstve Nemecka vo vojne možno skrátene zhrnúť nasledovne: Slovensko bude ako samostatný štát súčasťou Európy očistenej od zhubných plutokracií, židovstva a boľševizmu, kde sa mu dostane čestného miesta za zásluhy v spoločnom boji po boku dirigenta celého kontinentu – Veľkonemeckej ríše. V rámci nového nacionálnosocialistického usporiadania sa bude môcť všestranne slobodne rozvíjať, rešpektujúc mantinely ochranného vzťahu a podobu „architektonického diela“ tvorcu nového európskeho poriadku, A. Hitlera.²²²

Výskumy realizované v nemeckých archívoch naznačili, že nacistické predstavy s touto idealistickou víziou nekorešpondovali. Nebude preto zbytočné sa pri nich nachvíľu pozastaviť.

Už L. Lipták poukázal na zradnú dvojakoť nacistických úvah o budúcom usporiadaní Európy.²²³ Prvá, ako ju nazval – *verejná* rovina, sa niesla približne v tóne, ktorá znela ovládaným národom vábivo a s radosťou ju na stránkach *Slováka* či *Gardistu* propagovala aj ľudácka tlač. Druhá rovina – *dôverná*, mala od tolerantného spolužitia víťazných národov pradžaleko.²²⁴ Hoci sa nacistickí činitelia počas vojny vyjadrovali o budúcej podobe kontinentu veľmi neurčito, pri diskusiách o osude Slovenska v nemeckom veľkopriestore treba jednoznačne upozorniť na najradikálnejšie koncepcie z okruhu Hlavného rasového a osídľovacieho úradu SS (*SS-Rasse- und Siedlungshauptamt* – RuSHA) a skupiny blízkej H. Himmlerovi. Aby sme sa dostali k odpovedi na vyššie formulovanú otázku, vráťme sa na časovej priamke o pár rokov späť.

[222] Za reprezentatívne možno v tomto smere považovať slová šéfa Úradu propagandy Karola Murgaša, napísané ešte v novembri 1940 pre nový časopis *Politická korešpondencia*, ktorý sa už svojou grafickou vizážou hlásil k národnosocialistickým a fašistickým zásadám: „*Historický osud, keď nám priamo do lona položil možnosť stať sa prvými politickými úderníkmi národno-sociálnych poriadkov v dunajsko-karpatskej oblasti, uložil nám súčasne i veľkú zodpovednosť... získať nový kapitál, potrebný pre zaisťovanie budúcnosti národa v rámci jeho... životného priestoru... Národ, vsadený Bohom so svojím historickým a prirodzeným životným priestorom v oblasť dunajsko-karpatskú, ako most medzi veľkonemeckým západom a dunajsko-karpatským východom a juhovýchodom, môže maširovať do zreorganizovanej juhovýchodnej Európy len v šate národnosociálneho štátu. Alebo tak – alebo nijak!*“ uzavrel fatalisticky, no zároveň realisticky, berúc na zreteľ salzburské memento, K. Murgaš. Archivio Centrale dello Stato Roma, f. Ministero della Cultura Popolare – Direzione Generale Propaganda, Busta 47. Článok K. Murgaša *Slovensko na prelome* v časopise *Politická korešpondencia*.

[223] LIPTÁK, 2217 dní..., s. 321. Pozri tiež GRONSKÝ, K.: Ideológia a plány nacistov a ich dopad na Slovensko v prípade nemeckého víťazstva. In: HALAJ, D. – TÓTH, D. (ed.): *Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách*. Banská Bystrica : Peter Juriga pre Múzeum SNP, 1998, s. 85 – 106.

[224] LIPTÁK, 2217 dní..., s. 321.

V lete 1940 Slovensko navštívil šéf RuSHA Günther Pancke a jeho zástupca (od júla 1940 vedúci RuSHA) Otto Hofman. Primárnym cieľom Panckeho a Hofmanovej návštevy bolo zistiť spôsobilosť karpatských Nemcov vykonávať vojenskú službu vo *Waffen-SS*, resp. urobiť si predstavu o rasovom obraze celej nemeckej menšiny, obývajúcej územie Slovenskej republiky. Mimo pozornosť pracovnej delegácie RuSHA však nezostalo ani etnický slovenské obyvateľstvo. V správe zo svojej pracovnej cesty predstaviteľia rasového úradu vyjadrili celkové sympatie k Slovákom, avšak s mrazivou doložkou: „... *kerajinu možno opätovne získať pre nemecko*“. V dlhodobých plánoch RuSHA takmer určite počítala s germanizáciou slovenského priestoru, ktorá mala byť v prvej fáze realizovaná odstránením „Židov, Cigánov, Maďarov a maďarónov“, následným usídlením 100 tisíc nemeckých rodín v bydliskách vysídlencom a v druhej fáze postupnou asimiláciou Slovákov. Takáto brutálna koncepcia, počítajúca s etnickými čistkami a rozsiahlymi transfermi obyvateľstva oslovila aj samotného H. Himmlera.²²⁵

V nadväznosti na pracovnú cestu G. Panckeho a O. Hofmana sa v priebehu jesene 1940 uskutočnili rasové previerky členskej základne HG, prevádzané lekármi viedenského Doplňovacieho úradu *Waffen-SS* vo Viedni Dr. Edmundom Buchtalom a Dr. Theißom. Prvotné Buchtalove previerky, uskutočňované na vzorke 381 gardistov prevažne z mestského prostredia, dopadli katastrofálne (prísny rasovým kritériám vyhovelo len 15%). Theißovo pozorovanie z januára 1941, uskutočnené na odporúčanie V. Nagelera na základe prehliadky desaťnásobného počtu gardistov z oblastí zasiahnutých asimiláciou v menšej miere, priniesli omnoho pozitívnejšie výsledky, keď rasovým testom vyhovelo až 68,85%.²²⁶

Výsledky previerok, ktoré pokračovali minimálne v priebehu roku 1941, samozrejme neodrážali skutočnú „rasovú kvalitu“ slovenského národa podľa kritérií SS. Stratégia koncentrovania záujmu referentov RuSHA a lekárov Doplňovacieho úradu na gardistov z etnicky menej premiešaných regiónov, odobrená i H. Himmlerom, súvisela s náborom využiteľných ľudských kapacít pre *Waffen-SS*²²⁷ a zaisťte nie ako kvázivedecký podklad pre akési vylepšenie profilu Slovákov v očiach popredných nacistov. Sekundárne však rasová sondáž mohla poslúžiť pri budúcej realizácii nacistickej národnostnej politiky v „Novej Európe“. Ako upozornil historik Michal Schvarc, hypotéza o nemeckých asimilačných plánoch nahráva viacero ďalších indícií – spomedzi nich obzvlášť expertíza vedúceho II. oddelenia RuSHA Heinricha Rübela z novembra 1941²²⁸ a napokon aj koncepcia mierového

[225] SCHVARC, >>Fahndung nach deutschem Blut<<..., s. 179 – 180.

[226] SCHVARC, >>Fahndung nach deutschem Blut<<..., s. 180 – 181.

[227] O otázke náboru gardistov do *Waffen-SS* diskutoval H. Himmler v Hitlerovom hlavnom stane v Rastenburgu s A. Machom počas návštevy slovenských vládných predstaviteľov v októbri 1941. Bližšie k obsahu rozhovorov pozri NÍŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 22, s. 153.

[228] Jej celé znenie pozri v prílohe štúdie SCHVARC, >>Fahndung nach deutschem Blut<<..., s. 187 – 197.

regulovaného zblížovania nemeckého a vhodného slovenského rasového fondu, razená V. Nagelerom.²²⁹

HVHG akiste o asimilačnom, resp. extermináčnom programe nacistov vôbec neuvažovalo. Pochopenie extrémistických imaginácií SS bolo vysoko nad rámec úvah gardistického velenia, ktoré si, ostatne, niečo také nepripúšťalo. To však pri kontextualizácii úsilia HVHG o vojenskú a ideologickú mobilizáciu tisícok slovenských mužov pre nemecké záujmy nič nemení. No problém najtesnejšej spolupráce s okupačnými zložkami netkvie len v spoločnom boji za „Novú Európu“, kde Slovákov ani v prípade aplikovania minimalistickej koncepcie nacistickej supračnej politiky nečakala ružová budúcnosť.²³⁰

Slovenskú republiku obývalo v roku 1944 stále približne 20 tisíc Židov.²³¹ Pre židovskú komunitu znamenala reaktivácia HG novú vlnu príkorí. Vlna nespútaného násillia, ktoré vyústilo do reprízy deportácií spred dvoch rokov, mala pre gardu aj pre režim nedozerné politické dôsledky. Rozpútané perzekúcie, zahrňajúce na Slovensku dovedy prakticky nevyužívané metódy nacistického *Sonderbehandlung* príslušníkom HG po vojne mimoriadne prit'azili. Toto morálne a trestnoprávne bremeno sa pritom nezačalo v Kremničke, Nemeckej a ďalších konečných staniach stoviek osôb – tam len vyvrcholilo. Zúctovaniu so všetkými skutočnými a domnelými nepriateľmi HG predchádzala masívna démonizačná a dehumanizačná kampaň, podporovaná gardistickými politickými špičkami a vládnymi činiteľmi. Preto je potrebné „očistu Slovenska“ v rézii HG chápať v celej šírke súvislostí, ako plán, ktorého praktická realizácia mala svoje politické pozadie.

[229] SCHVARC, >>Fahndung nach deutschem Blut<<..., s. 183 – 184; tiež KAMENEC, I.: Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stan, východiská, perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994, s. 46; LONGERICH, P.: *Heinrich Himmler*. Oxford – New York : Oxford University Press, 2012, s. 503. Porovnaj tiež SUŠKO, L.: Nacistický pohľad na Slovensko v lete a na jeseň 1944. In: TÓTH, D. – KOVÁČIKOVÁ, K.: *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Brno : Adade, 1999, s. 189.

[230] Ako poukázal M. Schvarc, nemecké archívy jednoznačne neodpovedajú na otázku, aké miesto čakalo Slovensko v budúcej nastickej „Novej Európe“. Možno súhlasiť so Schvarcovým tvrdením, že postavenie Slovenska v nastickej Európe záviselo od toho, ktorá línia by v povojnovej politike Ríše prevážila: či Himmlerova koncepcia „veľkého riešenia“ národnostnej otázky alebo umiernenějšía predstava germánskej dominancie v európskom veľkopriestore bez etnických čistiek globálnych rozmerov. SCHVARC, M.: Zahraničná politika Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 a jej postavenie v rámci nemeckej sféry vplyvu. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVÁČ, D. – PEŠEK, J. a kol.: *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 251 – 252.

[231] Katarína Hradská uvádza 18 945 Židov žijúcich na Slovensku, I. Kamenec ich počet odhaduje na 24 tisíc. NIŽŇANSKÝ, E. – JAMES-JAMRICOVÁ, A.: Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/1945 – niekoľko dokumentov. In: *Studia historica Nitriensia* 8, 1999, s. 299.

Nemecká okupácia, vypuknutie Povstania a s ním spojené vynútené zmeny v Ľudáckom vládnom tábore znamenali pre Hlinkovu gardu zásadný zlom. Nemecké ovplyvňovanie slovenskej politiky sa vo vnútri režimových štruktúr prirodzene nestretlo s dobrým ohlasom, i keď oficiálne proti nemu nikto nevystúpil. Driemajúce mocenské ambície HG boli po zásahu Nemecka naplnené len čiastočne. V radoch Kubalovej skupiny pretrvával názor, že garde sa nedostalo adekvátneho postavenia, hoci v ťažkých chvíľach nesklamala a s celou urputnosťou zotrvala lojálna vláde, ktorá sa predtým snažila jej vplyv systematicky utuľovať. Vývoj po vypuknutí Povstania v ňom gardistických činovníkov utvrdil. Opätovným zapojením HG do aktívneho politického života sa začali znovu obohrávať staré spory v nových špecifických podmienkach. Keďže pre realizovanie svojich predstáv nenachádzala solídneho politického partnera a neúmerné posilnenie HG na vrub HSĽS nedopustili ani Nemci (čo Kubalova skupina patrične kritizovala), z gardy sa v istom zmysle stala osamelá organizácia.²³²

Podstatný determinant vzťahu HG k ostatným režimovým inštitúciám stelesňovala osoba ctižiadostivého O. Kubalu. Negatívnym postojom voči novovymenovanému náčelníkovi HG sa netajil ani J. Tiso, ktorý O. Kubalu nepovažoval za odborníka a v kuloároch ho posmešne nazýval „malým učiteľom Ľudovej školy“.²³³ J. Tiso si uvedomoval delikátnosť vzniknutej situácie. Na jednej strane si nemohol dovoliť ignorovať nemeckú požiadavku dosadiť O. Kubalu do vysokej funkcie v režimovom aparáte, no na druhej strane nepovažoval za vhodné urobiť tak na úkor A. Macha, hoc ho považoval za politického šlendriána. Tisovo odmerané stanovisko k osobe náčelníka HG však Nemcov vonkoncom nezaujímal. H. E. Ludin v danej patovej situácii kompromisne navrhol, aby O. Kubala zasadol do kresla prednostu ministerstva vnútra a A. Mach na miesto ministra zahraničných vecí.²³⁴

Prezidentova chronická nedôvera ku gardistickým predstaviteľom sa odrazila v odpovedi na Ludinov návrh, v ktorom na neobsadený post hlavného veliteľa HG usilovne pretláčal svojho chránenca Š. Haššíka. Tisov protinávrh počítal tiež s preradením HG v hierarchii podriadenia pod Haššíkovo ministerstvo národnej obrany, pričom O. Kubala by sa stal jeho prednostom. Š. Haššík by tak mal nad jeho činnosťou priamu kontrolu a zároveň by bol eliminovaný bezprostredný Kubalov vplyv v HG.²³⁵

[232] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG po vypuknutí Povstania (nedatovaná a nesignovaná). Ako skonštatovala jedna zo správ, „... so svojimi bratislavskými stykmi by sa ďaleko nedostal (O. Kubala – pozn. A. H.), lebo nemajú nijaké mocenské zázemie“. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty...*, dok. 155, s. 299.

[233] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/340, Bl. 13. Höfleho ďalekopis ríšskemu vodcovi SS zo 14. 1. 1945.

[234] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/340, Bl. 13. Höfleho ďalekopis ríšskemu vodcovi SS zo 14. 1. 1945.

[235] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/340, Bl. 14 – 15. Höfleho ďalekopis ríšskemu vodcovi SS

Situácia sa ale vyvinula inak. V rozpore s Tisovými želaniami Kubalov vplyv ešte väčšmi vzrástol. Orgány EGr H neprekvapovalo, že ako ideálny „*deutschfreundlich*“ politik a presvedčený národný socialista musí mať náčelník HG v slovenskom prostredí viac nepriateľov než stúpencov a ich zástup bude s prehlbujúcim sa zasahovaním ríšskych činiteľov do slovenských vnútropolitických záležitostí iba narastať.²³⁶ V hektickej dobe však Nemci objektívne potrebovali, aby strategické posty zastávali absolútne spoľahlivé osoby, čo O. Kubala z ich pohľadu spĺňal. V zákulisí sa dokonca istú dobu uvažovalo o jeho vymenovaní za ministra vnútra, čo J. Tiso s celou urputnosťou odmietal. Náčelníkovi HG nevedel odpustiť zapletenie v údajne plánovanom puči v januári 1941, v ktorom mal zohrávať dôležitú organizátorskú rolu.²³⁷

Otázka zmien v rezorte vnútra ale nemohla zostať visieť vo vzduchu. O to viac, že po vypuknutí Povstania bola rekonštrukcia bezpečnostných zložiek považovaná za prioritu. Nemeckí činitelia, ako aj vládni predstavitelia si uvedomovali, že A. Mach svoju politickú funkciu nezvláda a mení sa na „šachovú figúrku“, ako to vo svojom hlásení doslova vyjadril spravodajca SD.²³⁸ Počas diskusií o eventuálnej výmene ministra vnútra padalo okrem O. Kubalu meno prezidentovho bratranca, bývalého slovenského vyslanca v Moskve Fraňa Tisa. Tento variant bol zamietnutý už v zárodku, nakoľko podľa slov premiéra Štefana Tisa by nepôsobilo dobre, keby vysoké vládne funkcie zastávali traja Tisovia.²³⁹

Politický karneval ohľadom prerozdelenia funkcií nedlho po vymenovaní novej vlády 5. septembra 1944 dočasne utíchol. H. E. Ludin i V. Nageler nechceli pripustiť, aby bol O. Kubala agendou dvoch pozícií pret'ažený ešte viac ako Š. Haššík.²⁴⁰ Náčelníkovi HG pripadli v ich ponímaní úlohy, ktorých úspešné splnenie si vyžadovalo voľné ruky a v žiadnom prípade nie pôsobenie takpovediac na dvoch frontoch.

Určitú výnimku tvoril v tomto ohľade len post šéfa bezpečnosti, kam O. Kubalu od začiatku nemeckej okupácie Slovenska tlačil G. Berger i V. Nageler. O. Kubala bol do funkcie ustanovený dňa 11. októbra 1944.²⁴¹ Závažný problém však predstavovalo jej právne definovanie. V rozpore s pôvodnými nemeckými

zo 14. 1. 1945.

[236] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 985. Správa Kommanda z. b. V. 29 J. Witiskovi z 18. 1. 1945.

[237] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 1096. Správa o O. Kubalovi; tiež BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 1095. Správa.

[238] BArch Berlin, R 70 – Slowakei260, Bl. 1086. Správa o situácii v slovenskej politike z 20. 9. 1944.

[239] BArch Berlin, R 70 – Slowakei260, Bl. 1096. Správa o O. Kubalovi.

[240] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 305, s. 915.

[241] VHA Bratislava, f. MNO dôv., šk. 471. Poverenie Kubalu riadením HG, štátnej bezpečnosti a polície; ŠA Bytča, pob. Liptovský Mikuláš, f. OÚ Ružomberok, šk. 101, č. D1-137/45. Poverenie O. Kubalu vedením štátnej bezpečnosti z 11. 10. 1944.

predstavami nedošlo k vytvoreniu úplne novej funkcie, ale len ku Kubalovmu dosadeniu za prednostu odboru bezpečnosti ministerstva vnútra. Už čoskoro sa ale ukázalo, že funkcia prednostu mu priniesla viac byrokracie než posilnenie kompetencií. Uskutočnenie Kubalových zámyslov rekonštruovať slovenskú bezpečnosť s funkčným zapojením HG v zmysle nacistických predstáv limitovala jeho podriadenosť fakticky hneď dvom osobám – ministromi vnútra a sekundárne ministromi národnej obrany. Neubehli ani dva týždne od nástupu O. Kubalu do funkcie šéfa bezpečnosti a, ako už bolo spomenuté vyššie, ozbrojené sily štátu vrátane gardy sa dostali do podriadenosti MNO. Náčelník HG považoval tento krok za prejav nedôvery voči jeho osobe a sabotovanie pokusov o energickú reštrukturalizáciu bezpečnostných zložiek. Z toho pramenili personálne konflikty medzi vedúcimi predstaviteľmi bezpečnostného aparátu.

O. Kubalu osobite iritovalo postavenie vo vzťahu k ministromi národnej obrany Š. Haššíkovi. Š. Haššík ho nepovažoval za schopného funkcionára a dával mu to patrične pocítiť.²⁴² Mimoriadne Kubalove protesty vyvolal najmä výnos bezpečnostného odboru MNO z 5. decembra 1944, ktorý šéfa bezpečnosti staval len do role koordinátora jednotlivých bezpečnostných zložiek bez reálnych právomocí, v úplnom podriadení ministromi národnej obrany. Prednosta bezpečnostného odboru mohol nanajvýš vykonávať inšpekcie a podávať príslušné návrhy ministromi vnútra. To samozrejme O. Kubalu neuspokojovalo a v prípade, že sa veci nepohnú, hrozil prerušením súčinnosti Hlinkovej gardy pod jeho kontrolou s armádou a žandárstvom.²⁴³ O. Kubala požadoval, aby bol za výkon funkcie zodpovedný len prezidentovi.²⁴⁴

Medzi O. Kubalom a Š. Haššíkom vznikali v kontexte vzájomne vyhrotených vzťahov otvorené kompetenčné spory. Na Haššíkov pokyn bol napríklad v októbri 1944 vydaný zatykač na šéfredaktora Mila Urbana za ostrý článok v *Gardistovi*. Š. Haššík vydal rozkaz zatknúť M. Urbana prednostovi Ústrednej štátnej bezpečnosti (ÚŠB) Jozefovi Beňuškovi bez toho, aby o tom upovedomil O. Kubalu. Zatykácia akcia napokon skončila komicky – ÚŠB nezatkla M. Urbana, ale Hlinkova garda troch pracovníkov ÚŠB poverených zatknutím.²⁴⁵

Kooperácia medzi funkcionármi slovenských bezpečnostných zložiek očividne viazla. Náčelník HG sa na dôvernej porade sťažoval veliteľovi EGr H Josefovi Witiskovi, H. Böhrschovi a neskoršiemu poradcovi pre HG Hansovi Klatzovi, že pri najbližšom prijatí u Š. Tisa bude potrebné rozriešiť otázku zriadenia štátneho sekretariátu po vzore protektorátneho úradu Karla Hermanna Franka, aby O. Kubala mohol sám prijímať právne záväzné akty. O. Kubala dbal, aby nemeckí predstavitelia pred Š. Tisom argumentovali nemeckým záujmom na vytvorení

[242] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 124, s. 244.

[243] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, II.A – 922. List O. Kubalu Š. Haššíkovi z 29. 12. 1944.

[244] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1898. Správa o HG (nedatovaná a nepodpísaná).

[245] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 604.

tohto úradu a neusporiadanými bezpečnostnými pomermi na Slovensku, ktoré Š. Haššík nedokáže dať do poriadku. O. Kubala si okrem Š. Haššíka nepochvaľoval ani spoluprácu so šéfom ÚŠB J. Beňuškom, ktorého neprofesionalitu kritizoval aj J. Witiska.

V súvislosti so zriadením štátneho sekretariátu zarezonovala otázka reorganizácie ministerstva národnej obrany a ministerstva vnútra. O. Kubala predpokladal, že jeho vymenovaním za štátneho tajomníka problémy so Š. Haššíkom ustanú. Podobne očakával utrasenie vzťahov s A. Machom, s ktorým si na rozdiel od Š. Haššíka vedel za určitých okolností predstaviť produktívnu spoluprácu. Nemeckí predstavitelia na spomínanej dôvernej schôdzke zároveň sondaovali Kubalove postoje k reaktivácii F. Ďurčanského. O. Kubala zhodnotil F. Ďurčanského ako jediného schopného slovenského štátnika okrem J. Tisa, ale aj ako osobu s nepriehľadnými postojmi. Náčelník HG každopádne Nemcom neodporúčal F. Ďurčanského osloviť s ponukou prevzatia niektorého z ministerstiev, pretože podľa O. Kubalu by pre svoju naviazanosť na J. Tisa predstavoval nebezpečenstvo pre HG a pre príliš voľné politické rozhodovanie, nie vždy sa zhodujúce so záujmami Ríše, i pre Nemcov.²⁴⁶ Problém výmeny na stoličke ministra vnútra zostával naďalej otvorený s tým, že ako o jednej z alternatív sa tentokrát už vážne začalo špekulovať nahradení A. Macha O. Kubalom (A. Mach mal byť odsunutý na v tom čase absolútne bezvýznamný post ministra zahraničných vecí). O. Kubala to kvitoval ako dobré riešenie a ministerskej funkcii sa nebránil.²⁴⁷ Takýto scenár predstavoval serióznu hrozbu pre HSLS a zaváňal možnou zmenou charakteru režimu, v ktorom sa Hlinkova garda hypoteticky mohla stať určujúcim mocenským činiteľom.

Za daného rozloženia síl na politickej šachovnici však hlavného politického súpera O. Kubalu nepredstavoval oslabený A. Mach, ale Š. Haššík. Tisov žolík Š. Haššík vyvíjal sústredené aktivity smerujúce k tomu, aby úrad štátneho sekretára nebol zriadený, pretože by tak prišiel o značnú sumu svojich kompetencií. O prekomplikovaných vzťahoch vo vládnom tábore najpregnantnejšie vypovedá návrh J. Tisa, ktorý sa o situácii rozprával dňa 29. decembra 1944 s J. Witiskom, H. Höflem a H. E. Ludinom. Z prezidentovho návrhu jasne cítiť snahu zabrániť črtajúcemu sa priamemu využitiu HG pre mocenské záujmy Kubalovej skupiny. Podľa Tisovho návrhu mala byť HG pre množiace sa prípady nedisciplinovanosti podriadená pod súdnu právomoc vojenských súdov a fakticky úplne podriadená MNO. O deň na to J. Tiso prišiel s návrhom vytvoriť O. Kubalovi miesto na prezídiu MNO, čo sa do šírky kompetencií temer rovnalo funkcii štátneho tajomníka.

[246] Nad úvahami o obsadení niektorého z vysokých postov F. Ďurčanským poškľuľoval hlavne prezident. F. Ďurčanský sa po odstavení z politiky zviditeľňoval sa svojimi prednáškami na akademickej pôde, týkajúcimi sa otázky udržania slovenskej štátnosti a jej udržania. Nemcom imponovalo, že bývalý minister považoval za jedinou alternatívu spojenectvo s Ríšou, avšak celkovo neboli jeho osobe priaznivo naklonení. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 982. Böhrschovo hlásenie adresované RSHA z 20. 9. 1944 o otázke obsadenia postu generálneho tajomníka HSLS.

[247] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 303, s. 910 – 911.

O. Kubalovi však mali Nemci zreteľne prízvukovať, že HG nestojí mimo strany a je len vojenskou organizáciou HSĽS.²⁴⁸ O. Kubala sa nakoniec dočkal a k 2. januáru 1945 bol po dlhých priet'ahoch menovaný za prednostu bezpečnostného odboru MNO.²⁴⁹

Menovanie do funkcie sa vonkoncom nerodilo ľahko a opäť raz dokázalo, kto stojí za záujmami O. Kubalu, a tým aj celej HG. Kubalovmu politickému posilneniu predchádzal silný diplomatický lobing H. Höfleho, ktorý sa od konca novembra 1944 vehementne s'ťažoval, že „*nečinnosť slovenskej exekutívy už brániči s nezodpovednosťou*“. Po prednesení návrhu, aby boli Kubalove právomoci významne posilnené, J. Tiso sprvu váhal, ale napokon uznal Höfleho argumenty a privolil. Nemecký veliteľ sa domnieval, že Tisova nedôvera k O. Kubalovi je už minulosťou a sám si uvedomuje akútnu potrebu resuscitovať pomery v štáte k spokojnosti Nemcov i Ľudáckeho režimu.²⁵⁰ Na premiéra Š. Tisa s rovnakou požiadavkou tlačil J. Witiska. Š. Tiso nebol nebol tejto alternatíve na rozdiel od prezidenta vôbec naklonený. Nakoniec sa ale pre myšlienku nadchol, najmä keď J. Witiska argumentoval potrebou oživiť sieť okresných náčelníkov. To bolo podľa jeho slov možné dosiahnuť len s pomocou HG, lebo funkcionári z radov HSĽS sa svojich miest vo veľkom meradle pozriekavali.²⁵¹

Požiadavku urobiť z O. Kubalu kľúčovú postavu slovenskej bezpečnosti predstrel Š. Tisovi 7. decembra 1944 aj H. Höfle, argumentujúc, že jedine HG pod Kubalovým vedením reálne plní zadané exekutívne opatrenia. Pri jeho nominácii Nemci síce otvorene priznávali, že náčelník HG nemá mimoriadne politické zručnosti, ale v Hlinkovej garde má k dispozícii silný mocenský prostriedok, využiteľný aj pri reštrukturalizácii bezpečnostných zložiek a štátnej správy.²⁵²

Nemecká predstava o stabilizácii pomerov na Slovensku počítala s regeneráciou celého Ľudáckeho aparátu, s plošnou výmenou „dvojfarebných“ úradníkov, funkcionárov a všetkých predstaviteľov štátno-mocenského aparátu, ktorí svojou činnosťou a vystupovaním neprejavili dostatočný entuziazmus za ideály „Novej Európy“. Na popredné miesta v systéme štátnej správy, bezpečnostných zložiek a hospodárskych inštitúcií režimu sa mali dostať osvedčení gardisti, ako to nehatene načrtoľ J. Witiska: „*Hlinkova garda má byť akýmsi rezervuárom aktívnych síľ, z ktorého chceme čerpať zodpovedných mužov pre kľúčové pozície vo verejnej správe a hospodárstve, aby sme pomohli na nohy pomerne letargickej byrokracii verejnej správy...*“ Gardistické kádre mali byť pre tento účel zaškolené, aby získali potrebné sebavedomie. Nemci to však samozrejme nerobili z prívetivej solidarity, ale s cieľom HG znovu politicky

[248] PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 231, s. 470 – 471.

[249] ŠA Bratislava, f. Bratislavská župa, šk. 63, bez č. Správa o menovaní O. Kubalu za prednostu bezpečnostného odboru MNO z 2. 1. 1945.

[250] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 305, s. 915.

[251] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 304, s. 913.

[252] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 310, s. 927 – 928.

využiť pre dosiahnutie svojich cieľov.²⁵³

Neskrývané favorizovanie HG zo strany nemeckých činiteľov a rozbroje medzi O. Kubalom a Š. Haššíkom sa premietli i do vecnej roviny vzťahu HG a Domobrany. „*Duch v Domobrane nezdá sa byť oveľa lepší ako bol v armáde*,“ písalo sa v jednom z anonymných hlásení o ich vzťahu z obdobia po vypuknutí Povstania.²⁵⁴ V politickom diskurze sa v kruhoch naklonených HG objavovali sústavné návrhy ministerstvo národnej obrany radikálne očistiť, ba dokonca rozpustiť, z čoho by garda celkom jednoznačne politicky profitovala.²⁵⁵ Navonok boli vzťahy medzi oboma organizáciami v poriadku (čo propagandisticky dokumentovalo napríklad spoločné bojové cvičenie 2. marca 1945 za účasti popredných činovníkov a za mediálnej publicity²⁵⁶), no v skutočnosti politické trenice vzťahy medzi ich príslušníkmi značne naštrbovali.²⁵⁷ Domobranci opakovane protestovali proti vysokému žoldu gardistov; armádni dôstojníci svojimi vyjadreniami HG štylizovali do pózy Nemcami platených žoldnierov a navyše ich obviňovali z krádeží počas jednotlivých akcií v teréne (dodajme, že nie neoprávnené).²⁵⁸ Vyskytli sa taktiež viaceré prípady zatknutia gardistov domobrancami a naopak.²⁵⁹

O. Kubala pred novinármi nezamlčoval, že vzťahy velenia HG a Domobrany nie sú v žiadnom prípade priateľské. Nebol ale jediným, kto Domobranu obviňoval z konzervovania „čatlošovského ducha“.²⁶⁰ Takéto presvedčenie panovalo v gardistických kruhoch všeobecne.²⁶¹ Gardisti Domobranu považovali za „*nové československé vojsko*“; v ktorom dôstojníci nevedia udržať disciplínu „*ako by sa patri-*

[253] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 287, s. 861; tiež PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 216, s. 431.

[254] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG po vypuknutí Povstania (nedatovaná a nesignovaná).

[255] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 326, s. 976.

[256] *Gardista*, 6. 3. 1945, s. 2.

[257] KORČEK, *Slovenská republika...*, s. 182.

[258] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 643.

[259] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1884. Hlásenie Kommando zbV 29 z 15. 2. 1945.

[260] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o vzťahoch HG a Domobrany z 31. 1. 1945. Formálne sa však O. Kubala snažil vzťahy medzi HG a Domobranou urovnať a hľadať spoločné body záujmu: „*Musia prestať zdanlivé rozdiely. Všetci sme najprv Slováci a potom až sme gardisti a vojaci. Táto naša slovenskosť musí nás všetkých spájať. Musíme zabudnúť na to, čo bolo, nenavrieť na to, čo nás rozdeľovalo a medzi nami, vojakmi a gardistami, musí sa vyvinúť oprávdivý bratský mier*“. ABS Praha, 302 – 296 – 3. Článok *Domobrana a HG*.

[261] Pozri napr. *Náš boj*, 1. 10. 1944, s. 2 – 3. Článok Euda Bešeňovského *Naša vina napäté vzťahy medzi armádou a HG* komentuje slovami: „... *A tak sa mohlo stať, že medzi armádou a Hlinkovou gardou otvorila sa nie už priepasť, ale priamo boj. Veď HG reprezentovala ľudácke vojsko a zradcovia si predsa nemohli dovoliť, aby táto složka, vychádzajúca z najvyšších národných ideálov, bola silná a mala určitú politickú moc... Kydali preto na príslušníkov Gardy tie najpodlejšie obvinenia a, žalobu, hore sa im verilo. Mohlo byť ešte niečo bolestnejšieho ako poznanie, že za statočnú národnú prácu v gardistickom hnutí boli sme biľagovaní znameniami zradcov štátu len preto, lebo si to želali nežijúci tohto národa?... Niesli sme odkaz života a volali po náprave a najmä po očiste... No nám sa neverilo. Musel prísť obeň, krv a smrť...“.*

lo na národne uvedomeľých Slovákov“, nepoživajú u ľudí veľkej dôvery, v komunikácii provokatívne používajú ruské výrazy a spievajú ruské piesne. Domobranci sa mali gardistom takisto podľa jednej zo správ posmievať s komentárom: „*Frajeri, už sa dlho vyťahovať nebudete*“.²⁶²

O nič lepší vzťah HG neudržiavala ani so žandárstvom. Žandárske stanice v globále postupovali pri bezpečnostných akciách dôsledne v zmysle vydaných inštrukcií od nadriadených autorít a do svojvoľných zatýkacích razíí sa na rozdiel od gardy púšťali veľmi nerady. Z tejto skutočnosti pramenili nezrovnalosti a obojstranná nedôvera medzi zložkami ľudáckeho bezpečnostného aparátu. Dochádzalo k nim najmä v prvých týždňoch po vypuknutí Povstania, keď ešte nebol normatívne ustanovený systém subordinácie medzi ozbrojenými silami štátu. Žandári požadovali vydanie jednoznačnej smernice, kde by bola explicitne zadefinovaná forma spolupráce s HG a podriadenosť, resp. nadriadenosť jednej zložky voči druhej. „*Či je oprávnená HG sama vykonávať domové prehlídky a predvolávať osoby na výsluch? Sú to otázky, pred ktorými žandár stojí bezradne a prestáva sa starať o veci politického dosahu, lebo podľa skutočného stavu o tie veci sa stará HG a nemecká polícia*“, pýtal sa zástupca okresného úradu v Nitre bezpečnostného odboru MNO.²⁶³

Kontroverzie však pretrvávali aj v neskoršom období. Žandárstvo bolo v dôsledku hojného zapojenia jeho príslušníkov do Povstania v očiach Nemcov skompromitované. Vládny poverenec²⁶⁴ v Banskej Bystrici Ján Ďurčanský v hlásení slovenskej vláde neklamne napísal: „*Nemecké vojenské kruhy neradi vidia v uniformách naše žandárstvo, lebo tých považujú za najväčších previnilcov na partizánskom puči. Majú celkom pokazené renomé*“.²⁶⁵ Žandári mali celý rad dôvodov, prečo k HG neprechovávali vrúcny vzťah. Hlinkova garda sa usilovala obsadiť dôstojnícke miesta v zreformovanom žandárskom zbore, s ktorého obnovou sa začalo približne v polovici novembra 1944. Práve gardisti a frontoví veteráni si mali ako prví obliecť žandárske uniformy,²⁶⁶ čo však narazilo na nedostatok záujmu v HG. Byť žandárom v odľahlejších regiónoch Slovenska, kde nesídlila žiadna vojenská jednotka, bolo v tom čase značné bezpečnostné riziko. Gardisti sa ale na druhej strane so všetkou

[262] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, sign. B/3, pr. č. 322/64. Hlásenie veliteľa POHG Dubnica A. Sedláčka z 8. 12. 1944.

[263] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 922. Správa žandárskej stanice v Nitre z 9. 10. 1944 o spolupráci s veliteľstvami HG.

[264] Inštitúcia vládneho poverenca vznikla po vypuknutí Povstania. Vládni poverenci pre jednotlivé župy boli postupne vymenovávaní od 4. 10. 1944. Disponovali špeciálnymi právomocami ako styčný orgán pre spoluprácu s nemeckými jednotkami, policajno-bezpečnostnými zložkami a úradmi, pre riadenie evakuácie a ďalšej politickej a administratívnej agendy. JANAS, K.: Rozklad župného zriadenia v rokoch 1944 – 1945 na príklade Trenčianskej župy. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 357.

[265] ŠA Banská Bystrica, f. Vládny poverenec (VP) v Banskej Bystrici, šk. 1, č. 115/44. Správa vládneho poverenca pre Pohronskú župu J. Ďurčanského vláde Slovenskej republiky.

[266] SYRNÝ – UHRIN, *Situčné hlásenia...*, s. 72.

razantnosťou zapojili do prác previerkových komisií, ktoré po potlačení Povstania rozhodovali o zamestnaní, resp. nezamestnaní uchádzačov o uvoľnené miesta na žandárskych staniach.²⁶⁷ Gardistickí komisári rozhodovali aj o znovuprijatí žandárov, ktorí svoje miesta nezriedka zanechali len z dôvodu krajnej núdze a po Povstaní sa do svojich služobní vrátili.²⁶⁸ Výsluchy a dokazovanie spoľahlivosti pre nich každopádne pôsobilo mimoriadne ponižujúco – obzvlášť, ak žandárov vyšetrali gardisti, ktorí svoju „službu národu“ predtým preukazovali nanajvyššími slovami.

Pokiaľ ide o politickú rovinu, o profilácii Hlinkovej gardy ako celku nemohol mať nikto v slovenskej spoločnosti najmenšie ilúzie. Linka Kubala – Nemci sa v jej kolektívnom vedomí ukotvila ako dve strany jednej mince. Kubalova osoba doň prenikla ako symbol oduševnenej kolaborácie, ochotnej urobiť pre svoj prospech a nenaplnené kariérne ambície čokoľvek. Aktivity náčelníka HG a HG ako takej sa preto stávali vďačným námetom rôznych konšpiračných teórií. Podľa jednej z nich, širšej v okruhu rímskokatolíckeho kléru, mal O. Kubala spoločne s Nemcami koncom roku 1944 pripravovať puč proti J. Tisovi.²⁶⁹ Zmienky o tomto údajne plánovanom prevrate po vzore nyilašovského nástupu k moci v susednom Maďarsku však nemajú oporu v iných prameňoch a spadajú zrejme do kategórie poloprávd a lží šírených stúpenkami konzervatívno-klerikálneho prúdu HSES.

Postavenie gardy v domácej politike počas nemeckej okupácie Slovenska treba reflektovať i v kontexte obnovenej rivality HG so stranou. Mocenský vzostup HG totiž rozhodne nekonvenoval ľudovej strane, ktorá považovala gardu za politickú a ideologickú sokyňu. Nemeckí predstavitelia na Slovensku sa obávali, aby vplyv HSES neprekročil únosnú mieru na úkor HG.²⁷⁰ Ako správne dedukovali, Hlinkova garda nebola so slovenskou vládou po Povstaní spokojná a naopak, vláda neprekypovala nadšením z prílišného posilnenia HG.²⁷¹ Konceptcia politiky vyvažovania vplyvov v nacistami ovládaných krajinách tak naďalej fungovala. Výraznú pečať na jej relatívne bezproblémovom chode však mala kríza samotných konzervatívnych režimových štruktúr, ktoré viac-menej rezignovali na verbálne a zákulisné konfrontácie podobné tým z obdobia pred a po salzburských rokovaniach.

V nadväznosti na tento fakt H. E. Ludín v *Návrhoch na upravenie slovenského štátu*

[267] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 648.

[268] Žandári, ktorým bol preukázaný úmysel, mohli byť za zbehnutie disciplinárne potrestaní. ABS Praha, f. S/2, 215 – 291 – 5. Smernica bezpečnostného odboru MNO o pokračovaní proti účastníkom Povstania z 27. 11. 1944.

[269] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, sign. B/3, pr. č. 322/64. Hlásenie veliteľa POHG Dubnica A. Sedláčka z 8. 12. 1944.

[270] V tomto kontexte úplne scestne interpretovali aj spomenutý konkurenčný súboj medzi Domobranou ako „*nástrojom kresťansko-národnej politiky*“ HSES a národnosocialisticky orientovanou HG. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 219, s. 442. K šíreniu antipatií voči HG ľudáckymi konzervatívami pozri tiež BArch Berlín, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1797. Správa zo 4. 1. 1945.

[271] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG (nedatovaná a nesignovaná).

z 10. januára 1945 skrúšene poznamenal, že výsledky procesu „obrodzenia mysle“ slovenských vládnych činiteľov po potlačení Povstania sú prinajmenšom rozporuplné. „*Obavy z nemeckej porážky a strach z bolševikov pôsobí doslova ochromujúco a vedie v mnohých prípadoch k alibicionizmu,*“ dodal na margo klímy vo vládnom tábore.²⁷² Vo svetle obsahu Ludinových *Návrhov* sa zdá, akoby nemecký vyslanec definitívne kapituloval na zapojenie Slovenska do totálnej vojny v intenciách nacistických zámerov. Sťažoval si pritom najmä na absenciu dostatočného počtu gardistických kádrov, ktoré boli plne vyťažované osvetovou a organizačnou prácou v HG, v dôsledku čoho im nezostával čas patrične sa angažovať na politickom fóre. H. E. Ludin novému vedeniu HG paralelne veril i neveril. Na jednej strane ho vždy podporil, no súčasne pochyboval, že sa jeho predstaviteľom podarí zvládnuť prestavbu gardy, nehovoriac o jeho skepse voči schopnostiam činovníkov HVHG zasadnúť na najvyššie miesta v exekutive.²⁷³ V tomto smere sa s H. E. Ludinom bezpochyby stotožňovala Witiskova úradovňa EGr H. Správa adresovaná RSHA z konca novembra 1944 si vyslovene sťažovala na „neuvvedomelosť európskej spolupatričnosti“ zo strany Slovákov a na ich politicky bezfarebné postoje.²⁷⁴

V otázkach lojality k nacionálnosocialistickému náhľadu zostávala línia HG až do trpkého konca nemenná. Dokumentuje to Kubalov príhovor vo vydaní *Gardistu* na Nový rok 1945: „*V tomto roku potrebuje Hlinkova garda len a len tvrdých, odhodlaných a nepoddajných mužov. Boj totiž potrebuje len takýchto mužov a rok 1945 bude pre nás Slovákov rokom vyvrcholenia boja. Tento rok rozhodne, či slovenský národ bude žiť, bude mať zabezpečenú budúcnosť vo svojom vlastnom štáte, a či zahynie, aby nikdy viac nebol vzkeriesený... Radšej padnúť v boji, než dožiť sa hanebnej porážky. Z nás nik nesmie zraďiť, lebo zrada už bolo toľko, že len vyliata krv ju môže s národa smyť... Výsledok tohoto boja bude víťazstvo zbrani, ktorým rozkazuje veľký Vodca nemeckého národa a Novej Európy Adolf Hitler*“.²⁷⁵ Podobne freneticky sa O. Kubala vyjadril i pri príležitosti 12. výročia nacistického *Machtergreifung* dňa 30. januára 1945, ktorý okomentoval ako „*najvýznamnejší deň v novodobých dejinách nemeckého národa*“.²⁷⁶ Náčelník HG však dozaista aspoň v kútiku duše nezatváral oči pred ponurou realitou. Videl, kam sa Ríša rúti a pochopil, že ani viera Nemcov v „konečné víťazstvo“ už nie je tak neochvejná, ako kedysi.

No nielen približovanie frontu k územiю Slovenska zasadzovalo politickej koncepcii HVHG ranu za ranou. Postavením HG v slovenskej politike mimoriadne otriaslo odvolanie V. Nagelera z funkcie berátera v januári 1945 a jeho nahradenie H. Klatzom.²⁷⁷ Stiahnutie poradcu pre HG zo Slovenska spustilo opäť lavínu za-

[272] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 326, s. 975 – 976.

[273] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 326, s. 976.

[274] SNA Bratislava, f. „S“, S – 426 – 6. Správa EGr H pre RSHA o situácii na Slovensku z 28. 11. 1944.

[275] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 1 z 2. 1. 1945.

[276] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Tlačová správa STK z 31. 1. 1945. Taktiež pozri oslavný Kubalov článok *Pri dvanástom výročí. Náš boj*, 1. 2. 1945, s. 1.

[277] Oficiálnou príčinou Nagelerovho odvolania bolo jeho povolenie na front. Funkciu beráte-

ručených príbehov, prečo k nemu došlo. Tvrdé jadro HG tento krok ostro kritizovalo a požadovalo Nagelerov návrat späť v mene spoločnej slovensko-nemeckej „európskej veci“. Kubalova skupina a jej sympatizanti hodnotili beráterovo pôsobenie na Slovensku veľmi pozitívne a prevelenie ako tragicky načasované pochybenie kompetentných.²⁷⁸ Apely nemeckým činiteľom však samozrejme nemali len svoju nezištnú, ale aj politicko-mocenskú dimenziu. Odchodom V. Nagelera tvrdé jadro HG stratilo osobnosť, ktorá sa vždy so všetkou rozhodnosťou vedela postaviť za jej záujmy a dokázala ich aspoň čiastočne úspešne presadiť. H. Klatz takými vlastnosťami nedisponoval, aj keď sa v rámci možností snažil pokračovať v Nagelerových šľapajach.

Hlinkova garda sa od začiatku roku 1945 politicky izolovala ešte väčšmi ako bezprostredne po vypuknutí Povstania. Šanca aspoň dočasne vystúpiť na panteón sa jej pritom núkala. Známy piešťanský zjazd mladoľudáckej generácie zo 14. januára 1945²⁷⁹ však Kubalovo vedenie manifestačne odignorovalo, považujúc ho za do „*veľkých rozmerov nafúknutý podnik, propagandistický, umele vyvolaný, avšak bez praktických a užitočných následkov*“.²⁸⁰ Inak povedané – nie že by HVHG nesúhlasilo s požiadavkami zjazdu, ktoré fakticky deklarovalo už memorandum mladoľudákov J. Tisovi z 20. septembra 1944,²⁸¹ ale obrodu Slovenského štátu v duchu hesla „Späť k 14. marcu“ si predstavovalo v tej najmilitaristickejšej podobe: „... *Dnes je jediné, čo môže každý Slováčik robiť: chopiť sa zbrane na obranu Slovenského štátu a do boja*

ra vykonával pravdepodobne už od novembra 1944 takpovediac na „čiasťočný úväzok“, pretože ho nadriadení odposlali do školy pancierových granátnikov SS v Prosečniciach. Po skončení vojny padol do amerického zajatia, odkiaľ ušiel a ukrýval na území Rakúska pod menom Heinrich Schinnerl. Bývalého berátera neskôr zatklo policajné riaditeľstvo v Grazi. V roku 1949 bolo v hre dokonca jeho vydanie československým orgánom. Vec Nagelerovho vydania do ČSR sa však napokon zastavila. Je pritom zarážajúce, že na osobu V. Nagelera nebolo v danom čase podané trestné oznámenie a orgány Štátnej bezpečnosti túto poprednú persónu nacistickej politiky na Slovensku ani len nevedeli identifikovať správnym krstným menom (v dokumentoch uvádzaný ako Vilhelm!). ABS Praha, f. 305, 305 – 254 – 1. Trestné oznámenie na V. Nagelera z 8. 4. 1950; Protokol z výpovede V. Nagelera; Odpoveď ŠtB vo veci trestného stíhania V. Nagelera.

[278] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. List J. Klocháňa H. Böhrschovi z 1. 2. 1945.

[279] K piešťanskému zjazdu pozri materiály SNA Bratislava, f. „S“, S – 428.

[280] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG po vypuknutí Povstania (nedatovaná a nesignovaná).

[281] Memorandum, skoncipované Štefanom Polakovičom, Jozefom Paučom, Alojzom Macekom, Jozefom Mikulom a Alojzom Krajčovičom, obsahovalo nasledovné hlavné požiadavky: 1. zavedenie prísne autoritatívneho režimu v HSĽS a v štáte; 2. rehabilitácia zaznávaných ľudákov a dôkladné čistky v HSĽS; 3. očista v štátnom aparáte; 4. potrestanie vinníkov Povstania; 5. dôsledné vyriešenie židovskej a českej otázky. HOLÁK, M.: Mladá ľudácka generácia na konci vojny a jej piešťanský zjazd (14. 1. 1945). In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNYÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 264.

proti bolševikom“²⁸²

Na politickú aktivizáciu do istej miery rezignoval sám O. Kubala. Menovací dekrét do funkcie prednostu bezpečnostného odboru MNO jeho nároky dostatočne satureoval. Funkcia mu umožňovala riadiť zverený odbor a popri tom horúčkovo organizovať HG, ktorej mohol z titulu prednostu pridelovať úlohy podľa svojich predstáv. Hneď 4. januára 1945 dohodol s H. Böhrschom užšiu spoluprácu medzi úradovňami kománd EGr H a okresnými veliteľstvami HG v oblasti bezpečnostnej agendy (odhaľovanie nepriateľskej spravodajskej služby, identifikácia odbojových skupín, protipartizánske akcie, atď.).²⁸³ Kubalove aspirácie posilniť postavenie HG v štáte tak, ako sa to podarilo Szálásioho Strane šíповých krížov (*Nyilaskeresztespárt*) v Maďarsku po Horthyho vynútenej abdikácii, však už neboli aktuálne.²⁸⁴ S pribúdajúcimi týždňami začali náčelníka HG, HVHG i popredných gardistických exponentov trápiť iné problémy – najviac záchrana holých životov. Na politiku s výnimkou burcujúcich článkov v tlači zanevrelí a sústredili sa hlavne na technickú stránku príprav evakuácie.²⁸⁵

Anonymný elaborát s názvom *Hlinkova garda vo svojom poslaní a v skutočnosti* z konca prvej februárovej dekády roku 1945 trpkó konštatoval, že „HG nie je tou celonárodnou revolučnou silou, za ktorú bola vždy pokladaná“. Garda sa podľa tohto interpretácie zaujímavého dokumentu, konajúc svoje povinnosti, zabudla postarať o to najpodstatnejšie – o vlastné pevné politické postavenie v štáte. „Nič revolučného sa nedeje, čo by naznačovalo istotu a vieru, a cestu k víťazstvu,“ písalo sa v ňom skormútenne.²⁸⁶ A skutočne, žiadne záverečné vzopätie síl Hlinkovej gardy v politickej sfére neprišlo.

[282] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG po vypuknutí Povstania (nedatovaná a nesignovaná). Výzvy v tomto duchu odznievali na stránkach časopisu *Náš boj* už dávnejšie, dokonca v lyrizovanej podobe. Pozri *Náš boj*, 1. 10. 1944, s. 1.

[283] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 324, s. 963.

[284] PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, Prílohy – C, s. 607.

[285] *Náš boj*, 19. 3. 1945, s. 3.

[286] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Materiál Hlinkova garda v svojom poslaní a v skutočnosti z 12. 2. 1945.

Hlinkova garda v prvých mesiacoch svojej existencie
(Zdroj: Zbierka autora)

Gardistická elita v čele s hlavným veliteľom Alexandrom Machom
a premiérom Vojtechom Tukom v čase politického zenitu organizácie
(Zdroj: Zbierka autora)

Nemecký poradca pri HG Viktor Nageler (vľavo) patril k najtvrdším stúpencom prestavby HG podľa vzoru SS (Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Budovateľská atmosféra národnosocialistického Slovenska po rokovaní v Salzburgu, kedy boli pozície radikálov v slovenskej politike i v HG vďaka zásahu Adolfa Hitlera výrazne posilnené (Zdroj: Zbierka autora)

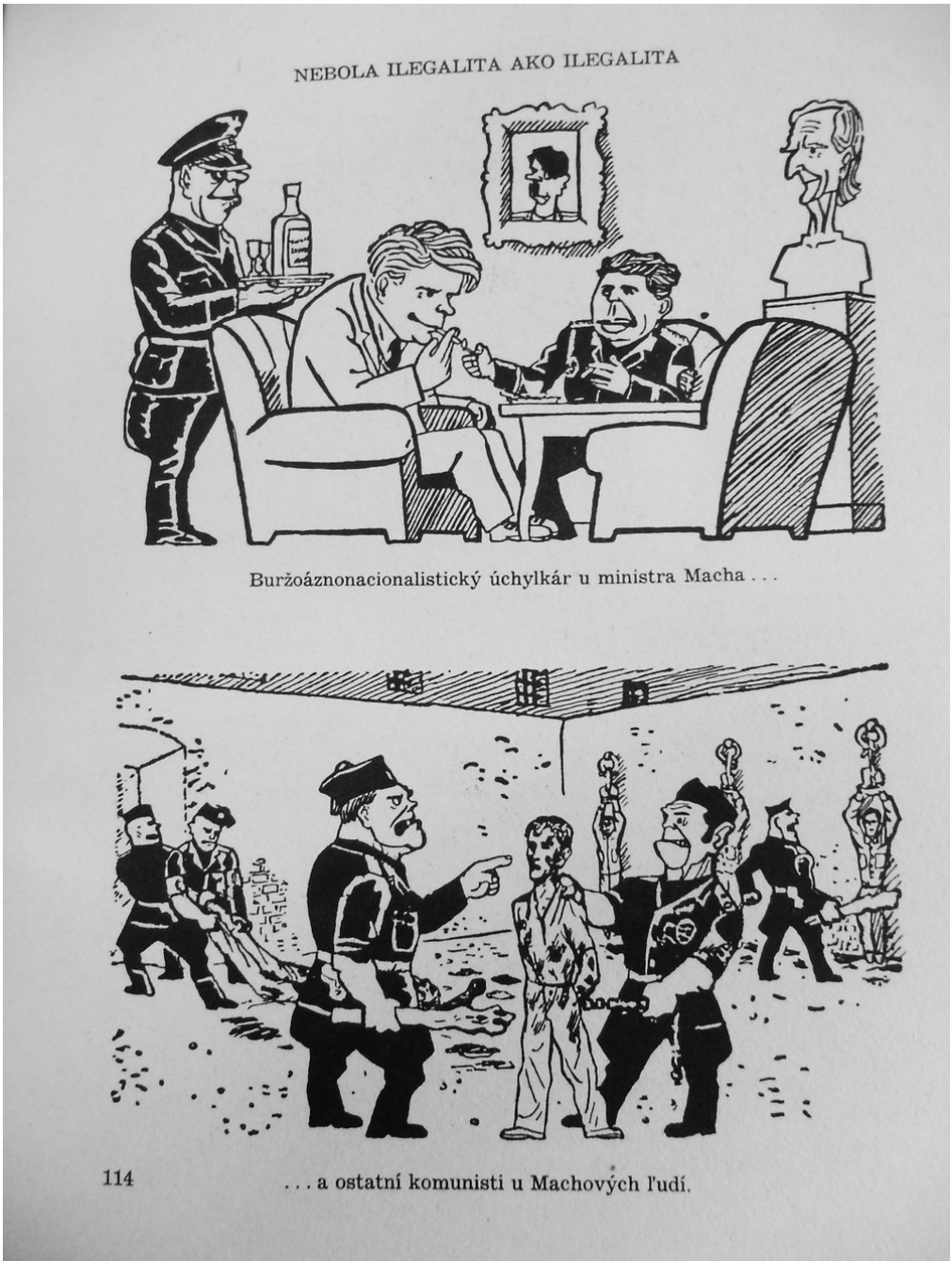
Z kurzu okresných veliteľov HG v Banskej Bystrici. Zľava nemecký poradca Viktor Nageler, hlavný veliteľ HG A. Mach a náčelník štábu HG Otomar Kubala, ktorý sa časom vyprofiloval na najzarytejšieho Machovho konkurenta v organizácii.

(Zdroj: Zbierka autora)

Návšteva Otomara Kubalu vo vodcovskej škole HG. Z jej prostredia vychádzali najspoľahlivejšie kádre, ktoré boli politicky i vojensky aktívované po vypuknutí Povstania.

(Zdroj: Zbierka autora)

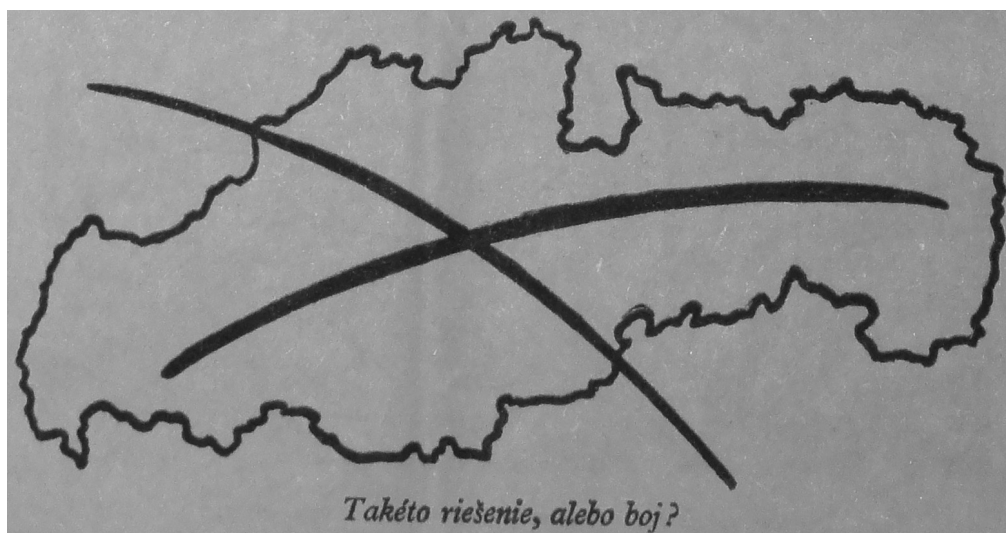

Karikatúra Štefana Bednára z obdobia kampane proti tzv. buržoáznym nacionalistom, odrážajúca vtedajšie vnímanie vzťahov niektorých osobností komunistickej ilegality s Alexandrom Machom. Údajný benevolentný postoj k odboju ako takému A. Machovi jeho rivali v HG dôrazne vyčítali.

(Zdroj: Archív autora)

Oceľové jadro bok po boku. Vpravo Otomar Kubala, vedľa neho poverenec HG pre Pohronskú župu Vojtech Košovský (Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Jedine v urputnom boji proti povstalcom a vojskám protinacistickej koalície videla prerežimná tlač záruku zachovania slovenskej samostatnosti po vojne (Zdroj: *Náš boj*)

Karikatúra v humoristicko-satirickom časopise *Kocúr*, poukazujúca na dlhodobé rozbroje medzi armádou a HG
(Zdroj: *Kocúr*)

3 VOJENSKÉ NASADENIE

Obdobie tesne po roku 1990 prinieslo množstvo zamyslení nad úmerou medzi kvantitou a kvalitou historickej produkcie v predošlých štyroch decéniách. Stav vojenskej historiografie vo svojej eseji priliehavo zhodnotil v širšie koncipovanej diskusii na stránkach *Historického časopisu* Jozef Bystrický. J. Bystrický skonštatoval, že pri povrchnom pohľade na kvantitu publikovaných prác sa javí obdobie druhej svetovej vojny ako najrozpracovanejší a najviac poznaný úsek vojenských dejín Slovenska. Pozorný pohľad by však odokryl veľmi úzku profiláciu historickej spisby týkajúcej sa Slovenského štátu, ktorá sa pred rokom 1989 zameriavala temer výhradne na tri oblasti – výskum ozbrojeného protifašistického odboja, Povstanie a oslobodenie (prirodzene, so všetkými dobovými deformáciami).²⁸⁷ Na nadmerné preferovanie výskumu odbojovej línie vojenskej histórie upozornil neskôr takisto J. Korček, konštatujúc, že vojenská historiografia ponechala úplne mimo svojej pozornosti bojové nasadenie síl na druhej strane barikády.²⁸⁸

Vojenské nasadenie Hlinkovej gardy po vypuknutí Povstania do tohto rámca jednoznačne spadá. HG síce bojovými skúsenosťami vonkoncom nepatrila k elite ozbrojených zložiek štátu, no rovnako nebola ani zanedbateľnou štafážnou organizáciou bez akéhokoľvek vojenského potenciálu. Niektorí velitelia POHG, poľných rôt HG, resp. ich nižších organizačných zložiek mali s vojenstvom určité skúsenosti, či už ako bývalí armádni dôstojníci a poddôstojníci alebo ako veteráni z ťaženia proti Sovietskemu zväzu.

Pred samotnou analýzou vojenského nasadenia HG v jednotlivých regiónoch podľa kľúča, zadaného v úvode práce, je ale potrebné sa zamyslieť, v akých podmienkach vlastné gardistické oddiely operovali a až následne, vychádzajúc z tejto skutočnosti, posudzovať ich bojovú činnosť. Ako evidentne vyplýva z výsledkov neúspešnej náborovej akcie do POHG v septembri 1944, morálku gardistov vo väčšine primárne neovplyvňovali ideologické motívy, ale ich materiálne zabezpečenie a finančné ohodnotenie. Ideologickú motiváciu ako hlavný faktor vstupu do POHG napokon vylučuje aj hodnotiaci správa o stave morálky HG z konca januára 1945, ktorá lakonicky, no výrečne konštatovala: „*Chlapi boli po-*

[287] BYSTRICKÝ, J.: Stav a perspektívy výskumu vojenských dejín Slovenska z obdobia druhej svetovej vojny. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4 – 5, s. 442.

[288] KORČEK, J.: Protipovstalecká aktivita Puďáckych a nemeckých okupačných síl (september – október 1944). In: KORČEK, J. (ed.): *Vojenské aspekty Slovenského národného povstania*. Žilina : Vojenská informačná a tlačová agentúra, 1994, s. 156 – 157.

volaní, tak slúžia“.²⁸⁹ Chut', resp. nechut' gardistov slúžiť v ozbrojených zložkách HG bola determinovaná najmä podmienkami, ktoré im HVHG dokázalo vytvoriť – teda jednak ich zabezpečiť po peňažnej a sociálnej stránke a takisto adekvátne vyzbrojiť, vystrojiť a zabezpečiť všetky ďalšie náležitosti.

Materiálne zabezpečenie vojenských jednotiek HG

Hospodársky chod HG zabezpečovalo po reorganizácii uloženej rozkazom z 3. novembra 1944 I. a III. oddelenie HVHG. Oddelenie I.B zodpovedalo za vyzbrojovanie jednotiek a evidenciu výzbroje, pričom doň spadali aj referáty pre autoslužbu a pohonné látky. Vyslovene hospodárskymi záležitosťami sa zaoberalo III. oddelenie so sekciami učtárne (III.A), intendantúry (III.B), kanceláriou pre žold, stravné a fajčivo (III.C), sociálne záležitosti (III.D) a hospodársku správu (III.E).²⁹⁰

Prvoradou úlohou, ktorú muselo HVHG vykonať pre zaistenie plynulého fungovania vlastných vojenských jednotiek, bola otázka regrutovania gardistov. Na jeseň 1944 už HG totiž nemala ani zďaleka takú prestíž, ako kedysi. Jej členská základňa každým mesiacom klesala. Mnohé okresné veliteľstvá existovali iba *pro forma* a nevykazovali takmer žiadnu činnosť. Rozdielovým demotivačným faktorom pre potenciálnych príslušníkov POHG predstavoval frontový vývoj, ktorý jasne smeroval k porážke nacistického Nemecka a jeho spojencov. HVHG správne kalkulovalo, že za daného stavu by mobilizácia na podklade nacionalistických hesiel či tradičného apelovania na národnú česť zostala bez väčšej odozvy. Vedenie gardy sa preto rozhodlo službu v radoch POHG zatraktívniť jej finančným ohodnotením, čo bolo pre Slovákov v ťažkých vojnových časoch lákavou ponukou.

Výška finančného zabezpečenia gardistov v činnej službe bola stanovená už v prvých dňoch prebiehajúcej reorganizácie HG. Všetci narukovaní gardisti dostávali bez rozdielu hodnosti denný žold 11,50 Ks, ktorý im malo veliteľstvo oddielu vyplácať trikrát,²⁹¹ neskôr dvakrát mesačne.²⁹² Vyplácaná čiastka zostala počas celej existencie vojenských jednotiek HG nemenná s výnimkou dôstojníkov a gardistov v poli. Počnúc 1. januárom 1945 O. Kubala zastavil prvej skupine vyplácanie denného žoldu 1,50 Ks a trojkorunového drahotného prídavku, pričom menovaným povolil len nárok na poľný prídavok a u ženatých i sustentáciu.²⁹³ Naopak, polepšili si gardisti poľných rôt, ktorým bol udelený prídavok na zlepšenie stravy vo výške 5 Ks/deň. O nepatrnú čiastku sa zvýšil žold i poddôstojníkom HG – u rojníka

[289] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa *Dôstojníci a mužstvo Hlinkovej gardy* z 29. 1. 1945.

[290] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 47 z 3. 11. 1944.

[291] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 13. 9. 1944.

[292] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 46 z 2. 11. 1944.

[293] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 2 z 3. 1. 1945.

na 11,70 Ks, u družníka na 12 Ks a u skupiníka na 12,50 Ks.²⁹⁴

Gardisti okrem žoldu poberali i stály plat od svojho zamestnávateľa v plnej sume, ako to definovalo vládne nariadenie č. 145/44 Sl. z. z 15. septembra 1944. Tzv. náhradu za ušľú mzdu refundovalo MNO prostredníctvom HVHG v pravidelných splátkach. Za prvý mesiac bola v nadväznosti na spomínaný zákon priznaná záloha vo výške 1 500 Ks pre ženatých a 800 Ks pre slobodných príslušníkov POHG, pokiaľ boli živiteľmi rodín alebo súrodencov.²⁹⁵ V neskoršom období sa náhrada vyplácala podľa tabuľkových plátov gardistov u ich zamestnávateľov. V prípade, že pred nástupom k jednotke nemali zamestnanie, mohlo MNO s súčinnosti s ministerstvom financií na čas pôsobenia osoby u jednotky určiť paušálnu diétu 2 000 Ks pre ženatého a 1 000 Ks pre slobodného. Rovnako sa malo postupovať pri gardistoch – roľníkoch a samostatných živnostníkoch (remeselníci a obchodníci).²⁹⁶

Akékoľvek iné spôsoby zárobkov počas služby u POHG boli prísne zakázané. Hoci aktivity gardistických jednotiek sa v historiografii spájajú (a v mnohých prípadoch skutočne oprávnené) s rekviračnými raziami, za protiprávne prisvojenie si takto získaných cenností či predmetov sa podľa platných predpisov gardista vystavoval hrozbe disciplinárneho konania, ba dokonca zaradenia do trestnej roty. V súlade s Kubalovým nariadením mali byť všetky zaistené finančné čiastky depónované na konto HVHG „Ž“ v Sedliackej banke, ostatné predmety spoločne so súpisom zapečatené do balíka a uložené v trezore Národnej, prípadne inej banky v mieste pôsobenia jednotky.²⁹⁷ Netreba zrejme dodávať, že spomínané nariadenie zostávalo častokrát iba na papieri a v praxi sa ignorovalo.

Povedľa spomínaných odmien HVHG schválilo pre príslušníkov POHG tiež viaceré sociálne výhody. Prípadné nároky na invalidné, resp. vdovské a sirotské dôchodky ustanovoval starší zákon č. 80/43 Sl. z. Zvýhodňovaní boli i rodinní príslušníci odveleného gardistu, ktorým štát garantoval bezplatnú lekársku starostlivosť, a to tak u praktického lekára, ako aj preplatenie nákladov pri ambulantnej a sanatórnej liečbe. Na podporu týchto rodín O. Kubala vyhlásil 16. novembra 1944 špeciálnu zbierku v rámci sociálneho fondu HG. Zapojiť sa do nej mali najmä gardisti s nadštandardným príjmom, z ktorého mali podľa možnosti odvieť až 50 % na dobročinný účet HVHG.²⁹⁸ Akcia pokračovala i v nasledujúcom roku, keď s prispením MNO bol 3. februára 1945 zriadený Vojnový sociálny fond HG, slúžiaci ako podporný finančný pilier pre rodiny padlých príslušníkov POHG.²⁹⁹ Celkový dohľad nad sociálnou situáciou rodín gardistov mal vykonávať poddôstojník

[294] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

[295] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 18 z 29. 9. 1944.

[296] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 16 z 27. 9. 1944.

[297] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 10 z 20. 9. 1944.

[298] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 54 zo 16. 11. 1944.

[299] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 33 z 13. 2. 1945.

alebo dôstojník jednotky občasnými návštevami a zisťovaním jej stavu. V prípade finančnej núdze alebo iných potrieb bol rodinám gardistov viazaný vybavovať úradné záležitosti a priania na príslušných úradoch, resp. veliteľstvách.³⁰⁰

Popri týchto náležitostiach HVHG garantovalo príslušníkom POHG počas nasadenia i zabezpečenie stravovania. Velitelia oddielov, ktorí spoločne s účtovníkom zodpovedali za hospodárenie jednotiek, dostávali z Bratislavy zálohu na stravné vo výške 15 Ks na osobu/deň. V prípade, že sa musel gardista stravovať samostatne (napríklad pri výkone zadelenej úlohy), bol príspevok navýšený na 20 Ks alebo vyplatené relutum.³⁰¹ Táto cenová relácia sa napokon ustálila pre všetkých gardistov. HVHG mohlo k nemu doplácať i tzv. chlebné vo výške 1,50 Ks a korunový bonus na prílepenie.³⁰² Oddiely dostávali financie podľa evidencie počtu príslušníkov v denníku živých, ktorý boli podľa vojenského vzoru nútené viesť a zmeny každý deň hlásiť Hlavnému veliteľstvu Hlinkovej gardy prostredníctvom kuriérnej služby.³⁰³ Okrem stravy mali gardisti nárok na prídely cigariet najlacnejšieho druhu stanovený na 15 kusov na deň, čo bolo pre mnohých vítaným spiestrením starostlivosti o nich pri službe v POHG.³⁰⁴

Pokiaľ ide o zásobovanie oddielov HG potravinami, v prípade, že ich nezásobovalo priamo HVHG, mohli proviant odoberať od miestnych, resp. najbližších hospodárskych správ vojenských jednotiek vo výške dávok stanovených pre Domobranu. Ako špecifikoval prednosta intendancie MNO pplk. int. Filip Cramer v smernici z 2. decembra 1944, gardistickým útvarami bolo povolené odoberať múku na varenie, hrach, fazuľu, krúpy, soľ, cukor, papriku, kávové konzervy, bravčovú masť, cestoviny, krupicu a chlieb; ostatné potravné články si museli zabezpečovať sami. Úhradu za prevzatý tovar boli POHG povinné vojakom splatiť do ôsmich dní, inak im mohol byť ďalší odber zamedzený.³⁰⁵ Zabezpečenie stravovania pre gardistov fungovalo vcelku bez problémov až do sklonku vojny, kedy sa prejavila menšia zásobovacia kríza a z dôvodu akútneho nedostatku mäsa a masti im, podobne, ako domobrancom, museli byť znížené kvóty denných prídely jedla.³⁰⁶ Okrem týchto komodít bol podobne problém s umelými tukmi, mlynskými výrobkami a strukovinami.³⁰⁷

Celkové riadenie hospodárskej sféry POHG zo strany zodpovedných osôb však

[300] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 17 z 23. 1. 1945.

[301] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 6 z 15. 9. 1944.

[302] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

[303] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 46 z 2. 11. 1944 – Smernica pre vedenie hospodárskej agendy u POHG.

[304] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 6 z 15. 9. 1944.

[305] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Smernica MNO o odbere proviantu jednotkami HG z 2. 12. 1944.

[306] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 58 z 20. 3. 1945.

[307] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 61 z 23. 3. 1945.

nie vždy zodpovedalo predstavám HVHG, ktoré sa opakovane sťažovalo na nejasnosť a neprehľadnosť zasielaných inventarizačných záznamov.³⁰⁸ K zlepšeniu činnosti jednotiek v tejto oblasti mal dopomôcť špeciálny hospodársko-správny kurz pre dôstojníkov HG, zorganizovaný v Trenčíne v dňoch 18. – 19. decembra 1944, kde prítomných účastníkov zaškolili do postupov pre korektné vedenie hospodárskej agendy.³⁰⁹ S riešením problémov mali gardistickým oddielom pomáhať taktiež tzv. hospodárske správy, ktoré boli akousi predĺženou rukou III. oddelenia HVHG s regionálnou pôsobnosťou. Dňa 1. januára 1945 vznikla táto inštitúcia pri POHG Žilina pre oddiely na Kysuciach, Orave a v Turci;³¹⁰ o mesiac neskôr začala so svojou činnosťou správa v Holiči,³¹¹ od 15. marca v Trnave³¹² a od 1. apríla i v Trenčíne.³¹³ Hospodárske správy už však pre krátkosť času s oddielmi väčšiu spoluprácu nenadviazali.

Osobitnú pozornosť v rámci hospodárskeho fungovania HG v rokoch 1944 – 1945 je vzhľadom na novonadobudnutý charakter organizácie potrebné venovať problematike výstroja a výbroje. Základným vonkajším poznávacím znakom pohotovostných a poľných oddielov HG boli upravené armádne rovnošaty, ktoré postupne nahrádzali pôvodné čierne uniformy a uniformy Vybraných jednotiek Hlinkovej gardy (VJHG). Pod modifikácie v doplnkoch uniforiem sa podpísali najmä povstalecké udalosti, keďže v prvých týždňoch po začiatku Povstania sa množstvo čiernych gardistických uniforiem s modrými rukávovými páskami i šedých uniforiem VJHG dostalo do rúk partizánom a povstaleckej armáde.³¹⁴ Z uvedených príčin sa počnúc 1. októbrom 1944 zaviedli nové označovacie čierne pásky s nápisom HLINKOVA GARDA, ktoré gardisti nosili prišité na ľavom rukáve.³¹⁵ Od 29. októbra 1944 platilo nariadenie o definitívnom zavedení nových pásek, pričom modré pásky mohli používať už len gardisti v civile mimo POHG a poľných jednotiek HG. Osoby nedisponujúce novými páskami mohli byť po 1. no-

[308] Ako sa kriticky vyjadril sám O. Kubala, „*velitelia skladov a jednotiek PO nevenujú dostatočnú iniciatívnosť pri prevádzaní rozkazov, týkajúcich sa vedenia inventárov intendantného materiálu, ako i hospodárenia s týmto*“. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 84 z 28. 12. 1944.

[309] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 73 z 30. 11. 1944.

[310] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 12 z 17. 1. 1945.

[311] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 33 z 13. 2. 1945.

[312] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

[313] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 61 z 23. 3. 1945.

[314] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 20 z 2. 10. 1944.

[315] Išlo o 2,5 cm široké čierne rukávové pásky s bielym nápisom „HLINKOVA GARDA“. Gardisti ich mali nosiť prišité na ľavom rukáve uniforiem a plášt'ov vo vzdialenosti 8 – 10 cm od spodného okraja. Ich zavedenie do praxe bolo reakciou na pretrvávajúce prípady ukorist'ovania starších pásek. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 23. 10. 1944.

vembri 1944 na mieste zadržané bezpečnostnými orgánmi.³¹⁶

V súvislosti so zaradením HG do štruktúr brannej moci štátu O. Kubala zaviedol používanie čiernych golierových výložiek obdĺžnikového tvaru s bielymi (hodnostníci), striebornými (poddôstojníci) a zlatými (dôstojníci) hviezdičkami. Výložky predstavovali popri rukávových páskach druhý hlavný odlišovací znak od Domobrany. Dištinkčný materiál, ktorý sa stal povinnou súčasťou výstroja, dodávalo jednotkám priamo HVHG prostredníctvom svojho III. oddelenia, podobne ako niektoré ďalšie časti príslušenstva.³¹⁷

HVHG dodávalo pohotovostným oddielom HG všetok materiál na objednávku, ak on vopred písomne požiadal veliteľ. Pre mimoriadne pomery a logistické ťažkosti bol termín dodania stanovený v termíne do 10 dní od jej prijatia. O. Kubala tak veliteľom odporučil, aby z tohto dôvodu zabráňovali nárazovému prijímaniu väčšieho počtu mužov do POHG, ktorí by museli dočasne zostať bez výstroja a jednotke by boli len na prítlač.³¹⁸

So zabezpečením ďalších komponentov výstroja malo HVHG značné problémy. Gardisti si boli nútení viaceré jeho súčiastky, ako napríklad odznaky, mečíky či pláštiky, zakúpiť z vlastných finančných prostriedkov.³¹⁹ Na počiatku roku 1945 sa k tomu pridal nedostatok kovových gombíkov pre hodnostníkov HG. O. Kubala preto od 1. februára 1945 povolil nosiť na blúzach a plášťoch rojníkov, družiníkov a skupiníkov nepredpisové čierne gardistické gombíky s dvojkrížom a čierny náplecník s bielymi kostenými hviezdičkami.³²⁰ S ťažkosťami sa museli konfrontovať hlavne dôstojníci, ktorí si mali podľa rozkazov z Bratislavy vo vlastnej réžii zháňať aj brigádírky a kožené kabáty.³²¹ Nakoľko išlo o pomerne drahú záležitosť, dá sa oprávnene predpokladať, že zďaleka nie všetci sa nimi riadili a vo formálnom ustrojení gardistických jednotiek vládol chaos.

Vzhľadom na akútne problémy s kožou vyvstala pred velením gardy taktiež otázka zabezpečovania jednotiek číždami. Keďže číždami nebolo v skladoch navyš a pri nasadení v teréne sa ich životnosť rapídne skracovala, HVHG sa rozhodlo uzavrieť výhradný kontrakt s firmou Baťa, úč. spol., ktorá mala oddielom

[316] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 29. 10. 1944. Na odlišenie jednotiek HG od armády sa používali pôvodné modré rukávové pásky s červeným dvojkrížom. Ich používanie dokumenty zaznamenávajú prinajmenšom od 12. 9. 1944. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o HG z 13. 9. 1944; SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 20 z 2. 10. 1944.

[317] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 11 z 21. 9. 1944.

[318] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 17 z 27. 9. 1944.

[319] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 15 z 26. 9. 1944.

[320] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 22 z 30. 1. 1945.

[321] SNA Bratislava, f. 604, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 15 z 26. 9. 1944; tiež SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 77 zo 14. 12. 1944. HVHG ponúklo dôstojníkom možnosť zakúpiť si kožené kabáty v predajni HG „Gardista“ na vlastné trovy za cenu 3 200 Ks.

prostredníctvom svojich pobočiek v každom okresnom meste obuv v prípade potreby opravovať. Firma Baťa vybavovala zákazky POHG prednostne, zvyčajne na počkanie, alebo na druhý deň. Čižmy boli podrážané kvalitnou kožou dodávanou priamo od centrály firmy.³²² Možno teda skonštatovať, že napriek nepostačujúcemu množstvu komodity režim na výstroji POHG nijako nešetril, aj keď ani v tomto smere, ako uvidíme, nie vždy nedokázal vyjsť v ústrety požiadavkám jednotlivých oddielov.

Okrem uvedených druhov materiálov slovenský trh v období nemeckej okupácie pociťoval i nedostatok čiernej látky, čo sa opäť dotklo výstroje gardistických jednotiek. Reagujúc na túto skutočnosť mohli dôstojníci počnúc 1. novembrom 1944 ako súčasť uniformy namiesto predpísanej čiernej košeľe a kravaty používať hnedú.³²³ Situácia sa časom zhoršovala a pred koncom vojny dodávateľ hlásil problémy už aj s výrobou golierových výložiek. HVHG preto odporučilo gardistom vrátane nižších hodností, aby sa pokúšali čiernu látku zohnať vlastnými silami a výložky vyhotovovať samostatne podľa predpísaného vzoru.³²⁴

Vedenie gardy bolo prinútené šetriť všade, kde to bolo čo len trochu možné. Napríklad s prichádzajúcim chladným počasím O. Kubala začiatkom novembra 1944 požiadal veliteľov, aby podľa skutočného stavu POHG zaslali žiadosť o pridelenie bielizne a teplého ošatenia, prízvukujúc, že gardista bude môcť z každého druhu oblečenia dostať len jeden pár.³²⁵ Jednotkám rovnako chýbali lôžkoviny a postele. Tento problém mali gardisti riešiť opäť improvizovane zhotovením drevených doskových obrúb pre dvoch mužov vo výške 20 cm od zeme, ktoré mali vystlať slamou a pokryť celtou.³²⁶ Hoci sa situácia po stránke materiálnej vybavenosti postupne zlepšovala, od ideálu mala skutočne ďaleko.

Najdôležitejším aspektom, od ktorého sa popri iných vedľajších faktoroch odvíjala reálna bojaschopnosť gardistických útvarov, však bola otázka výzbroje. Zbrojný arzenál pohotovostných oddielov a poľných rôt HG tvorili predovšetkým československé a nemecké pechotné zbrane.³²⁷ Gardistické jednotky štandardne používali opakovacie pušky vz. 23 a vz. 24, ľahké guľomety ZB vz. 26 a ťažké guľomety vz. 7/24. Spomedzi zbraní nemeckej výroby to boli samopaly MP-35 a MP-40, v menšej miere pravdepodobne aj Mauser 98k, guľomety MG

[322] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 4 z 5. 1. 1945.

[323] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 23. 10. 1944.

[324] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 23 z 31. 1. 1945.

[325] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 49 zo 6. 11. 1944.

[326] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 76 z 13. 12. 1944.

[327] Podobne tomu bolo aj počas hektických marcových udalostí roku 1939, kedy bola HG vyzbrojená po prvýkrát. Bližšie pozri: UHRIN, M.: Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939. In: PEKÁR, M. – PAVLOVIČ, R. (ed.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov : Universum, 2007, s. 342 – 352.

34 a MG 42 a niektoré disponovali dokonca tiež panzerfaustmi.³²⁸ Viaceré oddiely mali vo výzbroji ručné granáty, najmä československé RG vz. 21³²⁹ a vz. 34, z nemeckých dominoval hlavne vz. 24. Známe je takisto používanie pištoľí (predovšetkým u dôstojníkov) a korisných zbraní, obzvlášť sovietskych samopalov PPŠ-41, ktoré boli pravdepodobne najfrekvencovanejšie používaným zbrojným artiklom nečeskoslovenskej výroby.

POHG a poľné roty HG výzbroj získavali viacerými spôsobmi – priamo zo skladov HVHG v Bratislave a Holíči, zo skladov vojenských jednotiek, Branej výchovy, Asistenčných jednotiek a Stráže obrany štátu alebo terénnou akvizíciou. K poslednému spomínanému prípadu bola vydaná osobitná smernica H. Höflem. Podľa nej bola HG oprávnená v teréne zaistiť všetky pechotné zbrane, ktoré nezadržalo nemecké veliteľstvo a ponechať si ich pre vlastnú potrebu. Takýto spôsob získavania výzbroje a vojenského materiálu sa prirodzene uplatňoval hlavne v hornatých oblastiach stredného Slovenska, kde ho povstalci pri ústupe zanechali najviac. Na aktívny zber zbraní vyzýval veliteľov aj sám O. Kubala. Požiadal ich, aby mužstvo bedlivo prehľadalo okolie svojho pôsobiska a zozbieraný materiál uložilo v sklade, vrátane poškodených zbraní.³³⁰ Súčasne platilo, že pri bojových akciách, na ktorých sa zúčastnil iba POHG, mu koristiť pripadla celá. Pokiaľ sa spolu s gardistami na akcii zúčastnili aj Nemci, mali si ju podeliť rovným dielom,³³¹ čo sa v praxi vcelku dodržiavalo.

Ako však POHG výzbroj v teréne získavali, tak ju aj vo viacerých známych prípadoch strácali, čo sa citeľne prejavilo na zoslabenej bojaskopnosti konkrétnej jednotky. Najvypuklejším takýmto prípadom sa stal nečakaný prepád evakuujúceho POHG Kremnica z 10. apríla 1945 partizánmi z II. slovenskej národnej partizánskej brigády Konstantina K. Popova v obci Vrchteplá. Partizáni zrejme na základe udania od miestnych obyvateľov dedinu obkľúčili a ustupujúcich gardistov odzbrojili, vďaka čomu im okrem 8 áut, 6 konských povozov, poľnej kuchyne a rozličného vojenského materiálu do rúk padlo 163 pušiek, 2 guľomety a 3 samopaly.³³² Značnú časť výzbroje a výstroja gardistické jednotky strácali tiež pri dezerciách jej príslušníkov, ktoré boli častým javom hlavne u poľných rôt. Takto svoj oddiel pred Vianocami 1944 opustilo pri presune poľnej roty HG „Kľčo“

[328] UHRIN, M.: Pancierovky v slovenskej povstaleckej armáde. In: *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 3, s. 66.

[329] Používanie RG vz. 21 však O. Kubala krátko po vzniku POHG zakázal tak v boji, ako aj pri výcviku. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1, Rozkaz náčelníka HG č. 47 z 3. 11. 1944.

[330] V januári 1945 vznikla pri ústrednom zbrojnom sklade HVHG v Bratislave zbrojná dielňa (vel. zvk. rtm. Gejza Lisoň), ktorá zabezpečovala ich opravu a kompletizáciu všetkých súčiastok výzbroje. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 3 zo 4. 1. 1945.

[331] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 60 z 20. 11. 1944.

[332] Pozri napr. ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 54/46 J. Slašťan. Výpoveď J. Slašťana z 23. 8. 1946.

zo Zázrivej do Podvysokej celkovo 36 členov s kompletným vybavením,³³³ podobne zbehla od 5. poľnej roty HG Jozefa Nemsilu počas jej návratu späť do Bratislavy vo vianočnom období takmer polovica mužstva.³³⁴

Zhodnotiť a presne vyčíslieť celkový kvantitatívny stav výzbroje gardistických jednotiek je v dôsledku chýbajúceho uceleného pramenného materiálu prakticky nemožné. Hlinkova garda doplácala pri svojom bojovom nasadení na analogické problémy, ako napríklad talianske čierne brigády. V Nagelerovom hlásení z 10. októbra sa vyskytla výčitka, že z 2 668 nastúpených gardistov je len 1 741 plne uniformovaných a vyzbrojených (čiže asi 65%).³³⁵ Problém s nedostatkom výzbroje napriek alarmujúcim správam z niektorých okresov pretrvával a Hlavnému veliteľstvu HG sa ho nepodarilo uspokojivo vyriešiť prakticky nikdy.

Generalizujúco sa dá skonštatovať, že kým ľahkých zbraní mala väčšina oddielov relatívny dostatok, o ťažkých platí presný opak, čo automaticky znemožňovalo nasadenie gardistov do väčších bojových operácií proti nepriateľským vojskám. Problémy so zásobovaním zbraňami sa najkrikľavejšie prejavili u početného a jediného efektívne fungujúceho POHG na východnom Slovensku v Prešove. Štatistiky stavu výzbroje, ktoré v každom jednom hlásení udával jeho veliteľ kpt. Jozef Golský, hovoria za všetko: k 26. novembru 1944 mal prešovský oddiel 157 príslušníkov, pričom disponoval len 32 puškami, 1 ľahkým guľometom a 3 pištoľami.³³⁶ Situácia sa výraznejšie nezlepšovala ani v ďalšom období – k 1. decembru 1944 stúpili počty zbraní na 42 pušiek, 2 ľahké guľomety, 2 automatické pištole a 6 pištoľí na 159 mužov.³³⁷ K 11. decembru, keď mal POHG už 225 mužov, tvorilo jeho výzbroj 142 pušiek, 6 ľahkých guľometov, 1 ťažký guľomet vz. 7/24 a 1 automatická pištoľ.³³⁸ J. Golský sa kompetentným sťažoval aj na nedostatok výstroje – predovšetkým číziem, plášťov, jedálnych misiek, batohov a cielt.³³⁹ O nič lepšie to nebolo ani po stránke vybavenia oddielu motorovými vozidlami: „*Najviac pociťovaným nedostatkom sú nákladné autá, ktoré sú bezpodmienečne potrebné na zásobovanie a tiež na sbieranie voj. súčiastok výstroja a výzbroja. Keď dostaneme dajaké auto, tak len z milosti evakuačnej komisie alebo od nemeckej zpravodajskej služby ale i to len na deň*“.³⁴⁰ Miestami až bezohľadné úsporné opatrenia HVHG viedli viacerých gardistických veliteľov k tomu, že so žiadosťami o výzbroj sa obracali radšej priamo na nemecké orgány.

Štrenie sa najvýraznejšie dotklo práve využívania automobilových vozidiel

[333] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. List Š. Klča veliteľovi POHG Piešťany.

[334] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26, inv. č. 4. Hlásenie V. Košovského z 3. 1. 1945.

[335] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Nagelerova správa č. 23 z 10. 10. 1944.

[336] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 26. 11. 1944.

[337] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 1. 12. 1944.

[338] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 11. 12. 1944.

[339] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 26. 11. 1944.

[340] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Hlásenie J. Golského z 1. 12. 1944.

oddielmi HG, k čomu O. Kubala vydal osobitnú smernicu. Čo najnižšia miera spotreby pohonných hmôt a pneumatík mala byť zabezpečená hneď niekoľkými opatreniami. Motorové vozidlá mohli pohotovostné oddiely HG podľa direktívy používať len na jazdy vojenského účelu (bojové akcie) alebo na jazdu, ktorá im bezprostredne predchádzala (prieskum), prípadne pre služobné potreby velenia jednotky. Zásobovanie POHG sa malo realizovať prioritne železničnými spojmi alebo záprahmi; v prípade zásobovania vozidlami sa mali používať autá s úspornejším dieselovým pohonom.³⁴¹ Aby velitelia dokázali zabezpečiť plynulé plnenie rozkazov a stanovených úloh, mnohokrát sa uchýľovali k rekvirovaniu motorových vozidiel, čím narúšali hospodársky život a zásobovanie civilného obyvateľstva. Preto pokiaľ oddiel nutne potreboval automobil zabaviť, mal o to vopred požiadať HVHG, ktoré jeho žiadosť posúdilo a následne odobrilo, resp. zamietlo.³⁴²

Zhoršujúce sa hospodárske pomery v záverečných dvoch rokoch vojny si vyžiadali svoju daň. Zlú situáciu si však niektorí velitelia gardistických jednotiek vôbec neuvedomovali, čo dokumentuje symptomatický príklad z Turca. V dobe, keď HVHG nedokázalo naplniť základné výstrojové požiadavky oddielov, nzbroy. Stanislav Jančiarik, veliteľ poľnej roty HG „Štúr“, pôsobiacej v tejto oblasti, sa vo fonograme z 27. februára 1945 vehementne domáhal pridelenia dvoch tankov alebo obrnených transportérov (!) na boj proti partizánom, ktorí toho istého dňa v ranných hodinách podmiňovali trať medzi Príbovcami a Kláštorom pod Znievom a vyhodili do vzduchu prechádzajúci nákladný vlak.³⁴³ Jančiarikova požiadavka sa prirodzene nedočkala pozitívnej odozvy.³⁴⁴

Z predostretého náčrtu je zreteľné, že podmienky POHG i gardistov v poli boli viac než ťaživé. Ako sa s nimi dokázali konfrontovať, najlepšie ukáže sonda do jednotlivých slovenských regiónov.

I. poľný prápor Hlinkovej gardy v boji proti Povstaniu

Aj keď nemecké plány využitia reaktivovanej HG boli projektované na dlhší časový horizont, primárnu úlohu gardistických jednotiek malo predstavovať vojenské potlačenie Povstania. Počítateľné odhady EGr H hovorili o možnosti povolať do zbrane pre účel aktívneho frontového nasadenia do 5 000 gardistov. „*Títo gardisti predstavujú jedinú skupinu, ktorá je ochotná aktívne bojovať na našej strane,*“ konštatovalo sa v rozbere situácie na Slovensku zo 7. septembra 1944, adresovanom Karlovi H. Frankovi.³⁴⁵ Študentský organizátor a známy aktivista mladoľu-

[341] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG z 29. 11. 1944.

[342] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 9 z 13. 1. 1945.

[343] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. Fonogram S. Jančiarika HVHG z 27. 2. 1945.

[344] CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, s. 80.

[345] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 118, s. 234.

dáckej generácie Ján Mikula zvažoval, že do HG by mohli byť zapojení zapísaní univerzitní poslucháči, spomedzi ktorých by bolo do POHG na základe ideologickej spoľahlivosti vybraných asi 2 000 Slovenskému štátu verných študentov.³⁴⁶ Mikulov návrh sa nerealizoval v plnej miere, ale jeho bazálna myšlienka sa v praxi ujala. Jadrom prvej a vlastne aj jedinej bojovej jednotky HG, nasadenej na potlačenie Povstania, sa stali študenti a osoby, ktoré sotva dosiahli plnoletosť. Skutočnosť, že sa podarilo do frontového pásma zasadiť gardistickú jednotku, bola pre HVHG povznášajúcou vecou. Pohľad na vekové a stavovské zloženie jej kádra však musel na nestranného pozorovateľa pôsobiť dosť zarážajúco, navodzujúc oprávnenú otázku: Kde sú všetci „papieroví Slováci“, ktorí sa gardou zastrešovali dovedy, dokým z toho mali materiálny prospech vo forme legálne nahonobeného majetku a výnosov z arizovaných podnikov?

Reaktivovanie HG malo prirodzene i politické pozadie. Vytvorením vlastných vojenských jednotiek O. Kubala sledoval vzrast prestíže gardy a predovšetkým umlčanie kritických hlasov z tábora prezidenta J. Tisa. Tie jej vyčítali, že podobne, ako pri ťažení proti Sovietskemu zväzu,³⁴⁷ bojuje HG opäť iba planými rečami.³⁴⁸ H. Böhrsch, vychádzajúc z uznesení z prvej porady u G. Bergera z 1. septembra 1944, predostrel O. Kubalovi dňa 28. septembra 1944 ideu zostaviť vybranú jednotku v sile jednej až dvoch rôt, ktorá by bola zasadená v záverečných bojoch o Banskú Bystricu. Garda by tak presvedčila o svojom bojovom potenciáli, v režimových kruhoch by si získala pozitívne renomé, definitívne by zmietla do kúta výčitku o nečinnom prizeraní sa vodopádu udalostí a navyše by mohla získať plusové body aj vo vzťahu k HSLS.³⁴⁹

HVHG dalo preto popud pre sformovanie poľného práporu HG, ktorý sa mal po boku nemeckých vojsk zúčastniť priamych protipovstaleckých bojov.³⁵⁰ Jednotku sa podarilo vytvoriť skutočne pomerne rýchlo. Veliteľ EGr H J. Witiska mohol koncom septembra 1944 v správe novému veliteľovi okupačných síl H. Höflemu a nadriadeným ríšskym policajno-bezpečnostným orgánom s uspokojením zhodnotiť, že oživenie HG prebieha podľa plánov.³⁵¹ Poľná jednotka HG bola pripravená zasiahnuť už na prelome septembra a októbra 1944. Na rozdiel od pôvodných plánov však nebola nasadená v záverečných bojoch o Banskú Bystricu, keďže povstalecká obrana na tomto úseku urputne odolávala, ale na severnom (považskom) smere povstaleckého frontu.

Čelných predstaviteľov gardy mohol osobite tešiť najmä fakt, že bojovú formá-

[346] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 602.

[347] HRUBOŇ, Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne..., s. 109 – 111.

[348] PREČAN, *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 587.

[349] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o rozhovore s O. Kubalom z 30. 9. 1944.

[350] Nemci ráтали s nasadením HG na fronte, ale až po dôkladnom bojovom výcviku v Nemecku. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o stave HG po vypuknutí Povstania (nedatované a nesignované).

[351] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 166, s. 319.

ciu zorganizovali promptnejšie, než armáda,³⁵² čo sa pri dlhotrvajúcej vzájomnej rivalite považovalo nepochybne za úspech a určitú formu satisfakcie.³⁵³ Dalekopis EGr H podpísaný SS-Hauptsturmführerom Helmutom Hoppem vyhodnotil personálne zloženie utvoreného práporu HG nasledovne: „*Důstojníci sú dobrí, avšak bez frontových skúseností, mužstvo má síce výcvik, nie však na nasadenie do boja*“.³⁵⁴ Bojové nasadenie na územiach kontrolovaných partizánmi a povstalcami tak bolo pre jednotku veľkou výzvou a previerkou spoľahlivosti.

Veliteľom I. poľného práporu HG sa stal veliteľ Vodcovskej školy HG v Bojniciach a bývalý frekventant kurzu SS v Sennheime nzbroy. Š. Rabina. Vzhľadom na jeho výbornú znalosť nemčiny bol zároveň poverený funkciou styčného dôstojníka medzi práporom a veliteľstvom nadriadeného *Luftwaffe-Feld-Battailon 81* pod velením mjr. Otta Schebeka³⁵⁵. Gardistický prápor tvorili tri pešie rotý v sile 350 mužov. Pred odsunom gardistov na povstalecký front sa s časťou práporu, ktorý absolvoval výcvik v bratislavských jazdeckých kasárňach, rozlúčil náčelník HG. O. Kubala najskôr prehovoril k jeho príslušníkom³⁵⁶ a vzápätí poprial Š. Rabinovi veľa úspechov. Podobnými povzbudzujúcimi slovami reagoval vo svojom vydaní z 5. októbra 1944 i *Gardista*: „*My sme pánmi tejto krásnej zeme pod Tatrami a ako dobrí gazdovia, musíme sa postarať o to, aby tu bol usporiadaný život... Sme vojenskou zložkou HSLŠ... Nebudeme hľviť v nečinnosti... Teda kamaráti, s chuťou do práce!*“³⁵⁷

V Žiline sa k dvom rotám nzbroy. Karola Mífkoviča a nzbroy. Juraja Laca pripojila tretia rota pod velením nzbroy. Tichomíra Javora, ktorá výcvik v bratislavských jazdeckých kasárňach neabsolvovala. Dňa 4. októbra 1944 začalo pre doformovanú jednotku ostré bojové nasadenie.³⁵⁸ Celkovo káder práporu v sile okolo

[352] I. peší pluk Domobrany zložil prísahu prezidentovi republiky až 8. 10. 1944. *Slovák*, 10. 10. 1944, s. 1.

[353] Ku konfliktom medzi HG a armádou z prvých rokov Slovenského štátu pozri BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a Slovenskou armádou (1939 – 1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110 – 122.

[354] PREČAN, *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 590.

[355] Tohto nemeckého dôstojníka ako veliteľa nadriadenej jednotky spomína okrem množstva výpovedí aj rozkaz ABS Praha, f. S/2, 215 – 285 – 5. Denné hlásenie náčelníka HG č. 31 z 13. 10. 1944.

[356] O. Kubala vo svojom prejave uviedol: „*Vy vrátite česť slovenskému vojakovi, slovenskému mužovi... Budte vzorom slovenského muža, neobroženeho, disciplinovaného. Budete zasadení v rámci nemeckých jednotiek, preto musíte sa vyrovnat' v bojovej odhodlanosti, ale aj disciplinovanosti nemeckému vojakovi. Vaši velítelia vám budú vzorom. Vystupujte tak, aby s vami bol spokojný náš najvyšší veliteľ a ja aby som sa mohol vždy spoľahnúť na vás, ako nových vojakov slobodného Slovenska. Zdravé jadro nášho národa sa s dôverou dáva na vás, bojovníci, ako na takých, ktorí mocne držia v obrane jeho záujmov svojej zbrane... Našou odmenou bude pokojné Slovensko. To je krásny cieľ, ktorý keď dosiahneme, bude nám celý náš národ vďačný. K splneniu tohto cieľa želám vám úspechu ako prvý, ktorí si vyberáte vedľa našich nemeckých kamarátov svoj podiel na očistení Slovenska*“: *Gardista*, 5. 10. 1944, s. 1.

[357] *Gardista*, 5. 10. 1944, s. 1.

[358] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Nagelerova správa č. 23 z 10. 10. 1944.

350 mužov tvorili gardisti z rôznych kútov Slovenska; predovšetkým zo západo-slovenských okresov ako Bratislava, Považská Bystrica, Trnava, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom či Trenčín.³⁵⁹ Výzbroj práporu tvorili pušky vz. 24, automaty, ľahké guľomety vz. 26 a ručné granáty; ťažkými zbraňami nedisponoval.³⁶⁰

V Žiline gardistov ubytovali v miestnych delostreleckých kasárňach spoločne s príslušníkmi nemeckej brannej moci. Š. Rabina sa bezprostredne nato prihlásil u nadriadeného veliteľa okupačných síl, ktorý mu oznámil, že gardistov pridelia k jednotlivým nemeckým rotám tak, aby podľa potrieb doplnili ich početné stavy na žiadanú úroveň.³⁶¹ Ďalšie kroky poľného práporu HG smerovali z Kysúc do Turca. Po príchode do Turčianskeho Sv. Martina Š. Rabina okamžite odišiel na nemecké veliteľstvo, aby sa spojil s HVHG a H. Klatzom. V meste bola prevedená reorganizácia čiat, ktoré boli zadené k nemeckým útvarom.³⁶² V ich rámci mali pôsobiť i počas nasadenia v operačnom priestore vymedzenom líniou Sučany – Turany – Turčiansky Sv. Martin.³⁶³ Rota J. Laca odišla do Sučian,³⁶⁴ Javorova rota do Turian.³⁶⁵ Rota K. Mifkoviča bola rozdelená na dve časti, ktoré pôsobili v Strečne a Veľkej Bytči.³⁶⁶ Veliteľ poľného práporu HG činnosť svojich mužov v teréne priebežne kontroloval a staral sa o materiálno-finančné zabezpečenie jeho príslušníkov. Hlásenia od podriadených veliteľov rôť preberal (a takisto i rozkazy vydával) až na malé výnimky ústne.³⁶⁷ Roty počas bojového nasadenia inak úplne

[359] PUNA, E: POHG v akcii. In: *Ročenka odbojárrov 2003*, s. 98.

[360] ŠA Bratislava, f. Štátne zastupiteľstvo (ŠZ), 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu.

[361] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu.

[362] A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti – Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB S ŠtB) Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď T. Javora. Bývalý príslušník práporu z Trenčína si spomína: „Z nemeckej a slovenskej armády vytvorili spoločné družstvá, čaty a rotý. V každom družstve boli začlenené 2 – 3 slovenskí vojaci. Veliteľmi všetkých stupňov od družstva po rotu a hládky boli Nemci. Celému zoskupeniu velil starší prešedivený major Wehrmachtu, ktorého meno sme sa nedozvedeli. Samostatná jednotka operovala ako čata, ktorá mala tri družstvá po desať mužov“. PUNA, POHG v akcii..., s. 98.

[363] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď Š. Rabinu.

[364] V rozpore s Rabinovými tvrdeniami J. Laco uvádza, že jeho jednotka, zložená z členov SPS pôsobila len v obci Príbovce pri Turčianskom Sv. Martine, kde strážila železničnú trať v dĺžke 6 km. Pred povojnovým súdom poprel dokonca aj svoju veliteľskú funkciu 2. rotý I. poľného práporu HG. Je teda viac ako zrejmé, že J. Laco v snahe vyhnúť sa prísnemu trestu svoju činnosť vedome zahmlieval a zavádzal aj v ľahko dokázateľných záležitostiach. ŠA Bytča, f. Okresný ľudový súd (OES) Liptovský Mikuláš, 2/47 Juraj Laco. Výpoveď J. Laca. Ako zistili orgány retribučnej justície, poľná rota HG pod Lacovým velením strážila prinajmenšom most v Rakove, most medzi Príbovcami a Benicami a prístupovú cestu z Mošoviec do Turčianskeho Sv. Martina. ŠA Bytča, f. OES Liptovský Mikuláš, 2/47 Juraj Laco. Príloha Národného súdu.

[365] Gardisti T. Javora strážili v obci dôležitý drevársky podnik Drevina Turany. ŠA Bytča, f. OES Považská Bystrica, 87/45. Výpoveď T. Javora. K jeho histórii počas prvej Slovenskej republiky pozri MIČKO, P.: *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB, 2006, s. 32 – 45.

[366] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu.

[367] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu.

podliehali nemeckým jednotkám.

Gardisti vykonávali predovšetkým strážne úlohy. Rovnako tiež zabezpečovali ochranný kordón nemeckej exhumačnej komisie na ceste do Sklabine, kde partizáni z brigády P. A. Velička ešte pred vypuknutím Povstania povraždili minimálne sto príslušníkov nemeckej menšiny a ďalších stúpcov a funkcionárov režimu. Partizáni sa pri Dražkovciach dostali do stretu s 2. rotou I. poľného práporu HG, ktorá ich po náročnom 4,5-hodinovom boji za daždivého počasia donútila k ústu- pu.³⁶⁸ Gardistom sa darilo aj pri pátracích akciách na partizánov, keď sa im ich v jednom prípade podarilo zatknúť až 20.³⁶⁹ Do veľkého stretu s partizánmi sa dostali i počas razie v Hornom a Dolnom Jasení, po čom ich Š. Rabina z oblasti nechal radšej stiahnuť.³⁷⁰ Detailnú rekonštrukciu bojovej činnosti práporu HG síce znemožňuje chýbajúci archívny materiál, avšak aspoň pramene z agendy po- vojnových súdov nám pomáhajú čiastočne osvetliť niektoré povšimnutiahodné fakty z jeho nasadenia.

Je známe, že v teritóriu pôsobnosti II. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika bola niekoľko dní nasadená čata „Škovraga“, hliadkujúca priestor v okolí Bystričky.³⁷¹ Ďalšie gardistické oddiely strážili strategické body v obciach Vrútky, Záturčie a Košťany.³⁷² Okrem niekoľkých radových partizánov sa príslušníkom I. poľného práporu HG podarilo počas akcie v Podhradí zadržať aj hľadanú partizánku „Táňu“, zástupkyňu veliteľa smutne presláveného oddielu „Lenin“ 1. československej partizánskej brigády J. V. Stalina, ktorého príslušníci dňa 21. septembra 1944 pri obci Sklené zavraždili 187 karpatských Nemcov.³⁷³ V prípade I. poľného práporu HG dokumenty nezaznamenávajú žiaden prípad zastrelenia väčšieho počtu nepriateľov zo strany gardistov pomimo zneškodnenia v rámci regulárneho bojového nasadenia.³⁷⁴ Základnou ideou HVHG i nadriadených nemeckých jednotiek bolo prápor využiť podľa možností ako vojenskú silu, resp. asistenčnú zložku pri zatýkaniach povstalcov a nie ako vražedné komando, čo korešpondovalo s jeho charakterom bojovej jednotky s prioritným cieľom podieľať

[368] KÁRPÁTY, Pohotovostné oddiely..., s. 53.

[369] ABS Praha, f. S/2, 215 – 285 – 5. Denné hlásenie náčelníka HG č. 31 z 13. 10. 1944.

[370] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu.

[371] UHRIN, M. a kol.: *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 101.

[372] ŠA Bratislava, f. OIS Piešťany, 29/45 Rudolf Škovraga. Výpoveď R. Škovraga.

[373] Bližšie o udalostiach v Sklenom pozri SCHVARC, M.: Masová exekúcia v Sklenom 21. 9. 1944 v širšom dejinnom kontexte. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 4 – 13.

[374] Podľa P. Sokoloviča „*roty tohto práporu sú známe najväčšou brutalitou voči partizánom a Židom... Zúčastnili sa dokonca viacerých popráv*“. SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 429. P. Sokolovič sa pri tomto svojom tvrdení opieral o prácu kolektívu pod vedením D. Halaja *Fašistické represálie na Slovensku*. Jeho omyl vyplýva zrejme zo skutočnosti, že do I. poľného práporu HG nesprávne zaradil aj 5. poľnú rotu HG, ktorá participovala na vraždách pri Kremničke a Krupine. 5. poľná rota HG však v skutočnosti bola samostatnou jednotkou a s I. poľným práporom HG nemala nič spoločné.

sa na vojenskom potlačení Povstania.

Dňa 11. októbra 1944 sa prápor presunul východne do Ružomberka. V Ružomberku sa gardisti I. poľného práporu HG zúčastnili na prehliadkach bytov miestnych Židov,³⁷⁵ hliadkovali okolie železničnej stanice a rybárpoľskej továrne. Boli vôbec prvou slovenskou jednotkou, ktorá do „Hlinkovho mesta“ vkročila po formálnom obnovení predaugustových pomerov.³⁷⁶ Pri tejto príležitosti navštívil T. Javor so svojimi gardistami Hlinkovo mauzóleum a každý z jeho mužov dostal na znak vďaka pamätnú medailu.³⁷⁷ V kasárňach Javorovej rote prideliť novú výstroj a výzbroj.³⁷⁸ Okrem čiat „Dobiáš“ a „Škorvaga“, ktoré zostali v Rybárpoľi,³⁷⁹ ostatní gardisti pokračovali v presune na Horný Liptov. Ďalšieho postupu a hlavných protipovstaleckých bojov sa nezúčastnili ani muži K. Mifkoviča. Ich priame nasadenie do bojov nie je známe, príslušníci tejto roty vykonávali zrejme len strážne úlohy a technické práce. Sám K. Mifkovič bol 20. októbra 1944 vyslaný prevziať dozor nad čatou SPS v Kral'ovanoch, ktorá tam v podriadení nemeckých ženistov opravovala most a strážila uskladnený materiál.³⁸⁰ Možno sa oprávnene domnievať, že spomínaná čata SPS tvorila organickú súčasť prvej roty I. poľného práporu HG, nakoľko dovtedajší veliteľ zbroj. Kopernický³⁸¹ bol jedným z jeho dôstojníkov. K. Mifkovič pôsobil v Kral'ovanoch až do 13. novembra 1944, kedy ho spolu s mužmi odvelili do Bratislavy a ďalšieho postupu v rámci protipovstaleckej ofenzívy sa teda nezúčastnili. Ako zaujímavosť možnosť spomenúť, že na samom sklom októbra, kedy čata SPS tri dni vypomáhala pri oprave mosta v Ľubochni, K. Mifkovič zachránil pred Nemcami viacerých utekajúcich partizánov, vydávajúc ich za svojich mužov. Čo sa týka nasadenia v protipovstaleckých

[375] Mnohé POHG a poľné jednotky HG sú známe svojou spoluúčasťou pri zatýkaniach Židov a ich vyvezení do koncentračných táborov v rámci druhej deportačnej vlny. Presný cieľ spomínanej prehliadky nie je bližšie známy. Dostupné a publikované dokumenty nevytvádzajú o zapojení I. poľného práporu HG do protizidovskej mašinérie.

[376] Ešte začiatkom októbra 1944 nemali reprezentanti oživeného ľudáckeho režimu situáciu vo svojej duchovnej bašte plne v rukách. Pre narušenie dopravy bolo mesto odrezané od zásob múky, cukru a kuriva, nefungovalo telefonické spojenie medzi jednotlivými úradmi, poštový styk so západom a východom republiky; mesto taktiež nedisponovalo potrebnými finančnými prostriedkami na výplatu vyživovacích príspevkov a vojenských dôchodkov. Podľa správy župana Kolomana Slušného stagnovala i výroba v továrňach. Pracovalo sa v obmedzenej prevádzke „*len aby pece nevychladli*“, čo odôvodňoval neochotou robotníkov nastúpiť späť do zamestnania. Ich postoj predurčovali hlavne stále neisté bezpečnostné pomery v Ružomberku. ŠA Bytča, f. Tatranská župa 1940 – 1945, šk. 57, č. 1253/44. Situačná správa o politických a hospodárskych pomeroch v Ružomberku a na okolí zo 6. 10. 1944.

[377] *Náš boj*, 25. 2. 1945, s. 5.

[378] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď J. Knapka.

[379] *Náš boj*, 25. 2. 1945, s. 5. Nemci chceli pôvodne gardistov využiť pri evakuácii ružomerskej továrne, čo sa na naliehanie slovenských činiteľov neuskutočnilo. ŠA Bytča, f. OLS Považská Bystrica, 87/45 Tichomír Javor. Výpoveď T. Javora.

[380] ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, 40/47 Karol Mifkovič. Výpoveď K. Mifkoviča.

[381] Príčinou Kopernického výmeny K. Mifkovičom bolo jeho postrelenie pri výkone služby.

bojoch, to isté platí aj o väčšej časti roty pod velením J. Laca, ktorá sa po pôsobení na protipartizánskych akciách v Turci presunula do Prievidze, kde operovala ako samostatná poľná rota.³⁸²

Peší presun gardistov T. Javora krajom komplikovali nepriaznivé klimatické podmienky a rozmočený terén. Keď príslušníci I. poľného práporu HG už takmer dosiahli Štrbu, boli 21. októbra povolani späť do Podturne pri Liptovskom Sv. Mikuláši. Na troch úsekoch ich zastihla silná delostrelecká paľba. K veľmi tuhým bojom došlo najmä v obci Kráľova Lehota, kde povstalci obsadili most cez Váh. Jeden z účastníkov boja spomína: „*Partizáni*³⁸³ *kládli veľmi silný odpor, museli sme za ten čas niekoľko ráz ustúpiť. Ostreľovali nás mínometmi a 100 mm húfnicou. Museli sme počkať na nemecký pancierový vlak vyzbrojený 100 mm kanónom a veľkorážnymi guľometmi.*³⁸⁴ *Partizánsku jednotku zlikvidovala a zajala nemecká rota, ktorá nám prišla na pomoc. Pri obkľúčení zajali viacerých partizánov i tridsať žandárov, ktorí obsluhovali húfnicu*“.³⁸⁵

V ranných hodinách na druhý deň dostal T. Javor príkaz od Š. Rabinu presunovať situáciu južne od Liptovského Sv. Jána v oblasti, odkiaľ Nemci plánovali odštartovať obchvatný útok na Malužinú proti II. taktickej skupine 1. Československej armády na Slovensku (vel. škpt. Martin Kučera). T. Javor prenikol so svojou kombinovanou nemecko-slovenskou prezvednou skupinou v sile 12 mužov do Liptovského Sv. Jána. V obci sa od príslušníkov *SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“* dozvedel o približnom postavení povstaleckej obrany a v noci na 23. októbra podnikol s družstvom prieskum, aby získané poznatky overil a spresnil.³⁸⁶ Veliteľ defenzívneho postavenia v Jánskej doline por. Kemka správu o uskutočnení prieskumu, ktorý jeho muži zaregistrovali, telefonicky tlmočil M. Kučerovi. Podľa jeho verzie gardisti povstalcov pri kontakte s nimi vyzývali, aby nestrieľali, so slovami „*že aj oni sú Slováci*“, načo M. Kučera vyčítavo odvetil, „*že na tých by mali obzvlášť dobre mieriť*“.³⁸⁷

Útok *SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“* na obranný úsek „Kosatec“ začal v skorých ranných hodinách 23. októbra 1944. Útočiace sily udreli za podpory pancierového vlaku č. 62 na povstalecké jednotky čelne od Kráľovej Lehoty. Hlavný nápor sústredili na západné krídlo roty npor. Slušného, ktoré prvotný atak odrazilo. Rovnako sa skončil aj pokus menšieho nemeckého oddielu o prielom v priestore Svarín bráneného čatou por. Holuba. Nízke vyhliadky na úspešnú obranu celej oblasti

[382] V Prievidzi gardisti vedení J. Lacom strážili sklady, bane a poriadok v meste. Približne o dva týždne neskôr boli premiestnení do Novák. ŠA Bytča, f. OĽS Liptovský Mikuláš, 2/47 Juraj Laco. Výpoveď P. Oberta.

[383] Správne podľa kontextu citovanej spomienky vojaci povstaleckej armády.

[384] Išlo o pancierový vlak č. 62. K jeho vojenskému nasadeniu pozri štúdiu: KLUBERT, T.: *Bojová činnosť nemeckého pancierového vlaku č. 62 na Slovensku*. In: *Historické rozhľady*, roč. 4, 2008, s. 103 – 117.

[385] PUNA, POHG v akcii..., s. 98.

[386] *Náš boj*, 25. 2. 1945, s. 5.

[387] KUČERA, M.: *Nezlomený Kosatec*. Bratislava : Obzor, 1976, s. 51.

ešte väčší zhoršil pravokrídlný úder *SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“* na Jánsku dolinu za spoluúčasti príslušníkov I. poľného práporu HG.³⁸⁸

Vzhľadom na neznámu organizačnú štruktúru útočiacich síl možno len ťažko kvantifikovať ich počet či dopátrať sa k presným údajom o výzbroji. Aspoň hrubý obraz nám môže poskytnúť výpoveď gardistu Rudolfa Kalivodu: „[Pri Liptovskom Sv. Jáne] bola asi jedna rota Nemcov letcov, lebo mali označenie na golieroch.³⁸⁹ Ďalej tam bola asi jedna čata Ukrajincov – Vlasovcov³⁹⁰ s mínometmi, jedna čata PO-HG z Trenčína.“³⁹¹ Gardisti postupovali údolím na krídle, zabezpečujúc realizáciu obchvatného manévru. Pri prvom strete prišlo o život osem povstalcov, jeden padol do zajatia. Na ďalšom úseku gardisti narazili na opevnenie zo zrubov a protitankových prekážok, ktoré po 1,5-hodinovom boji prerazili a súčasne eliminovali húževnatý odpor na vedľajšom úpätí, kde si obrancovia vybudovali vlčie jamy. Prenocovanie v horárni im strpčovalo intenzívne úsilie protivníka zatlačiť prenikajúce jednotky späť. Okolo 19. h. boli pozície HG atakované delostreleckou paľbou a v noci prepadnutá jej hliadka. Gardisti však útok ručnými granátmi odrazili.³⁹²

Ťažké boje s povstalcami pokračovali od nasledujúceho rána 24. októbra. Keď sa útočiacim jednotkám nepodarilo pokoriť posilnenú obranu strategicky významného Svidovského sedla, po zlikvidovaní ktorej by sa im otvorila priama cesta do Malužinej, za pomoci gardistov a liptovských Nemcov obišli Kónský Grúň a cez údolie Červeného jarku, Bocké sedlo a popod Kráľov stôl sa dostali až do priestoru Crchle (kóta 1167). Odpor prelomili až po tom, čo proti postaveniam povstaleckých ťažkých zbraní použili mínometry. Následne z opusteného tábora ukoristili väčšie množstvo výzbroje a materiálu. Príslušníci I. poľného práporu HG sa pred Malužinou odčlenili od zvyšku útočiacich síl a postupovali smerom na Nižnú Bocu. Počas pochodu cez hrebene nad obcou sa jednotka navigovaná T. Javorom ocitla pod guľometnou paľbou. Hrozbu odvrátila granátovým protiútokom a po ústupe povstalcov si osvojila zanechané ťažké guľomety. Obsa-

[388] T. Javor uvádza, že pred začiatkom ofenzívy ho vo funkcii veliteľa roty vystriedal Š. Jakubóczy, čo však nezodpovedá skutočnosti. O tom, že pred okresným ľudovým súdom kamufloval, T. Javora usvedčuje jeho spomienka publikovaná v *Gardistovi* (neskôr uverejnená i v *Našom boji*) na nasadenie v protipovstaleckých bojoch, kde sa za veliteľa roty označoval i počas útoku na obranný úsek „Kosatec“. Ako sám uvádza, Š. Jakubóczyemu odovzdal velenie až po 27. 10. 1944. ŠA Bytča, f. OLS Považská Bystrica, 87/45 Tichomír Javor. Výpoveď T. Javora. Porovnaj *Gardista*, 30. 11. 1944, s. 3.

[389] Išlo o jednotku *Luftwaffe*, vytvorenú z radov pozemného leteckého personálu. Porovnaj PUNA, POHG v akcii..., s. 98.

[390] Po správnosti nejde o „vlasovcov“, ale o príslušníkov *14. Waffen-Grenadier-Division der SS „Galizien“*.

[391] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď R. Kalivodu. Porovnaj výpoveď SNA Bratislava, f. NS, 8/46 A. Mach, II.A – 903. Výpoveď Františka Pražáka, ktorý hovorí o približne 40 príslušníkoch HG z Trenčína. Gardisti mali byť podľa F. Pražáka vyzbrojení aj ťažkými guľometmi. Potvrďuje, že z radov gardistov neboli zaznamenané žiadne obete.

[392] *Naš boj*, 25. 2. 1945, s. 5.

denie obce za danej situácie už nemohlo byť problémom a v nočných hodinách po prekonaní posledných zvyškov odporu okupačné sily a gardisti Nižnú Bocu dobyli.³⁹³ Povstalci sa v zmätku nekoordinovane rozprchli, pričom viacerí hľadali útočisko pred zajatím u svojich rodín a známych v dedine. Protivníci II. taktickej skupiny sa neuspokojili s ich vytlačením z obranných pozícií a očist'ovaciu akciu chceli previesť do všetkých dôsledkov. Ešte v tú istú noc vykonali v Nižnej Boci veľkú domovú raziu, ktorej cieľom bolo vypátrať ukrývajúcich sa vojakov a ich podporovateľov. V budove miestnej ľudovej školy zriadili poľný súd. Zaisťencov vypočúval istý nemecký dôstojník, výsluchy tlmočil gardista z roty T. Javora Blahut. Ako usvedčujúci dôkaz napojenia na povstalcov stačilo častokrát veľmi málo – napríklad objavenie sovietskych rubľov, ako u jedného z vypočúvaných, ktorý bol za to na mieste zastrelený.³⁹⁴ Hoci sa odhady počtu popravených odlišujú, zodpovedne možno povedať, že obeťou represálií v Nižnej Boci sa stalo najviac sedem osôb.³⁹⁵

Tragédia v Nižnej Boci nebola jedinou krvavou odvetou za Povstanie. Príslušníci I. poľného práporu HG sa zúčastnili i trestnej výpravy v Smrečanoch. K vypáleniu obce by zrejme nikdy nedošlo, nebyť nepremyslenej akcie partizánov z brigády „Ščors“, ktorí tam bez rozkazu, v rozpore so základnými princípmi diverzného boja,³⁹⁶ zastrelili dvoch príslušníkov nemeckej brannej moci.³⁹⁷ Pomsta

[393] DROPPA, A. a kol.: *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984, s. 43 – 44.

[394] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď R. Kalivodu.

[395] Mohlo ich byť i o jedného viac, avšak ďalšieho odsúdeného na smrť, Branislava Trégera, postretlo obrovské šťastie v nešťastí, vďaka ktorému sa v oný deň doslova druhý raz narodil: „*Dňa 24. 10. 1944 spozoroval som, že vojaci povstaleckých jednotiek ustupujú smerom na Vyšnú Bocu... Mój brat Július, ktorý bol účastníkom povstania zastavil sa doma u manželky a vyzliekol vojenskú rovnošatu... O 23.30 hod. niekto silne zabúchal na dvere a okno. Ja som otvoril dvere, vošli dnu traja ozbrojení muži a bneď ma začali fackovať... Keď našli uniformu, brat sa priblížil, že je to jeho... Začali ho biť... Potom nás odvliekli do ľudovej školy, kde som žiadal, aby sme boli vypočúti... Gardisti ma začali biť po blave... Asi po 10 minútach dvaja Nemci „SS“ nás vyviedli zo školy, postavili nás na okraj mostíka cez potok Bocianku, jeden z Nemcov svietil baterkou a druhý z pištole strelil bratovi Júliusovi do tyla. Tento sa prevrátil a padol do potoka. Potom posvietili na mňa a strelili mi taktiež do tyla. V blave mi zabučalo, spadol som na most, Nemec ma nohou zhodil do potoka, kde som stratil vedomie... Čiastočne som nadobudol vedomie, keď dopadlo na mňa telo ďalšieho zavraždeného...“ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď B. Trégera citovaná v protokole o výsluchu J. Ligasa.*

[396] Základným a úplne legitímnym spôsobom partizánskeho boja je diverzia, t. j. záškodníctvo. Bolo by však mylné dávať znamienko rovnosti medzi termíny diverzia a anarchia, ako sa to často nesprávne chápe. I diverzia musí v kontexte vedenia vojenských operácií sledovať určité taktické, resp. strategické zámery, čo v prípade smrečianskeho incidentu neplatilo. Niekoľko jednotlivcov z partizánskej skupiny „Ščors“ nespôsobili problémy len civilnému obyvateľstvu (na ktoré sa vo vojnách tradične neberie ohľad), ale sekundárne aj svojím spolubojovníkom, keďže akciu podnikli kontraaktivity nemeckej strany.

[397] Prvým zastreleným bol nemecký poddôstojník, ktorého partizáni počas prieskumu na Zámostí pod Smrečanmi dňa 24. 10. 1944 zajali, odviezli na výsluch do Žiaru a následne popravili. O deň na to podnikli do Smrečian prieskum. Na spiatocnej ceste na nich partizáni spustili paľbu

SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“ mala pôsobiť ako výstraha pre celý Liptov. Skoro ráno 28. októbra 1944 bojová skupina spoločne s čatou I. poľného práporu HG Smrečany obkľúčila a ráno, krátko po 6. h., spustili útok.³⁹⁸ Nemecké velenie predpokladalo, že delostrelecká paľba a explózie granátov prinúti partizánov rýchlo opustiť svoje pozície a dostanú sa priamo do ich rúk. V obci však už po partizánoch nebolo ani stopy. Tušiac nemeckú odvetu včas unikli do Žiarskej doliny.³⁹⁹

Krutú daň za ich unáhlený skutok muselo zaplatiť civilné obyvateľstvo, v ktorých Nemci videli podporovateľov partizánskeho odboja. Veliteľ akcie sa pred jej zahájením zastrájal, že všetkých mužov od 16 do 60 rokov nechá deportovať do koncentračných táborov, od čoho napokon na naliehanie miestnych autorít upustil. Vypálenie Smrečian si okrem obrovských materiálnych škôd vyžiadalo štyri obeť. Podľa spomienok priameho aktéra udalostí Rudolfa Rajniaka boli domáci prekvapení, keď vo všeobecnom chaose šľahajúcich plameňov zbadali aj Slovákov – príslušníkov Hlinkovej gardy.⁴⁰⁰ Na akciu si dobre spomína i jej účastník z radov gardistov: „Paľba z kanónov bola budičkom a zároveň pobromou obce. Mnohé domy, väčšinou drevenice, boli úplne zničené, zhoreli do základov. Veľa kusov hovädzieho dobytku, oštipaných a hydiny zahynulo priamym zásahom tankov alebo od dymu... Keď prišli hasiči z Liptovského Mikuláša hasiť domy a hospodárske budovy, veliteľ trestnej výpravy ich odmietol vpustiť do obce“. Gardisti v obci zotrvali až do 2. novembra 1944.⁴⁰¹

Očisťovacie akcie proti povstalcom v oblasti Nízkych Tatier pokračovali. Po krátkom utáborení v Malužinej gardisti spoločne s časťami *SS-Kampfgruppe „Wittenmayer“* postupujú južným smerom, prenikli až do Brezna a Podbrezovej. Počas spiatočnej cesty na Liptov podnikli pátracie razie v Pavčinej Lehote a Demänovej a na požiadanie miestnych starostov a funkcionárov HSLS zabezpečovali stráž obcí pred partizánmi.⁴⁰²

Derniou nasadenia na strednom Slovensku bolo pre gardistov I. poľného práporu HG pôsobenie v oravskej obci Zázrivá a blízkom okolí. Niet divu, že miestni občania príchod jednotky HG uvítali. Napäté pomery medzi civilistami a partizánmi v Zázrivej potvrdzuje gardista Rudolf Škovraga: „Poznamenávam, že

a smrteľne zranili jedného z rozviedčikov. Na základe toho Nemci nadobudli dojem, že obec je plná partizánov a obyvateľstvo im v odboji výdatne pomáha. Nemci žiadali starostu Smrečian, aby im situáciu prišiel osobne vysvetliť, v čom mu však partizáni zabránili. KYSELA, P.: Nepremyslený partizánsky kúsok. In: *Druhá svetová*, roč. 3, 2008, č. 3. O priebehu pozri tiež ŽIARANOVÁ, Z. (ed.): *Spomienky a odkazy doktora Ruda Rajniaka*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1999, s. 125 a n.

[398] Veliteľ gardistickej jednotky, ktorú Nemci pod zámienkou vojenského cvičenia vytiahli do Smrečian, akciu psychicky neunesol a nervovo sa zrútil. Po vypálení obce sedel podľa očitých svedkov dlhé hodiny v budove miestnej školy a museli mu podať upokojujúce lieky. ŽIARANOVÁ, *Spomienky a odkazy...*, s. 127.

[399] KYSELA, P.: Nepremyslený partizánsky kúsok. In: *Druhá svetová*, roč. 3, 2008, č. 3.

[400] ŽIARANOVÁ, *Spomienky a odkazy...*, s. 126.

[401] PUNA, POHG v akcii..., s. 99.

[402] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Výpoveď V. Kolena.

*keď sme prišli do Zázrivej, obyvateľstvo sa stiaholo z hôr do dediny, nakoľko predtým sa lúpilo a keradlo“.*⁴⁰³ Gardistov I. poľného práporu HG v obci už čoskoro vystriedali príslušníci POHG Piešťany, Trenčín a Považská Bystrica, združených do samostatnej poľnej roty HG „Klčo“.⁴⁰⁴

I. poľný prápor HG zaznamenal v priebehu nebezpečného nasadenia nízke straty. Podľa historika V. Kárpátyho malo ísť o celkovo 25 mŕtvych a 15 ranených;⁴⁰⁵ Š. Rabina v rozpore s týmto tvrdením uvádza len tri prípady úmrtia.⁴⁰⁶ Počty uvádzané V. Kárpátym, ktoré prebrali aj ďalšie práce,⁴⁰⁷ mylne interpretujú slová O. Kubalu, prednesené dňa 9. novembra 1944 v referáte o činnosti POHG v bratislavskom Klube zahraničných novinárov. O. Kubala v časti o dovtedajších stratách síce uviedol spomínané čísla, avšak v skutočnosti tieto počty zahŕňali všetky straty gardy na celom Slovensku spôsobené v bojoch proti povstalcovi a partizánom.⁴⁰⁸

Koncom októbra 1944 tvorilo káder I. poľného práporu HG 350 mužov (počet rovnajúci sa počiatočnému stavu)⁴⁰⁹, čo len podporuje verziu o minimálnych bojových stratách.⁴¹⁰ V danom čase bol prápor z 25 jestvujúcich gardistických jednotiek početne druhým najsilnejším, hneď po POHG Bratislava. I keď prápor bojoval na „nesprávnej strane“, tvoriac istý sebalegitimizačný prvok upadajúceho ľudáckeho režimu a nápomocný nástroj nemeckých síl pri potláčaní Povstania, treba uznať, že napriek absentujúcim bojovým skúsenostiam jeho príslušníkov v poli vojensky obstál (prirodzene, najmä vďaka taktickému umu nemeckých jednotiek, keďže neoperoval samostatne). V priebehu novembra 1944 sa postupne

[403] ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 29/45 Rudolf Škovraga. Výpoveď R. Škovraga.

[404] K činnosti poľnej roty HG „Klčo“ pozri ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo. Výpovede Š. Klča a J. Vanka.

[405] KÁRPÁTY, Pohotovostné oddiely..., s. 48.

[406] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 32/48 Štefan Rabina. Výpoveď Š. Rabinu. Konkrétne gardista Belička mal padnúť pri výkone strážnej služby vo Švošove, gardista Mečér sa utopil v Orave pri prechode rieky (obaja z 1. roty) a ďalší príslušník bol zastrelený v dôsledku bližšie nešpecifikovaného nedorozumenia so zložkami nemeckej brannej moci v Oslanoch (2. rota). Porovnaj Nagelerovo hlásenie č. 23. V. Nageler v ňom uvádza straty HG k 10. 10. 1944 v počte 17 mŕtvych a 14 ranených. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Nagelerova správa č. 23 z 10. 10. 1944.

[407] Napríklad SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 429. V. Kárpáty vychádzal pri tvrdení o 25 padlých a 15 ranených gardistoch pravdepodobne z údajov v článku O. Kubalu *O Hlinkovej garde* v časopise *Náš boj*, 15. 11. 1944, s. 52. O. Kubala v ňom však nespomína straty I. poľného práporu, ale všetkých jednotiek HG za obdobie od vypuknutia Povstania.

[408] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 1087 a n. Tlačové vyhlásenie O. Kubalu z 9. 11. 1944; tiež SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II. A – 920. Správa Slovenskej tlačovej kancelárie.

[409] Prápor tvorilo 13 dôstojníkov a 337 gardistov. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Nagelerova správa zo 4. 10. 1944.

[410] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, č. S 55/2002. Denné hlásenie náčelníka HG č. 48 z 31. 10. 1944.

väčšina gardistov vrátila k materským POHG a týmto spôsobom vo svojej pôvodnej podobe zanikol.

Aktivizácia, formovanie a činnosť POHG na západnom Slovensku

Západné Slovensko (resp. časť západného Slovenska) tvorilo súčasť povstaleckého územia len veľmi krátko. Výhodné prírodné podmienky obzvlášť na severozápade krajiny však vytvárali ideálne zázemie pre partizánske jednotky, ktoré sa tu postupne v priebehu roka 1944 utvárali. Do 10. októbra 1944 sa podarilo v 16 slovenských okresoch, nachádzajúcich sa mimo povstaleckého územia (t. j. v prevažnej väčšine na západe Slovenska), povolať asi 2 700 gardistov, z toho 1 750 plne ozbrojených. Okrem nedostatočnej výzbroje ich limitoval aj problém číslo dva – približne len tretina z nich absolvovala peší výcvik, tretina rýchlovýcvik a tretina branný kurz.⁴¹¹ Absencia bojových skúseností a štandardného vojenského výcviku sa musela nutne podpísať na celom rade pochybení vo vedení protipartizánskych operácií. Nedôsledná bojová príprava v kombinácii s podcenením sily protivníka a slabou výzbrojou v konečnom dôsledku viedla k tomu, že úspechy POHG v konfrontácii s rozmáhajúcim sa partizánskym hnutím boli len čiastkové a gardistom sa ho ani v súčinnosti s nemeckými policajno-bezpečnostnými orgánmi nikdy nepodarilo úspešne rozložiť.

Nielen intenzitou vzájomných konfliktov, ale tiež početnými stratami na strane HG bol charakteristický najmä podjavorinský kraj s príľahlými kopanicami. Najpamätnejším ozbrojeným stretom partizánov a HG, ktorý ľudácka tlač aj náčelník štábu O. Kubala neskôr s patričným dôrazom pripomínali ako memento potrebnej ostražitosti, bol prepád POHG Nové Mesto nad Váhom partizánskym oddielom Jána Reptu dňa 29. septembra 1944 počas návratu do domovskej posádky. Oddiel v sile približne 60 mužov⁴¹² prepádli pod obcou Košariská partizáni z oboch strán cesty, pričom v priebehu následnej prestrelky 11 gardistov padlo, 25 skončilo v zajatí a ďalší utrpeli rôzne zranenia, ktoré si dodatočne vyžiadali ďalšie straty.⁴¹³

[411] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 173, s. 341.

[412] V. Nageler uvádza presne 53 gardistov. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Nagelerova správa č. 20 z 30. 9. 1944.

[413] Nemecké dokumenty z Nagelerovej úradovne hlásili k 2. 10. 1944 celkovo 13 mŕtvych a 12 ťažko ranených. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1681. Nagelerova správa č. 21 z 2. 10. 1944. K počtom porovnaj tiež UHRIN a kol.: *II. slovenská partizánska brigáda...*, s. 138 – 139. Náčelník HG O. Kubala incident osobite spomenul ako výstrahu pre všetky jednotky v rozkaze z 2. 10. 1944, keď poznamenal: „Na každom mieste a v každom čase si uvedomujte, že ste na fronte. Či idete po ulici mesta, či si zasadnete do miestnosti, či ste kasárňach, uvedomujte si, že všade po Vás pasie zradné oko nepriateľa. Príkladov už máme viac. Vykričníkom je nám prípad z Nového Mesta n/Váhom. Naši kamaráti tu padli za obeť zákeřného nepriateľa, ktorý nepozná ohľadov a nemá citu... My musíme použiť všetkého možného zaisťenia, aby sa nepriateľovi nepodaril boj proti nám. Keď sa dostanete do boja s ním, nemá to byť on, ktorý využíva vo svoj prospech prekvapenia... Uvedomujte si na každom mieste, čo by ste urobili, keby Vás zbrojník prepadol“. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 20 z. 2. 10. 1944.

Krvavé jatky zaskočených gardistov sa nezaobišli bez dohry. Dovtedajší zástupca veliteľa POHG Jozef Gašparík nechal počas noci v Novom Meste nad Váhom zatknúť približne stovku občanov evanjelického vierovyznania a 25 osôb českej národnosti.⁴¹⁴ Tento Gašparíkov krok vyvolal medzi obyvateľstvom veľký rozruch a i miestne authority HSEŠ ho hodnotili ako unáhlený. Na základe vzájomnej dohody so štábom partizánskeho oddielu boli napokon prepustení rukojemníci na oboch stranách a k žiadnym represáliám nedošlo.⁴¹⁵ Konfesionálne napätie, ktoré inak v oblasti rozčerovalo vzťahy katolíkov a evanjelikov dlhodobejšie, dosiahlo po vypuknutí Povstania vrchol.⁴¹⁶ Napriek obavám katolíckeho obyvateľstva, ktoré prechovávalo k ľudáckemu režimu a POHG omnoho priaznivejšie postoje ako evanjelici, však konfesionálne ladené rozpory nemali tragickú dohru.

POHG Nové Mesto nad Váhom patrilo vo všeobecnosti nielen k oddielom s najvyšším počtom vykonaných protipartizánskych akcií, ale aj s najvyšším počtom padlých, a to v celoslovenskom meradle. Po košarišskom incidente sa jeho príslušníci dostali do pasce i počas výpadu v Cetuni dňa 2. decembra 1944. 36-člennú skupinu gardistov pod velením zbroj. Štefana Ondrejčku počas domových prehliadok prepadli partizáni z oddielu „Hurban“ (vel. Miloš Uher) a postupne ich od Dolných Bziniac vytlačili až na kopanicu Vrzavka. Proti presile pripraveného nepriateľa, atakujúceho POHG z troch strán, nemali najmenšiu šancu. Výsledkom akcie boli 9 mŕtvi,⁴¹⁷ 3 ranení a 20 zajatých na strane POHG; z miesta bojov sa podarilo ujsť len štyrom šťastlivcom.⁴¹⁸ Dňa 4. decembra 1944 objavili v blízkosti kopanice Hrevušová ďalšie dve osoby – veliteľa akcie Š. Ondrejčku

[414] K okolnostiam prepadu a rôzniacim sa údajom okolo počtu padlých pozri: SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 32.

[415] ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 195, č. 951/44. Situačné hlásenie o udalostiach v okrese. Za poskytnutie dokumentov týkajúcich sa prepadu ďakujem Jurajovi Krištofíkovi. Ku Gašparíkovmu pôsobeniu a jeho prechmatom vo funkcii veliteľa POHG pozri štúdiu KRIŠTOFÍK, J.: Súdne procesy s veliteľom POHG v Novom Meste nad Váhom Jozefom Gašparíkom a staroturianskym vládnym komisárom Júliusom Tomkom. In: SOKOLOVIČ, P. a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Filozofická fakulta UCM, 2015, s. 266 – 288.

[416] V obci Stará Turá, odkiaľ do novomestského POHG narukovalo 15 brancov, katolícka menšina verila, že po odchode nemeckej posádky s ňou evanjelici kruto zúctujú. Staroturiansky vládnym komisár Július Tomka na margo týchto poplašných správ poznamenal: „*Obyvateľstvo katolícke trnie brázou, lebo sa vybrázdajú, že nás evanjelici všetkých povešajú, akonáhle odíde nemecké vojsko... Katolícka časť občianstva je stále u mňa, aby som robil niečo na záchranu ich životov a majetku. Pokiaľ sú tu Nemci, ešte sme ako tak spokojní, akonáhle však odídu, už v noci je tu banda partizánov*“. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. Hlásenie miestneho veliteľa HG v Starej Turej J. Tomku zo 16. 10. 1944.

[417] Dňa 3. 12. 1944 boli na mieste nájdené mŕtvolky Jozefa Vlada (Čachtice), Štefana Schwalda (Dolné Bzince), Jozefa Šimku, Jozefa Alberta, Jozefa Margetína (Nové Mesto nad Váhom), Andreja Šimáka (Hlboké), Štefana Oravca (Liptovská Kokava), Jozefa Mihalka (Trenčianske Bohuslavice) a Juraja Tusinu (Kráľova Ves).

[418] ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 197, č. 1142/44. Hlásenie okresného náčelníka o prepade gardistov zo 4. 12. 1944.

a Františka Hodúra, oboch vyzlečených v spodnej bielizni a zahrabaných v štrku.⁴¹⁹ O deň neskôr našli na poli na kopanici U Gulánov zakopané telo poslednej obeť z radov POHG, Ladislava Kipusa.⁴²⁰ Príslušník partizánskeho oddielu „Hurban“ Bedřich Placák si s odstupom rokov na akciu spomína nasledovne: „*Boj, lze-li vůbec o boji mluvit, měl krátké trvání. Po několika výstřelech vyzval Uher gardisty, aby odhodili zbraně a zdvihli ruce. Uposlechli, až na jednoho, všichni. Te jeden byl patrně jejich vedoucí... Gardistů prý padlo více než polovina. Ostatní byli, kromě jednoho, jak už bylo řečeno, zajati... Potom jsme je odvedli na naši tehdejší základnu a pod stráží zavřeli v jedné z našich chat. Trochu jsme je potýrali ostrým výslechem. Ráno jsme je propustili. Třáslí se strachem a zimou... Byli to převážně 18 – 19letí chlapi. Slíbili, že se už nikdy nezúčastní žádné akce proti našim lidem...*“⁴²¹ Deklasovanie gardistov na vrzavskom bojisku partizánom prinieslo cennú výzbroj – približne 30 pušiek, 2 ľahké guľomety, okolo 80 ručných granátov a množstvo streliva.⁴²² Bojové konfrontácie partizánov oddielu „Hurban“ s gardistami a nemeckými bezpečnostnými jednotkami pretrvávali naďalej. Pri jednej z nich, dňa 27. februára 1945 v Cetuni, spoločne s ďalšími 15 partizánmi zahynul aj veliteľ M. Uher.⁴²³ Celkovo bola situácia pre POHG v regióne krajne neprajná. Ako poznamenal spravodajca Hlavného veliteľstva Hlinkovej mládeže (HVHM) v januári 1945, „*obyvatelstvo má nedůveru na vedenie, čeká úplný pád státu a s nedůverou sa pozerá do budoucnosti. Toto zhoršuje ešte aj tá okolnost, že je to kraj stálych náboženských rozporov mezi katolíky a luterány...*“⁴²⁴

Nedôvera obyvateľov voči pohotovostným oddielom ich činnosť čiastočne brzdila. Na ochote či neochote civilistov spolupracovať s POHG pri udávaní odbojárov a Židov ale prirodzene činnosť gardistov nestála, ani nepadala. Partizáni rovnako intenzívne gardistov zamestnávali aj v okresoch s katolíckou majoritou – napríklad v susediacom senickom okrese, kde im takisto spôsobili zmienky hodné straty. POHG Senica stratil počas dvoch výpadových akcií vo februári 1945 najmenej šesť mužov. Veľkému ozbrojenému stretu pri obci Prietrž⁴²⁵ predchá-

[419] ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 197, č. j. 296/44. Hlásenie žandárskej stanice v Horných Bzinciach Ústredni štátnej bezpečnosti z 5. 12. 1944.

[420] ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 197, č. j. 296/44. Hlásenie žandárskej stanice v Horných Bzinciach Okresnému úradu v Novom Meste nad Váhom zo 6. 12. 1944.

[421] PLACÁK, B.: *Partyzáni bez legend (Život a boje partyzánské brigády na západním Slovensku)*. Praha : Klub osvobozeného samizdatu, 1992, s. 89 – 90.

[422] PLACÁK, *Partyzáni bez legend...*, s. 89.

[423] ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 202, č. 395/45. Hlásenie okresného náčelníka Prezidiu župného úradu v Trenčíne z 12. 3. 1945. Okolo smrti M. Uhra je však mnoho otáznikov a ako upozorňuje J. Křištofík, M. Uher sa mohol stať obeťou niekoho z nepriateľov vo vlastnej jednotke. SLÁMEČKA, L. – KRIŠTOFÍK, J.: *Památník českého a slovenského odboje 1939 – 1945*. Uherský Brod : S. n., 2011, s. 18.

[424] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Nového Mesta nad Váhom z 3. 1. 1945.

[425] Akcii v Prietrži sa venuje tiež samostatná štúdia REPA, R.: *Ozbrojené stretnutie v Prietrži*

dzal prieskum tamojších objektov skupinou piatich poverených gardistov, ktorých v oblasti kopaní napadla početná partizánska skupina⁴²⁶. Z päťice príslušníkov POHG sa do Senice vrátili len traja. Zvyšní dvaja gardisti Rudolf Popelár a Ján Vacho nedokázali držať vysoké ústupové tempo, zaborili sa v hlbokom snehu a skončili v zajatí. Ich zmrzačené nahé telá objavila kombinovaná slovensko-nemecká jednotka počas odvetnej akcie 7. februára 1945.⁴²⁷ Napriek relatívnej početnosti (42 mužov)⁴²⁸ sa po príchode na miesto ocitla v ťažkej defenzíve, keď ju krížovou paľbou atakovala takmer trojnásobná presila partizánov. Výsledkom akcie boli štyria zastrelení gardisti, traja príslušníci SD a jeden žandár.⁴²⁹

Úzka kooperácia POHG s útvarmi EGr H gardistom v očiach civilistov kresovala len o niečo lepší imidž, aký mali okupačné represívne zložky (t. j. orgány Sipo a SD, nie *Wehrmacht*). Ako v tejto súvislosti poukázal spravodajca HVHM na situácii v okrese Skalica, hlavne prítomnosť maďarskej armády vplývala na obyvateľstvo veľmi negatívne a apeloval, aby strážnu službu v oblasti okamžite radšej prebrala HG, prípadne HM alebo SPS. Podozrievavosť miestnych obyvateľov voči cudzím vojskám prehľbovali ďalšie drobnosti, ktoré eskalovali nálady v neprospech režimu⁴³⁰ a umocňovali obraz POHG ako „menšieho zla“.

Efektívny výkon zadelených bojových úloh pohotovostným oddielom HG navyše komplikovala vojenská nezrelosť vlastného velenia. Kým v niektorých vcelku pokojných regiónoch HVHG ponechávalo početné posádky gardistov, v iných oblastiach s prítomnosťou silných partizánskych skupín zasa častokrát operovali

vo februári 1945. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2003, s. 309 – 317.

[426] V historiografii sa uvádza, že išlo o partizánsky oddiel Jána Reptu. Nakoľko však priami účastníci akcií hovorili o prítomnosti Kirgizov, s najväčšou pravdepodobnosťou v nej bola zaangażovaná minimálne časť partizánskej skupiny „Boženko“ Anatolija Snežinského, ktorú tvorili taktiež bývalí príslušníci – dezertéri 1. východomošlmského pluku SS so skúsenosťami z potlačania Varšavského povstania. K nim bližšie pozri LACKO, M.: Dezercia tzv. turkeštanského pluku SS k partizánskej brigáde Boženko v decembri 1944. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 115 – 122; tiež LACKO, M.: Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 – 1945). In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 1, s. 83 – 99.

[427] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 163.

[428] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 163.

[429] Radoslav Repa uvádza až 6 zastrelených gardistov (Jozef Jelínek, Severín Štepanovský, Ján Gallo, istý Miča a ďalší dvaja neidentifikovaní príslušníci POHG). REPA, *Ozbrojené stretnutie...*, s. 316. Hlásenie okresného náčelníka v Senici však potvrdzuje počty udávané v texte. SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 163.

[430] Maďarskí vojaci napríklad používali mapy z roku 1944, kde bolo Slovensko zakreslené ako súčasť maďarského štátu (!) alebo pri kontrolách kričali na Slovákov miesto „Stoj!“ „Joj!“, čo vyznievalo dosť groteskne. ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM zo Skalice z 12. 1. 1945. Podobne aj z Kysúc (okresy Žilina a Kysucké Nové Mesto) bolo hlásené, že maďarské jednotky sa spolu s Nemcami pri prechode obcami dopúšťali (častokrát pod hrozbou zastrelenia) rekvirácií potravín a krmovín, čo u obyvateľstva vzbudzovalo negatívne nálady. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Denné hlásenie náčelníka HG z 12. 2. 1945.

slabé POHG, ktoré ani pri najlepšej vôli nemohli naplniť nerealistické ambície bratislavského vedenia. Platilo to špeciálne pre okresy s hornatejším reliéfom, kde všetky aspekty rozloženia bojujúcich strán hrali do karát jednoznačne partizánom.

Silné odbojové skupiny pôsobili v tribečských horách, odkiaľ podnikali pravidelné akcie do okolitých obcí. Situačné hlásenia HVHG zo zlatomoravského okresu takmer dennodenne uvádzali prípady drobných krádeží i rabovania väčších rozmerov, voči ktorým gardisti ani SD nevedeli adekvátne zasiahnuť. POHG Zlaté Moravce sa pre niekoľkonásobnú prevahu partizánov⁴³¹ obmedzil na stráženie strategických bodov, ako napríklad obec Topoľčianky, kde sídlil národný žrebčín a letná rezidencia prezidenta republiky.⁴³² Rastúce prípady krádeží si vyžiadali dislokovanie stálej nočnej hliadky POHG pod velením Karola Martinca v sile takmer 60 gardistov, ktorých tunajšie Ortskommando vyzbrojilo ručnými granátmi a po výcviku dokonca aj panzerfaustmi (tými štandardne disponovali iba poľné jednotky HG). Zosilnená obrana Topoľčianok začala gardistom prinášať relatívne úspechy až od počiatku januára 1945.⁴³³

Severnejšie, v oblasti horného Ponitria a na Považí to mali režimové zložky s partizánmi ešte ťažšie. Mimoriadne aktívne partizánske hnutie operovalo v oblasti Bánoviec nad Bebravou.⁴³⁴ Gardistická jednotka, zozbieraná z príslušníkov POHG Trenčín a POHG Piešťany do Bánoviec dorazila pomerne neskoro, až 30. októbra 1944 (teda viac ako mesiac po obsadení mesta Nemcami). Jej veliteľia zbroj. Kanda a zástupca zbroj. Fedák dostali za úlohu zorganizovať samostatný POHG z radov Bánovčanov, čo sa im podarilo pomerne rýchlo a už 16. novembra sa so svojím oddielom mohli z oblasti stiahnuť späť k materským jednotkám. Istým psychologickým momentom pri mobilizácii domáceho obyvateľstva v procese výstavby POHG dozaista bola návšteva prezidenta J. Tisa dňa 5. novembra 1944.⁴³⁵ J. Tiso stelesňoval v chápaní verejnosti živý symbol štátu, ktorý reálne kolaboval. Jeho prítomnosť po udalostiach posledných týždňov pôsobila upokojujúco a vyvolávala klamlivé ilúzie, že situácia nemôže byť až taká zlá, ako sa na prvý pohľad zdá.⁴³⁶ Bánovský POHG sa začal organizovať 9. novembra 1944 s po-

[431] Správy hovorili až o dvoch tisíckach príslušníkov odboja, ukrývajúcich sa v priľahlých lesoch. Bolo to určite nadsadené číslo, no oproti režimovým a okupačným silám mali aj tak bezpečnú prevahu. Pozri napr. ABS Praha, f. S/2, 215 – 291, inv. j. 12. Denná správa z 10. 2. 1945.

[432] ŠA Nitra, f. Nitrianska župa (NŽ) III., šk. 43, č. 2550/44. Situačná správa z okresu Zlaté Moravce z 23. 10. 1944; ŠA Nitra, f. NŽ III., šk. 43, 2576/44. Správa anonyma z 1. 10. 1944

[433] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 158.

[434] Bližšie pozri: MITÁČ, J.: Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (august – november). In: *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 4, s. 24 – 47.

[435] ABS Praha, f. H, H – 520. Správa okresného náčelníka v Bánovciach nad Bebravou o priebehu Povstania v meste z 2. 2. 1945.

[436] Prítomnosť J. Tisa mala na domáce obyvateľstvo o to väčší efekt, že i po vypuknutí Povstania popri prezidentskej funkcii stále vykonával funkciu farára v Bánovciach nad Bebravou a bol

čiatočným stavom 110 mužov. Nemci využívali gardistov najmä pri výsluchoch zaistencov;⁴³⁷ akcie proti partizánskym skupinám (6. brigáda partizánska, brigáda Jána Žižku a 9. partizánska brigáda) realizovali väčšinou samostatne. S pomocou protipartizánskeho komanda *SS-Edelweiss* sa podarilo okupačným silám a POHG partizánskemu hnutiu spôsobiť značné straty.⁴³⁸

Pri tom všetkom však nemožno spustiť zo zreteľa zaujímavú skutočnosť: v chvate revolučnej doby oživovanie režimových bezpečnostných štruktúr prebiehalo akoby silene, o čom svedčí nielen pomerne neskorý dátum založenia POHG, ale aj školácke chyby, ktorých sa doplňovacie oddelenie miestneho pohotovostného oddielu pri regrutovaní brancov nedokázalo vystríhať. Vďaka amatérske- mu selekčnému procesu sa do jeho radov dostal i miestny vychýrený komunista A. Hrabko, ktorý sa do POHG prihlásil len preto, aby z rúk SD vyslobodil svoju medzičasom zadržanú matku. Prijatie A. Hrabka do oddielu rozpútalo medzi Bánovčanmi posmešné reči, či sa do HG po novom berú už aj partizáni.⁴³⁹ Podobne do POHG v Šaštíne prenikli „*nie práve vítané elementy*“. Keď tam okresný veliteľ HG kpt. Alojz Chrenko zakladal POHG, povolal do miestneho hostinca niekoľko chlapov a menoslov potenciálnych brancov rozoberal pred osadenstvom celej krčmy.⁴⁴⁰ Tieto ilustratívne scény veľmi výrečne vypovedajú o ľahostajnosti, s akým sa výber mužstva, priam exemplárne kontrastujúci s Nagelerovou koncepciou HG ako elitného klubu, prevádzal.

Silnejšie partizánske hnutie a blízka zmena pomerov na režimových funkcionárov mimoriadne doliehali takmer všade. Spravodajca HVHM na margo situácie v Trenčianskej Teplej poznamenal: „*Už uplynuly takmer 4 mesiace od vypuknutia puču, no ráž života v Trenčianskej Teplej až na nepatrné novinky sa vôbec nezmenil. Je to príchod Nemcov, ich ubytovanie sa v obci a postavenie pohotovostného oddielu Domobrany a HG počtom asi 40 mužov. Inak niet žiadneho zásahu sbora napriek siláckym rečiam vládných pánov a písáčkam v novinách... Mnobí nebezpeční ľudia, vyložene protištátni, robia podkopnú činnosť, ďalej sú neobyčajne smelí... Pohotovostná jednotka HG a podobné má väčšinu mužstva nespôhlivú alebo ľahostajnú. Veliteľ npor. Baláž je spoľahlivý človek, poctivo pracuje do úmoru, ale nevie udržať disciplínu v mužstve, mnobí ho nerešpektujú, opájajú sa, nechodia do služby...*“⁴⁴¹

Disciplína predstavovala v niektorých okresoch skutočne závažný problém, na ktorý bolo velenie POHG i HVHG prikrátke, pretože pri niektorých jednotkách disciplinárne prehrešky dosahovali masové rozmery. Morálne poklesky nesúviseli len so stupňujúcou sa beznádejou z frontového vývoja, ale často boli determi-

teda akousi dupľovanou autoritou.

[437] ABS Praha, f. H, H – 520. Správa veliteľa POHG Bánovce nad Bebravou z 5. 12. 1944.

[438] ABS Praha, f. H, H – 520. Správa veliteľa POHG Bánovce nad Bebravou zo 17. 2. 1945.

[439] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Bánoviec nad Bebravou z 11. 12. 1944.

[440] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM zo Šaštína z 28. 1. 1945.

[441] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Trenčianskej Teplej z 29. 12. 1944.

nované samotným sociálnym profilom pohotovostných oddielov. Ľudáckou propagandou utváraný obraz gardistu ako zásadového a charakterného bojovníka za „vlast, národ a kultúrnu Európu“ niekedy dostával poriadne šrámy. Tak napríklad POHG v Hlohovci vstúpil do povedomia verejnosti najmä vďaka sexuálnym orgiám s miestnymi dievčatami (dokonca aj so zaistenými Židovkami!), ktoré gardisti prevádzali priamo v úradných miestnostiach HG.⁴⁴² St'ážnosti, týkajúce sa zanedbanej disciplíny prichádzali i z ďalších miest. Absolútna demoralizácia bola typická pre atmosféru v mužstve POHG Kúty, kde gardisti väčšinu pracovného času trávili opíjaním sa a hrami hazardných hier.⁴⁴³ Alkoholizmus mal byť hlavnou prekážkou vojenského nasadenia HG takisto v Handlovej, kde POHG ani nikdy nevznikol: „*Bývalí funkcionári HG iné nič nerobia, len pijú. Niet tu pohotovostnej jednotky HM, HG...*“⁴⁴⁴

Pravdaže, nie všetky POHG na západnom Slovensku mali charakter ležérnych vojenských formácií, nevyužitelných v boji s partizánmi, ktorých hlavnou náplňou dňa bolo bez ujmy a pri solídnom materiálnom zabezpečení prežiť koniec vojny. Pohotovostné oddiely HG si v niektorých západoslovenských mestách vďaka svojmu nadmernému aktivizmu, iniciovanému z vlastnej vôle, vyslúžili vskutku obávanú povesť. Pochvalné referencie HVHG ich predurčili pre výkon tzv. špeciálnych úloh – či už v rámci poľných jednotiek alebo represívnych kománd.

Mimoriadne silný a výkonný oddiel, ktorý patril z pohľadu HVHG ku vzorovým, sa podarilo zorganizovať v Považskej Bystrici. „*HG bneď v prvých dňoch po nepokojoch sa veľmi rázne a energicky ujala práce a v dohode s veliteľstvom nemeckej brannej moci spolupracuje na potlačení vzbury a na obnovení poriadku a pokoja. HG bola ozbrojená, čo do počtu spoľahlivými mužmi rozmnožená a okrem držania stráže aktívne spolupôsobí aj na zneškodnení vzburencov a partizánov,*“ zhodnotil v hlásení okresný náčelník.⁴⁴⁵ Časť POHG (zvyčajne v sile čaty) vypomáhala Nemcom pri protipartizánskych akciách v okolí mesta a za výpomoc zožala opakovanú pochvalu. Pri spoločných akciách s SD v obciach Súľov-Hradná a Papradno, ale aj pri individuálnych akciách v Marikovej, Orlovom, Dolnom Lieskove alebo Sverepci gardisti spoločne s Nemcami zadržali desiatku partizánov a minimálne 25 ďalších padlo v boji.

Hoci to na celkovom charaktere činnosti POHG nič nemení, zostáva skutočnosťou, že len na naliehanie prvého veliteľa považskobystrického oddielu T. Javora nedošlo v prvej polovici septembra 1944 k masakru vo Visolajoch, kde chcel nemecký veliteľ ako pomstu za zastrelenie troch vojakov odstreliť každého piateho obyvateľa obce. Vďaka Javorovej intervencii obec vyviazla bez akýchkoľvek civilných obetí.⁴⁴⁶ Celkovo však POHG Považská Bystrica naplňal predstavy HVHG

[442] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 5. Správa o situácii v Hlohovci z 9. 1. 1945.

[443] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Kútov z 29. 1. 1945.

[444] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 5. Správa o situácii v Handlovej.

[445] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné blásenia...*, s. 29.

[446] TOMANOVÁ, *Pohotovostný oddiel...*, s. 105 – 107.

i nemeckých orgánov, zásluhou čoho, keď bolo potrebné vyslať vojenské posily k POHG do Banskej Bystrice, padla voľba práve naň. V Banskej Bystrici pôsobila čata pod velením kpt. Vojtecha Horu do marca 1945 a naspäť sa presunula až pár dní pred jej oslobodením.⁴⁴⁷ O jej aktivitách ešte bude reč osobitne.

V porovnaní s inými regiónmi, kde civilné obyvateľstvo partizánov príliš nevívalo, je pozoruhodné, že napriek partizánskym excesom v okrese Považská Bystrica obyvatelia neprechovávali k POHG extrémne ľubivý vzťah. Ako si všimol okresný náčelník, medzi ľuďmi sa šíрили názory, že Hlinkova garda „*nepracuje pre vlasť, pre národ, ale za peniaze*“. Vysoký žold POHG účinkoval demoralizujúco nielen na civilistov, prežívajúcich krušné vojnové časy, ale taktiež aj na príslušníkov domobraneckej 8. roty vzdušnej protiletadlovej obrany, dislokovanej v meste.⁴⁴⁸

Pohotovostné oddiely HG neboli schopné partizánov, prebývajúcich na pomedzí Slovenska, Protektorátu a okupovaného Poľska, nadobro eliminovať. To gardistických veliteľov viedlo k novej stratégii – prerozdeliť mužstvo do menších útvarov a odveliť ho z okresného sídla do obcí, odkiaľ úrady hlásili výskyt odbojových skupín. Osobitú dôležitosť v tomto kontexte zastávali obce, v ktorých boli umiestnené továrne alebo hospodársky významné podniky.

POHG Kysucké Nové Mesto bol rozdelený na tri menšie oddiely, pôsobiace v Kysuckom Novom Meste, Starej a Novej Bystrici⁴⁴⁹. Časti POHG Žilina pôsobili ako strážne jednotky v Mojšovej Lúčke, Varíne, Strečne a Terchovej.⁴⁵⁰ 63-členné mužstvo POHG Topoľčany stálo ešte koncom prvej polovice marca 1945 prerozdelené na šiestich stanoviskách.⁴⁵¹ Gardistické oddiely pôsobili taktiež v pobočke chemickej továrne J. Pálffy Smolenice na Dobrej Vode,⁴⁵² pri cementárni v Lietavskej Lúčke⁴⁵³ alebo aj ďalej na východ, v závodoch v Hodruši-Hámroch⁴⁵⁴.

[447] TOMANOVÁ, Pohotovostný oddiel..., s. 112.

[448] SYRNÝ – UHRIN, *Situčné hlásenia...*, s. 30.

[449] ABS Praha, f. S/2, 215 – 291 – 12. Situčné hlásenie veliteľa POHG Kysucké Nové Mesto z 31. 1. 1945.

[450] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1912 a n. Správa o jednotkách HG z priestoru Žiliny a okolia z 22. – 24. 2. 1945. Žilina bola povstaleckými udalosťami zasiahnutá len krátko, ale partizánov sa v okolí napriek tomu nepodarilo zbaviť, hoci miestny oddiel bol po Bratislave najsilnejší. SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o jednotkách HG z priestoru Žiliny a okolia z 22. – 24. 2. 1945.

[451] Stav POHG na jednotlivých stanoviskách bol nasledovný: strážny oddiel v Barovanoch – 1+18, stráž služobných budov HG v Topoľčanoch – 1+10, stráž pri železničnej stanici – 1+6, stráž pri železničnom moste – 1+9, stráž mostov v Chrabranoch – 1+7, stráž cesty Topoľčany – Košovce – 1+3 a ďalší 0+4 k dispozícii v zálohe. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1924. Správa veliteľstva Kommanda zbV 15 z 13. 3. 1945; tiež SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa veliteľstva Kommanda zbV 15 z 13. 3. 1945.

[452] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho z 31. 8. 1945.

[453] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 49/47 Š. Uríček. Výpoveď Š. Uríčka z 8. 8. 1946.

[454] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 16/45 J. Bogdan-Gáfrik. Výpoveď V. Grétsa

Rozľahlé operačné územie tvoriace spádovú oblasť pohotovostných oddielov, vrstevnatý horský terén, nízkočetnosť gardistov, slabá výzbroj POHG a iné sprievodné faktory vo všeobecnosti nakláňali misky váh väčšinou na stranu protivníkov gardy. Nič na tom nezmenilo ani spoločné úsilie veliteľov EK13 a HG zo západného Slovenska. Spoločná porada z 20. novembra 1944 u veliteľa EK13 SS-Sturmbannführera Hansa Jaskulského priniesla hrst' diplomatických polichotení o význame jednej organizácie pre tú druhú, no málo konkrétností. H. Jaskulský sa dušoval, že pri dobrej spolupráci s okresnými náčelníkmi a veliteľmi POHG sa z gardy po kvalitnom výcviku stane plnohodnotná čiastka represívneho aparátu – pravda, v mentorskom područí SD, ktorej mali POHG hlásiť plán každej akcie pred jej uskutočnením.⁴⁵⁵ Zostalo len pri plánoch.

Oblasť severozápadného Slovenska však, ako ukázal vývoj frontu v záverečných týždňoch vojny, dokázala držať pomyselnú vlajku režimu najdlhšie zo všetkých. Južnejšie okresy to museli pred tlakom vojsk antinacistckej koalície takpovediac zabaliť o mesiac skôr. Dňa 12. marca 1945 sa v sále nitrianskeho mestského úradu uskutočnilo stretnutie prednostov úradov, okresných náčelníkov, zástupcov HG, Domobrany a politických strán s vládny poverencom J. Ďurčanským. J. Ďurčanský, ktorý musel z bezpečnostných dôvodov opustiť Banskú Bystricu, po novom zodpovedal nielen za riadenie Pohronskej, ale aj Nitrianskej župy. Po oboznámení sa so základnými pokynmi vládneho poverenca bola vyhlásená diskusia. Fakt, že sa do nej nikto neprihlásil (vrátane veliteľa miestneho POHG nzbroy. Ferdinanda Bišča), svedčí o tom, v akej ponurej klíme totálnej beznádeje sa stretnutie asi nieslo.⁴⁵⁶

Krach POHG na východe

Na rozdiel od západného Slovenska prebiehala na východe krajiny nezdarne aj neaktivácia POHG. Východ sa v dôsledku Povstania ocitol v izolácii. Regenerácia ľudáckeho režimu sa rozbíhala len veľmi pozvoľne a komunikácia s centrálnymi ľudáckymi organizáciami viazla. Prerušené bolo telefonické i telegrafické spojenie, podľa nemeckého príkazu nemohli slovenské orgány používať cesty ani okľukové cesty cez Maďarsko a Generálny gubernát.⁴⁵⁷ Letargia režimových štruktúr tu naberala klinické rozmery tým viac, že sovietske vojská už začiatkom druhej septembrovej dekády prenikli na územie Slovenska⁴⁵⁸ a obsadenie krajiny Červenou armádou sa javilo ako neodvratné.

z 19. 12. 1945.

[455] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 922. Správa zo schôdze okresných veliteľov HG a SD z 23. 11. 1944.

[456] ŠA Nitra, f. Vládny poverenec pre Nitriansku a Pohronskú župu, šk. 1, č. 167/45. Správa o schôdzi režimových funkcionárov u J. Ďurčanského dňa 12. 3. 1945.

[457] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 167, s. 323.

[458] Prvá obec Kalinov bola oslobodená 21. 9. 1944.

Kým Šarišsko-zemplínsku župu dosah udalostí zasiahol len minimálne, Ľudácky aparát vo východných oblastiach Tatranskej župy bežne skolaboval. Župan Koloman Slušný bol internovaný povstalcami, okresní náčelníci dočasne nedochádzali do úradu a funkciu vôbec nevykonávali, zo 700 žandárov zotrvala v činnnej službe sotva polovica.⁴⁵⁹ Hoci sa žandárstvo dokázalo čiastočne pozviechať, režimoví funkcionári nezávisle od toho rozprúdili rokovania o nasadení a ozbrojení HG.⁴⁶⁰ Organizácia HG na východnom Slovensku sa rozbehla pod priamou gesciou samotného O. Kubalu. Náčelník HG mal vlastný plán, ako túto úlohu previesť. O. Kubala chcel na východe nielen postaviť ozbrojené jednotky HG, ale ponúknuť možnosť využiť takisto politicky a do ochromenej exekutívy dosadiť vládnych splnomocnencov z gardy, ktorí sa v augustových a septembrových dňoch osvedčili mimoriadne dobrým postojom.⁴⁶¹ O. Kubalu muselo akiste potešiť, keď post vládneho poverenca obsadil najvernejší z verných mužov jeho skupiny, A. Sabol-Palko. A. Sabol-Palko sa stal faktickým správcom celej Šarišsko-zemplínskej župy, pričom spádová oblasť jeho právomocí bola neskôr rozšírená na okresy Poprad, Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Gelnica, Spišská Nová Ves a Levoča.⁴⁶²

Ani osoba vládneho poverenca, pre ktorého bola HG doslova srdcovou záležitosťou, však nemohla automaticky garantovať bezproblémovú výstavbu POHG. Na území východného Slovenska skončila mobilizácia do POHG takmer úplným fiaskom. S výnimkou jediného reálne operujúceho POHG Prešov, doplneného o príslušníkov vyslanej poľnej roty zo západu pod jednotným velením J. Golského, mobilizačná akcia až v 11 východoslovenských okresoch nebola úspešná.⁴⁶³ Veliteľ HG v Šarišsko-zemplínskej župe garantoval zabezpečiť kompletne vybavenie pre tisíc gardistov očakávajúc, že také množstvo gardistov nebude ani prinajmenšom problematické zmobilizovať.⁴⁶⁴ Vývoj v okresoch ale ukázal, ako fatálne sa zmýlil. V Bardejove sa na výzvu narukovať prihlásili len traja gardisti, vrátane okresného veliteľa. Rovnaké problémy boli s mobilizáciou gardistov v ďalších mestách, kde bola vyhlásená evakuácia – napríklad v Giraltovciach, Vranove nad Topľou či v Sečovciach.⁴⁶⁵ POHG v Levoči bol podľa dobových konštatovaní okresného náčelníka zriadený len naoko a v skutočnosti nefungoval.⁴⁶⁶ Snahy založiť

[459] Z daného počtu malo 6 dôstojníkov a asi 50 žandárov prejsť k povstalcovi a približne 250 zanechať svoje miesta. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 167, s. 323 – 324.

[460] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 167, s. 325.

[461] PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, dok. 173, s. 341.

[462] PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007, s. 137 – 138.

[463] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1697. Nagelerova správa č. 23.

[464] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1680. Nagelerova správa č. 20 z 30. 9. 1944.

[465] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 26. 11. 1944.

[466] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 125.

pohotovostný oddiel jestvovali i v Poprade a Spišskej Novej Vsi, no likvidované boli pravdepodobne už v zárodku.⁴⁶⁷ V iných spišských mestách kompenzovali neprítomnosť POHG oddiely nemeckej domobrany *Heimatschutz* (HS).⁴⁶⁸ Podľa prvotných koncepcií malo POHG a HS spájať úzke personálne puto v osobe SS-Obersturmführera Hansa Thumsera, inšpektora pre oddiely nemeckej domobrany, ktorého úlohou bolo dohliadať na výstavbu POHG.⁴⁶⁹ Pohotovostné oddiely nakoniec organizovalo vo vlastnej réžii Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy za dozoru nemeckých beráterov a z H. Thumsera sa v súvislosti s opätovnou výstavbou HG na východe nakoniec vykľul iba štatista.

Proces reaktivovania HG na východe zodpovedal miestnym rozháraným pomerom. Z dôvodu, že gardistickí funkcionári nedokázali vlastnými silami postaviť jedinú výkonu schopnú jednotku, museli si vypomôcť povolaním poľnej rotы sformovanej zo západoslovenských POHG, ktorá vznikla začiatkom novembra 1944. Tvorilo ju 108 gardistov, zozbieraných z POHG Bratislava, Holíč, Trnava, Nitra, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom a Trenčín.⁴⁷⁰ Poľná rota, vyslaná 6. novembra 1944 do Prešova pod velením zbroj. Srnu, sa stala jediným článkom vládnej moci na území Šarišsko-zemplínskej župy. Pod ochrannými krídlami A. Sabola-Palka, prešovského gardistického veliteľa J. Golského a za spolupráce s miestnym veliteľom HG Vojtechom Silajom sa na základe poľnej rotы začal postupne formovať POHG Prešov.⁴⁷¹ Kvantitatívna sila dvoch gardistických jednotiek, ktoré však fakticky pôsobili ako jeden celok, teda stúpala. Podľa J. Golského sa na veliteľstve POHG hlásilo denne 10 – 12 nových záujemcov o službu v oddiele z evakuovaných okresov,⁴⁷² čo si všimla aj dobová tlač. *Gardista* týchto dobrovoľníkov vyzdvihol ako príklad „disciplinovaných a národne uvedomejých gardistov“,⁴⁷³ no v skutočnosti bol motív vstupu novonarukovaných gardistov častokrát omnoho prozaickejší.

POHG Prešov sa stal akýmsi koncentračným strediskom osôb z celého vý-

[467] V Spišskej Novej Vsi mala istý čas vykonávať protipartizánske akcie čata z Topoľčian v sile asi 30 gardistov. ABS Praha, f. H, H – 527. Charakteristika prípadu – skupinový zväzok pod heslom „GARDISTA“ z 24. 3. 1958.

[468] Na Spiši niesli oddiely pôvodne názov *Deutscher Selbstschutz Zips*. Na základe výzvy F. Karmasina sa k 30. 9. 1944 do služieb nemeckej domobrany prihlásilo 1 847 mužov (z toho 1 468 ozbrojených), ktorí boli prerozdelení do šiestich rôt. Jednotky nemeckej menšiny sa od 2. 9. 1944 zúčastnili protipovstaleckých bojov s jednotkami *Wehrmachtu*. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/335, Bl. 1139. Správa o sformovaní *Deutscher Selbstschutz Zips* z 30. 9. 1944. O organizácii a nasadení jednotiek *Heimatschutz* bližšie *Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou* (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany). In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Ponstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 301 – 325.

[469] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1670. Höfleho správa z 24. 9. 1944.

[470] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 48 z 5. 11. 1944.

[471] ŠA Prešov, f. OLS Prešov, 83/45 J. Golský. Výpoveď J. Golského.

[472] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 26. 11. 1944.

[473] *Gardista*, 5. 12. 1944, s. 2.

chodného Slovenska, ochotných bojovať vo farbách ľudáckeho režimu. Zo spomínaných okresov Giraltovice, Bardejov a Levoča nastúpilo k POHG Prešov do začiatku decembra 1944 celkovo 80 gardistov.⁴⁷⁴ Pohotovostný oddiel im ponúkol určitú formu azylu a obživy, rovnako ako mesto Prešov pre približne 1 200 evakuantov, zdržujúcich sa v danom čase v jeho katastri.⁴⁷⁵ Stav POHG tak z pohľadu režimu utešene narastal a kombinovaná jednotka pod Golského velením dosiahla na sklonku decembra silu slabšieho práporu (13 dôstojníkov + 261 gardistov).⁴⁷⁶

Väčšina gardistov v Prešove vykonávala strážne a evakuačné úlohy. Iba malá skupina podriadená priamo A. Sabolovi-Palkovi, vyčlenená z poľnej rotý HG zo západného Slovenska, bola poverená špeciálnym poslaním, spočívajúcim v pátraní po nepriateľských osobách. Títo gardisti sa zúčastňovali na represívnych akciách policajno-bezpečnostnej jednotky Kommando zbV 27, uskutočňovali domové razie a taktiež mali podiel na minimálne dvoch vraždách.⁴⁷⁷ To, že sa len málo gardistov zúčastňovalo perzekučných akcií, pravda, nemožno ospravedlňovať ich nezáujmom zakročovať voči Židom, Čechom alebo komunistom. Naopak – podľa J. Golského tu záujem bol a len v dôsledku rozbehnutých evakuačných prác a vďaka širokému rozptylu hľadaných osôb v okolitom teréne jednotka svojím charakterom navodzovala pred časťou verejnosti klamlivé zdanie „humanitárnych pracovníkov“.⁴⁷⁸

Pôsobenie POHG Prešovčania prijímali dosť rozpačito. Gardisti, napriek výpomoci obyvateľom pri odstraňovaní materiálnych škôd po veľkom bombardovaní mesta 20. decembra 1944,⁴⁷⁹ sa negatívne zviditeľňovali sústavným opíjaním a nekultivovaným správaním.⁴⁸⁰ Pôsobenie POHG v meste už ale nemalo dlhé trvanie. Dňa 16. januára 1945 bola vyhlásená nútená evakuácia okresov Prešov, Sabinov, Bardejov a Giraltovice.⁴⁸¹ V praxi to znamenalo evakuáciu všetkých úradov (vrátane župného),⁴⁸² ako aj pohotovostného oddielu HG z Prešova do Popradu. Zoslabený POHG ďalej postupoval do Liptovského Sv. Mikuláša (asi stovka gardistov zostala na východe), odkiaľ zvyšných príslušníkov odsunuli vlakom do Bratislavy. V hlavnom meste bolo torzo jednotky inkorporované do bratislav-

[474] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 1. 12. 1944.

[475] *Gardista*, 10. 12. 1944, s. 2.

[476] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 27. 12. 1944.

[477] V prvom prípade išlo o občana židovského pôvodu Ludovíta Brennera, ktorého pri výsluchu dobili a dopíchali bodákom. V druhom prípade sa ich obeťou stal Jozef Greš, zastrelený pri zatýkaní. POTOCKÝ, P. – TESÁREK, P.: *Poľná rota HG „Prešov“. Chronologický preblad od jej vzniku v novembri 1944 do jej zániku vo februári 1945*. Rukopis, s. 4 – 5.

[478] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 5. 1. 1945.

[479] KÁRPÁTY, Pohotovostný oddiel..., s. 333.

[480] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z východného Slovenska (nedatované).

[481] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 6. Situačné hlásenie J. Golského z 18. 1. 1945.

[482] PEKÁR, *Východné Slovensko...*, s. 146.

ského POHG, čím najväčší a jediný bojaschopný gardistický oddiel z východného Slovenska zanikol.⁴⁸³

Problémy formovania, činnosť a rola POHG v kontexte oživovania režimových štruktúr na strednom Slovensku

Centrálne povstalecké územie

Kým na západnom a východnom Slovensku reaktivovanie HG tlmili technické ťažkosti, na strednom Slovensku komplikácie vyplývali priamo z politicko-vojenskej situácie, aká tu po 29. auguste 1944 nastala. Pomyselný kliniec do rakvy dlhodobejšiemu regresu režimových organizácií na centrálnom Slovensku zatĺklo Povstanie, ktoré (aspoň vo svojom počiatku) zasiahlo prakticky celú jeho oblasť. Povstalecká Slovenská národná rada hneď na zasadnutí z 1. septembra 1944 prijatým nariadením č. 4/1944 Sb. n. SNR *o rozpustení politických strán a organizácií* zakázala činnosť všetkých ľudáckych a prorežimných menšinových strán a pridružených organizácií. Nariadenie SNR stanovovalo vysoké trestnoprávne postihy za pokusy o ich obnovenie – za ilegálnu politickú činnosť hrozil vinníkovi trest vo výške 5 rokov väzenia a 500 tisíc korún pokuty. Nemenej veľkú stratu predstavovali majetkové sankcie uvalené na zakázané organizácie Slovenského štátu. Majetok HSEŠ, HG, HM, Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel, Deutsche Jugend a Szlovenszkói Magyar Párt prepadol v prospech eráru, reprezentovaného revolučnými národnými výbormi.⁴⁸⁴ Hlinkovej gardy sa najviac dotkla konfiškácia výzbroje a výstroje, nariadená povstaleckým Poverenictvom pre veci vnútorné dňa 14. septembra 1944.⁴⁸⁵ Zabavené zbrane, uniformy a súčiastky výstroje preberali žandárske stanice a následne odovzdávali ďalej intendantčnej správe povstaleckej armády.⁴⁸⁶

Revolučné udalosti na strednom Slovensku zasiahli aj priamo funkcionárov HSEŠ a HG. Najexponovanejšie osoby boli zatknuté a internované v povstaleckých zaisťovacích strediskách v Kremnici, Oremovom Laze, Podbrezovej a na zámku v Slovenskom Ľupči. Hlinkova garda v týchto podmienkach nemohla ani pri najlepšej vôli vykonávať akékoľvek rezistentné aktivity. Situácia sa začala vyjasňovať zdanlivo v jej prospech priamoúmerne so zmenšovaním sa povstaleckého územia. Ani vytlačenie povstaleckých síl z obranných pozícií na strednom Slovensku však automaticky nezaručovalo okamžitý návrat pomerov aspoň do predaugustového stavu.

[483] POTOCKÝ – TESÁREK, *Polná rota HG „Prešov“*..., s. 19.

[484] HRUBOŇ, *Hlinkova garda na území*..., s. 95.

[485] ŠA Banská Bystrica, pob. Banská Bystrica, f. Mestský úrad Banská Bystrica, šk. 221, č. 2468/44. Rozkaz na základe nariadenia Poverenictva vnútra zo 14. 9. 1944.

[486] ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 45, č. 2915/44. Správa okresného úradu vo Zvolene z 18. 10. 1944.

Úporná povstalecká defenzíva znemožňovala súvislejšie zasadenie gardistov do frontových bojov po vzore I. poľného práporu HG. Boje proti II. taktickej skupine povstaleckej armády na Hornom Liptove mali predsa len hladší priebeh, než sa očakávalo v južnom a severozápadnom smere útoku proti povstaleckému centru. Definitívne rozhodnutie HVHG nasadiť po boku nemeckých vojsk ďalšiu gardistickú jednotku padlo až po zahájení generálnej ofenzívy proti Povstaniu dňa 18. októbra 1944. Nástup bojovej skupiny SS „Schill“, 18. SS divízie „Horst Wessel“, ktoré podporili na severnom úseku brigáda SS „Dirlewanger“, bojová skupina „Wittenmayer“ a na severovýchode armádna skupina „Heinrici“ znamenali pre povstaleckú obranu smrteľný úder. HVHG, tušiac skorú porážku Povstania, preto neotáľalo a rozhodlo sa urýchlene sformovať nový útvar s určením pre vojenské nasadenie. O. Kubala tým sledoval dva ciele: jednak bezprostredne po dobytí Banskej Bystrice zaistiť v meste a okolí bezpečnosť⁴⁸⁷ a sekundárne využiť nasadenie HG propagačne, vymedziac sa tak znova oproti Domobrane, ktorá do protipovstaleckej ofenzívy prakticky nezasiahla. Náčelník HG považoval za dôležité, aby jednotku viedol dôstojník znály pomerov v Banskej Bystrici. Veliteľom novozriadenej 5. poľnej roty Hlinkovej gardy⁴⁸⁸, ktorá ako prvá vstúpila na v ľudáckom ponímaní oslobodené územie, sa stal nzbroy. Jozef Nemsila, absolvent Vodcovskej školy HG v Bojniciach a príslušník VJHG.⁴⁸⁹

Rota v sile 160 mužov bola sformovaná spomedzi mladých narukovaných príslušníkov HM a SPS v bratislavských jazdeckých kasárňach.⁴⁹⁰ Na stredné Slovensko odcestovala 27. októbra 1944. Z dôvodu uviaznutia v Hornej Štubni dorazila do Banskej Bystrice až na druhý deň, čo Hlavnému veliteľstvu HG znemožnilo pôvodný propagandistický zámer nasadiť gardistov do záverečných bojov o mesto.⁴⁹¹

[487] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikr. II. A – 920. Výpoveď O. Kubalu zo 7. 6. 1946.

[488] V číslovaní a označovaní jednotlivých poľných jednotiek HG vládli nepresnosti, a to aj priamo v dokumentoch HVHG. Gardisti, ba dokonca ani velitelia častokrát nevedeli, aký je oficiálny názov ich oddielu. Dôkazom toho sú napríklad spomienky príslušníka roty Tibora Divinca: „... Koncom októbra nám oznámili, že sa v Bratislave pripojíme k 2. pobotovostnejrote Hlinkovej gardy, s ktorou pôjdeme na povstalecké územie... Kdesi som sa však dočítal, že nás nazývali „piata odbočka“. Pokiaľ viem, 1. pobotovostná rota Hlinkovej gardy pôsobila niekde na východnom Slovensku, v okolí Prešova“. DIVINEC, T.: *Ako si to pamätám ja. Spomienky na Slovenské národné povstanie*, s. 10 (Kópia v zbierke autora).

[489] HRUBOŇ, A.: Gardistická kariéra a povojnové osudy Jozefa Nemsilu. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok : História nostra, 2009, s. 125.

[490] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. S 55/2002. Denné hlásenie náčelníka HG z 31. 10. 1944. O jej formovaní bližšie DIVINEC, T.: *Ako si to pamätám ja. Spomienky na Slovenské národné povstanie*, s. 8 – 10.

[491] Je otázne, do akej miery HVHG skutočne zamýšľalo gardistov nasadiť do bojov o Banskú Bystricu. Jednotka bola totiž vybavená iba puškami a ľahkými guľometmi s tlmičmi na cvičnú streľbu. Guľomety gardistom upravili na ostrú streľbu až na upozornenie príslušníkov – frekventantov vojenskej reálky. Väčšina mužstva inak nevedela dobre strieľať ani z pridelených pušiek. DIVINEC, *Ako si to pamätám ja...*, s. 10, 13. Prípadné bojové nasadenie v poli sa tak mohlo skončiť

Je zaujímavé, že ani napriek všestrannej podpore HG V. Nagelerom a H. E. Ludinom veliteľstvo EK14, ústredného regionálneho článku okupačnej správy EGr H, gardistom nedôverovalo. Vzájomný vzťah sa upravil až časom, za prispenia styčného dôstojníka a novovymenovaného poverenca HG pre Pohronskú župu V. Košovského. Nemci však 5. poľnú rotu HG využívali sprvu len pre strážne účely a do razií proti zvyšným partizánom roztrúseným v priľahlých lesoch, gardistov nasadzovali v minimálnej miere. Viac sa im hodili pri zbere materiálu v Starohorskej doline a na Donovaloch, ktorý tam pri chaotickom ústupe zanechali povstalcí.⁴⁹² Zakrátko nato bola rota presunutá do Krupiny, kde malo pre ňu miestne ľudácke vedenie po dohovore s vládnym poverencom pre Pohronskú župu J. Ďurčanským vytýčené nové úlohy.

Gardisti dorazili do Krupiny 11. novembra 1944. V Krupine sa od nich odpojila celá III. čata, ktorá bola prevelená do Banskej Štiavnice ako asistenčná jednotka oporného bodu EK14.⁴⁹³ Zostávajúce tri čaty zotrvali v Krupine, v podriadení veliteľovi pobočky EK SS-Oberscharführerovi Andreasovi Inhoferovi.⁴⁹⁴ Po konzultácii s predstaviteľmi vedenia mesta uskutočnili dňa 17. novembra 1944 prvú zatýkaciu raziu zacielenú na konkrétne osoby – krupinských komunistov, funkcionárov revolučných národných výborov a účastníkov Povstania. Priebeh akcie, aj to, čo po nej nasledovalo, výrečne predznamenovalo charakter aktivít Nemsilovej jednotky v ďalších týždňoch.

Zadržané osoby gardisti umiestnili do väznice v budove meštianskej školy a tzv. ťažšie prípady podrobili drsnému výsluchu, ktorý prevádzal zástupca veliteľa Ľudovít Laco a robustný gardista Ján Nedelský. J. Nedelský väzňov, ktorí sa nechceli priznať, donucoval k priznaniu surovou bitkou.⁴⁹⁵ Nešlo pritom o ojedinelé prípady, ale o štandardnú prax. Výsluchové protokoly s odporúčaním naloženia s väzňom Ľ. Laco následne predložil pobočke EK14. Nemci v hárkoch podľa vlastného uváženia vykonávali zmeny spravidla pri rozširovaní kolónky tzv. nežiaducich osôb.⁴⁹⁶ Ich ďalšia cesta mala po opätovnom vypočutí len jednu destináciu – koncentračný tábor Oranienburg-Sachsenhausen, kam boli na prelome rokov 1944/1945 deportovaní.⁴⁹⁷

tragicky, čo si určite uvedomovalo aj HVHG.

[492] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB – S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/3. Výpoveď E. Laca.

[493] ABS Praha, f. 302, 302 – 296 – 1. Výpoveď K. Gregora.

[494] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 29/47 Jozef Nemsila. Výpoveď J. Nemsilu.

[495] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď P. Chovana.

[496] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Matovského.

[497] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď P. Chovana; tiež AÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Hrobára.

Popri tom 5. poľná rota HG pokračovala v protipartizánskych akciách, ktoré však neprinášali žiadané výsledky. Neúspešné zásahy proti partizánom si rota kompenzovala vskutku svojisky – šikanovaním civilistov a rómskeho obyvateľstva.⁴⁹⁸ Minimálne v dvoch preukázateľných prípadoch taktiež participovala na masovom vraždení (20. novembra 1944 v Kremničke a 14. decembra 1944 na Starom Hostinci), o čom ešte bude reč.

Profil Nemsilovej jednotky korešpondoval s predstavami HVHG. Brutálnosť, s akou pri akciách postupovala, vzbudzovala strach v celom okrese. 5. poľná rota HG napriek tomu po vojenskej stránke určite nebola žiadnym elitným gardistickým oddielom. U príslušníkov roty, z ktorých väčšinu tvorili ledva plnoletí chlapci, sa pod ťarchou približujúceho sa frontu a zločinných aktivít niektorých gardistov prejavovala nechúť slúžiť v jej radoch. Psychické bremeno na nich doľahlo najmä počas vianočných sviatkov, keď pri presune z Krupiny cez Banskú Štiavnicu do Bratislavy od jednotky zbehla polovica mužstva.⁴⁹⁹ Úplne demoralizovaný oddiel⁵⁰⁰ napokon Hlavné veliteľstvo HG po príchode do hlavného mesta rozpustilo a veliteľa J. Nemsilu pre podozrenie z defraudácie zadržaného židovského majetku postavilo pred disciplinárny súd.⁵⁰¹

Jedna mobilná formácia prirodzene nemohla garantovať bezpečnosť na úze-

[498] HRUBOŇ, 5. *poľná rota...*, s. 37 – 40.

[499] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945. Zlú povest' Nemsilovej jednotky potvrdzuje napríklad aj Dušan Čatloš, synovec gen. Ferdinanda Čatloša, ktorý počas vojny býval v Krupine: „*To už bol inakší čajík. Spomínam si na to, že sa chovali ako deti, radi kopírovali Nemcom. Boli posadnutí tým, že sa im chceli vyrovnat'... Musím povedať, že ako deti sme v určitom období mali bližšie k Nemcom ako ku týmto gardistom*“. ČATLOŠ, D.: *Deti a vojna. Spomienky na detstvo a rodinu 1941 – 1946*. Krakov – Martin : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 55, 57.

[500] O stave morálky gardistov vypovedá okrem hromadných dezercí aj správanie sa príslušníkov roty v Prievidzi, kde jednotka strávila vianočné sviatky. Okresný náčelník zhodnotil pobyt Nemsilových mužov takto: „*Asi tri dni tu bola jednotka z Krupiny, ktorá sa miešala do verejných pomerov a nemiestne zasahovala do bezpečnostných pomerov v tomto kraji. Na Štedrý večer príslušníci tejto jednotky nemiernie požili liehoviny a vzbudili verejné pohoršenie. Cez deň pri leteckom poplachu zabáňali ľudí z verejných priestranstiev a pritom ľudí kopali a bili, čím vzbudili verejné pohoršenie*“. SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 110. Gardisti po sebe zanechali podobnú spúšť aj v mieste svojho najdlhšieho pobytu, v Krupine. Po gardistoch „... *najdené boli ľahké gulometry, ručné granáty, vojenské deky, rozhádzané potraviny atď. Ubytovací priestor /Št. mešt'. škola/ bol v absolutnom neporiadku, ba čo viac došlo aj k trestným činom na majetku tejto školy. Celá vec je predmetom podrobného vyšetrovania, ktoré prevádza z časti žandárstvo, z časti šéfom bezpečnostného odboru a Vládneho poverníka v Ban. Bystrici, ktorému vec bola ihneď oznámená. Aj so strany obyvateľstva došlo sťažnosti na činnosť tohoto oddielu v obciach okresu,*“ kritizoval príslušníkov 5. poľnej roty HG krupinský okresný náčelník. ŠA Banská Bystrica, f. VP v Banskej Bystrici, šk. 3, č. 262/45. Hlásenie okresného náčelníka v Krupine Ústrední štátnej bezpečnosti z 15. 1. 1945.

[501] Podľa rozkazu HVHG č. 10 z 20. 9. 1944 mali byť všetky zaistené finančné čiastky odozvané eráru. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka štábu HG č. 20 z 20. 9. 1944. Uvedené nariadenie J. Nemsila ignoroval a podľa výpovedí jeho osobného šoféra si nechával zväzať veci ukoristené počas rabovacích razíí na svoj súkromný byt v Banskej Bystrici. Gardistom dokonca za „dobre vykonanú prácu“ vyplácal odmenu vo výške 200 – 500 Ks. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Kanasa.

mí celého stredného Slovenska. Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy z toho dôvodu naliehalo na gardistických činovníkov, ktorí po vypuknutí Povstania zanechali funkcie, aby sa opätovne zapojili do organizačnej práce. V kontexte atmosféry danej doby to však pre mnohých bol značný problém. Hlavne v okresoch Pohronskej župy, tvoriacej od začiatku až do konca jadrové územie Povstania, sa HVHG stretávalo s otvorenými prejavmi neochoty a funkcionárov muselo do opustených funkcií tlačiť. POHG so stálym sídlom posádky sa teda začali oproti západu a východu krajiny formovať s nápadným časovým odstupom.

Pravdepodobne prvý samostatný pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy na území Pohronskej župy bol založený v Kremnici. V denných hláseniach náčelníka štábu HG sa zmienka o jeho existencii objavila po prvý raz 9. novembra 1944.⁵⁰² Oddielu velil nzbroy. Jozef Makovinský. Početný stav oddielu dosahoval dosiahol na prelome rokov 1944/1945 úroveň približne 120 mužov.⁵⁰³ Režimových funkcionárov na jednej strane tešilo, že v tak malom okresnom meste sa podarilo zorganizovať vcelku silný pohotovostný oddiel, no na druhej strane mu nedokázali vytvoriť adekvátne podmienky pre fungovanie, porovnateľné s inými POHG. V. Košovský počas svojej inšpekcie dňa 13. decembra 1944 zistil, že jednotka nemala vyčlenenú vlastnú kasárenskú budovu, lebo všetky pre tento účel vhodné priestory v Kremnici zabrali nemecké orgány. Pokiaľ gardisti nevykonávali nočnú smenu, prespávali doma, kde sa aj stravovali.⁵⁰⁴ Takýto nekonvenčný štýl vojenskej služby mnohým Kremničanom imponoval a zrejme i z toho dôvodu sa do POHG vo veľkom hlásili dobrovoľne.⁵⁰⁵

Gardisti realizovali v okolitom teréne početné protipartizánske akcie, avšak len s relatívnymi úspechmi.⁵⁰⁶ Pri akciách s nimi spolupracovali oddiely HS, ktoré v oblasti Hauerlandu vznikli v každej obci, kde žila nemecká národnostná komunita.⁵⁰⁷ Ani napriek určitému oživeniu režimových štruktúr sa pomery v meste vonkoncom nestabilizovali v prospech ľudáckeho režimu. Okresný náčelník požadoval vládne orgány v Bratislave, aby do Kremnice a Sv. Kríža prišli na návštevu vysokí predstavitelia HSLS demonštrovať, že štát žije a nejestvuje dôvod podlie-

[502] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, pr. č. 55/2002. Denné hlásenie náčelníka štábu HG č. 52 z 9. 11. 1944.

[503] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 119.

[504] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944.

[505] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 5. Hlásenie o situácii v okrese Kremnica (nedatované).

[506] ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 54/46 Július Slašťan. Výpoveď J. Slašťana.

[507] Na prelome septembra a októbra mali oddiely Heimatschutzu v kremnickom kraji Deutsche Partei nasledovné počty: Kremnica – 18, Sklené – 60, Horná Štubňa – 40, Kremnické Bane – 60, Dolný Turček – 40, Jánova Lehota – 180. Celkovo v nemeckej domobrane v polovici októbra 1944 pôsobilo 338 mužov. O mesiac nato, po návrate zaistencov z internačných táborov na strednom Slovensku, stav stúpol na 1 100. Koncom roka 1944 sa v oblasti vytvoril prápor Hauerland II, ktorý podľa posledných údajov z marca 1945 tvorilo 6 rôt v sile 700 mužov (vel. Franz Steinhübel). SCHVARC, Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou..., s. 315 – 316.

hat' panike.⁵⁰⁸ Realita v okrese bola ale viac ako tristná. K zničenej infraštruktúre, na opravu ktorej sa nikto nedokázal podujat', resp. ju ani iniciovat', sa pridali finančné problémy mesta. V marci 1945 získalo od daňového úradu subvenciu vo výške 500 tisíc Ks, aby dokázalo vykryť výdavky spojené s mimoriadnou vojnovou situáciou.⁵⁰⁹ Koncom prvej polovice mesiaca už orgány nemali k dispozícii ani pohonné hmoty a pre styk s Banskou Bystricou museli využívať kuriérne vozidlo nemeckej brannej moci. Po bombardovaní zo 6. marca 1945 začalo obyvateľstvo hromadne utekať do okolitých obcí. Bezpečnostné pomery sa stali neudržateľnými. Mestská polícia a POHG nevedeli situáciu ustrážiť, v dôsledku čoho musel zástupca vládneho poverenca v Kremnici Dr. Bukový v Bratislave požadovať vyslanie pohotovostného oddielu žandárstva v sile minimálne 30 mužov. K vyhroteniu situácie navyše prispela abdikácia mešťanostu Jána Danka. Reálne sa uvažovalo, že výkon všetkých administratívnych funkcií mešťanostu, ktorými bol dočasne poverený prvý námestník mešťanostu, prípadne veliteľovi POHG J. Makovinskému, nakoľko nik z funkcionárov HSLS sa do funkcie nehrnul.⁵¹⁰ J. Makovinský však podobne nepomýšľal výraznejšie sa exponovať a ešte viac kompromitovať svoju arizátorskú vizitku. Ak by mal čistý politický a morálny štít, pravdepodobne by nemal potrebu krátko pred oslobodením Kremnice a evakuáciou POHG páliť na dvore OVHG dokumenty z jeho agendy.⁵¹¹

Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy vznikol aj v druhom banskom meste regiónu, v Banskej Štiavnici. Ani v Banskej Štiavnici jeho genéza nebola jednoduchá. Prvý a jediný veliteľ oddielu nzbroy. Štefan Záhoriansky sa spočiatku zdráhal prijať funkciu a učinil tak až na úpenlivé apelovanie mjr. pech. Jána Havránka, veliteľa II. práporu 1. pešieho pluku Domobrany, operujúceho v meste.⁵¹² Otázka vybudovania POHG tvorila predmet rokovaní miestnych ľudáckych činiteľov hneď na prvej schôdzi po vytlačení povstalcov.⁵¹³ Zhodli sa, že garda musí na svoje plecia prevziať rolu garanta bezpečnosti a určili základné pravidlá pre prijímanie nových

[508] SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 193.

[509] ABS Praha, f. S/2, 215 – 34 – 5. Hlásenie o situácii v Kremnici v marci 1945.

[510] ABS Praha, f. S/2, 215 – 34 – 5. Správa stáleho zástupcu vládneho poverenca v Kremnici z 11. 3. 1945.

[511] ABS Praha, f. H, H – 513. Udanie na J. Makovinského. Po vojne sa J. Makovinský istý čas zdržoval v rakúskom Auroldmünsteri. V Rakúsku sa usadil, založil si továreň na štetce a udržiaval styky s Ďurčanského Slovenským oslobodzovacím výborom. ABS Praha, f. H, H – 513. Správa NB Kremnica z 19. 1. 1946; ABS Praha, f. H, H – 513. Dôvodová správa z 26. 9. 1961.

[512] V Banskej Štiavnici pôsobili dve roty II. práporu pešieho pluku, konkrétne 5. a 7. rota. Domobranci boli okrem strážnych úloh nasadení i do protipartizánskych operácií. Napríklad dve čaty 7. roty a družstvo ťažkých guľometov sa spoločne s jednotkou *Sonderkommando Edelweiss* zúčastnili na akcii v priestore Počúvadlo. K činnosti práporu pozri štúdiu: UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, V. a kol.: *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 64 – 65 a tiež výpovede domobrancov vo fonde ABS Praha, f. 302, 302 – 296 – 1.

[513] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 17/45 Jozef Slezák. Výpoveď J. Slezáka.

príslušníkov, ktoré sa diferencovali od celoslovenského úzu prijat' skoro každého, kto o službu v POHG prejaví záujem. Funkcionári miestnej organizácie HSES žiadali, aby bolo do POHG povolené vstúpiť len osobám s odporúčaním od strany. Takéto ultimáta však mohli predstavovať nanajvýš poradný hlas, pretože HSES nemala žiadne právo zasahovať do mobilizácie HG. Do gardy tak OVHG v priebehu novembra mobilizovalo mužov na základe odporúčaní od starších gardistov, nezávisle od prianí banskoštiavnických ľudákov.⁵¹⁴ V prvej etape do POHG narukovalo 40 mužov⁵¹⁵ a ich počet naďalej rástol. Banskoštiavnický pohotovostný oddiel HG organizačne zastrešoval aj tri strážne oddiely v Hodruši, Žemberovciach a Pukanci.⁵¹⁶

POHG v Banskej Štiavnici vykonával hlavne strážne úlohy a vlakové kontroly na trati Banská Štiavnica – Hronská Dúbrava. Protipartizánske akcie boli skôr ojedinelé a gardisti v nich po vojenskej stránke nehrali prím.⁵¹⁷ Najväčšej raziie sa zúčastnili dňa 8. januára 1945, kedy na samote Rumplovská asistovali pri vypálení partizánskeho tábora (do bojov však priamo nezasiahli).⁵¹⁸ Výpad EK14 bol odvetou za predošlý prepád strážneho oddielu POHG v Hodruši-Hámroch, pri ktorom partizáni gardistov odzbrojili.

Je paradoxom doby, že Záhorianskeho gardisti od novembra 1944 obrátili zbraň fakticky voči svojim bývalým spolubojovníkom. Značná časť POHG – podľa tvrdenia veliteľa až približne tri štvrtiny – pôvodne bojovala v radoch povstaleckej armády a spoločne s partizánmi sa podieľala na obrane úseku pri Banskej Štiavnici. Aj tento príklad zo sitnianskeho regiónu poukazuje na niekedy ťažko pochopiteľnú a pritom vcelku rozšírenú vojenskú prelietavosť Slovákov v rokoch druhej svetovej vojny. Ako dokazujú výsluchové protokoly z povojnového obdobia, gardisti si službu v POHG nespájali s ideologickými aspektmi a brali ju čisto pragmaticky. Najmä po tom, čo sa do éteru rozšírila správa, že služba v POHG v Banskej Štiavnici predstavuje v podstate mimoriadne dobre platenú dovolenku, začali sa doň hlásiť i dobrovoľníci.⁵¹⁹

[514] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. List Š. Záhorianskeho senátu OES.

[515] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice Národnej bezpečnosti v Banskej Štiavnici.

[516] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

[517] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 2/45 Štefan Hornický. Výpoveď Š. Hornického.

[518] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 21/45 Viliam Azor. Výpoveď V. Azora; ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 62/45 Ján Bôrga. Výpoveď J. Bôrga.

[519] Veliteľ POHG Š Záhoriansky sa vyjadril: „*Robotníci banských závodov veľmi radi sa prihlasovali do služieb HG a to nie z politických pobudítoek, ale hlavne pre výhody s tým spojené a to finančné výhody, t. j. zaplatené smeny, poľný prídavok, strava, okrem toho výhoda, že sa nemuselo rukovať k vojsku a súčasne vyhnutie sa evakuácii mužského obyvateľstva*“. ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 11/45 Jozef Frohn. Výpoveď Š. Záhorianskeho. V podobnom duchu okomentoval príčiny narukovania do POHG radový gardista Ignác Sásik: „*Po 18-ročnej práci v bani a po útrapách na Polane, keďže som mal zaprášené*

Navzdory tomuto oportunistickému ponímaniu služby v štruktúrach brannej moci Slovenskej republiky si oddiel plnil úlohy podľa nemeckých očakávaní. Dňa 19. decembra 1944 ho navštívil V. Košovský, aby sa presvedčil o bojovej morálke jeho príslušníkov. Počas inšpekčnej cesty diskutoval s veliteľom i s gardistami a z rozhovorov si odniesol dojem, že jednotka je po všetkých stránkach v poriadku. Oddiel mal v tom čase 86 mužov.⁵²⁰ Vďaka odrazeniu decembrovej sovietskej ofenzívy nemeckými jednotkami pohotovostný oddiel HG v meste pobudol do začiatku februára 1945, čím si svoj pobyt v mieste pôsobiska oproti 5. poľnejrote HG predĺžil o necelých šesť týždňov.

Vedúci predstavitelia HSLS sa pokúšali oživiť Hlinkovu gardu aj v mestách niekdajšieho povstaleckého trojuholníka Zvolen – Banská Bystrica – Brezno, kde sa režimové zložky spamätávali z nedávnych revolučných udalostí najpomalšie. Opätovná výstavba HG vo Zvolene sa rozbíhala s veľkými problémami.⁵²¹ Hoci zvolenský funkcionári HSLS usilovne iniciovali vytvorenie POHG, ich výzva zostávala dlhý čas bez odozvy. Oddiel sa začal organizovať až v druhej polovici novembra 1944 po osobnej urgencii V. Košovského, ktorý poveril okresného veliteľa HG Gabriela Sopka úlohou promptne postaviť jednotku schopnú nasadenia.⁵²² Po uskutočnení náboru POHG Zvolen k 19. decembru 1944 disponoval 96 gardistami v činnej službe. Na mesto, ktoré ešte v rokoch 1939 – 1940 ašpirovalo na pridelenie sídla župy, to bol pomerne slabý výsledok. Ďalší rozvoj POHG zrejme najviac ovplyvnil dva faktory. Ako naznačuje rozkaz V. Košovského, stop novej náborovej vlny spôsobil hlavne nedostatok vojenského vybavenia pre oddiely v regiónoch, kde bolo partizánske hnutie oveľa aktívnejšie než vo zvolenskom okrese. Poverenec HG pre Pohronskú župu nariadil G. Sopkovi, aby napriek tabuľkovo nadpočetnej výbave nepriberal do služby nových gardistov a všetok vojenský materiál ihneď odoslal do skladu HVHG v Holíči.⁵²³ Sekundárny dôvod predstavovala pravdepodobne nízka efektivita činnosti POHG v porovnaní s vynaloženými prostriedkami na jeho fungovanie. Túto skutočnosť si všimol aj spravodajca HVHM, keď v hlásení z 2. januára 1945 postrehol, že gardu v meste prakticky nevidno a väčšinu bezpečnostných opatrení vykonávajú prítomné nemecké a maďarské jednotky.⁵²⁴

plúca, dobre mi padol oddych na čerstvom vzduchu, lebo v POHG sa nič nerobilo a okrem toho som dostal svoje náležitosti, žold a cigarety“. ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Štiavnica, 19/45 Ignác Sásik. Výpoveď I. Sásika z 13. 5. 1946.

[520] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

[521] ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka vo Zvolene za november 1944.

[522] Do sformovania POHG Zvolen v meste krátko pôsobili gardisti z pohotovostných oddielov v Piešťanoch a Topoľčanoch, ktorých povolal bývalý funkcionár zvolenskej HG Dionýz Fusek. ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 55/45 Dionýz Fusek. Výpoveď G. Sopka.

[523] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

[524] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 4. Hlásenie o situácii vo Zvolene z 2. 1. 1945.

Pravda to bola len čiastočne, pretože EK14 sa na pozitívnu spoluprácu s POHG nemohlo vonkoncom ponosovať. Gardisti robili EK14 neoceniteľné služby aktívnou spoluúčasťou na zatýkaní politicky a rasovo prenasledovaných osôb, ktoré následne vydávali orgánom Sipo a SD. Nemci dokonca vybraným gardistom, ktorí v teréne pôsobili ako konfidenti, vyplácali za ich nadprácu špeciálne odmeny. Slovenskí konfidenti pod vedením gardistu Bražinu podávali úradovní EK14 správy o „nepriateľoch štátu“, čím SD výrazne uľahčovali výkon jej poslania na Slovensku. SD gardistov na oplátku odmeňovala vysokým pravidelným honorárom vo výške 3 500 Ks mesačne a ďalšími 200 korunami za každú podniknutú raziu.⁵²⁵

Konfidentská služba však zamestnávala len malé percento príslušníkov POHG. Obdobne ako poľnú rotu J. Nemsilu, aj zvolenský POHG najviac vyťažoval zber povstaleckého materiálu zanechaného v horách a okolitých obciach.⁵²⁶ Popri tom POHG v súčinnosti s EK14 neprestával organizovať ani pátracie akcie zamerané na stopovanie hľadaných jednotlivcov. Je symptomatické, že gardisti sa vo viacerých evidovaných prípadoch zachovali v úplnom protiklade s „gardistickou čťou“, ktorú činitelia HVHG v propagandistických článkoch a prejavoch veľakrát zdôrazňovali. Mnohé zo zadržaných osôb za finančný úplatok prepustili na slobodu, čím ich nechcene uchránili od tvrdého vyšetrovania na EK14, resp. od likvidácie. O nulovej tolerancii orgánov Sipo a SD vo Zvolene veľavravne svedčia masové hroby na miestnom židovskom cintoríne a v lese Boriny neďaleko Kováčovej.

Zhruba v tom isto čase ako vo Zvolene sa POHG začal formovať v Banskej Bystrici. Hlavnými organizátormi oddielu boli V. Košovský, zbroj. Ján Litavec a veliteľ kpt. Anton Longauer, ktorí k 11. decembru 1944 poskladali jednotku v sile 115 gardistov. Okrem Banskobystričanov (približne 60 príslušníkov) v POHG pôsobili aj zmobilizovaní muži z Bratislavy (30), Trnavy (10) a zo skupiny Fraňa Gosiorovského⁵²⁷ (15), ktorí vykonávali svoju činnosť ako tajní agenti v civile. Väčšina gardistov POHG Banská Bystrica neabsolvovala základný vojenský výcvik a napriek pomerne rýchlemu zorganizovaniu oddielu bola v boji nepoužiteľná. V. Košovský, vykonávajúci bezprostredný dohľad nad oddielom, z toho dôvodu požiadal O. Kubalu o vyslanie posilňujúcej roty zo západného Slovenska. Košovského prosbu O. Kubala odmietol ako nereálnu, ale zároveň sľúbil, že do Banskej Bystrice dorazí aspoň čata, ktorá bude POHG sekundovať pri plánovaných raziách. V. Košovský si od navýšenia početného stavu banskobystrického oddielu sľuboval nielen jeho väčšiu akcieschopnosť, ale po určite dobe rátal takisto s úplným prevzatím policajných úloh od EK14 pohotovostným oddielom HG

[525] ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 48/45 Ján Reiman. Výpoveď J. Reimana.

[526] ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 41/45 Gabriel Sopko. Výpoveď G. Sopka zo 7. 9. 1945; ŠA Banská Bystrica, f. OES Zvolen, 6/45 Ján Jankovský. Výpoveď J. Jankovského.

[527] Bližšie informácie o tejto súčasti banskobystrického POHG sa nepodarilo zistiť. Len pre zaujímavosť, F. Gosiorovský bol bratom spoluzakladateľa marxistickej historiografie na Slovensku Miloša Gosiorovského.

(čo, pravda, v kontexte nacistickej okupačnej filozofie nepripadalo do úvahy).⁵²⁸ Posilňujúca čata V. Horu z Považskej Bystrice prišla do centra Pohronskej župy dňa na konci decembra 1944 a okamžite sa priradila k miestnemu oddielu, čím stav jednotky stúpol na 184 mužov.⁵²⁹

Po príchode Horovej čaty sa dovtedy strnulý POHG Banská Bystrica prebral ku zvýšenej aktivite. Na akciách v okolí mesta sa okrem posilovej čaty z Považskej Bystrice najväčšmi podieľalo družstvo trnavských gardistov pod velením nskup. Mateja Palánka, ktorí v Banskej Bystrici pôsobili už od prvých dní po potlačení Povstania a príslušníci spravodajského oddelenia POHG.⁵³⁰ Najtemnejšiu stránku činnosti jednotky predstavuje účasť príslušníkov Horovej čaty na masových exekúciách väzňov Krajského súdu vo väpenke pri obci Nemecká. Išlo o vopred dôsledne naplánovanú akciu, pričom vo svetle novoobjavených prameňov sa zdá, že ju neiniciovali orgány EK14, ale sami gardistickí dôstojníci v Banskej Bystrici s Kubalovým tichým požehnaním.⁵³¹ Rozpútané represálie voči civilnému obyvateľstvu tejto skutočnosti tak dostávajú nový, nie nemecko-slovenský, ale slovensko-slovenský rozmer. Gardisti pohotovostného oddielu v Banskej Bystrici využívali pri akciách zbrane z vlastného skladu umiestneného v bývalej židovskej škole. Ich zbrojný arzenál tvorilo približne 200 pušiek, 4 ľahké guľomety,⁵³² 2 automaty, údajne i 2 ťažké guľomety a bližšie nezistený počet granátov.⁵³³ Z hľadiska výzbroje sa v celoslovenskom kontexte gardistických jednotiek zaraďovali medzi lepší priemer. Nedostatkom zbraní rozhodne netrpeli, no na druhej strane ich príslušníci POHG veľmi nevyužili. Vďaka nefungujúcemu riadnemu vojenskému životu vo vnútri POHG smerom von úplne slobodne prenikali informácie o pripravovaných protipartizánskych raziách. Príslušníci oddielu mali takéto správy podávať osobám z partizánskej brigády „Pomstiteľ“ (veliteľ mjr. Semion G. Morozov), čím fatálne blokovali efektivitu vojenského nasadenia POHG.⁵³⁴ Treba však povedať, že vo všeobecnosti pôsobili gardisti ako informátori a spojky partizánov len minimálne a prípad POHG Banská Bystrica je v tomto smere výnimočnou výnimkou. Aj keď ne jeden gardista, ukrytý v POHG ako bývalý príslušník povstaleckej armády s odbojom proti nemeckej okupácii krajiny, paradoxne, sympatizoval, sotvaktó sa odvážil dezintegrovat' svojho chleboďarcu zvnútra – jednak

[528] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 5 z 11. 12. 1944.

[529] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945.

[530] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 34/45 Ján Hackel. Správa o zaistení J. Hackela z 8. 8. 1945.

[531] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 11. 2. 1958.

[532] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 62/45 Július Bakaljar. Výpoveď K. Kysela. POHG disponoval údajne aj jedným ľahkým guľometom nemeckej výroby, ktorý ukoristil počas prehliadky v Kostiviarskej.

[533] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 62/45 Július Bakaljar. Výpoveď J. Drobbu.

[534] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 34/45 Ján Hackel. Výpoveď B. Zvolenca.

z dôvodu hroziaceho prepustenia z činnnej služby, spojenej s veľmi dobrým ohodnotením, a taktiež zo strachu pred odvetnými opatreniami za pomoc rezistencii.

V menších okresoch Pohronskej župy otázka revitalizácie HG stála a padala vyslovene na osobnej iniciatíve jednotlivcov. Jednoznačne najhoršie sa situácia pre HG vyvinula v Brezne nad Hronom. V okrese so silným zastúpením tradičných odporcov ľudáckej politiky – evanjelikov a. v. a priaznivcov komunistickej strany sa garda zvlášť nepresadila ani v období, keď bol režim HSPS na výslni. Náhly obrat v čase jeho odumierania bol preto krajne nepravdepodobný. Od 15. novembra 1944 v Brezne pôsobil oporný bod EK14, posilnený v polovici decembra jednotkami maďarskej armády, poľného žandárstva a ďalších peších, motorizovaných a jazdeckých formácií, ktoré prebrali úlohy nejestvujúceho POHG. V. Košovský sa napriek kritickej situácii plánov na jeho založenie nevzdával. Po predpokladanom odrazení ofenzívy Sovietov v južných oblastiach Pohronskej župy plánoval do Brezna povolať posilnenú gardistickú čatu 5. poľnej roty HG v sile 50 mužov, ktorá sa mala stať základom breznianskeho oddielu. Autorita POHG mala byť znásobená osobou miestneho rodáka L. Laca, znalca pomerov v breznianskom okrese.⁵³⁵ V. Košovskému sa ale plán nepodarilo uskutočniť, pretože 5. poľná rota HG stredoslovenský región pred vianočnými sviatkami opustila. Akékoľvek nádeje na vytvorenie POHG v Brezne prestali byť aktuálne, keď mesto v posledný januárový deň roku 1945 obsadili rumunské a sovietske jednotky.⁵³⁶

Veľké problémy s organizáciou POHG boli príznačné i pre ďalšie malé okresné mesto Nová Baňa. Organizovanie POHG sa po potlačení Povstania čiastočne pohlo dopredu po návrate bývalého okresného veliteľa HG Viktora Šmatláka z internácie v Slovenskej Ľupči koncom októbra 1944, ktorý svoju funkciu opätovne prevzal. Nebol to však V. Šmatlák, kto sa najhorlivejšie chopil obnovy gardy v meste, ale Anton Vozár.

Za príbehom tohto novobanského radikála sa skrýva tragikomický osud, akých na Slovensku nebolo v období nemeckej okupácie málo. A. Vozár sa pôvodne dobrovoľne hlásil do povstaleckej armády, kam ho pre politickú nespoľahlivosť odmietli prijať.⁵³⁷ Následne ušiel z povstaleckého územia pred internáciou do Nitry, odkiaľ bol s dvoma čatami gardistov prevelený k POHG Zlaté Moravce. Keď začiatkom novembra 1944 začali gardistickí funkcionári uvažovať o potrebe postavenia POHG v neďalekej Novej Bani, bol úlohou manažovania jeho výstavby poverený práve A. Vozár. Ako sa ukázalo, nešlo o najšťastnejšie rozhodnutie.

A. Vozár vycestoval zo Zlatých Moraviec do Novej Bane a podľa dohody sa stretol s V. Šmatlákom, ktorý prostredníctvom neho tlmočil veliteľovi POHG Zlaté Moravce nzbroy. Ľudovítovi Fábrimu žiadosť o vyčlenenie družstva gardistov

[535] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, šk. 6, č. 55/2002. Hlásenie V. Košovského z 19. 12. 1944.

[536] ŠTULRAJTEROVÁ, A. – WEISS, J. a kol.: *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica : Harmony, 2005, s. 74.

[537] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 4. Hlásenie o situácii v Novej Bani z 22. 12. 1944.

do Novej Bane pre účely udržiavania poriadku v okrese. Keď sa A. Vozár vrátil naspäť, podal L. Fábriemu hlásenie o priebehu návštevy a informoval ho o Šmatlákovej prosbe. L. Fábri žiadosť akceptoval a zo svojej jednotky vyčlenil skupinu 20 gardistov pod velením druž. Štefana Eliáša,⁵³⁸ ktorá sa mala v Novej Bani zdržať pôvodne po dobu 14 dní do vytvorenia samostatného POHG.⁵³⁹ L. Fábri dal súčasne A. Vozárovi povolenie zatýkať v Novej Bani účastníkov Povstania a osoby nepriateľsky naklonené ľudáckemu režimu.

A. Vozár udelenú výsadu od počiatku plným priehrstím využíval. Situácia sa mu však čoskoro absolútne vymkla spod kontroly a podľa svojej ľubovôle začal zatýkať aj osoby, ktoré boli režimu absolútne oddané.⁵⁴⁰ Zatýkania vzbudili v meste taký rozruch, že sa Vozárovo arogantné správanie musel riešiť veliteľ pobočky EK SS-Scharführer Otto Mai. A. Vozár zaistenia ospravedlňoval argumentom, že zadržané osoby sú „*sami partizáni a štátne nespoľahliví ľudia*“. K aktívnej spolupráci nabádal tiež O. Maia, údajne sa neustále staval do pozornosti a „*zdôrazňoval, že je Slováka a nenávidí partizánov a komunistov*“.⁵⁴¹ Takéto preexponované prejavy lojality boli už i pre Nemcov priveľa. O. Mai si zaiste uvedomoval, že A. Vozár nie je kompetentne ani psychicky spôsobilý vykonávať bezpečnostné opatrenia, no na druhej strane nedokázal voči jeho počínaniu zakročiť, keďže by tým znegoval Wítiskom razenú líniu nekompromisného postupu voči všetkým skutočným i domnelým nepriateľom Slovenského štátu a Ríše.

Dobrá mienku si o A. Vozárovi neutvorili ani osoby, ktoré s ním denne prichádzali do kontaktu. Samozvaný veliteľ novobanskej gardy chodil po meste podľa spomienok gardistov extravagantne v uhladenej uniforme, vyzbrojený puškou, pištoľou a ručným granátom. „... *Bol brutálny pri výkone služby... a so zaistencami hrubo zaobchádzal*“⁵⁴² ... *Dával povel aj pri nastupovaní, ačkoľvek nemal žiadnu hodnosť, on to robil rád,*“ spomínali si gardisti podriadení A. Vozárovi.⁵⁴³ Členovi POHG Vojtechovi Arendášovi utkvél v pamäti ako grobian, ktorého „*každý poslúchal u POHG, lebo sa ho každý bál*“.⁵⁴⁴ Aj ďalší gardisti A. Vozára charakterizovali ako „*duševne plytkého človeka*“⁵⁴⁵ alebo „*nevzdelanca, ktorý si vlastne ani neuvedomuje závažnosť svojho jednania*“.⁵⁴⁶

Vozárovo konanie pôsobí o to nepochopiteľnejšie, že v danom čase sa absolútne väčšina exponovanejších príslušníkov HG snažila skôr o opak – hľadať si alibi do povojnového obdobia, nenápadne sa ut'ahovať do úzadia a plniť len tie naj-

[538] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď A. Vozára.

[539] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 70 zo 4. 12. 1944.

[540] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 4. Hlásenie o situácii v Novej Bani z 22. 12. 1944.

[541] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 3/45 Anton Vozár. Výpoveď J. Urbana.

[542] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Fabku.

[543] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď Š. Schniera.

[544] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 3/45 Anton Vozár. Výpoveď V. Arendáša.

[545] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

[546] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď F. Petroviča.

nevyhnutnejšie rozkazy HVHG, resp. nadriadeného štábu EK. A. Vozár, naopak, nechával občanom celkom bez racionálneho odôvodnenia zhabávať rádioprijímače a peniaze, alebo ich rovno zatýkal a odvádzal do väznice v Novej Bani. V decembri 1944 podnikol s pridelenými gardistami na vlastnú päsť niekoľko výpadov do okolitých obcí. Nekompetentné a nezodpovedné počínanie A. Vozára však prinášalo len problémy a v konečnom dôsledku na ne doplatili radoví príslušníci POHG. Takmer katastrofou sa pre družstvo POHG pod velením jeho avanturistického veliteľa skončila výprava vo Vyhniach, keď gardistickú kolónu na spiatocnej ceste prepadli partizáni. Počas prestrelky utrpeli dvaja gardisti zranenia, ktorým jeden neskôr podľahol.⁵⁴⁷ Rozkazy nepoučiteľného A. Vozára začali muži z Eliášovej čaty potichu sabotovať a protipartizánske akcie v oblasti Inovca sa následne končili niekedy až doslova humorným fiaskom.⁵⁴⁸ Nič iné totiž nemožno povedať o akcii v Starej Huti, kde skupina gardistov natrafila na partizánov a miesto boja na život a na smrť sa spoločne opili.⁵⁴⁹

Tieto skutočnosti prirodzene nemohli ujsť pozornému oku poverencovi pre HG V. Košovského, ktorý disciplinárne prehrešky POHG prerokovával na porade s funkcionármi organizácie dňa 13. decembra 1944. V. Košovský na stretnutí pochopil, že o založenie oddielu v skutočnosti nemá v Novej Bani nik záujem a každý s výnimkou A. Vozára sa od funkcií odťahuje.⁵⁵⁰ Snaha vybudovať v meste POHG v sile 100 mužov⁵⁵¹ nemala najmenšiu nádej na úspech. Vymenovaný veliteľ pohotovostného oddielu Karol Kukla napriek svojmu predchádzajúcemu súhlasu velenie neprebral. Ján Michalík, poverený funkciou okresného veliteľa HG po odchode V. Šmatláka do Topoľčian, v sídle pobočky EK14 loboval za siahnutie gardistov z POHG Zlaté Moravce naspäť k materskému oddielu, keďže ich prítomnosť v Novej Bani nemala za danej situácie význam. Mestu chýbali prostriedky na financovanie ich pobytu a navyše bolo otázne, načo je vlastne dobré vydržiavať nebojaschopnú jednotku.⁵⁵² V Novej Bani zostali po odchode Eliášovej čaty štyria gardisti v zbrani.⁵⁵³ Zbroj. Karol Jasovský, ktorého V. Košovský na základe intervencie J. Michalíka a novobanského farára Karola Chovančáka poveril velením nad fakticky neexistujúcim POHG, toho veľa urobiť nemohol. Po príchode do Novej Bani usúdil, že akékoľvek ďalšie kroky smerujúce k utvoreniu oddielu nemajú zmysel a gardistov rozpustil.⁵⁵⁴

[547] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Urbana.

[548] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď Š. Schniera.

[549] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 4. Hlásenie o situácii v Novej Bani z 8. 1. 1945.

[550] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944; ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

[551] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 6 z 15. 12. 1944.

[552] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

[553] ŠA Banská Bystrica, f. OES Nová Baňa, 1/45 Viktor Šmatlák. Výpoveď J. Michalíka.

[554] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského z 3. 1. 1945.

Obdobnou blamážou skončilo formovanie POHG v prihraničnom mestečku Lovinobaňa, ktorá sa po pričlenení Lučenca k Maďarsku po Viedenskej arbitráži stala administratívnym centrom bývalého lučeneckého okresu. V. Košovský síce v polovici decembra 1944 vyslal do Lovinobane skup. Jána Kandríka s cieľom vytvoriť zo základu 70 narukovaných mužov gardistický oddiel, no POHG bol zlikvidovaný už pár dní po jeho založení, keď poverenec HG nechal v strachu pred Červenou armádou z obce stiahnuť výzbroj a výstroj do Banskej Bystrice.⁵⁵⁵ „*Výsledok biedny*,“ lakonicky konštatovalo hlásenie o pokusoch reaktivovať gardu v Lovinobani.⁵⁵⁶ Od januára 1945 sa V. Košovskému nehlásil do práce žiaden gardistický funkcionár a o vývoji v okrese sa dozvedal len kusé informácie z druhej ruky od žandárov.⁵⁵⁷

V. Košovský sa utvrdil, že situácia na strednom Slovensku speje jednoznačne k bankrotu HG. V hlásení z 3. januára 1945 priznal, že výstavba nových POHG dočasne nie je možná⁵⁵⁸ a k zmene môže dôjsť len v prípade zastavenia ofenzívy sovietskej a rumunskej armády. K žiadnej mohutnejšej nemeckej protiofenzíve už však, ako vieme, nedošlo. V predvianočnom vydaní denníka *Gardista* V. Košovský čitateľov presviedčal o nezlomnej viere gardistov v konečné víťazstvo,⁵⁵⁹ no paralelne so svojimi energickými prehláseniami začal dychtivo organizovať evakuáciu POHG.

Zo stredného Slovenska ako prvá evakovala 5. poľná rota HG. Rotu J. Nemsilu mali vzápätí nasledovať v smere na Bratislavu pohotovostné oddiely HG Zvolen a Banská Bystrica. Uvedené dva POHG chceli Nemci pôvodne využiť i v boji proti sovietskym jednotkám.⁵⁶⁰ Keď však s touto žiadosťou oslovili veliteľa zvolenského POHG G. Sopka, zareagoval veľmi neisto. G. Sopko sa okamžite

[555] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 7 z 19. 12. 1944.

[556] ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 5. Hlásenie o situácii v okrese Lovinobaňa.

[557] Podľa neskorších vyšetrovaní lučeneckej Štátnej bezpečnosti v druhej polovici 50. rokov údajne došlo k návrhu na vytvorenie POHG v Lovinobani, ktorého veliteľom sa mal stať učiteľ národnej školy v Točnici Ján Benčík, avšak svojej funkcie sa neujal. A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie oddelenia Ministerstva vnútra Lučenec Krajskej správe Ministerstva vnútra z 27. 1. 1958.

[558] A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie V. Košovského č. 9 z 3. 1. 1945.

[559] V. Košovský vo svojom článku s názvom *Vianočná pravda* napísal: „*V Pobrnskej župe konajú si pohotovostné oddiely HG svoju ťažkú službu bez ohľadu na to, čo si myslia nepriatelia nášho národa, skrývajúci sa ešte dnes po horách a chatách. Vedia, aké úmysly majú s nami bolševici, a preto na našom odhodlaní nikto nič nezmení. Vieme, že na našej strane je pravda a za ňu sa oplatí aj obetovať, lebo keď má mať po tejto vojne život cenu, tak ju budeme mať len vtedy, keď naša pravda zvíťazí. Preto nestrácame rovnováhu a smelo i odhodlane keráčame do boja za víťazstvo svätej slovenskej veci.*“ *Gardista*, 22. 12. 1944, s. 1.

[560] Podľa rozkazu nemeckého veliteľa na Slovensku č. 552/45/dóv. mali byť oddiely v prípade bojového nasadenia spoločne s kremnickým POHG podriadené *Kampfgruppe „Koriück 448“*. BYSTRICKÝ, J.: Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (ed.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEPres, 2006, s. 21.

obrátil na HVHG a od O. Kubalu dostal jasný príkaz – ak budú Nemci trvať na nasadení gardy do frontových bojov, má sa s jednotkou v momente stiahnuť na západ.⁵⁶¹ G. Sopko Kubalov rozkaz uposlúchol a s väčšou časťou mužstva odišiel do Kútov. V meste zostala len malá strážna jednotka.⁵⁶²

Na počiatku februára 1945 evakuoval z územia Pohronskej župy aj POHG Banská Bystrica. POHG sa cez Šaštín dostal do Bratislavy, kde ho pričlenili k miestnemu oddielu. Do nového bezpečnejšieho sídla v Prievidzi sa premiestnil i poverenec HG V. Košovský, ktorý dostal počnúc 17. februárom k dispozícii 11-členné družstvo Mateja Palánka, pôsobiace predtým pri POHG v centre Pohronskej župy.⁵⁶³ Čata V. Horu sa k materskému oddielu do Považskej Bystrice vrátila ako posledná.

POHG Banská Štiavnica evakuoval v troch etapách. Dňa 13. februára 1945 mesto opustila skupina gardistov pod vedením zbroj. Jána Zemaníka, 4. marca ďalší konvoj vedený zbroj. Štefanom Šátekom a nakoniec i 6-členný sprievod s veliteľom Š. Záhorianskym,⁵⁶⁴ ktorý začiatkom marca odmietol rozkaz Nemcov nasadiť POHG proti Sovietom pri lokalite Paradajz.⁵⁶⁵ S ostatnými príslušníkmi oddielu sa spojil v pohraničnej obci Kúty.⁵⁶⁶

Nie vo všetkých prípadoch evakuácia na západ prebiehala hladko, o čom sa na vlastnej koži presvedčili gardisti POHG Kremnica. Na prvú časť jednotky, ktorá

[561] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Zvolen, 41/45 Gabriel Sopko. Výpoveď G. Sopka.

[562] HVHG vyslalo do Zvolena štyroch autovodičov od POHG Bratislava, ktorí jednotke pomáhali pri evakuácii. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 28 zo 7. 2. 1945. Stojí za zmienku, že z POHG Zvolen bolo ešte pred odsunom vyčlenených približne 10 príslušníkov, ktorí sa zúčastnili diverzného kurzu v Sekuliach a po vyradení operovali ako súčasť protipartizánskeho komanda „SS-Jagdgruppe Slowakei“ v okolí Pustého hradu. O činnosti jednotky bližšie píše štúdia UHRIN, M. – MIČEV, S.: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, M. – STANOVA, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia (Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, Dr.Sc.)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 233 a n. Diverzný kurz v Sekuliach prebiehal prinajmenšom do 20. marca 1945. Inštruktori prevažne slovenského pôvodu, z ktorých niektorí predtým pôsobili v radoch 5. poľnej rotý HG, školili mladých príslušníkov HM v oblasti zaobchádzania s trhavinami, vyhadzovania mostov a železníc, prípravy bômb a atentátov. Okrem toho absolvovali tiež teoretické cvičenia zamerané na šírenie propagandy. ABS Praha, f. „S“, S – 395 – 13. Správa o priebehu diverzných kurzov v Sekuliach.

[563] Družstvo tvorili gardisti skup. Alexander Petík, skup. Vojtech Mihálik, skup. Juraj Tatranský, druž. Ján Cisár, roj. Michal Pavlík, gard. František Števík, gard. Štefan Panas, gard. Tibor Porubský, druž. Ernest Sukop a skup. Peter Masárik. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 19. 2. 1945.

[564] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice NB v Banskej Štiavnici.

[565] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď M. Košarníka.

[566] ŠA Banská Bystrica, f. OLS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Zápisnica stanice NB v Banskej Štiavnici.

mesto opustila 27. marca 1945,⁵⁶⁷ počas presunu do Šaštína zaútočila II. národná partizánska brigáda gen. K. K. Popova a po krátkom boji oddiel odzbrojila. Partizáni zaistili celkovo 153 gardistov, z čoho štyroch po vypočutí odsúdili na smrť;⁵⁶⁸ zvyšných prepustili na slobodu. Druhá kolóna sa do zhromažďovacieho strediska POHG dostala bez väčších problémov.

Vládny poverenec J. Ďurčanský v súčinnosti s poverencom HG pre Pohronskú župu V. Košovským robili počas svojho niekoľkomesačného pôsobenia v Banskej Bystrici sústavné opatrenia pre mobilizáciu čo najväčšieho počtu mužov do POHG. V tejto iniciatíve však zostávali v značnej miere opustení. Pomocnú ruku im nedokázali, resp. nechceli častokrát poskytnúť ani ľudácki činitelia na okresnej či miestnej úrovni, čo len zvýrazňovalo oficiálne (v tlači, propagande, verejných prejavoch) dementovanú samodeštrukciu mocenských štruktúr HSLS.⁵⁶⁹ V prevažnej časti okresov na bývalom jadrovom povstaleckom území to vyzeralo, akoby direktívy HVHG nepadali na úrodnú pôdu. Žiadny pohotovostný oddiel zložený z domáceho obyvateľstva sa neprejavoval nadmerným aktivizmom a nevyslúžil si pochvalu bratislavskej centrály za príkladné plnenie úloh, aj keď revanšistické nálady režimových zložiek mohli mať v období po potlačení Povstania svoje logické opodstatnenie. Tieto fenomény späté s partizánskou vojnou sa – hoc v iných podmienkach a súvislostiach – objavili v severnejších geografických šírkach stredného Slovenska.

Problematické slovensko-poľské pomedzie

V priestore severného Slovenska sa stretávame s historickým javom, ktorý musí byť pre historika z interpretačného hľadiska dilemou. Pomedzie Slovenska s okupovaným Poľskom bolo oblasťou, kde pôsobili rôzne ozbrojené formácie, ktoré nie vždy spĺňali atribút partizánskych skupín bojujúcich proti nacizmu. V niektorých prípadoch išlo presne v súlade s dobovou rétorikou nemeckých hlásení vyslovene

[567] Dňa 24. 3. 1945 navštívil O. Kubala Kremnicu a pred nastúpenými gardistami predniesol povzbudzujúci prejav: „*Buďte statoční a svedomití, vytrvajte oddane pri svojich veliteľoch, aby pošpinená česť národa bola očistená. Nech sú vám žiarivým vzorom kamaráti gardisti z východu, ktorí stratiac svoj majetok a rodiny, bojujú s bezpríkladnou odvahou a obetavosťou, lebo pevne veria, že po skončení tejto víchrice vrátia sa víťazne do svojho oslobodeného domova*“. *Gardista*, 27. 3. 1945, s. 2.

[568] Išlo o troch príslušníkov POHG Kremnica zbroj. Júliusa Slašťana, zbroj. Emila Rogla, nskup. Ladislava Belčiča a zbroj. Štefana Willigera od POHG Veľká Bytča. Prvý menovaný gardista, ktorý exekúciu so šťastím prežil, si na jej priebeh spomína nasledovne: „... *Viedli nás smerom ku Sulovskej skale. Za nami išli partizáni s automatmi a keď sme už tam prišli hodne vysoko, začali strieľať do nás, ja som padol do bezvedomia a keď som sa prebral, tak som najprv rozviazal na rukách povraz, lebo sme všetci 4 boli na jednom povraze a som zistil, že som dostal viac rán. Peši som sa pobral do obce Predmier, tam ma Nemci zastavili a dali do nemocnice...*“. ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 54/46 J. Slašťan. Výpoveď J. Slašťana.

[569] SOPKO, J.: Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnooslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 597.

o lupičské bandy – bez akéhokoľvek miesta v podriadenosti ústrednému partizánskemu veleniu a bez akýchkoľvek ambícií prispieť vlastnou aktivitou k porážke nacizmu. Akcie týchto skupín nemali charakter diverzie (t. j. štandardného spôsobu partizánskeho boja), ale obyčajnej exploatacie obcí s cieľom vlastného materiálneho obohatenia sa na úkor civilného obyvateľstva. V záujme objektívneho prístupu treba podotknúť, že podobný štýl vystupovania nebol zďaleka príznačný pre všetky ozbrojené skupiny operujúce na severnom Slovensku. S formáciami, konajúcimi na vlastnú päsť, ktoré po národnostnej stránke tvorili predovšetkým Poliáci a Sovieti, boli konfrontovaní hlavne obyvatelia Hornej Oravy.

Orava tvorila súčasť povstaleckého teritória len veľmi krátko. Po porážke Povstania sa región ocitol akoby odrezaný od zvyšku krajiny, hoci ho od neho neoddeľoval žiaden geografický koridor. Ľudáckemu režimu sa tu nepodarilo postaviť žiadnu armádu jednotku a dlhú dobu zlyhávala i mobilizácia do Hlinkovej gardy. S výstavbou POHG sa počítalo v Dolnom Kubíne, Trstenej a Námestove, pre nedostatok výzbroje ale muselo byť sformovanie oddielov odložené na neurčito.⁵⁷⁰ Ustráchaní režimoví funkcionári v sídlach okresov sa do vytvárania gardistických jednotiek nehrnuli. Vedomí si blízkosti frontu a možných represíí, ktoré čiastočne pocítili v prvých dňoch Povstania,⁵⁷¹ radšej žiadne akcie nepodnikali a v polopasivite vyčkávali, čo prinesie vývoj. Riešenie bezpečnostnej situácie v niektorých obciach však neznieslo odklad. Malé žandárske stanice (ak vôbec existovali) mohli len nečinne prihliadať na rejdy ozbrojených bánd, ktorým bolo civilné obyvateľstvo vystavené a predstavitelia obcí nanajvýš urgovať úrady v Bratislave (nezriedka bezvýsledne), aby urýchlene konali.

Exemplárnym príkladom neschopnosti Ľudáckeho režimu zabezpečiť ochranu života a majetku vlastných občanov dokazuje dianie v strediskovej obci Zázrivá. Extrémne správanie samozvaných partizánov, ktorí majú na svedomí viacero vrážd, znásilnení a vykradnutých gazdovstiev, doviedlo Zázrivčanov k rozhodnutiu založiť si svojpomocne občiansku milíciu.⁵⁷² Podľa slov jedného z jej organizátorov Štefana Kasteloviča, „*cieľom zázrivskej domobrany nie je bojovať proti pravým partizánom, ale chrániť životy Zázrivčanov, ich majetok a nevinné ženy proti ozbrojeným tlupám, ktoré sa vydávajú za partizánov*“.⁵⁷³ Veliteľom zázrivskej domobrany sa stal učiteľ a npor. v zál. Albín Bohucký. Výzbroj občianskej milície tvorili zbrane zanechané partizán-

[570] BAArch Berlín, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1697. Nagelerova správa č. 23.

[571] Napríklad rodina okresného veliteľa HG v Námestove musela bezprostredne po vypuknutí Povstania ujsť na západné Slovensko, pretože Petra Brtka nechali revolučné orgány okamžite zatknúť. Zbierka autora, Záznam rozhovoru s Vladimírom Brtkom, synom okresného veliteľa HG v Námestove Petra Brtka z 8. 12. 2012.

[572] Na margo nezávadnej bezpečnostnej situácie v oblasti severného Slovenska sa zmienil aj Gustáv Husák v správe Klementovi Gottwaldovi do Moskvy z februára 1945. G. Husák doslova napísal: „*Bolí také případy na Kysuciach, na Orave a inde desiatky, že na Němci obsadenom území išlo obyvatelstvo žiadať Němcov, aby tam přišli, že nemôžu vydržat' pod partizánmi!*“ PREČAN, V.: *V kradeném čase*. Brno : Doplněk, 1994, s. 102 – 103.

[573] HUBA, P. – KARCOL, M.: *Zázrivá*. Dolný Kubín : Peter Huba, 2004, s. 27.

mi a príslušníkmi povstaleckej armády a zbrane z paradesantného zhodu v osade Končítá.⁵⁷⁴ Dobrovoľnícka občianska milícia bez právneho podkladu, vojenskej organizovanosti a materiálnej podpory režimových štruktúr, pravda, nemala šancu kriminálnym žiľvom dlhodobjšie vzdorovať. TeĽto úlohy sa od obdobia krátko po potlačení Povstania zhostila Hlinkova garda.

Po niekoľkodňovom pôsobení príslušníkov I. poľného práporu HG prišla do Zázrivej v polovici novembra 1944 samostatná poľná rota HG „Kľčo“. Jednotka patrila k najpočetnejším oddielom svojho druhu v rámci celého Slovenska. Tvorili ju tri čaty zorganizované podľa príslušnosti ich členov k materským POHG – trenčianskej čate veľil zbroj. Vít'azoslav Prídavok, považskobystrickej zbroj. Milan Habšuda (neskôr nzbroj. Koloman Molčan) a piešťanskej zbroj. Ján Valaský, ktorý zároveň vykonával funkciu zástupcu veliteľa rotы nzbroj. Štefana Klča.⁵⁷⁵

Gardisti zo západného Slovenska pricestovali na Dolnú Oravu vlakom s konečnou zastávkou v Párnici. Po príchode do Párnice Š. Klčo príslušníkom jednotky prízvukoval, že sa nachádzajú na partizánskom území a v prípade nutnosti majú akúkoľvek voči nim namierenú paľbu bez váhania opätovať. Keď rota dorazila do Zázrivej, Š. Klčo v obci ihneď rozostaval stráže a spojil sa s velením nadriadenej 4. rotы *SS-Feldersatz-Bataillon 14*, dislokovanej v Terchovej, odkiaľ prichádzali všetky rozkazy od veliteľa práporu SS-Sturmbannführera Johanna Kleina.⁵⁷⁶

Kľčove obavy velenia rotы z nadmerného vyt'aženia rotы každodennými stretmi s partizánmi sa od počiatku ukázali ako opodstatnené. Zázriva bola jednou z viacerých slovenských obcí, kde spolužitie civilného obyvateľstva so samozvanými partizánmi zďaleka nemožno hodnotiť ako znášateľné. Príchod poľnej rotы HG preto mnohí Zázrivčania uvítali ako oslobodenie a ku gardistom prechovávali mimoriadne srdečné postoje. Príčiny extrémnej prívetivosti obyvateľstva, ktorú potvrdili i gardisti, možno vidieť práve v tom, že po jej príchode prípady vykorisťovania a drancovania majetku civilistov ustali.⁵⁷⁷

Prvoradou úlohou Kľčovej jednotky bolo okolie obce definitívne vyčistiť od partizánov a stabilizovať celkovú bezpečnostnú situáciu v regióne. Zacielenie protipartizánskych razií smerovalo do lokalít Kozinská, Plešivá a Hruštín, ktoré nemecké velenie určilo za „hniezda“ s najväčším výskytom nepriateľských síl. Akcieschopnosť oddielu samozrejme nebola mysliteľná bez dostatočného materiálno-vojenského zabezpečenia. Výzbroj rotы tvorilo okrem pušiek vz. 24 a pištolí 8 ľahkých guľometov vz. 26 a 1 korisťný ťažký guľomet vz. 7/24, získaný koncom novembra 1944 počas akcie na Rozsutci.⁵⁷⁸ Ďalšiu muníciu a 90 ks ručných graná-

[574] HUBA – KARCOL, *Zázriva...*, s. 27.

[575] SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Menný zoznam príslušníkov poľnej rotы HG „Kľčo“.

[576] ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo. Výpoveď J. Vanka.

[577] ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo. Výpoveď J. Vanka.

[578] ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo. Výpoveď Š. Klča.

tov získala dodávkou od *SS-Feldersatz-Bataillon 14*.⁵⁷⁹

Tento solídny vojenský potenciál dával rote predpoklady počínať si v protipartizánských akciách úspešne. Počas svojho takmer mesačného nasadenia v Zázrivej zorganizovala podľa slov Š. Klča asi 10 akcií v okolitých horách, pri ktorých padlo, resp. bolo zastrelených minimálne 15 partizánov.⁵⁸⁰ Tých mali podľa pôvodného uzrozumenia s útvarmi *14. Waffen-SS-Division „Galizien“* privázať do Terchovej a tam odovzdať orgánom nemeckej brannej moci. Plány sa však zmenili po tom, čo eskortu gardistov so zaistencami dňa 20. novembra 1944 na ceste do tejto obce prepadli partizáni a zajatcov oslobodili.⁵⁸¹ Od doby uvedeného incidentu platilo pravidlo zadržaných partizánov nikam neprevážať, ale na mieste zastreliť.⁵⁸² Výslednicou takéhoto zaobchádzania, ktorého sa dopúšťali obe strany konfliktu, bolo podnecovanie snahy o odplatu, a tým pádom brutalizácia vojny v slovenských horách. Vo vzťahu k domácemu obyvateľstvu sa však gardisti žiadnych zločinov nedopustili a správali sa slušne, čo v procese proti Š. Klčovi pred ľudovým súdom dosvedčili aj členovia miestneho národného výboru v Zázrivej.⁵⁸³

Príslušníci Klčovej roty (a v podstate POHG všeobecne) do radov HG po vypuknutí Povstania narukovali zväčša nedobrovoľne, na základe povolávacieho lístku s hlavičkou ministerstva národnej obrany a pokiaľ k tomu neboli vonkajšími okolnosťami, resp. na rozkaz veliteľov prinútení, svoju službu vykonávali v medziach medzinárodného vojenského práva.⁵⁸⁴ Na druhej strane nemožno obísť individuálne prípady drastickejšieho vyrovnania sa s nepriateľom. Napríklad počas akcie v osade Biela dňa 12. decembra 1944 príslušníci Klčovej jednotky zastrelili štyroch partizánov, pričom okrem toho vedome zapálili aj dom, v ktorom sa ďalší traja ukryli. Z nich jeden zaživa uhorel, zvyšní dvaja požiar prečkali v jame na zemiaky, kde zotrvali až do chvíle, kým budovu neuhasili miestni obyvatelia.⁵⁸⁵

Na samom konci roku 1944 bola rota napriek Klčovým protestom⁵⁸⁶ presunutá zo Zázrivej do obce Podvysoká, kde istý čas zotrvala. Permanentné psychické vy-

[579] SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Hlásenie J. Kleinowa z 24. 11. 1944.

[580] Oficiálne hlásenia podľa obžaloby Š. Klča hovorili o 27 zastrelených osobách. Pozri SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa OO MV Dolný Kubín z 13. 5. 1959.

[581] Podľa ďalšej správy však boli títo partizáni zrejme dolapení a ôsmi z nich zastrelení. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. Hlásenie V. Prídavka z 20. 11. 1944.

[582] ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo. Výpoveď Š. Klča z 23. 1. 1947.

[583] Š. Klčo dokonca viacerých Zázrivčanov údajne osobnou intervenciou zachránil pred nacistickými perzekúciami. ŠA Bratislava, f. OES Piešťany, 42/48 Štefan Klčo.

[584] SOKOLOVIČ, P.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 11.

[585] MLYNARČÍK, J.: *Orava v oslobodzovacích bojoch r. 1945*. Dolný Kubín : Okresný osvetový dom, 1970, s. 24. Autor vychádza z listu Petra Mossóczyho, riaditeľa školy v Bielej.

[586] Š. Klčo v správe okresnému úradu v Dolnom Kubíne z 12. 12. 1944 vyčítavo napísal: „Podľa môjho názoru nie je to správne, pretože ešte stále sa v tomto kraji objavujú partizáni... preto ráčte niečo urobiť, totiž nablásiť to p. náč. Kubalovi, ktorému priamo podliebam, aby tunajšiu posádku nechal tu...“ SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 411.

päťte gardistov vyplývajúce zo všadeprítomnej eventuality ohrozenia života si vyžiadalo zákonitú daň, keď počas odsunu v období vianočných sviatkov z jednotky dezertovali vyše tri desiatky jej príslušníkov. Š. Klčo vyhlásil po dezertéroch pátranie a požadoval ich príkladné potrestanie.⁵⁸⁷ Všeobecný pokles morálky bol určite spôsobený aj celkovou situáciou, v akej sa oddiel nachádzal. Okrem spomínaného nebezpečenstva gardistom pobyt strpčovalo nedostatočné zabezpečenie odolným výstrojom, čo sa vzhľadom na tuhú zimu javilo ako dosť vypuklý problém.

Ťažké vojnové časy pocítili snáď ešte v oveľa väčšej miere obyvatelia Trstenej s okolitými obcami. O bezpečnostnej situácii v najsevernejšom slovenskom okrese vypovedá správa predsedu správnej komisie z 5. decembra 1944: „*Okres Trstená: Tento okres je zo všetkých troch oravských okresov najviac zamorený partizánmi. Na poľskom pohraničí drancujú tzv. poľskí vlastenci, ktorých je okolo desiat tisíc, v priestore Roháčov / Zuberec, Habovka/, je údajne ich hlavný stan v tamojších horských chatách, odkiaľ robia výpady do okolitých dedín*“.⁵⁸⁸ Autor hlásenia síce výrazne precenil počet partizánov pôsobiacich v regióne, no v jednej veci sa nemýlil – ani v trstenskom okrese nemožno súžitie civilistov s príslušníkmi odbojových zložiek hodnotiť inak, ako veľmi zlé. Prípady banditizmu (v tomto prípade je použitie tohto často kritizovaného termínu skutočne oprávnené) ozbrojených poľských a sovietskych skupín, totiž vonkoncom neboli zriedkavé. Nestabilná bezpečnostná situácia na Hornej Orave motivovala miestnych režimových činníkov založiť milíciu, ktorá by dokázala zabezpečiť verejný poriadok. V Trstenej sa na túto úlohu podujal okresný tajomník HSĽS Vincent Javorský⁵⁸⁹. Utvorený POHG tu nepôsobil ako celistvá jednotka, dislokovaná v sídle okresu, ale bol po jednotlivých čatách prerozdelený do štyroch obcí – Vitanovej, Zábiedova, Hladovky a Trstenej.

Už krátko po založení oddielu sa udiala dôležitá zmena na veliteľskom poste, keď V. Javorského vymenil nzbroj. Viktor Fitt. V. Javorský nielenže ako veliteľ nepožíval patričnú autoritu, no zo strany ďalších gardistických funkcionárov mu

[587] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. List Š. Klča veliteľovi POHG Piešťany zo 17. 12. 1944. Demoralizácia POHG nebola iba špecifikom poľnej rotý HG „Klčo“. Dezercie zaznamenali aj niektoré ďalšie oddiely, napríklad POHG Ružomberok. Ten v dôsledku dezercie príslušníkov dokonca viac-menej samovoľne zanikol. Gardisti, ktorí z jednotky nezutekali, boli pozatýkaní a časť preradená k iným POHG. BArch Berlín, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1912 a n. Správa o jednotkách HG z priestoru Žiliny a okolia z 22. – 24. 2. 1945. POHG Ružomberok z toho dôvodu svoju činnosť od zriadenia dňa 4. 1. 1945 vykonával iba niekoľko týždňov. SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 122.

[588] SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Správa predsedu správnej komisie pre oblasť II. prezídiu MV. V hlásení sa pravdepodobne spomína partizánska skupina Józefa Kuraša-Ogrňa „Blyskawica“, ktorá v priestore pôsobila i po skončení druhej svetovej vojny. Ogňovi partizáni sa neslávne preslávili násilnosťami voči slovenskému obyvateľstvu na území Hornej Oravy a severného Spiša, ktoré bolo roku 1945 opätovne inkorporované do Poľska. MOLITORIS, E.: Postoj Józefa Kuraša „Ogňa“ ku slovenskej národnej menšine na Spiši a Orave v rokoch 1945 – 1947. In: MAJERIKOVÁ, M. (ed.): *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 157 – 195.

[589] Pôvodným menom Schnierer.

bola vyčítaná jeho dobrodružná povaha a takisto určité finančné machinácie, ktorých sa mal dopustiť. Aj velenie nad trstenským POHG získal údajne podvodom, vydávajúc sa za nadporučíka v zálohe, čo nezodpovedalo skutočnosti.⁵⁹⁰ Na druhej strane, ani prijatie V. Fitta do služby sa nezaobišlo bez pripomienok, ako ich pripomenul napríklad veliteľ POHG v susednom okrese zbroj. Ján Šaliga: „*Čo mu slúži k dobru, je to, že v časoch, keď nepriateľská propaganda sype na nás vyhrážky, on sa nebál obliecť dobrovoľne do uniformy, vziať pušku a bojovať proti partizánom. Tu niet snád' vypočítavosti. Potom práce sa iní dosiaľ nechytajú, ale ticho sedia a snád' i Fitta kritizujú. Ved' v Trstenej sú aj absolventi z Bojníc.*⁵⁹¹ *Treba by bolo, aby sa aj oni obliekli a pomáhali, lebo toto územie už dost' vytrpelo*“.⁵⁹² Ani ďalšie prednesené výhrady⁵⁹³ nezabránili tomu, aby sa V. Fitt chopil novej funkcie.

Spomedzi častí POHG Trstená bola jednoznačne najvyt'áženejšia čata operujúca vo Vitanovej. Strážny oddiel POHG v tejto obci založil Štefan Števuliak. O dôvodoch jeho založenia hovorí sám organizátor: „*Vec sa má tak, že v októbri a v novembri sa u nás vo Vitanovej množili krádeže, ktoré páchaly podozrivé individuá a skupiny prechádzajúce štátne hranice z Poľska. Miestni občania vo Vitanovej sa ma pýtali o radu, čo robiť. Ja som im poradil, aby si založili strážnu službu aby tak znemožnili šarapatenie týchto bánd. Pri tom som výslovne upozornil občanov, aby nepodnikali žiadne akcie proti partizánom a aby sa nezúčastňovali ničoho spolu s Nemcami. Skutočne strážna služba, ktorá mala chrániť majetky občanov, bola vo Vitanovej zorganizovaná, netrvala však dlho, lebo skoro bola prepadaná nejakou lupičskou bandou a rozprášená. Keď som toto videl, pobral som sa do Považskej Bystrice k svojmu oddielu, ktorý ma bol pustil na dovolenku do Vitanovej*“.⁵⁹⁴

Veliteľstvo po Š. Števuliakovi zakrátko prebral Martin Ťapaj. Strážny oddiel POHG vo Vitanovej tvorilo celkovo 30 mužov. Spočiatku dezorganizovanej jednotke fungujúcej na báze ľudovej milície dodalo legitímnosť až formálne začlenenie do štruktúr POHG Trstená, o ktoré sa postaral V. Fitt.⁵⁹⁵

Z akcií zrealizovaných vitanovskou čatou POHG stojí za zmienku rozsiahla ra-

[590] Na prechmaty V. Javorského sa s'ťažoval i veliteľ POHG v susednej Jablonke Ján Šaliga. Porovnaj ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Trstenej zo 4. 1. 1945.

[591] Z vodcovskej školy HG, ktorá sa v Bojniciach každoročne usporadúvala školenia so zámerom vychovať vlastné dôstojnícke kádre.

[592] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG z 5. 1. 1945.

[593] V. Fitt bol veľkým kritikom katolíckych kňazov, čo vyplývalo z osobnej negatívnej skúsenosti. Tú mu spôsobila najbližšia rodina – menovite brat, ktorý počas Fittovho nasadenia na východnom fronte údajne udržiaval intímny pomer s jeho ženou. K pozitívnemu profilu veliteľovi POHG Trstená určite nepridávali ani disciplinárne problémy počas pôsobenia v Sovietskom zväze, ktoré boli príčinou jeho hodnostnej degradácie.

[594] ŠA Bytča, f. OES Ružomberok, 652/48 Štefan Števuliak. Výpoveď Š. Števuliaka.

[595] O procese začlenenia vitanovskej domobrany do POHG s odstupom času uviedol: „*Vo Vitanovej som našiel mládencov, ktorí mali pri sebe pušky, avšak neboli nijako vystrojení – jeden mal blízku vojenskú, k tomu civilné nohavice, druhý zase len vojenské nohavice a pod. O nejakej organizácii tam vtedy nemohlo byť ani reč...*“ ŠA Bytča, f. OES Ružomberok, 652/48 Štefan Števuliak. Výpoveď V. Fitta.

zia v okolí Oravíc, Roháčov a Zverovky 7. – 9. decembra 1944 za spoluúčasti nemeckých síl.⁵⁹⁶ Časť gardistov pri akciách zaist'ovala telefonické stanovisko a časť sa zapojila priamo do boja. Celkovo počas série protipartizánskych výpadov údajne padlo až 44 partizánov a ďalších 15 padlo do zajatia.⁵⁹⁷ Straty z radov POHG neboli veľké: pri jednej z prestreliak mal padnúť len gardista Matej Lekár⁵⁹⁸; ďalších dvoch – Mateja Janigu a Štefana Ťapaja partizáni zajali a neskôr zastrelili.⁵⁹⁹

Takisto čata POHG Trstená dislokovaná v Hladovke, ktorej postupne velili Ferdinand Mereš, Ján Lucký a Ján Tibor, popri strážení prístupových komunikácií do obce realizovala občasnú protipartizánsku raziu. V pamäti gardistov utkvel hlavne stret s partizánmi z 22. januára 1945, hoci spočiatku nič nenasvedčovalo tomu, že sa s nimi dostanú do konfrontácie. Vo večerných hodinách onoho dňa päťčlenná hliadka POHG zastavila na ceste do obce skupinu mužov v nemeckých uniformách a bielych zimných plášťoch. Jeden z nich strážiacemu gardistovi výbornou nemčinou vysvetlil, že pochodujú smerom od Zakopaneho na Trstenú. Spýtal sa, či sa v obci nachádza veliteľstvo spriatelenej jednotky a po kladnej odpovedi členov POHG požiadal, aby ich k nemu zaviedli. Gardisti, v domnienke, že ide skutočne o príslušníkov nemeckej brannej moci, nepriateľov bez problémov vpustili do školy, kde sídlilo provizórne veliteľstvo. Partizáni vzápätí nato gardistov obrali o zbrane a prinútili ich vyzliecť sa. Duchaprítomná služba pri telefóne stihla vyslať poplašný signál a záloha POHG z Trstenej v sile 10 mužov okamžite vyštartovala čate v Hladovke na pomoc. Družstvo však dorazilo neskoro a partizáni stihli včas bez ujmy utiecť.⁶⁰⁰ V dôsledku prepadu v Hladovke V. Fitt varoval nemecké veliteľstvo, aby sa vystríhalo prechodu operačným priestorom POHG za tmy bez predošlého upovedomenia, pretože gardisti dostali príkaz spustiť paľbu voči akejkolvek väčšej blížiacej sa ozbrojenej skupine. Zároveň bol posilnený najbližší strážny oddiel POHG vo Vitanovej, čím jeho početná sila vzrástla na

[596] Išlo zrejme orgány nemeckej bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby alebo o niektorú z jednotiek 14. *Waffen-SS Division „Galizien“*.

[597] Tieto údaje sa zdajú byť nadsadené, hoci ich potvrdzujú aj nemecké dokumenty. Porovnaj BAArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1756. Nagelerova správa z 24. 12. 1944.

[598] M. Lekár bol švagrom veliteľa M. Ťapaja. ŠA Bytča, f. OLS Ružomberok, 652/48 Štefan Števeliak. Výpoveď Štefana Števeliaka z 5. 9. 1945.

[599] O stratách POHG vo Vitanovej referuje v stručnosti správa predsedu správnej komisie ministerstvu vnútra: „*Koncom novembra prepadli v nemeckých uniformách Pohotovostný oddiel HG vo Vitanovej kde zastrelili veliteľa a niekoľkých gardistov zranili. Súčasne prepadli obec Pribiš /okres Dolný Kubín/, kde sobrali desať kusov dobytku, mlieku, slaninu a desať zúpražných povozov. Ako som zistil, proti týmto bandám pripravujú nemecké vojenské jednotky akciu...“*: SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Správa predsedu správnej komisie pre oblasť II prezídiu MV.

[600] Počas útoku posilovej jednotky POHG z Trstenej došlo k nešťastnému zraneniu gardistu Štefana Frelicha. SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa V. Fitta Hlavnému veliteľstvu HG z 21. 1. 1945. Náhodou ho mal postreliť veliteľ V. Fitt, ktorý si o príslušníkovi oddielu, vyskakujúcom z okna, z diaľky myslel, že je partizán.

celkovo 61 mužov.⁶⁰¹

Menšiu aktivitu vykazovali čaty POHG v Zábiedove a Trstenej. Čata gardistov v Zábiedove pod velením Jána Floreka (dočasne jej velil aj F. Mereš) v sile 22 mužov vykonávala len domové prehliadky, inak do bojov s partizánmi v podstate nezasiahla. Podobné bezpečnostné úlohy prevádzali i príslušníci oddielu v samotnom sídle okresu. Okrem vlakových kontrol zaistovali podozrivé osoby a preverovali cestovné povolenia vydávané nemeckými orgánmi. Početný stav trstenskej čaty POHG kolísal, no zrejme nikdy výraznejšie neprevýšil dve desiatky.⁶⁰²

Sústavný rozmach partizánskeho hnutia na prelome rokov 1944/1945 veliteľ a POHG dohnal k úvahám zorganizovať v okrese až šesť gardistických strážnych oddielov, ktoré plánoval zasadiť do najnebezpečnejších oblastí. Prvý, najpočetnejší v sile 40 mužov mal zaistiť bočné terény od priesmyku na Zakopane v obciach Oravice, Roháče a Huty, ďalšie mali pôsobiť v Brezovici (20 gardistov), Zábiedove (20), Podbieli (20), Zuberici (30) a Habovke (20). V. Fitt sa však napokon musel uspokojiť so štyrmi strážnymi oddielmi, ktoré k 21. decembru 1944 okrem štábu tvorilo 79 gardistov (Vitanová – 31, Hladovka – 13, Zábiedovo – 21, Trstená – 14). Napriek tomu, že gardisti nedokázali vždy promptne vypomôcť civilistom na miestach, kde to bolo potrebné, tí im beztak prejavovali za preukázané služby svoje sympatie, ako to HVHG potvrdil V. Javorský: „*Obyvateľstvo v obciach, kde sú zriadené alebo zriadiť hodlám ozbrojené jednotky POHG je vďačné za ochranu a vypomáha nám v každom smere*“.⁶⁰³

Kontext, v akom vznikala a pôsobil posledný hornooravský POHG v Jablonke, bol takmer identický. POHG sa utváral doslova za pochodu a v extrémne ťažkých podmienkach. Stal sa v podstate jediným fungujúcim článkom režimového bezpečnostného aparátu v najsevernejšom kúte štátu, ktorý bol ku Slovensku opätovne pripojený po poľnom ťažení proti Poľsku roku 1939. Pomery, aké na tomto území vládli, expresívne vylíčil veliteľ POHG J. Šaliga: „*Partizáni boli spúšťaní v Babej Gore a verejne si chodili po okolitých dedinách, kde rabovali, strieľali ľudí a znásilňovali ženy. Tiež z Poľska prichádzali v húfch po 1500 ľudí. Naše bezpečnostné orgány väčšinou držali s nimi alebo chovali sa pasívne*“.⁶⁰⁴ Obyvateľov Jablonky a okolitých obcí nebolo pod dojmom tejto situácie treba dvakrát prehovárať či dokonca verbovať do zbrane na základe mobilizačného rozkazu. Celý POHG Jablonka tvorili výhradne dobrovoľníci z Jablonky, Rabčíc, Zubrohľavy⁶⁰⁵, Klína, Chyžného, Bobrova, Zub-

[601] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa V. Fitta Hlavnému veliteľstvu HG z 21. 1. 1945.

[602] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa OO MV v Trstenej z 13. 5. 1959.

[603] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa V. Javorského Hlavnému veliteľstvu HG z 11. 12. 1944.

[604] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

[605] V prípade Zubrohľavy ide pravdepodobne o príslušníkov začlenených do POHG Jablonka

rice a Nižnej Lipnice.⁶⁰⁶ V tomto smere bol jablonkovský oddiel celoslovenským unikátom.

K 6. decembru 1944 mal POHG 130 príslušníkov, ktorých výzbroj tvorilo 84 pušiek vz. 24, 35 pušiek nemeckej, resp. dánskej výroby zapožičaných od Nemcov, 1 Pahlký guľomet vz. 26, 6 automatov (z toho 4 sovietskej výroby – pravdepodobne koristné PPŠ-41), 2 sovietske pušky, 2 pištole a 56 granátov rôzneho typu.⁶⁰⁷ Kvalitná výzbroj jednotky bola v tomto kraji nadmieru potrebná – partizánske prepady odrážala prakticky deň čo deň. Kritické pomery panovali najmä v Zubrici, kam POHG vyčlenil samostatný strážny oddiel: „*Spomeniem len obec Zubricu. Do ozbrojenia Gardy partizáni ukradli okrem šatstva, mnohých vecí 93 kusov dobytka. Ako je garda, krádeže naraz prestaly, každú noc odrážajú partizánov, i teraz tu stojí jeden zajatý s automatom,*“ hlásil v správe Hlavnému veliteľstvu HG J. Šaliga.⁶⁰⁸

Okrem bežného stráženia gardisti samozrejme podnikali aj bojové akcie, ktorými sa pokúšali aktivity ozbrojených skupín v okrese eliminovať alebo aspoň v rámci možností ich zastrážiť tým, že im dali na vedomie svoju prítomnosť. Napríklad 21. novembra 1944 J. Šaliga so 40-členným mužstvom prepadol partizánov na Babej Hore, kde dobyli štyri bunkre, ukoristili ukrytú vysielaciu, šifrovací kľúč, množstvo šifrovacích rozkazov, signalizačné rakety, muníciu a zásoby mäsa.⁶⁰⁹ Ukoristené predmety naznačujú, že protivníkom POHG v tomto prípade neboli už len neorganizované bandy ako v iných častiach Oravy, ale zrejme riadna partizánska skupina. Vzhľadom na úzky rozptyl ozbrojených skupín a pravidelné rejdry poľských bánd na Slovensko je priam nemožné zodpovedať, komu vlastne pohotovostný oddiel vojensky čelil. Obyvateľov každopádne nezaujímalo, proti komu gardisti bojovali a komu svojimi aktivitami z hľadiska „vyšších princípov“ a kontextu druhej svetovej vojny preukazovali službu. Pre civilistov bolo podstatné, že po úspešných akciách POHG získali naspäť odcudzené komodity ako

z radov občianskej milície, ktorá sa tam – podobne ako v Zázrivej či Vitanovej – vytvorila začiatkom novembra 1944. Zubrohľavskú milíciu v sile 17 mužov viedol Jozef Papaj. Ich výzbroj tvorili pušky, ktoré mali v držbe ešte z Povstania. Obec, rovnako ako mnohé ďalšie na Orave, nemala problém s partizánmi, ale s kriminálnikmi, ktorí sa za nich vydávali. Tí sa dokonca neštítali vykradnúť dokonca ani miestnu faru, kde ich gardisti včas prichytili: „*Títo príslušníci nie sú partizáni, ale sú členmi tých skupín, ktoré len rabujú, nakoľko partizáni keď potrebovali potravné články a pod., riadne zaplatili, prípadne dali potvrdenku, na ktorú dostali potom zaplatené,*“ písalo sa v jednej z dobových správ. ŠA Bytča, f. OES Ružomberok, 611/48 Jozef Papaj. Výpoveď K. Pľutinského.

[606] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

[607] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

[608] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG z 5. 1. 1945.

[609] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

periny, šatstvo či dobytčie kože, ktoré im partizáni, resp. bandy ukradli.⁶¹⁰ Podpora POHG v Jablonke a iných obciach na inkorporovanom území mala aj sekundárny motív – ako poznamenal J. Šaliga, poľské skupiny, objavujúce sa v oblasti pôsobnosti jeho oddielu najčastejšie, svojimi aktivitami nesledovali ani tak boj proti Nemcom, ale nájazdy do slovenských dedín využívali skôr propagačne, agitujúce za myšlienku budúceho prinavrátenia k Poľsku.⁶¹¹ Obyvateľstvo, ktoré v medzivojnovom období na vlastnej koži okúsilo tvrdú polonizáciu, logicky o to viac podporovalo domácu jednotku, bojujúcu za presne opačný cieľ – zachovanie slovenskej štátnosti a integrity územia Slovenskej republiky.

POHG Jablonka zanikol pravdepodobne v priebehu januára roku 1945. Vidiac blížiaci sa koniec konfliktu a jeho jasný výsledok niektorí gardisti prebehli k partizánom a záverečných bojov na Orave sa zúčastnili v radoch víťaznej strany. Styky s partizánmi mal údajne nakoniec udržiavať i J. Šaliga, čo mu bolo ostro vyčítané.⁶¹² Tým sa však disciplinárny postih veliteľa končil.

Posledným POHG na Orave, ktorý spomedzi všetkých vynikal najmenšou aktivitou, bol POHG Dolný Kubín. Hlavné veliteľstvo HG organizovaním oddielu poverilo známeho miestneho gardistického činovníka Kornela Kajfoša. K. Kajfoš začal POHG organizovať podľa pokynov od začiatku decembra 1944. Utvoriť oddiel v oblasti, kde spolužitie obyvateľstva s partizánmi nenaštrbovali neuvážené konflikty, bolo namáhavé. Bratislavské velenie organizácie však na K. Kajfoša tlačilo, aby sa s organizovaním oddielu poponáhlal a v krajnom prípade bolo pripravené na Oravu vyslať novú poľnú rotu HG. POHG Dolný Kubín nakoniec oficiálne vznikol až 9. januára 1945, pričom jednotku tvorili zväčša muži, ktorí nikdy predtým členmi HG neboli.⁶¹³

K 15. januáru 1945 mal oddiel 79 mužov. Novým veliteľom sa po K. Kajfošovi stal nzbroy. Ladislav Kysel. Výraznou slabinou, ktorá obmedzovala bojaschopnosť POHG na minimum, bola absentujúca výzbroj. Jednotka disponovala len 23 puškami, nakoľko ostatných zapožičaných 40 kusov museli gardisti pri odchode nemeckého vojska z Dolného Kubína vrátiť. Veliteľ POHG preto HVHG žiadal o urýchlenú dodávku 4 ľahkých guľometov, 5 pištolí a 40 pušiek. V prípade,

[610] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

[611] SNA Bratislava, f. 604, šk. 102, 604 – 102 – 7. Správa J. Šaligu Hlavnému veliteľstvu HG zo 6. 12. 1944.

[612] ŠA Bytča, pob. Dolný Kubín, f. Okresný národný výbor v Trstenej, č. 297/45. Vyšetovanie národnej a politickej spoľahlivosti Š. Sulíka. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Milici Majerikovej-Molitoris. Podľa správ ministerstva národnej obrany mal J. Šaliga vydať príslušníkom POHG vydať rozkaz nestrieľať na nich niektorých partizánov a pašerákov a nezaistiť osoby, ktoré vykradli hostinec a domy v Chyžnom. Po priateľskej debате ich prepustil na slobodu a o jednom z nich sa vyjadril, že je to jeho kamarát. Partizánov neskôr zajali nemecké orgány a odposlali do internácie v Tešíne. VHA Bratislava, f. 55, 55 – 55 – 2. Hlásenie J. Parčana o údajnej nespoľahlivosti J. Šaligu (nedatované); VHA Bratislava, f. 55, 55 – 55 – 2. Správa o stykoch J. Šaligu s partizánmi.

[613] ŠA Bytča, f. OĽS Dolný Kubín, 23/45 Kornel Kajfoš. Výpoveď K. Kajfoša.

že by v Bratislave nemohli tejto požiadavke vyhovieť, požadoval rozkaz, ako má s mužstvom ďalej naložiť. Akékoľvek akcie proti partizánom za daného stavu neprichádzali do úvahy. „Orava je stále zamorená partizánmi. V jednotlivých obciach združujú sa skupiny v počte 150 – 200 mužov, všetko dobre vyzbrojených, proti ktorým jednotka z výzbrojou 23 pušiek nez môže nič, ba hazardovala by len životmi jej príslušníkov,“ uviedol v hlásení Hlavnému veliteľstvu HG.⁶¹⁴ Pohotovostnému oddielu absolútne nepostačovala ani výstroj – jej súčiastky, dodané do Dolného Kubína zo skladov v Holíčoch, sa nachádzali vo veľmi zlom, opotrebovanom stave. Časť komponentov si oddiel zabezpečil počas akcií v obciach okresu, no i tak jednotka pociťovala akútny nedostatok zimných plášťov, ktoré vystačili sotva pre polovicu gardistov.⁶¹⁵

Ignorovanie situácie zo strany nadriadených a snád i nie príliš veľká vôľa gardistov angažovať sa v nanútenej službe napokon L. Kysela primáli k rezervnému plánu. Po krátkom pobyte gardistov v blízkych Leštínach došlo k podpísaniu oficiálnej dohody medzi POHG a partizánskym oddielom „Signál“, ktorý v okrese aktívne pôsobil. Za POHG ju podpísal zbroj. Mikuláš Ondruš, za partizánov veliteľ mjr. Šarov, politický komisár P. Černych, kpt. Volod’a (Soloviev), kpt. Griša a Vladimír Šútovec.⁶¹⁶ Detaily zmluvy mali obe strany vopred prediskutovať na byte farára Andreja Krecháča, kde sa dohodli na nasledujúcich desiatich bodoch:

1. POHG nezatkne ani jedného príslušníka partizánskej skupiny „Signál“,
2. POHG bude partizánov zásobovať potravinami a peniazmi,
3. každú chystanú protipartizánsku akciu POHG vopred oznámi štábu partizánskej skupiny,
4. POHG pomôže z ružomerskej nemocnice vyslobodiť sovietskeho dôstojníka, prináležiaceho k partizánskej skupine,
5. POHG zadrží popredného gardistického funkcionára A. Sabola-Palka, ktorý často chodieval do Dolného Kubína,⁶¹⁷
6. za pomoci partizánov sa POHG pokúsi zajať veliteľov nemeckých posádok v Dolnom a Vyšnom Kubíne,
7. časť POHG prejde po prevedení vyššie spomenutých opatrení k partizánskej skupine „Signál“,
8. ostatní členovia POHG zotrávajú v Dolnom Kubíne a pod velením K. Kajfoša budú naďalej prevádzkať fingované protipartizánske operácie,
9. keď sa priblíži front, POHG spoločne s partizánmi zaútočí na miestnu ne-

[614] SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Správa L. Kysela Hlavnému veliteľstvu HG z 20. 1. 1945.

[615] SNA Bratislava, f. 604, šk. 55, 604 – 55 – 1. Správa L. Kysela Hlavnému veliteľstvu HG z 20. 1. 1945.

[616] ŠA Bytča, f. OES Dolný Kubín, 23/45 Kornel Kajfoš. Výpoveď K. Kajfoša.

[617] Kpt. A. Sabol-Palko bol dňa 19. 2. 1945 menovaný za poverenca HG pre okresy Tatranskej župy so sídlom v Žiline. Do tohto okruhu spadal aj Dolný Kubín, zrejme preto bola jeho prítomnosť v meste tak frekventovaná. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 19. 2. 1945.

meckú posádku,

10. POHG zabráni vyhodneniu mostov do vzduchu.⁶¹⁸

Gardistom sa síce niektoré nerealistické požiadavky partizánskeho štábu nepodarilo uskutočniť,⁶¹⁹ no časť POHG Dolný Kubín naozaj podľa dohody zbehol do hôr a stala sa súčasťou oddielu „Signál“. Približne v polovici februára 1945 prenikla v Dolnom Kubíne na povrch správa, že POHG drží s partizánmi. Po tom, čo sa chýr dostal do Bratislavy na HVHG, vyslalo vedenie organizácie do mesta svojich pozorovateľov s úlohou uvedenú informáciu potvrdiť alebo vyvrátiť. Keď pozorovatelia pravdivosť fámy potvrdili, nadriadené miesta okamžite zasiahli. Prvú časť príslušníkov POHG v počte 34 mužov presunuli na základe rozkazu O. Kubalu k 20. februáru 1945 do Príboviec k poľnejrote HG „Štúr“ pod velením S. Jančiarika, kde do konca vojny vykonávali prevažne len stráž strategických bodov v oblasti Turca. Zvyšných gardistov si dňa 28. februára 1945 nechal K. Kajfoš zavolať do kancelárie a vydal im rozkaz prebehnúť na stranu partizánov. O zajačích úmysloch velenia dolnokubínskeho POHG sa však dozvedel veliteľ nemeckej jednotky v meste, ktorý gardistov nechal zatknúť a uväzniť v kasárňach. Príslušníci oddielu sa vďaka intervencii K. Kajfoša na HVHG, ktorý nemecké obvinenia zo spolupráce s partizánmi označil za nezmysly, vyhli zaradeniu do trestaneckej roty HG. Samotného K. Kajfoša ale Nemci po jeho návrate z Bratislavy do Dolného Kubína opätovne zatkli a podrobili tvrdému výsluchu. Prepustili ho až na zásah veliteľa POHG Liptovský Sv. Mikuláš nzbroj. Jána Krápa. Dňa 1. apríla 1945 Hlavné veliteľstvo HG prevelilo K. Kajfoša do Trenčína.⁶²⁰ V tom čase už POHG Dolný Kubín neexistoval a o štyri dni na to mesto obsadili jednotky sovietskej 18. armády gen. por. Antona J. Gastiloviča.⁶²¹

Nemeckí pozorovatelia vývoja si pri sumarizovaní diania na Orave v okupačnom období všimli zaujímavé protirečenie – hoci sa POHG v regióne rozrastali len postupne, samotná výstavba pohotovostných oddielov našla medzi obyvateľstvom až neočakávane veľkú podporu.⁶²² Entuziazmus, akým ideu budovania POHG častovali, vyplývala z celého súboru determinantov, v ktorom materiálne pôžitky hrali iba terciárnu úlohu. Aj preto tunajšiu mobilizáciu do POHG a ich činnosť v období nemeckej okupácie možno považovať za vskutku jedinečnú, špecifickú

[618] ČAPLOVIČ, V. – KELIAR, L.: *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie na Orave*. Dolný Kubín : S. n., 1946, s. 90 – 91. Zmluva bola podpísaná v dvoch vyhotoveniach. Jedno dostal veliteľ POHG L. Kysel a druhé P. Černych, ktorý ho doručil do archívov centrálného štábu partizánskych oddielov v Kyjeve. ŠA Bytča, f. OLS Dolný Kubín, 23/45 Kornel Kajfoš. Výpoveď K. Kajfoša.

[619] Okrem dodržiavania dohody o neútočení POHG napríklad partizánom dodával vojenské odevy a potravinové zásoby. Ako dosvedčuje František Belan z hospodárskej správy POHG Dolný Kubín, gardisti partizánom dodali z vlastného skladu 14 vriec múky, 100 kg cukru a niekoľko tisíc kusov cigariet. ŠA Bytča, f. OLS Dolný Kubín, 23/45 Kornel Kajfoš. Výpoveď F. Belana.

[620] ŠA Bytča, f. OLS Dolný Kubín, 23/45 Kornel Kajfoš. Výpoveď K. Kajfoša.

[621] MLYNARČÍK, *Orava v oslobodzovacích bojoch...*, s. 78.

[622] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa o jednotkách HG z priestoru Žiliny a okolia z 22. – 24. 2. 1945.

a v celoslovenskom kontexte za úplne bezprecedentnú.

Formovanie II. a strážneho poľného práporu HG

Po úspešnej realizácii duklianskej operácie, obsadení východoslovenských miest a juhu stredného Slovenska sovietskymi vojskami, sa obrana územia Slovenskej republiky javila byť prioritnou otázkou, ktorú museli kompetentní predstavitelia Ľudáckeho režimu akútne riešiť. Rozpustením I. poľného práporu HG na sklonku roku 1944 HVHG stratilo Ľudský potenciál s určitými skúsenosťami z frontových bojov. Očakávané masovejšie zapojenie Slovákov do bojov proti napredujúcej Červenej armáde nútilo vedenie HG uvažovať nad eventualitami vývoja a potrebnou precíznejšou vojenskou prípravou gardistov. Zatiaľ čo protipovstaleckej ofenzívy v októbri 1944 sa gardisti zúčastnili viac-menej v roli asistenčných jednotiek, ochrana slovenských hraníc v rozhodujúcej fáze vojny vyžadovala popri kvalitnejšom materiálno-technickom vybavení dôslednejší výcvik. Na prelome rokov 1944/1945 preto HVHG pristúpilo k vytvoreniu, resp. preorganizovaniu nových poľných rôt HG, ktoré sa mali stať základom budúcej bojovej formácie s určením pre frontový boj.

K zasadeniu všetkých rôt do oblasti výkonu služby reálne došlo až v priebehu januára 1945, aj keď podľa pôvodných zámerov sa tak malo stať už pred Vianocami.⁶²³ Nové poľné roty HG boli postavené na základe už jestvujúcich pohotovostných oddielov; ich utvorenie teda nesprievádzala nová mobilizačná vlna do POHG. Gardistické roty operovali v oblasti Sereď – Bratislava. Spočiatku pôsobili ako samostatné jednotky. Komunikáciu medzi nimi zabezpečoval pridelený poľný styčný dôstojník nzbroy. Henrich Hart’anský so sídlom v Trnave. H. Hart’anský disponoval v Trnave vlastnou kanceláriou a personálom (účtovník, pisár a dve spojky).⁶²⁴ Medzi rotami navzájom a medzi rotami a HVHG fungovala od 6. januára 1945 kuriérna služba, zabezpečovaná osobným vlakom na trati Bratislava – Leopoldov a na trase Bratislava – Čeklís.⁶²⁵

Ako prvá vznikla dňa 20. decembra 1944 poľná rota HG „Fábri“. Pôsobila v Sereďi a prevádzala pravdepodobne len opevňovacie práce.⁶²⁶ Jej veliteľom bol kpt. Ľ. Fábri, bývalý veliteľ POHG Zlaté Moravce. Po prevelení Ľ. Fábriho do Holíča jej od 13. marca 1945 velil nzbroy. Július Thomas (kmeňová jednotka POHG Topoľčany).⁶²⁷

Poľná rota HG „Janoško“ pod velením nzbroy. Jána Janoška (POHG Hlohovec) sa formovala v prvej polovici januára 1945. Jej gros tvorili príslušníci POHG

[623] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[624] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 7 z 10. 1. 1945.

[625] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 3 zo 4. 1. 1945.

[626] ŠA Bratislava, f. ŠZ, 15/47 Ľ. Fábri. Obžaloba Ľ. Fábriho.

[627] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

Trenčín, ktorí pod Janoškovým velením absolvovali výcvik v Seredi. Dňa 15. januára 1945 boli prevelení do obce Pác a následne po približne dvoch týždňoch do Slovenskej Novej Vsi. Rotu tvorili okrem štábnej čaty (18 mužov) ďalšie dve čaty v sile 1+26 a 1+27 mužov. Od 10. februára 1945 jednotka podstúpila výcvik pod vedením nemeckých inštruktorov.⁶²⁸ Výcvik bol realizovaný už bez prítomnosti veliteľa J. Janoška, ktorého HVHG medzičasom pre neschopnosť ustrážiť v jednotke disciplínu odvolalo z funkcie. Ako sa vyjadril jeden z príslušníkov roty L. Piršel, J. Janoško bol „obvinený, že sa o výcvik nestaral a stále iba lumpoval... Neprevádzal riadne výcvik mužstva a miesto výcviku sa chodilo piť“.⁶²⁹ Nedbalosť veliteľov a s nimi súvisiace alkoholické excesy nepodkopávali vojenskú disciplínu len v rote bývalého veliteľa POHG Hlohovec.

Obdobné disciplinárne problémy zastihli aj ďalšiu poľnú rotu HG „Jankovič“, ktorá vznikla na základoch POHG Trnava. Jej prvým veliteľom bol nzbroj. Ambróz Jankovič⁶³⁰; toho však vo funkcii už 13. januára 1945 vystriedal nzbroj. Bartolomej Minárik a zotrval v nej až do 19. marca.⁶³¹ Jednotka pôsobila vo Voderadoch, prevádzala vojenský výcvik a trikrát týždenne sa jej príslušníci zúčastňovali na zákopových prácach. Pri každej čate boli pridelení dvaja nemeckí poddôstojníci, ktorí sa v nich snažili zaviesť tvrdú disciplínu, čo sa však míňalo účinku.⁶³²

Gardisti z poľnej roty „Minárik“ interpretovali po vojne svoj prejavovaný odpor voči pridelenému styčnému dôstojníkovi H. Hart'anskému a nadriadenému nemeckému veliteľstvu v Cíferi ako prejav rezistencie – a teda z pohľadu nového režimu po oslobodení ako chvályhodný čin. O čo však v skutočnosti išlo? Jedného dňa, začiatkom druhej polovice marca 1945, prišiel do Voderád H. Hart'anský a nechal na nádvorí pred ubikáciou nastúpiť celú rotu. Mužstvo jeho rozkaz odmietlo vykonať, no nie preto, že by bolo naladené sabotérsky (t. j. protirežimovo). Problém tkvel inde. H. Hart'anský sa aktívne zúčastnil Povstania, a potom bol – podobne ako viacerí bývalí povstaleckí vojaci⁶³³ – menovaný do dôstojníckej funkcie v POHG Trnava. Vzдор gardistov nevyprovokovali protirežimové nálady, ale Hart'anského povstalecká minulosť. Svoju rolu zaiste zohral opäť alkohol.

[628] ŠA Bratislava, f. OES Hlohovec, 135/47 J. Janoška. Obžaloba J. Janošku.

[629] ŠA Bratislava, f. OES Hlohovec, 135/47 J. Janoška. Výpoveď L. Piršela.

[630] A. Jankovič sa k 19. 2. 1945 stal poverencom HG so sídlom v Trnave pre okresy Piešťany, Trnava, Hlohovec, Nitra a Zlaté Moravce. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 19. 2. 1945.

[631] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 9 z 13. 1. 1945.

[632] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho.

[633] Otázka, čo so zajatými povstaleckými dôstojníkmi, sa riešila na schôdzi v bratislavských jazdeckých kasárňach 8. – 9. decembra 1944. Porady sa zúčastnili V. Nageler aj H. Klatz. Nemeckí činitelia navrhli, že sú ochotní zvážiť prepustenie niektorých bývalých povstaleckých dôstojníkov, ale len na základe odporúčania spoľahlivého gardistu a pod podmienkou následného vstupu do POHG. Pramene udávajú 46 – 48 prepustených dôstojníkov, z ktorých však približne len 10 vstúpilo do HG (zvyšok sa rozišiel domov). SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

Gardisti sa dušovali, že partizánovi v žiadnom prípade nebudú podávať hlásenie a keď B. Minárik zavelil „K pocte zbraň!“ začalo mužstvo vykrikovať, spievať a styčného dôstojníka chcelo nahlásiť ako „skrytého banditu“ Nemcom.⁶³⁴ H. Hart'anský sa gardistom vyhrážal, že rotu nechá nasadiť do bojov o Budapešť, avšak pre kulminujúce protesty radšej v strachu pred telesnou inzultáciou ušiel.⁶³⁵ Nevyšetrenie Hart'anského kauzy sa nezaobišlo bez ďalších provokácií. Keď prišli nemeckí vojaci gardistov pokarhať a pohroziť im možnými neblahými dôsledkami, rota nastúpila tentokrát v plnej poľnej výbave, odmietla zložiť zbrane a jej príslušníci prerezali Nemcom pneumatiky.⁶³⁶ Zrejme len s ohľadom na blížiaci sa front nebola jednotka príkladne potrestaná.

Práve rota „Jankovič“ (resp. „Minárik“), zdá sa, mala byť v rámci budúceho práporu najelitnejšou. Nasvedčuje tomu fakt, že spomedzi všetkých rôt v priestore Sereď – Bratislava podstúpila najintenzívnejší bojový výcvik, konkrétne špeciálny výcvik pre boj zblízka, výcvik na ovládanie pancierových pästí, guľometný a peší výcvik. Príslušníci jednotky napriek prítomnosti a silnej angažovanosti nemeckých poddôstojníkov vo výcvikovom procese neboli podrobovaní ideologickým školeniam.⁶³⁷

V poradí štvrtá poľná rota HG „Klčo“ sídlila v Šarfii (dnes Blatné). Vo velení roty sa vystriedali traja gardistickí dôstojníci – nzbroy. Vojtech Mihalus,⁶³⁸ z poľa skúsený Š. Klčo a napokon od 14. februára 1945 bývalý veliteľ POHG Trstená V. Fitt.⁶³⁹ Táto charakterom pracovná rota, dislokovaná na slovensko-maďarskej hranici, nečelila žiadnemu protivníkovi na bojovom poli, ale i napriek všeobecne dobrému vzťahu s civilným obyvateľstvom jej príslušníci registrovali vrcholiacu skepsu civilistov voči režimovým zločkám. Ako poznamenal Š. Klčo, obyvateľstvo „*začína sa chovať nedôstojne, ba až vyživave voči našim vojakom. Má to iste za následok blížiaci sa fronta...*“. Š. Klčo kritizoval taktiež malovernosť miestnych príslušníkov finančnej stráže a žandárov, ktorí v radoch obyvateľov posilňovali defetistické nálady,⁶⁴⁰ čím Nemcov iba utvrdzovali v ich presvedčení o exkluzívnej spoľahlivosti Hlinkovej gardy spomedzi všetkých režimových zložiek.

Poslednú gardistickú jednotku v oblasti predstavovala poľná rota HG „Ziman“, ktorej velil zbroj. Jozef Ziman. V ďalšom období funkciu zaujímali až traja ďalší

[634] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 14/45 P. Dvorák. Výpoveď H. Hart'anského.

[635] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 24/46 B. Minárik. Výpoveď B. Minárika.

[636] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho; ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho.

[637] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho.

[638] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu č. 18 z 25. 1. 1945.

[639] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 33 z 13. 2. 1945.

[640] Jeden z príslušníkov finančnej stráže mal pred gardistom z Klčovej roty posmešne poznamenať, že „*Vy len to máte, čo Vám Nemci dajú,*“ čím poukazoval na úplnú závislosť HG od nemeckej Pubovôle. ABS Praha, f. S/2, 215 – 291 – 12. Hlásenie Š. Klča poľnému styčnému dôstojníkovi HVHG č. 1 z 29. 1. 1945.

dôstojníci – od 3. februára 1945 zbroj. Štefan Bláha,⁶⁴¹ od 10. februára nzbroj. Jordán Longauer a od 5. marca K. Molčan.⁶⁴² Rota pôsobila v Chorvátskom Grobe a takisto vykonávala iba zákopové práce.

Na základe rozkazu náčelníka HG č. 45 došlo dňa 27. februáru 1945 ku premenovaniu rôt II. poľného práporu HG nasledovne: poľná rota „Fábri“ – „Pribina“, poľná rota „Janoško“ – „Hollý“, poľná rota „Jankovič“ – „Langsfeld“, poľná rota „Klčo“ – „Bernolák“, poľná rota „Ziman“ – „Rázus“.⁶⁴³ HVHG sa premenovaním jednotiek podľa slovenských národných dejateľov pravdepodobne pokúšalo upevniť morálku v radoch gardistov, no vo svojich výpočtoch sa prerátalo. Na rovinnu povedané, gardistom bolo koncom februára 1945 jedno, čie meno ich rota nesie.

Približne v rovnakom čase dalo nemecké velenie pokyn preskupit' roty na 3 pešie a 1 guľometnú.⁶⁴⁴ Bol to prvý krok k utvoreniu práporu, ktorý oficiálne vznikol až 26. marca 1945, kedy HVHG poverilo jeho velením bývalého povstaleckého dôstojníka kpt. Jána Stejskala.⁶⁴⁵ Päť poľných rôt HG v oblasti západného Slovenska dosiahlo začiatkom druhej polovice marca 1945 tabuľkový stav 510 mužov (poľná rota HG „Pribina“ – 88 mužov, „Hollý“ – 94, „Langsfeld“ – 133, „Bernolák“ – 94, „Rázus“ – 101),⁶⁴⁶ ktorý zrejme (aj podľa Kubalových povojnových vyjadrení) takéto čísla nikdy nedosiahol. K bojovému nasadeniu rôt na území Slovenska už napokon nedošlo, no vojenská anabáza gardistov Stejskalovho práporu mala ešte svoje pokračovanie.

Popri II. poľnom prápore HG sa v priebehu marca 1945 v oblasti Turca utvoril ďalší, prápor HG zaist'ovacieho (strážneho) charakteru, tvorený tromi poľnými rotami „Štúr“, „Moyses“ a „Jánošík“. Poľnej rote HG „Štúr“ velil S. Jančiarik, ktorého 28. marca 1945 vo funkcii vystriedal nzbroj. Ladislav Timkovič.⁶⁴⁷ Mužstvo tvorilo 21 gardistov prevelených z POHG Malacky, 20 z POHG Nové Mesto nad Váhom, 50 z POHG Turčiansky Sv. Martin, 34 z POHG Dolný Kubín a ďalších 30 z výcvikového oddielu HG v Holíči.⁶⁴⁸ Ako teda vidno, HVHG jednotky z záverečnej fázy vojny evidentne zliepalo z nebojaschopných alebo prakticky už rozpadnutých POHG. Rota, v nemeckých dokumentoch podľa sídla štábu označovaná ako *Wachkompanie Příbove*, prevzala k 20. februáru 1945 stráž na línii Žilina

[641] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 23 z 31. 1. 1945.

[642] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 30 z 5. 3. 1945.

[643] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 45 z 27. 2. 1945.

[644] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu. Guľometnou rotou sa po reorganizácii stala poľná rota HG „Minárik“. ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 24/46 B. Minárik. Výpoveď B. Minárika.

[645] ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Zápisnica z pojednávania – výpoveď J. Stejskala.

[646] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Hlásenie náčelníka HG z 19. 3. 1945.

[647] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 65 z 28. 3. 1945.

[648] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz č. 41 z 22. 2. 1945.

– Vrútky – Horná Štubňa a Vrútky – Diviaky na deviatich uzlových bodoch. Vo-jensky podliehala jednotke *Landeschützen-Bataillon 504*.⁶⁴⁹

Veliteľom poľnej roty „Moyzes“ (v dokumentoch označovaná tiež ako VII. poľná rota HG) bol od 3. marca 1945 kpt. Jozef Golský. J. Golského však HVHG zakrátko určilo za veliteľa evakuačného poľného práporu HG, a tak 13. marca 1945 jeho funkciu prebral zbroj. Bohumír Rössler.⁶⁵⁰ Poslednú časť strážneho práporu tvorila (VIII.) poľná rota HG „Jánošík“, ktorá vznikla 10. marca 1945. Prvé tri dni bol jej veliteľom J. Laco,⁶⁵¹ od 13. marca 1945 zbroj. Eduard Androvič⁶⁵² a od 17. marca zbroj. Alojz J. Slota z POHG Kysucké Nové Mesto.⁶⁵³ Roty pôsobili spočiatku relatívne samostatne na úsekoch Strečno – Vrútky, Sučany – Krapovany a Turčiansky Sv. Martin – Štubnianske Teplice.⁶⁵⁴ Časté zmeny vo velení svedčili o zhone, v akom gardistické jednotky v marci 1945 vznikali.

Pod jednotné práporné velenie prešli až koncom marca, kedy sa ich veliteľom stal už spomínaný S. Jančiarik.⁶⁵⁵ Strážny poľný prápor HG do priamych bojov s partizánmi nezasiahol, i keď S. Jančiarik ešte ako veliteľ poľnej roty HG „Štúr“ vyzýval na energickú zásahovú akciu priamo HVHG. To vzhľadom na materiálne možnosti bratislavského veliteľstva, ktoré nedisponovalo ťažkou motorizovanou technikou, nebolo vonkoncom možné.⁶⁵⁶

V podobných utopických predstavách nezostal S. Jančiarik sám. Je málo zná-mou skutočnosťou, že v januári 1945 skrsla v hlavách dôstojníkov okresného veliteľstva HG v Liptovskom Sv. Mikuláši myšlienka zorganizovať spomedzi prísluš-níkov Hlinkovej mládeže špeciálnu lyžiarsku rotu pri miestnom POHG, určenú pre boj proti vzťahajúcim sa partizánskym skupinám. Lyžiarska rota mala byť vybavená bežeckým výstrojom, bielymi maskovacími pláštenkami a čiapkami pre horských strelcov.⁶⁵⁷ O reálnej výstavbe tejto špeciálnej jednotky sa nezachovali žiadne informácie ani hlásenia, a tak iniciatíva s najväčšou pravdepodobnosťou zostala v rovine úvah.

V súvislosti s organizáciou poľných rôt HG a POHG nemožno opomenúť ani plány nemeckého poradcu pre HG H. Klatza na vytvorenie slovenskej jednotky SS z príslušníkov HG a Domobrany. Klatzove predstavy počítali s vytvore-

[649] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1912 a n. Správa o jednotkách HG z priestoru Ži-liny a okolia z 22. – 24. 2. 1945. *Landeschützen-Bataillon 504* bol tvorený štyrmi rotami (cyklistická, technická, pešia a rota ťažkých zbraní) v sile 350 mužov. Práporu velil mjr. Mick. UHRIN, K problematike výzbroje..., s. 71.

[650] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

[651] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 50 z 5. 3. 1945.

[652] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

[653] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 56 zo 17. 3. 1945.

[654] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 Otomar Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[655] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Rozkaz náčelníka HG č. 65 z 28. 3. 1945.

[656] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 5. Fonogram S. Jančiarika HVHG z 27. 2. 1945.

[657] *Trenčan*, 13. 1. 1945, s. 4.

ním bojovej formácie, ktorá mala navonok demonštrovať „slovensko-nemecké priateľstvo“ spečatené na fronte bojom za nacistickú „Novú Európu“. Beráter pre HG si ale veľmi dobre uvedomoval, že mobilizácia väčšieho počtu gardistov a domobrancov v predpokladanom termíne (koncom februára, prípadne začiatkom marca 1945) by zrejme skončila fiaskom. Potenciálny nábor Slovákov narážal na mentálne a organizačné prekážky. Vidiac zrejmu skorú porážku Nemecka, Slováci odmietali slúžiť v zbraniach SS a nezmyselne zomierať za úplne cudzie záujmy.⁶⁵⁸

Klatzove plány čiastočne podporoval aj J. Witiska. Kalkuloval s tým, že HG je na rozdiel od Domobrany využiteľná na fronte, avšak len pri obrane slovenského štátneho územia. Ak by došlo k nasadeniu gardistických jednotiek v rámci niektorej z nemeckých armádných skupín, gardisti mali pri nich pôsobiť len dočasne a následne mali byť odvelení. Na druhej strane, v rozpore s Klatzovými predstavami J. Witiska považoval za kontraproduktívne zriaďovať slovenskú jednotku *Waffen-SS*, no nebránil sa myšlienke získavania Slovákov – dobrovoľníkov, ktorí by boli vycvičení pod taktovkou inštruktorov SS a zaradení do ich formácií. Veliteľ EGr H osobne schválil i školenie gardistických dôstojníckych kádrov na území Protektorátu, prebiehajúce od polovice marca 1945.⁶⁵⁹ Slovenská jednotka SS na území Slovenskej republiky už aj pre krátkosť času nikdy nevznikla⁶⁶⁰ a slovenský príspevok k vojnovému úsiliu Nemeckej ríše bol saturovaný len v rámci nasadenia pod slovenskou vlajkou, kde hrala prím HG.

Evakuácia zo Slovenska a posledné zapojenie HG do bojov

S postupujúcim frontom si HVHG celkom iste postupne ujasnilo, že hlavnou hrozbou pre udržanie ľudáckeho režimu a slovenskej samostatnosti nie sú partizá-

[658] ABS Praha, f. 302, 302 – 535 – 20. Návrh poradcu pre HG H. Klatza na vytvorenie slovenských jednotiek SS z 22. 2. 1945. Porovnaj ŠKULTÉTY, Kontrarevolučné úsilie..., s. 581. J. Škultéty bez spresňujúcich informácií píše o snahách Nemcov vytvoriť „zahraničnú légiu“ z evakuantov. V súvislosti so snahou o inkorporáciu Slovákov do jednotiek *Waffen-SS* treba spomenúť aj návštevu SS-Obersturmbannführera Waltera Pawlowskeho u O. Kubalu, sprostredkovanú Pawlowskeho spolužiakom H. Klatzom, ktorej cieľom bolo získať náčelníka HG pre ideu regrutovania gardistov do špeciálnych protipartizánskych formácií SS. W. Pawlowski, veliteľ stíhacieho oddielu *SS-Jagdeinsatz Slowakei*, priamo u O. Kubalu s touto požiadavkou neuspel. Mužov do oddielov, spadajúcich pod jeho velenie, však napokon získal z radov HM a SPS. SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II. A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[659] SNA Bratislava, f. 116, 116 – 2 – 1/240. Rozhovor s J. Witiskom z 22. 3. 1945 o frontovom nasadení HG a výstavbe slovenských jednotiek *Waffen-SS*.

[660] J. Witiska v ďalekopise č. 1721 zo 6. 11. 1944 uvádza, že „početní slovenskí vojaci a príslušníci HG sú za vytvorenie slovenských jednotiek SS“. Ťažko povedať, z čoho šéf EGr H pri tejto analýze vychádzal, no možno sa domnievať, že Witiskom odhadovaný počet perspektívnych brancov slovenského pôvodu do SS v počte 3 – 4 tisíc, je značne nadsadený. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 636. Tento údaj by bol reálny snáď len pri započítaní karpatských Nemcov, ktorí by boli ochotní vstúpiť do slovenskej jednotky *Waffen-SS*.

ni, ale vojská protinacistickej koalície. HVHG sa na frontom vynútenú evakuáciu pripravovalo spomedzi ústredných velení ozbrojených zložiek Slovenskej republiky snáď najprecíznejšie, už od jesene 1944. V rámci svojej organizačnej štruktúry zriadilo k 16. decembru 1944 špeciálne evakuačné oddelenie na čele s kpt. Ľudovítom Mutňanským.⁶⁶¹ Pre evakuačnú vlnu boli vopred vyhladené a určené dve hlavné oblastné strediská: pre vládu, prezidentskú kanceláriu, poslancov, funkcionárov HSĽS, HM a predstaviteľov kultúrneho života mesto Kremsmünster a pre HG Ried s okolitými obcami.⁶⁶² Na predmestí Riedu smerom na Aurolzmünster HVHG plánovalo pre evakuantov HG vystaviť pre potreby ich prechodného pobytu improvizovanú kolóniu. Zo Slovenska sa do danej oblasti začal prevážať stavebný materiál na výstavbu menších rodinných domov, avšak konštrukčné práce do jari 1945 nepokročili natoľko, aby boli obývateľné. HVHG a príslušníci HG (prevažne veliteľské a funkcionárske kádre) sa museli dočasne usídlieť v širokom rozptyle v sedliackych domoch v Riede, Aurolzmünsteri, Eitzingu a Mehrnbachu. Gardisti, ktorí sa na evakuáciu dlhšiu dobu pripravovali, so sebou vzali rodiny, celý hnutelný majetok i značné materiálne zásoby.⁶⁶³ V čase evakuácie nik nevedel, ako dlho ešte vojna potrvá; nevedelo sa s určitosťou, akým výsledkom sa skončí a či predsa len nedôjde k zázračnému zvratu, ako to v posledných týždňoch pred kolapsom nacistickej ríše nevierolomne prorokovala jej propaganda.

O záležitostiach evakuácie sa O. Kubala rozprával s nemeckými predstaviteľmi už koncom roku 1944, sondujúc možnosti dočasného umiestnenia gardistov na území Nemecka. O. Kubala dohodol, že pre potreby HG Nemci vyčlenia kapacity v regióne Oberdonau, kam mal smerovať evakuačný prúd gardistov a kde sa malo pre tento účel zriadiť barakové mestečko.⁶⁶⁴ Išlo však len o všeobecnú rámcovú dohodu bez konkrétnych a záväzných uzávierov. Nemci mali totiž s využitím gardy vlastné plány, i keď rovnako iba veľmi neurčité. V otázke evakuácie HG nemal H. Höfle jasno ešte ani koncom februára 1945. Váhal medzi dvoma alternatívami: evakuovať všetkých gardistov s rodinami, ktorí o odsun prejavia záujem alebo ich ponechať na Slovensku pre účely vojenského nasadenia.⁶⁶⁵ Najväčšia časť gardistických evakuantov napokon evakovala do Aurolzmünsteru, kde obsadili takmer každú voľnú budovu.⁶⁶⁶ Sumárne sa v šiestich obciach okresu Ried v polovici mája

[661] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 78 zo 16. 12. 1944.

[662] NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

[663] NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

[664] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1803 a n. Hlásenie o Glaserových rozhovoroch s O. Kubalom z 29. 12. 1944 a 5. 1. 1945.

[665] NIŽŤANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 337, s. 1011.

[666] NA Praha, nezaradené spisy o Imrichovi Suckom, Sucký – podsvazek, Evakuačné strediská slovenských orgánov v r. 1945 – správa J. Vicena.

1945 nachádzalo okolo 850 Slovákov,⁶⁶⁷ z čoho značnú časť tvorili práve príslušníci HG.

Organizovaná gardistická evakuačná vlna nezahrňala iba najvyššie postavených exponentov HG a ich príbuzných. Veľmi výrazne sa dotkla aj radových príslušníkov. Jednotlivé pohotovostné oddiely a poľné roty HG, v ktorých narukovaní gardisti pôsobili, museli rovnako, ako iné ozbrojené zložky verné slovenskej vláde, s postupom frontu zanechať svoje operačné územie a stiahnuť sa západ Slovenska. Pohotovostné oddiely HG zo stredného Slovenska začali s evakuáciou už začiatkom februára 1945, kedy velitelia POHG začali vyplňovať evakuačné zoznamy.⁶⁶⁸ Prechodne sa usádzali v jazdeckých kasárňach v Bratislave, resp. v sústreďovacom stredisku HG v Holíči. Holíč, vzhľadom na svoju geografickú polohu, predstavoval ideálny východiskový bod pre odsun gardistických jednotiek do Nemecka. Presun pohotovostných oddielov do koncentračného centra gardistických jednotiek sa zväčša zaobišiel bez problémov.

Základ evakuačného práporu HG, ktorý sa v Holíči vytvoril v priebehu marca a prvých aprílových dní roku 1945, tvoril POHG Bratislava v sile zosilneného práporu, stiahnutý z hlavného mesta tesne pred jeho obsadením sovietskymi vojskami, a POHG (resp. ich časti) evakuované z iných oblastí krajiny najprv do Bratislavy. Gardistické jednotky z Bratislavy evakuovali do Holíča 30. a 31. marca 1945. Dňa 1. apríla 1945 na Záhorie dorazili spoločne s náčelníkom HG O. Kubalom posledné zvyšky síl, určené na evakuáciu. O. Kubala ponechal pri mužstve len potrebný počet dôstojníkov a ostatných vyslal vopred do výcvikového strediska *Waffen-SS* v protektorátnych Lešanoch (*SS-Truppenübungsplatz „Böhmen“*), kde sa už od začiatku druhej polovice marca 1945 koncentrovali poddôstojníci a dôstojníci, školení pod drobnohľadom nemeckých inštruktorov na boj proti sovietskym vojskám.⁶⁶⁹ Na základe Bergerovho rozkazu bolo taktiež nariadené zrušenie bratislavskej úradovne poradcu pre HG H. Klatza najneskôr k 5. aprílu 1945. Je priam neuveriteľné, že Witiskov prípis H. Höflemu explicitne požadoval, aby H. Klatz ani po zrušovaní akte nebol formálne odvolaný z funkcie poradcu, ale len preradený zo štruktúr Hlavného úradu SS k dispozícii nemeckému veliteľovi na Slovensku s argumentom, že „hlavný úrad SS by tým prišiel o možnosť trvalého vplyvu na smerovanie Hlinkovej gardy“.⁶⁷⁰ Nemeckí predstavitelia tak pravdepodobne ešte

[667] VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava : VEDA, 2011, s. 41.

[668] SNA Bratislava, f. AA, mikr. C – 971. Správa EK13 Trenčín o evakuácii z 3. 2. 1945. V rovnakom čase hlásil napríklad okresný náčelník v Považskej Bystrici, že aj exponovaní členovia HSLS a HG z tohto okresu pár kilometrov od hranice s Protektorátom si vo veľkom zaobstarávajú cestovné pasy, aby mohli evakuovať do Nemecka. Porovnaj SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 151.

[669] Celkovo išlo o 131 osôb z 39 jednotiek HG. Menný zoznam odveľených gardistov pozri v dokumente SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2. Príloha k rozkazu náčelníka HG č. 54 z 13. 3. 1945.

[670] NIŽŇANSKÝ a kol., *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945...*, dok. 340, s. 1017.

i v čase, keď stáli sovietske tanky pred Berlínom, stále verili v obrat, resp. v zmenu charakteru vojny do podoby Západ + Nemecko verzus Sovietsky zväz.⁶⁷¹

Medzičasom sa Hlavnému veliteľstvu HG podarilo v Holíči zhromaždiť silnú skupinu gardistov v maximálnom počte do 1 600 mužov.⁶⁷² Podľa pôvodných plánov Nemci počítali s ich využitím v obranných bojoch proti Sovietom (zrejme i na území Slovenska), no na naliehanie bývalého poverenca HG pre Pohronskú župu V. Košovského, ktorý argumentoval nepripravenosťou mužstva na frontový boj, nemecké velenie od tejto myšlienky upustilo. Prápor pod velením kpt. L. Fábriho odpochodoval 5., resp. 6. apríla 1945 (teda už po oslobodení Bratislavy) na Moravu. Dá sa predpokladať, že prápor „Fábri“, odposlaný do Protektorátu, tvorila napokon len časť gardistov, koncentrovaná v pohraničnom evakuačnom bode a zvyšok jednoducho v zmätočnej atmosfére dezertoval alebo na územie Nemecka ustúpil inou trasou. Nasvedčovala by tomu sila Fábriho jednotky, ktorej počty počas aprílového nasadenia za hranicami Slovenska neprekročili 400 mužov.

Náčelník HG O. Kubala sa z Holíča cez Vlársky priesmyk dostal na Považie, kontrolované zvyškami ľudáckeho režimu, a strávil tam nasledujúci týždeň vybavovaním organizačnej agendy. Zo Žiliny, ktorá bola oslobodená až 30. apríla 1945, odposlal depešu do Lešian s otázkou, či je v tamojšom výcvikovom stredisku SS možné zhromaždiť ustupujúci evakuačný prápor HG a po kladnej odpovedi určil pre zostávajúce poľné jednotky HG na Považí (roty tzv. Stejskalovho práporu⁶⁷³) všeobecný ústupový smer Zlín – Kroměříž. Do Protektorátu napokon zo Stejskalovho poľného práporu HG odišla len malá časť mužstva. Po oznámení, že prápor bude musieť opustiť územie Slovenska, veľa gardistov radšej pod rúškom noci dezertovalo a rozutekalo sa domov.⁶⁷⁴ Bývalý náčelník štábu II. taktickej skupiny povstaleckej armády J. Stejskal,⁶⁷⁵ ktorý demoralizovaný prápor, ustupujúci

[671] Z tohto predpokladu vychádzal aj bývalý minister vnútra a zahraničných vecí F. Ďurčanský. Po kapitulácii Nemecka mala byť zrejme na Ďurčanského popud medzi evakovanými príslušníkmi ozbrojených síl zo Slovenska organizovaná náborová akcia do zahraničných légii, ktoré by po boku Američanov bojovali v novej fáze vojny proti Sovietskemu zväzu. Za informáciu ďakujem kolegovi Marianovi Uhrinovi.

[672] SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda 1938 – 1945...*, s. 438. Daný údaj potvrdzuje tiež ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Návrh na vypočutie svedkov pred OES Trnava z 21. 8. 1946.

[673] Išlo o už spomínaný II. poľný prápor HG.

[674] ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Zápisnica z pojednávania – výpoveď J. Stejskala.

[675] Ku Stejskalovej kariérnej anabáze po páde do zajatia 14. *Waffen-Grenadier-Division der SS „Galizien“* a k okolnostiam, za akých sa dostal do POHG, bližšie pozri SYRNÝ, M.: Od odboja ku kolaborácii. Náčrt problematiky spolupráce príslušníkov odboja so slovenskými a nemeckými orgánmi v rokoch 1939 – 1945 na Slovensku. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 228 – 229. Stejskalovu odbojovú činnosť pred okresným ľudovým súdom v Bratislave dosvedčili i také osobnosti odbojového hnutia, akými boli gen. Michal Širica či gen. Július Nosko. SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

z okolia Trnavy, prevzal pod svoje velenie koncom marca 1945,⁶⁷⁶ inštruoval svojich dôstojníkov, aby, podobne ako on, odmietli s mužstvom evakuovať. Dôstojníci rôt Stejskalov rozkaz uposlúchli a aby prápor mohol odpochodovať podľa Kubalovho nariadenia na Moravu, musel náčelník HG neposlušných dôstojníkov vymeniť za spoľahlivé osoby.⁶⁷⁷ O. Kubala mal na to pádny dôvod – J. Stejskal sa mu ešte pred odchodom na Moravu z očí do očí vyhrážal, že nechá jednotku úmyselne padnúť do sovietskeho zajatia,⁶⁷⁸ čím by garda stratila nezanedbateľné sily, perspektívne využiteľné v boji. Pre defetisticky naladených gardistov Stejskalovho práporu HG vrátane dôstojníkov, O. Kubala, zdá sa, nepredstavoval veliteľskú autoritu a so Stejskalovým tichým odobrením nemálo z nich od jednotky počas nasadenia na Morave naozaj ušlo.

Po vyriešení disciplinárnych problémov na Považí O. Kubala odišiel do rakúskeho Kremsmünsteru žiadať od prezidenta a evakuovaného MNO rozkazy, čo robiť ďalej. Vláda Kubalove evakuačné opatrenia schválila, no žiadne pokyny mu nevydala. V neďalekom Aurolzmünstri sa náčelník HG stretol s L. Fábriom. L. Fábri O. Kubalu informoval, že gardistický prápor z Holíča, ktorý nezávisle od Stejskalovho práporu evakuoval bez jasne určenej cieľovej destinácie,⁶⁷⁹ bol napriek protestom pri Rabensburgu pred 20. aprílom 1945 zasadený do boja. Prápor v priebehu týchto bojov zaznamenal straty, zapríčinené čiastočne dezorientáciou nemeckej defenzívy, ktorá vo všeobecnom chaose nedopatrením atakovala obranné pozície gardistov.⁶⁸⁰

Gardisti nasadení pri Rabensburgu si boli vedomí, že odpor proti všestrannej sovietskej prevahe by bol zbytočný, a preto niektorí napriek vyhrážkam Nemcov jednoducho odmietli bojovať. Bol to napríklad prípad dvoch čiat pod velením dôstojníkov evakuovaného POHG Kremnica zbroj. Júliusa Fuseka a zbroj. Jozefa Beňa.⁶⁸¹ L. Fábri najskôr gardistickým dôstojníkom vyčítal nedisciplinovanosť,⁶⁸² no po realistickom zhodnotení možností mužstva, ktoré nebolo pripravené na frontové nasadenie, sám vyjednal s Nemcami vyňatie práporu z bojového pásma.

[676] Velenie nad jednotkou J. Stejskal na základe vydaného rozkazu od HVHG prevzal 26. 3. 1945. Dňa 27. 3. 1945 sa gardisti vo Voderadoch vzbúрили proti dôstojníkom, v dôsledku čoho ich Nemci vysadili z obranného postavenia a odoslali peším pochodom smerom na Žilinu. ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Zápisnica z pojednávania – výpoveď J. Stejskala. Gardistov boli ubytovaní v Lednici a Dolnej Breznici, kde pobudli až do odchodu za hranice. SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 922. Výpoveď Š. Mečára o ústupe práporu HG.

[677] ŠA Bratislava, f. OES Bratislava, 25/47 J. Stejskal. Výpoveď J. Stejskala.

[678] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, II.A – 922. Výpoveď Š. Mečára o ústupe práporu HG.

[679] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[680] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[681] ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 304/46 Július Fusek. Výpoveď J. Fuseka z 29. 9. 1945; ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 16/46 Jozef Beňa. Výpoveď J. Beňa z 25. 6. 1945.

[682] ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 16/46 Jozef Beňa. Výpoveď J. Beňa z 25. 6. 1945.

Fábriho prápor, hoci značne demoralizovaný, do Lešian nakoniec predsa len úspešne dorazil. Počas presunu gardistom poslednýkrát cestu skrížili české partizánske skupiny, s ktorými sa pokúšali dohodnúť na uvoľnení ústupovej trasy. To partizáni odmietli a naopak vyzvali gardistov, aby im odovzdali zbrane a pripojili sa k nim. Dôstojníci HG ponuku rázne odmietli. Gardisti tak územie kontrolované partizánmi museli obísť obchvatom, čo presun do Benešova oproti pôvodným plánom zdržalo.⁶⁸³

V Lešanoch, kde sa v prvých májových dňoch zhromaždili všetky evakuované zložky HG, boli jej útvary reorganizované. Oficiálne pôsobili pod názvom *Slovakische-Grenadier-Regiment Nr. 1 „Hlinka Garde“* (Slovenský granátnický pluk č. 1 „Hlinkova garda“) ako súčasť *SS-Kampfverband Wallenstein*. Gardistický pluk pod velením SS-Standartenführera Waltera Domesa v Lešanoch prerozdelili do dvoch práporov (veliteľ I. práporu kpt. Š. Rabina, veliteľ II. práporu kpt. T. Javor). Výstavba tretieho práporu z časových dôvodov zostala vo fáze plánovania.⁶⁸⁴ Gardistický pluk mal byť pomerne dobre vyzbrojený – každý z práporov podľa zachovaných vojensko-organizačných schém disponoval 16 mínometmi, 12 ťažkými, 27 ľahkými guľometmi a 6 protitankovými päsťami.⁶⁸⁵ Zaiste, je otázne, či schémy *SS-Kampfgruppe Wallenstein* odrážajú len predpokladanú tabuľkovú kvantitu výzbroje alebo jej reálne počty.

O bojovom nasadení pluku HG v Protektoráte vieme z dostupných prameňov len niekoľko základných faktov. Dňa 5. mája 1945 dostalo mužstvo pravdepodobne celého pluku rozkaz na prísnu bojovú pohotovosť, vydanie ostrého streliva a granátov.⁶⁸⁶ Pred plukom stála najťažšia úloha v jeho krátkej histórii – spolu s ostatnými jednotkami potlačiť protinemecké povstanie, ktoré práve vypuklo v Prahe.⁶⁸⁷ Náčelník HG O. Kubala, vidiac beznádejnosť situácie, nasadenie pluku odmietol a poslal svojich dôstojníkov smerom na západ, aby preň vyjednali čo najlepšie podmienky prechodu do americkej zóny.⁶⁸⁸ Jednotka odišla z Lešian v poradí autokolóna – I. prápor – II. prápor – trén, pričom autokolóna mala čakať na príchod peších jednotiek. Prechod do zóny pod kontrolou amerických vojsk sťažovali preplnené cesty ustupujúcich mechanizovaných jednotiek v smere na Písek, v dôsledku čoho sa presun realizoval veľmi pomaly. II. prápor a trén zostali poza-

[683] ŠA Banská Bystrica, f. OES Kremnica, 212/46 Viktor Schnierer. Výpoveď A. Nižnianskeho.

[684] ABS Praha, f. 325, 325 – 14 – 3. Schéma organizácie *SS-Kampfverband „Wallenstein“*.

[685] ABS Praha, f. 325, 325 – 14 – 3. Schéma organizácie *SS-Kampfverband „Wallenstein“*.

[686] ŠA Bratislava, f. OES Trnava, 95/45 H. Radványi. Práporný rozkaz č. 5 z 5. 5. 1945.

[687] JELINEK, Y. A.: Storm-troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard. In: *Journal of Contemporary History*, vol. 6, 1971, Nr. 3, s. 114 – 115.

[688] O. Kubala nemeckú požiadavku aktívne participovať na potlačení pražského povstania odmietol s odôvodnením, že gardisti budú bojovať iba v slovenských uniformách, na území Slovenska a až po riadnom 5 – 6-týždňovom výcviku. SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

du a padli do zajatia Sovietom. Autokolóna a I. prápor zložili zbrane americkým vojskám.⁶⁸⁹ Je zaujímavé, že zaistení príslušníci Slovenského granátnického pluku č. 1 „Hlinkova garda“ boli od zaistenia až takmer do konca mája 1945 zaradení do šikov novotvoriacej sa československej armády ako tzv. I. slovenský prápor (vel. npor. Karol Pittner)⁶⁹⁰ a využiti pri likvidácii zvyškov nemeckých jednotiek v okolitých lesoch.⁶⁹¹ Tento fakt mnohí gardisti následne s obľubou využívali pred ľudovými súdmi ako poľahčujúcu okolnosť.

Púť príslušníkov HG po ukončení ich účasti v druhej svetovej vojne bola rôzna. Najexponovanejší gardistickí velitelia na čele s W. Domesom utiekli do Riedu, kam so sebou údajne vzali aj 50 miliónov korún a ceniny v zlate. Časti exponovaných činiteľov HVHG a niektorým gardistom sa podarilo ujsť ďalej na Západ, kde sa natrvalo usadili. Niektorí z nich sa zapojili do činnosti ľudáckej politickej emigrácie, po iných sa stopa úplne vytratila. Vrcholoví predstavitelia HG, internovaní v zaisťovacích táboroch v americkej okupačnej zóne (ako napríklad O. Kubala; A. Sabol-Palko; Š. Rabina, V. Ries, M. Urban a i.) boli vydaní na trestné pokračovanie československým orgánom.⁶⁹²

Na rozdiel od spustnutého Kremmsünsteru, kde na konci vojny prebývali funkcionári HSĽS a vládni činitelia, oblasť Riedu, kam evakovali gardistickí funkcionári s rodinami, bola aj dlhé mesiace po máji 1945 stále husto osídlená evakuantmi bývalých ozbrojených zložiek Slovenskej republiky. V regióne sídlili americkým orgánom neznámi okresní velitelia alebo radoví členovia HG, vydávajúci sa za civilov prinútených pod najvšakovakejšími vymyslenými hrozbami evakuovať.⁶⁹³

Časom sa situácia evakuantov v obsadenom Nemecku začala rapídne zhoršovať hlavne po sociálnej stránke. Evakuované materiálne zásoby potravín a liekov

[689] SNA Bratislava, f. NS, 13/46 O. Kubala, mikr. II.A – 920. Výpoveď O. Kubalu.

[690] ŠA Bratislava, f. OĽS Trnava, 95/45 H. Radványi. Potvrdenie pre H. Radványiho o nasadení proti nemeckým jednotkám.

[691] ŠA Bratislava, f. OĽS Trnava, 95/45 H. Radványi. Výpoveď H. Radványiho zo 7. 1. 1946. Okrem gardistov boli v Lešanoch s vysokou pravdepodobnosťou evakuovaní aj príslušníci slovenskej armády, nakoľko v dokumentoch zajateckého tábora Motoly pri Prahe ako miesto zajatia uvádzajú Písek alebo Strakonice. Pri niektorých je možné identifikovať viac či menej konkrétne aj ich kmeňovú jednotku (uvádza sa peší pluk 1, peší pluk 2, doplnčové okresné veliteľstvo Nitra a Trenčín, stavebná pionierska rota 6, pracovný prápor 1, atď.). Bohužiaľ, bližšie informácie o forme inkorporácie domobrancov do Slovenského granátnického pluku č. 1 „Hlinkova garda“ sa počas výskumu nepodarilo zistiť. Pozri ABS Praha, f. S/2, 215 – 189 – 2. Zoznam príslušníkov slovenskej brannej moci zadržovaných v tábore Motoly.

[692] VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha*. Bratislava : Odkaz – Ozveny, 1991, s. 326. Uvedené osoby boli internované v tábore Glasenbach v mase celkovo asi 8 tisíc osôb. VNUK, F.: *Životopis Konštantína Čulena*. Cleveland : Slovenský ústav, 1984, s. 117.

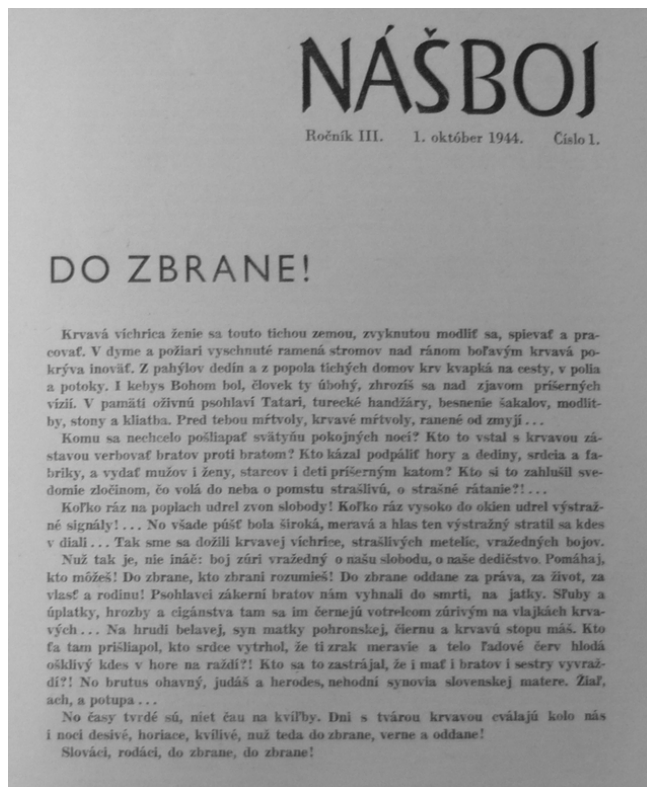
[693] Ukážkovým príkladom takejto tendenčnej manipulácie je písomná intervencia manželky O. Kubalu, adresovaná americkým vojenským orgánom, zachovaná v nemeckom Spolkovom archíve. Podľa Kubalovej manželky „Hlinkova garda ako vojenská jednotka oslobodila Slovensko od nemeckej invázie“ (sic!), a tak sa vlastne spoluzaslúžila o porážku nacizmu. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/341, Bl. 104 – 105. Správa o činnosti Hlinkovej gardy.

nemohli vydržať večne. Evakuanti boli odkázaní na pomoc UNRRA a Červeného kríža. Po čiastočnom upokojení situácie sa mnohým podarilo presunúť do Bavorska a do susedného Talianska. Nielen v týchto kútoch Európy, ale aj v zámorí, kam cesta rádovalo desiatok z nich pokračovala, začali na prelome rokov 1945/1946 vznikať prvé centrá organizovanej slovenskej politickej emigrácie.⁶⁹⁴ V obmedzenejšej miere územie Talianska, Španielska a spočiatku Spojených štátov amerických, no obzvlášť územie Argentíny, Kanady a Nemeckej spolkovej republiky, sa stalo útočiskom a pôsobiskom jadra osôb rôznym spôsobom spojených s ľudáckym režimom z rokov 1938 – 1945.

Keď Jozef Vicen, jedna z najznámejších postáv zahraničného protikomunistického odboja, v 90. rokoch glosoval okolnosti, za akých masa slovenských štátnych občanov opustila v prvých mesiacoch roku 1945 územie Slovenskej republiky, výstižne poznamenal, že pred obsadením krajiny Červenou armádou nikto nehovoril o „odchode do exilu“, ale len o evakuácii.⁶⁹⁵ Osoby politicky alebo ideovo spojené s ľudáckym režimom akoby si v kontexte rozloženia vtedajších geopolitických síl nechceli pripustiť nevyhnutnosť krachu idey samostatného slovenského štátu ani v čase, keď sovietske vojská stáli pár kilometrov pred Bratislavou. Pri svojom odchode verili v dočasnú vzniknúvšiu situáciu, ktorá sa v dôsledku očakávaného konfliktu medzi Západom a Sovietskym zväzom v dohľadnej dobe zmení. Mocenský *status quo* z roku 1945 napokon v strednej Európe zostal zachovaný vyše štyri desaťročia až do zrušenia komunistických režimov. Nádeje evakuantov, že Slovensku dávajú iba prechodné „dovidenia“, sa nepotvrdili. Stovky z nich, včítane príslušníkov HG, už rodnú krajinu nikdy neuvideli; ostatní si na návrat museli počkať do roku 1989. Nie všetci však možnosť vrátiť sa využili – a zrejme dobre vedeli, prečo.

[694] V prvých mesiacoch po skončení vojny sa k evakuantom pridali ďalšie osoby, ktoré však už mali prechod na Západ cez Rakúsko z dôvodu prísnych migračných predpisov v okupačných zónach značne sťažený. ŠPRINC, M.: *K slobodným pobrežiam*. Martin : Matica slovenská, 2004, s. 73.

[695] VICEN, J.: Osudy exulantov. In: CHOVAN-REHÁK, J. – REHÁK, G. – MARUNIAK, P. (ed.): *Slovenský povojnový exil*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 68.

Predstavitelia Ľudáckeho režimu a tlač po 29. auguste 1944 energicky apelovali na bojaschopných mužov, aby vstúpili do radov HG a priložili ruku k potlačeniu Povstania
(Zdroj: *Náš boj*)

Hlásenie Štefana Rabinu Otomarovi Kubalovi pred odchodom I. poľného práporu HG do bojového pásma začiatkom októbra 1944
(Zdroj: *Nový svet*)

HG ide do boja
(Zdroj: *Nový svet*)

Príprava gardistov pred odchodom na povstalecký front
(Zdroj: *Nový svet*)

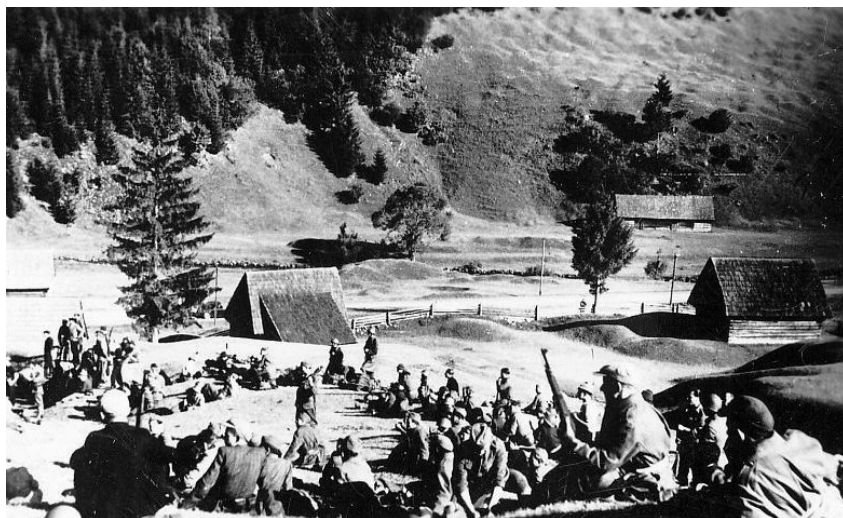
Príslušníci I. poľného práporu HG nastupujú na vlak, ktorý ich
odviezol z Bratislavy do bojovej zóny
(Zdroj: *Nový svet*)

Gardisti a príslušník 14. divízie SS *Galizien*
v palebnom povstavení
(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Pancierový vlak č. 62 v železničnej stanici Východná, ktorý podporoval útok nemeckých síl a gardistov proti II. taktickej skupine povstaleckej armády
(Zdroj: Zbierka Michaela Melnyka)

Tábor v Malužinej, kde sa koncentrovali odbojové zložky. Nemecké sily spoločne s asistenčnými jednotkami HG dobyli nimi bránený obranný úsek „Kosatce“ v posledných októbrových dňoch.
(Zdroj: Zbierka autora)

5. poľná rota HG sa protipovstaleckých bojov nezúčastnila. Jej prítomnosť na oslavách potlačenia Povstania v Banskej Bystrici mala iba manifestačný charakter. Navodzovala falošnú ilúziu, že augustové udalosti brannou mocou pod kontrolou ľudáckeho režimu nijako neotriasli.

(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Gardisti pri výcviku s ľahkým guľometom vz. 26

(Zdroj: *Nový svet*)

Predpisovo vystrojený príslušník POHG. Na ľavom rukáve má charakteristickú rukávovú pásku a na golieri čierne výložky, čo v období po vypuknutí Povstania tvorilo hlavný rozlišovací znak gardistov od príslušníkov obnovenej armády-Domobrany.

(Zdroj: *Nový svet*)

Portéťová fotografia príslušníka POHG po vypuknutí Povstania

(Zdroj: *Nový svet*)

Pozdravy z pola a do pola

Kamaráti!

Táto rubrika nášho časopisu je akouśi spoj-
kou medzi domovom a vami v poli. Láska
k národu a štátu vás odvolala od svojich
drahých, dala vám do ruky zbraň a postavila
vás na ohrozené miesto otčiny. Takýto postoj
zaslúži si obdivu a úcty. Všetci stotoční v ná-
rode skládajú sa pred vašim odhodlaním.
Nech vás nemýli, že si vašich hrdinských čin-
ov všetci nevedia s úprimnosťou slovenského
srdca. Národ vie, čo dali na oltár jeho života.
Jednotlivci alebo skupiny zaujatých ľudí nie
sú a nikdy nebudú rozhodujúcim činiteľom,
ani verejnou mienkou.

Ze činů mnohých ľudí sa u nás vďaka mie-
rou hrdinstv, že sa im na prsia pripínajú
križe a medaie, že sa palcovými literami píše
o významaní a na vás že sa zabúda, to nech
vás nemýli. Pravda vždy išla takouto cestou.
Vy ste jej nositeľmi. A uravrime vám, prv než
pomnie toto zakladie časov, poznáte radosť
vykúpenej pravdy, vašej a vo vás celého ná-
roda.

Na mamičku, manželku, synka a celú ro-
dinu v Sučanoch pozdravom si spomína Vi-
liam z Bratislavy.

Na rodinu v Zlatých Moravciach si srdečne
spomína Miloš švec s rodinou. Pozdravuje tiež
rodinu v Štubňanských Tepliciach. Prosí, aby

Ludovít Vatter srdečne pozdravuje svoju
manželku, deti a príbuzných v Trnave.
Rodine, známym a Zelke Párijčkovej do
Turč. Sv. Martina poslaia pozdrav Aladár Dú-
bravický.

Na manželku, brata Antona s manželkou
a deťmi v Trnave si pozdravom spomína Mi-
chal Ťažký.

Jozef Hudcovský srdečne pozdravuje ro-
dinu Burdejovu v Bratislave.

Aničke Kňazovickej, Beďuške Novotnej
v Chynoranoch a Aničke Novotnej v Trenčine
poslaia srdečný pozdrav Karol Kvasnica.

Na Aničku Morávekovú v Bánovciach nad
Bebravou si pozdravom spomína Pavol
Halmeš.

Ernest Škulťety poslaia srdečný pozdrav
svojej manželke, svokre a známym v Trenčí-
ne. Tiež spomína si na rodičov a rodinu Sed-
ljačkovu v Zliechove, na sestru Vilmu a šva-
gra v Bystriciach.

Na kamarátov v POHG v Trnave si po-
zdravom spomínajú kamaráti z Bratislavy.
švagrovi štefanovi Vančovi do Trenčína
oznamuje Jozef Hudcovský, že list a žiadané
vybavil. Poslaia srdečný pozdrav.

Skupina MG z Bratislavy srdečne pozdrav-
uje štefana Jakubóczyho.
Olinku, jej sestru a Jožku v Topoľčanoch
pozdravuje Gustík. Olinku prosí, aby mu na-
písala.

Pozdrav a stále spomienku rodičom, bratom

Na Vierku Látkozy v Topoľčane
spomína štefan Zajac.
štev Jakubík zo Sereďe poslaia
bratovi, sestre a všetkým známym
pozdrav. Má sa dobre a je zdravý.

Svoich rodičov, príbuzných a z
zdravuje Edo Hadrich, želá im v
Na Elenku Hrozičenkovič, jej
sestru v Topoľčanoch si srdečne
dolf Janiček.

Do Mýtnej Novej Vsi svojej r-
mym poslaia úprimný pozdrav Jů
Félix zo Sereďe poslaia pozdra
hovej do Bratislavy.

Na rodičov v Rakytovciach
spomína Michal Savkulic. Ozna-
má dobre a prosí, aby mu napí-
Svojim príbuzným a známym
lepšie želá Tóno Kováčik.

Rudolf Zajac oznamuje rodič
sestrám v Sereďi, že je zdravý
nich spomína.

Rodine Kotrbovej zo Sereďe
pozdrav Rudolf Zajac.

Na matku v Porubke a na
mych v Porubke, tiež na brata
spomína rojník Jozef Gebauer

Ladislav Košanický si s lás-
rodičov, celú rodinu a vše
v Topoľčanoch. Poslaia tiež
nice všetkým kamarátom.

Do Prešova svojim god-
zdrav štefan Zajac. Je zdravý

František Kopčák prosí
zo Zbehov, aby mu častejšie
ju srdečne pozdravuje.

V časoch obmedzeného poštového styku spĺňala funkciu efektívneho komunikačného média medzi rodinami a priateľmi aj dobová tlač
(Zdroj: *Gardista*)

Slovenské spolky
rosti a pri svojom
váci ani na duchov-
a 1929 založili v slo-
ra“ v Gran Chacu
menom „Slovenský
iadili tam aj kníž-
koch vypukla však
i kríza a táto zne-
olková činnosť.
an Chacu r. 1931
k Štefánik v Cha-
stavba slovenskej
sade „Bajo Hon-
metrov od mesta
e Peňa. R. 1934
jem o školu bol
tiež veľmi ťulá,
aby sa deti vy-

vysťahovalov
o oblasti Matte
Bratislava“ čir-
enskosť. Našli

Charakteristické pre činnosť je založe-
nie fondu, z ktorého sú financované všetky
pohreby slovenských krajanov, ako aj po-
stavenie pomníkov, ktoré si spolok sám
zchovtuje.

a usilujú sa zit vo svojej novej domovine
podľa intencii národnej slovenskej kultúry.
Ich hrdinský boj s okolitým svetom je ob-
divuhodný a pri ťažkých životných pod-
mienkach mohli si vybudovať pevné bašty
svojej národnej svätynie.

Jána Baladu. Ven
všetkých kamarátov
Klínok.
Michal Šušňovský
od mamičky, sestry
z Topoľčan.
Július Fedor si r-
na Harčarika, Malí
ných kamarátov. Ze

Upozornenie pre
Slovenský vyslaia
muje narukovaný
vostných oddieloc
vostných oddieloc
jedntkách HG,
stické pozdravy z
com každého týžd-
zdravy v osobitn-
Pozdravy adresuj-
ného veliteľstva
slave, Urbánkova

**UMRELI,
ABY NÁROD ŽIL**

Skup. Jozef Jelínek
gard. Štefan Vach
gard. Rudolf Popelár
gard. Ján Gallo
gard. Jozef Miča
gard. Severin Štepanovský

narod. 21. XI. 1919 v Sobotišti
narod. 5. VI. 1913 v Koválove
narod. 19. XI. 1914 v N. M. n. V.
narod. 10. X. 1917 v Senici
narod. 3. XII. 1924 v Čáčove
narod. 28. XI. 1915 v Oreskom

**Administr
o vyrovna**

NÁŠ BOJ

Dobová tlač štylizovala padlých gardistov do pózy martýrov, ktorí položili život za celý národ
(Zdroj: *Náš boj*)

Náčelník Hlinkovej gardy
v B r a t i s l a v e .

Bratislava, dňa 28. marca 1945. 23

R o z k a z č. 65.

I. oddelenie.

Čl. I. Určenie veliteľa strážneho praporu.

Dnešným dňom určujem za veliteľa strážneho praporu v oblasti polných rôt HG "Štúr", "Moyzes" a "Jánošík" nbroj. Jančiarika Stanislava od pol. roty "Štúr".

Menovaného ponechávam v stave živých v POHG Turč. Sv. Martin.

Čl. II. Určenie veliteľa roty.

Dnešným dňom určujem za veliteľa pol. roty "Štúr" nbroj. Timkoviča Ladislava, ktorý prevezme túto funkciu písomne od nbroj. Jančiarika Stanislava, doterajšieho veliteľa pol. roty. Prevzatie funkcie hlási I. oddeleniu HVHG.

Čl. III. Zbroj. Hanuska Anton a zbroj. Hanuska Antona a zbroj. Pánik a Voj-Pánik Vojtech-premiestnenie.

Dňom 20. III. 1945 premiestňujem zbroj. Hanuska Antona a zbroj. Pánik a Vojtech od pol. roty HG "Moyzes" k Cvičnému oddielu HG v Holiči.

Pol. rota HG "Moyzes" menovaným vyplatí náležitosti do dňa odoslania, vydá im cestovný rozkaz a odošle ich k POHG Holič.

Cvičný oddiel HG a pol. rota "Moyzes" prevedú zmeny vo svojich záznamoch.

Čl. IV. Mužstvo HG-preloženie.

S okamžitou platnosťou prekladám z POHG Skalica k POHG Bratislava-Náhradný oddiel:
1. skup. K r u š i n u Jozefa,
2. skup. N o v á k a Jozefa,
3. roj. N e m č o v s k é h o Imricha.

POHG Skalica menovaným vyplatí náležitosti do dňa odoslania, vydá im cestovný rozkaz a odošle ich k POHG. Príslušné POHG prevedú zmeny vo svojich záznamoch.

Čl. V. Transport HG-odvlečenie strážnych.

Dňom 30. marca 1945 odosielam do R. ako strážnych s transportom toto mužstvo:

1. skup. S t ú p a l a Štefana z V. odd. HVHG,
2. druž. H a l m e š a Pavla zo Sekretariátu náčelníka,
3. druž. R u d o l f a Ferdinanda zo Sekretariátu náčelníka,
4. druž. K o č i š a Štefana od POHG v Bratislave.

POHG Holič zariadi lekársku prehliadku. Príslušné POHG a III. odd. HVHG vyplatia menovaným náležitosti do dňa odoslania a pred odchodom náležite ich vystroja a vyzbroja.

Čl. VI. Gardista Jeporis Aladár-preloženie.

Dnešným dňom prekladám gard. J e p o r i s a Aladára od Cvič. oddielu HG v Holiči k Náhradnému oddielu POHG v Bratislave.

Cvičný oddiel HG v Holiči menovanému vyplatí náležitosti do dňa odoslania, vydá mu cestovný

Pravdepodobne posledný zachovaný rozkaz HVHG vydaný na Slovensku z 28. marca 1945
(Zdroj: SNA Bratislava, f. 604)

Gardista z II. poľného práporu HG školený nemeckým výcvikovým inštruktorom
(Zdroj: *Nový svet*)

Bojový výcvik II. poľného práporu HG pravdepodobne v okolí Trnavy
(Zdroj: Zbierka autora)

Nasadenie Domobrany pri Banskej Štiavnici. Počas pôsobenia v regióne sa, podobne ako na iných miestach Slovenska, nevyhla konfliktom s HG.

(Zdroj: ABS Praha, f. 302)

Zo spoločného bojového cvičenia Domobrany a HG

(Zdroj: *Nový svet*)

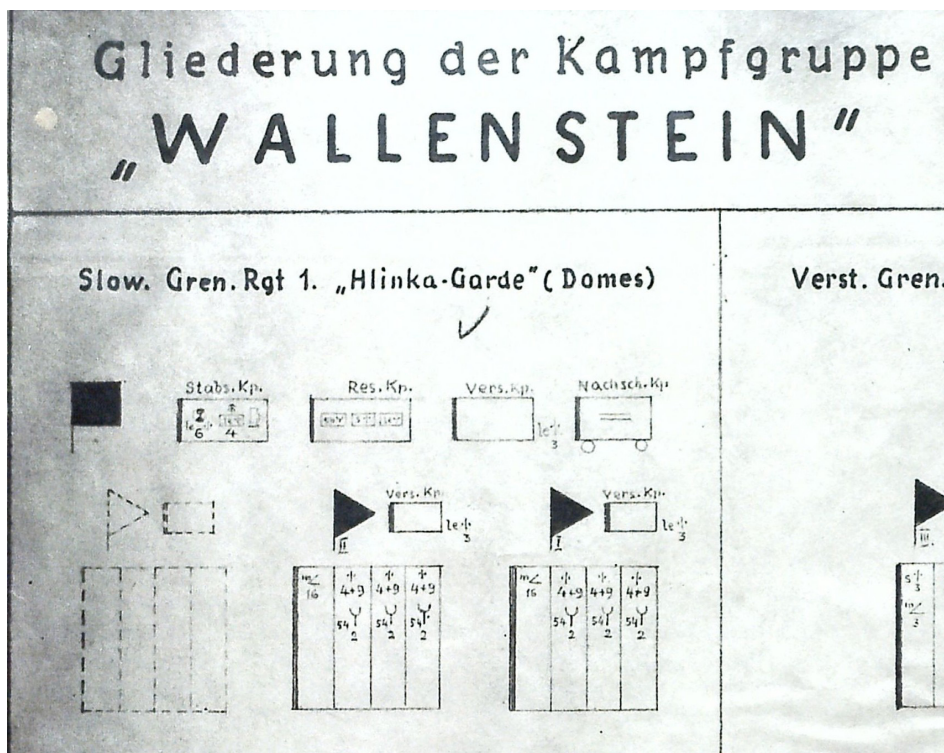

Schéma štruktúry pluku HG utvoreného v máji 1945 v Protektoráte
(Zdroj: ABS Praha, f. 315)

Veliteľ evakuovaných gardistov
v Lešanoch Walter Domes
(Zdroj: Zbierka Mariana Uhrina)

4 PERZEKÚCIE

Gardistická účasť na prenasledovaní Židov, politických oponentov, účastníkov a podporovateľov Povstania

Analýza aktivít HG v období nemeckej okupácie by nebola kompletná bez objasnenia jej miesta v kontexte rozpútaných perzekučných aktivít. Poverenie gardy touto agendou vychádzalo zo samotnej podstaty nacistickej okupačnej politiky. Nasadenie HG na plnenie bezpečnostných úloh, ako to vytýčila úvodná porada u G. Bergera z 1. septembra 1944, neznamenal nič iné, než najužšiu kooperáciu so zložkami EGr H pri zatýkaní a likvidácii všetkých „nepriateľských živlov“, t. j. Židov, komunistov, účastníkov a podporovateľov Povstania a po novom i Rómov⁶⁹⁶.

Ak sa hovorí, že zločinu predchádza vždy slovo, v prípade Slovenska to platilo stopercentne. Šéf Úradu propagandy Tido J. Gašpar už 2. septembra 1944 vo večernom rozhlasovom prejave obvinil zo zorganizovania Povstania Židov, Čechov a „mamonom zapredaných slovenských spoločníkov“.⁶⁹⁷ „O Židoch a ich charaktere netreba sa šíriť. Všetci poznáme ich mravnú zvrhlosť a vražednú nenávisť voči kresťanskému ľudu a jeho poriadku,“ písal na svojich stránkach *Slovák*.⁶⁹⁸ Úhlavný nepriateľ bol teda stanovený.

Druhé dejstvo tragédie prenasledovanej menšiny opäť odštartovala vulgárna mediálna kampaň. Protižidovské opatrenia, ktoré vyvolali roku 1942 nelichotivé ohlasy doma i v zahraničí, tentokrát ľudácka propaganda nepriamo ospravedlňovala údajným podielom Židov na prípravách „protištátneho puču“, ako povstaleckú akciu označovala. Vládni činitelia si už menej uvedomovali možné dôsledky svojich verbálnych výstrelkov v súvislosti s kreovaním ich imidžu pred svetovou verejnosťou, čo bolo mimoriadne dôležité z hľadiska čisto hypotetických možnos-

[696] Na Rómov sa v období Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 nevzťahovala rasová legislatíva. Do vypuknutia Povstania boli postihnutí diskriminačnými opatreniami občianskoprávneho charakteru. Obeťou represívnej mašinérie sa stali až v období nemeckej okupácie Slovenska, keď na nich zložky EGr H uplatňovali rovnako tvrdý meter, ako na Rómov v iných okupovaných krajinách Európy. Protirómske výpady represívnych kománd však neboli plošné ako v prípade židovskej komunity a ich uskutočňovanie záležalo vždy od rozhodnutia oblastného veliteľa EGr H. K problematike bližšie pozri JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 112 s.

[697] *Gardista*, 6. 9. 1944, s. 3.

[698] *Slovák*, 3. 9. 1944, s. 2.

tí udržať samostatné Slovensko na mape povojnovej Európy.⁶⁹⁹ Sústavné obviňovanie Židov zo všetkých tráum ľudského režimu pôsobilo trápne a krajne nepresvedčivo nielen pred medzinárodným fórom, ale aj pred domácou verejnosťou.⁷⁰⁰ Korunu protižidovskej demagógie zasadil premiér Š. Tiso vo vládnom prehlásení na pôde Snemu dňa 4. októbra 1944, keď sa otvorene prihlásil k medzičasom už uskutočneným perzekučným opatreniam: „*Nebudeme váhať ani len na chvíľu, aby sme české a židovské živly, ktoré sa prevínili pri vyvolaní krvavého diela proti slovenskému národu a slovenskému štátu, navždy eliminovali z nášho národného prostredia*“.⁷⁰¹

Režimoví činitelia považovali Povstanie za dielo „židobolševikov“ a volali po radikálnom vyriešení židovskej otázky, spočívajúcom v zadržaní všetkých Židov a ich internovaní v pracovných táborech na Slovensku, kde by izolovaní a pod prísnym dohľadom pracovali pre hospodárske záujmy štátu.⁷⁰² Predstavy nacistov však boli diametrálne odlišné. Vymenovanie Aloisa Brunnera za veliteľa židovského tábora v Seredi koncom septembra 1944 nemohlo veštiť nič dobré.⁷⁰³ A. Brunner patril do okruhu blízkych spolupracovníkov Adolfa Eichmanna a bývalého nemeckého poradcu pre židovskú otázku D. Wislicenyho.⁷⁰⁴ A. Brunner sa len krátko pred príchodom na Slovensko ako veliteľ internačného tábora Drancy neďaleko Paríža do dejín zapísal ako *spiritus movens* technickej realizácie holokaustu francúzskych Židov. S jeho povest'ou nekompromisného vykonávateľa projektu exterminácie európskeho židovstva mal všetky predpoklady dovrieť tragédiu slovenských Židov, čo od neho očakával aj ríšsky vodca SS H. Himmler, ktorý v októbri 1944 osobne navštívil Bratislavu.⁷⁰⁵ Brunnerovým poverením od RSHA sa

[699] Blížšie túto problematiku analyzuje už citovaná štúdia KAMENEC, Pokusy reprezentantov... Na bezvýhodiskovú situáciu slovenskej vlády v otázke udržania samostatnosti po vojne poukazuje tiež FREMAL, K.: Slovenská republika po 29. auguste 1944. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 11 – 12.

[700] KAMENEC, *Po stopách...*, s. 266.

[701] Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/141schuz/s141002.html>.

[702] KAMENEC, *Po stopách...*, s. 267.

[703] Prechodnú dobu do konca septembra 1944 tábora velil Jozef Häckel. Jeho pravými rukami boli Ludvík Kubík a František Knollmayer (bratislavský Nemec, syn významného funkcionára komunistickej strany v medzivojnovom období). Za svoje necelé trojtýždňové pôsobenie v Seredi stihli vyvieť priam neuveriteľné veci. Táto trojica v tábore prevádzala pohlavný styk so židovskými väzenkyňami, psychicky a fyzicky terorizovala Židov (za spomenutie stojí napr. nočný nástup, pri ktorom nechali väzňov klusať a bili ich palicami a korbáčmi) a pripísala si na konto aj niekoľko vražd priamo v tábore. F. Knollmayer (nar. 14. 11. 1922) bol po vojne za svoju činnosť v Seredi odsúdený na trest smrti a 23. 7. 1946 popravený. ŠA Bratislava, f. OIS Bratislava, 370/45 František Knollmayer. Výpoveď F. Knollmayera.

[704] HRADSKÁ, *Prípady Wisliceny...*, s. 69.

[705] H. Himmler premiérovi Š. Tisovi počas návštevy Bratislavy profesorsky vyčítal, prečo sa Slovensko už dávno Židov nezbavilo, keď mu Ríša v tomto ohľade ponúkala pomocnú ruku. „*Mal som pocit, že dostávam lekciu,*“ napísal si ministerský predseda doslovne do osobného denníka. MED-

skončila éra diplomatických tlakov na ľudáckych vládných predstaviteľov a začalo obdobie bezohľadných zásahov v zmysle okupačnej *Judenpolitik*.⁷⁰⁶

Hlinkovej garde pripadla v procese „doriešenia“ židovskej otázky na Slovensku podobná rola, ako milíciám v ktorejkoľvek Nemeckom okupovanej krajine. Jej akčný rádius bol z dôvodov, načrtnutých v predošlých kapitolách, parciálne limitovaný, no vonkoncom nie zanedbateľný. Zatykania neozbrojených civilistov nemohli pre gardistov na rozdiel od ostrého vojenského nasadenia predstavovať väčší problém. Príslušníkom POHG dobové súvislosti ich využitia často unikali. Svoju službu chápali ako rutinnú povinnosť v čase brannej pohotovosti, ktorú sa snažili vykonávať podľa rozkazov veliteľov bez ohľadu na morálnu stránku vecí.⁷⁰⁷

V osobitnej správe o prvej veľkej protižidovskej razii zo 7. septembra 1944 J. Witiska nadriadené miesta informoval, že s príslušníkmi HG môže vyjadriť až na sporadické prípady podplácania gardistov spokojnosť. Okrem Bratislavy padol orgánom SD a HG najväčší počet Židov do rúk v Nitre a Topoľčanoch,⁷⁰⁸ kde gardistov na podporu policajných opatrení zmobilizovali hneď v prvých dňoch po vypuknutí Povstania.⁷⁰⁹ V Piešťanoch pohotovostný oddiel HG vypátral Židov, ktorí sa ukrývali už niekoľko mesiacov.⁷¹⁰ Sprievodným zjavom akcií boli nekontrolovateľné rabovania židovských príbytkov. Keďže v danom čase ešte nejestvovala žiadna úprava, ako so zaisteným hnutelným židovským majetkom nakladať, gardistom, ktorí nevyryžovali z arizácií, sa naskytila druhýkrát neopakovateľná možnosť materiálneho benefitu na konto zdecimovaných spoluobčanov druhej

VECKÝ, M. – HOLÁK, M.: Denník dr. Štefana Tisu. In: *Pamäť národa*, roč. 2, 2006, č. 4, s. 54.

[706] HRADSKÁ, K.: Riešenie židovskej otázky po vypuknutí SNP. In: PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Ústav politických vied SAV – VEDA, 2009, s. 184.

[707] Napríklad jeden z posledných žijúcich bývalých gardistov Ivan Štelcer (* 11. 11. 1923), ktorý v rokoch 1944 – 1945 pracoval ako administratívna sila na Doplňovacom oddelení HG v Hlohovci zastáva dodnes názor, že pohotovostné oddiely „chránili obyvateľov pred lípežníkmi“. Zbierka autora, Listy Ivana Štelcera autorovi z 30. 5. 2012 a 20. 6. 2012. Takéto zužujúce pohľady, ktoré vychádzajú z osobných negatívnych skúseností sú pochopiteľné, avšak pre historika, zvažujúceho ďalšie aspekty činnosti POHG, nemôžu byť meritórnym kritériom hodnotenia.

[708] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/207, Bl. 333. Witiskova správa o protižidovskej akcii z 10. 9. 1944. Topoľčany, mimochodom, prichádzali do úvahy ako možné nové koncentračné stredisko pre zaistených Židov. Židia mali byť podľa inštrukcií, ktoré dostalo žandárstvo, internovaní v miestnych kasárňach. Nakoniec však ale zostalo všetko po starom a pre tieto účely bol naďalej využívaný sereďský tábor. ABS Praha, f. S/2, 215 – 43 – 6, č. j. 92/44. Hlásenie o možnom zhromažďovaní Židov v Topoľčanoch z 18. 10. 1944. Domnienka bezpečnostných orgánov bola opodstatnená o to viac, že uvedenú inštrukciu im vydal priamo náčelník štábu MNO pplk. gšt. Jozef Parčan. ABS Praha, f. S/2, 215 – 43 – 6, č. 105044/44. Správa MNO o plánovanom zhromažďovaní Židov z 26. 9. 1944.

[709] PREČAN, *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko...*, dok. 114, s. 223.

[710] SYRNÝ, M. – UHRIN, M.: *Situačné hlásenia...*, s. 53.

kategórie. Do rozkrádania komodít ich nebolo nutné opakovane vyzývať.⁷¹¹ Ako výstižne podotkla historička Hana Kubátová, korist' z rozkrádania židovského majetku v radoch HG prispela k akceptácii nacistickej protižidovskej politiky,⁷¹² a teda i k prelomeniu posledných zábran vo fáze totálnej pauperizácie a dehumanizácie prenasledovanej minority.

Židia, aj pod vplyvom prenikajúcich šokujúcich správ zo zahraničia, už na jeseň 1944 nepochybovali, predzvest'ou čoho je nemecká okupácia Slovenska. Po predošlých skúsenostiach, ktoré sa dotkli temer každej židovskej rodiny, museli dobre tušiť, že akékoľvek reči vládných a nemeckých predstaviteľov o „evakuácii na práce“ sú len cynickou metaforou. Gardisti v priebehu septembra a októbra 1944 zapečatili všetky židovské byty a usporiadali doslova hon na ich majiteľov a rodinných príslušníkov. Príslušníci terorizovanej komunity hľadali zúfalé východiská v ukrývaní sa v lesoch, kukuričných poliach či dokonca stohoch. Tieto bizarné alternatívy záchrany boli len krátkodobé a HG značnú časť Židov skôr či neskôr pochytila.⁷¹³

Situácia v iných mestách na Slovensku nevykazovala známky väčších odlišností.⁷¹⁴ Dá sa predpokladať, že POHG si zverené úlohy plnili v súlade s predstavami Nemcov, nakoľko archívne dokumenty nemeckej proveniencie až na ojedinelé výkyvy v plnení rozkazov neeviduujú žiadne problémy.⁷¹⁵ Drobné kauzy prílišnej benevolencie gardistických veliteľov k Židom, ako prípad okresného veliteľa HG

[711] ŠA Nitra, f. NŽ III., šk. 67, č. D1-1/IX/1944. Situačná správa okresného náčelníka v Nitre za september 1944.

[712] KUBÁTOVÁ, H.: *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938 – 1945*. Praha : Academia, 2013, s. 189.

[713] ŠA Nitra, f. NŽ III., šk. 67, č. D1-1/IX/1944. Situačná správa okresného náčelníka v Nitre za september 1944; tiež ŠA Nitra, f. NŽ III., šk. 67, č. D1-1.276-1944. Situačná správa okresného náčelníka v Hlohovci za október 1944. Pozri tiež SYRNÝ – UHRIN, *Situačné hlásenia...*, s. 37 – 38. Na tomto mieste treba upozorniť na obetavú pomoc majoritného obyvateľstva, ktoré židovským rodinám napriek ohrozeniu vlastných životov poskytlo častokrát nezištnú pomoc a úkryt vo svojich príbytkoch a iných nehnuteľnostiach, kde Židia prečkali najhoršie časy.

[714] Napríklad k protižidovským opatreniam v Piešťanoch J. Witiska pochvalne poznamenal, že ich gardisti prevádzali „s veľkým elánom“. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1666. Správa o akcii HG v Piešťanoch z 21. 9. 1944.

[715] Radca pri nemeckom veľvyslanectve Hans Gmelin síce vyjadril znepokojenie nad informáciami, ktoré sa k nemu dostali, že v radoch POHG slúžia aj nespoľahlivé osoby, ako však vyhodnotila správa o „rozkladných živloch“ v HG z druhej polovice januára 1945, „jednotlivci slovenskej a gardistickej myšlienke nepriateľskí, ba i takí, ktorí v čase povstania dobrovoľne a aktívne pripojili sa k povstalcom“ tvorili najviac 5% z celkového personálneho stavu POHG. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1724. Správa o nespoľahlivých živloch v HG; Pozri tiež BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1839. Hlásenie o rozkladných živloch v HG z 20. 1. 1945; BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1849. Správa o vzťahoch HG s armádou z 31. 1. 1945. Niektoré ojedinelé nemecké hlásenia poukazovali na údajnú nedostatočnú disciplínu v radoch HG. Podľa jedného z nich napríklad skutoční schopní gardisti v kanceláriách, zatiaľ čo jednotlivé POHG boli vedené neodbornými diletantskými dôstojníkmi. Porovnaj BArch Berlin, R 70 – Slowakei/149, Bl. 1879. Správa o dôstojníkoch a mužstve HG.

v Žiline J. Bučeka⁷¹⁶ či veliteľa POHG v Banskej Štiavnici Š. Záhorianskeho⁷¹⁷ možno označiť skôr za epizodické a nereprezentatívne. O intenzívnej aktivite gardy najlepšie vypovedajú štatistiky, odrážajúce stav k 31. decembru 1944, dokedy jednotlivé POHG zaistili celkovo 9 419 osôb, z čoho prevažnú väčšinu tvorili Židia a časť osoby, klasifikované z rozličných príčin ako nespoľahlivé alebo štátu nepriateľské. Asi 7 tisíc z uvedeného počtu gardisti zatkli v súčinnosti s nemeckými zložkami počas septembrových razií. Ďalších 2 tisíc zatkli v priebehu samostatných akcií a bez vypočutia odovzdali priamo SD. 250 osôb príslušníci HG po protokolárnom výsluchu odtransportovali do internačného tábora v Sereďi a menší počet zaistencov odovzdali iným bezpečnostným zložkám, resp. inštitúciám.⁷¹⁸ Na základe tejto bilancie nemecké hlásenia v polovici januára 1945 pochvalne skonštatovali, že HG sa pod Kubalovým vedením zdvihla a už nie je „vegetujúcou“ organizáciou, ako v ére jej všeobecného úpadku od začiatku roku 1943 do leta 1944.⁷¹⁹

Masové zatýkania za aktívnej účasti HG umožnili osoby zaradené do kolónky nežiaducich jednoducho a efektívne skoncentrovať do táborov, ktoré pre väčšinu predstavovali poslednú zastávku pred fyzickou likvidáciou vo vyhladzovacích lág-roch. So spustením druhej deportačnej vlny, nad ktorou na pokyn RSHA prevzal dohľad sám A. Brunner s J. Witiskom, slovenská vláda nesúhlasila.⁷²⁰ Jej názor bol však pre Nemcov irelevantný. Treba dodať, že nesúhlasné prejavy vlády nemotivoval súcť s nehumánnym údelom deportovaných osôb, ale najmä zisťné príčiny,

[716] J. Buček bol obviňovaný z napomáhania žilinským Židom. Kauza mala byť preverená pod dohľadom krajského vedúceho Deutsche Partei. Výsledok vyšetrovania nie je známy. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/365, Bl. 137. Hlásenie o údajných sympatiách Dr. Bučeka k Židom z 2. 12. 1944.

[717] V prospech Š. Záhorianskeho pred povojnovým ľudovým súdom vypovedalo viacero svedkov, vrátane osôb protipudáckeho zmysľania. Veliteľ banskoštiavnického POHG v období nemeckej okupácie podľa ich výpovedí intervenoval za ľudí vyšetrovaných SD, zastával sa Židov, sabotoval nemecké rozkazy organizovať protipartizánske a protižidovské razie a v dôvernom kruhu kritizoval SD za prevádzané perzekučné opatrenia. Okresný ľudový súd v Banskej Bystrici Š. Záhorianskeho spod všetkých obvinení v plnom rozsahu oslobodil. ŠA Banská Bystrica, f. OĽS Banská Bystrica, 13/47 Štefan Záhoriansky. Výpoveď A. Polreicha, J. Šotkovského a M. Košárníka. Tiež HRUBOŇ, *Hlinkova garda na území...*, s. 112 – 113.

[718] Hlinkova garda postúpila 166 osôb nasledovným orgánom: Ústredňa štátnej bezpečnosti – 60, Sicherheitsdienst – 16 Nežidov, väznica Ilava – 10 Nežidov, armádne jednotky – 19 vojakov, pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy – 12 gardistov, Hlavné veliteľstvo žandárstva – 3 osoby, Generálny sekretariát HSPS – 1 osoba. 45 osôb bolo prepustených na slobodu. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/341, Bl. 189. Správa prednostu II. oddelenia HVHG. Treba dodať, že aktívnu participáciu HG na zatýkacích akciách iniciovala samotná vláda Š. Tisa na zasadnutí z 9. 9. 1944, kedy sa jej členovia dohodli, aby zaistovacie razie s Bergerovým súhlasom realizovali príslušníci slovenských bezpečnostných zložiek. SNA, f. NS, 10/46 Š. Tiso., mikr. A – 883. Výpis zo zápisnice zo zasadnutia vlády z 9. 9. 1944.

[719] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/341, Bl. 231. Správa o činnosti II. oddelenia HVHG z 15. 1. 1945.

[720] BArch Berlin, R 70 – Slowakei/340, Bl. 78. Správa o Brunnerovej činnosti na Slovensku.

menovite katastrofálny medzinárodnopolitický dopad pre Slovenskú republiku.⁷²¹ O. Kubala za verbálnej podpory ÚŠB⁷²² gardistov nehľadiac na to burcoval, aby ako politické vojsko slovenského národa bdeli nad poriadkom a bezpečnosťou, nahrádzali „zradných“, „lenivých“ a „vypočítavých“ žandárov a nezdráhali sa nekompromisne zaistiť všetkých Židov a protištátne elementy.⁷²³ Výzvy náčelníka HG boli vlastne praktickým vyjadrením *Memoranda mladých ľudákov*, radikálneho programového vyhlásenia z 20. septembra 1944, adresovaného prezidentovi J. Tisovi mladoľudáckou skupinou, ktorá sa dožadovala reformy ľudáckeho režimu podľa zásad národného socializmu so všetkými jeho praktikami.⁷²⁴

Slovenská spoločnosť prijímala protizidovské výčiny POHG s určitými rozpakmi. Rozličné reakcie majority odzrkadľovali jej pestrú hodnotovú skladbu, tvorenú prejavmi nadšenia z obnovenia transportov, politicky indiferentnej pasivity, aj prejavmi hlbokého znepokojenia nad konaním režimových štruktúr, kontrastujúcim s jeho (oficiálne) kresťanskými zásadami.⁷²⁵ Konkrétnejšie analyzovať postoje a nálady majority k protizidovským akciám gardy je mimoriadne namáhavé, v komplexnejšej podobe prakticky nemožné. V niektorých regiónoch sa totiž POHG na druhej fáze deportácií v podstate nepodieľali. Išlo o okresy, kde bola ži-

[721] Obnovenie deportácií otvorene kritizovalo neutrálne Švajčiarsko, ktoré Slovensku pohrozilo prerušením diplomatických stykov. KAMENEC, *Po stopách...*, s. 270. Druhá vlna transportov musela slovenskú vládnu garnitúru akiste ešte väčšmi zdevalvovať v očiach Spojených štátov amerických. Pritom, paradoxne, práve do loby vplyvných amerických Slovákov u Štátneho departmentu, resp. prezidenta Franklina D. Roosevelta za zachovanie slovenskej samostatnosti vkladala Tisova vláda najväčšie nádeje. Pozri LIČKO, R.: *Pod dohľadom spravodajských služieb. Americká vláda a slovenská otázka v USA v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : UMB, 2009, s. 9 – 79. Aktívna spolupráca orgánov Slovenskej republiky pri vyst'ahovaní Židov mimoriadne znepokojovala taktiež Vatikán. Svätá stolica adresovala J. Tisovi protestnú nótu, na ktorú prezident odpovedal pápežovi Piovi XII. zarážajúcim listom z 8. 11. 1944. J. Tiso v liste obhajoval protizidovské opatrenia štátnobezpečnostnými záujmami, dôvodiac, že práve Židia spoločne s Čechmi zapríčinili vznik Povstania. KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (ed.): *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992, dok. 138, s. 207 – 209.

[722] Ústredňa štátnej bezpečnosti vydala gardistickým jednotkám výzvu, aby v mieste svojho pôsobiska uskutočňovali v pravidelných týždenných intervaloch bezpečnostné razie s cieľom zatknúť „protištátne živly“, cudzích štátnych príslušníkov a Židov. Gardisti boli vyzývaní postupovať pri akciách „s najväčšou svedomitosťou a prísnosťou“. ŠA Banská Bystrica, f. PŽ II., šk. 48, č. 3218/44. Direktíva ÚŠB pohotovostným oddielom HG.

[723] SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 1. Rozkaz náčelníka HG č. 22 zo 4. 10. 1944.

[724] VONDRÁŠEK – PEŠEK, *Slovenský poválečný exil...*, s. 19 – 21.

[725] Oficiálne, resp. polooficiálne prejavy odporu k novej vlne deportácií boli skôr živelné, neorganizované a v dôsledku mimoriadnych okupačných pomerov v podstate ojedinelé. Medzi občianskymi intervenciami za zastavenie transportov dominovali hlavne anonymy zasielané J. Tisovi a slovenským úradom. V jednom z nich napríklad autor podpísaný ako „Slovák – katolík – Árijec“ prezidenta úprimne prosil, aby sa zmiloval nad dušami nevinných a z titulu svojej autority zabránil novej tragédii. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/207, Bl. 369. Správa o liste J. Tisovi z 5. 10. 1944. Tisove postoje k Židom sa však ani pod vplyvom prenikajúcich správ o ich priemyselnom kynžení nezmenili.

dovská otázka považovaná za „vyriešenú“ už po prvej vlne na sklonku roku 1942. Zachované pramene navyše zachytávajú iba zlomok reakcií majority, zhmotnené v spravodajských hláseniach do maximálne jednej – dvoch viet.⁷²⁶

Perzekučnú činnosť HG v období po vypuknutí Povstania nemožno redukovat' len na spoluúčasť pri riešení židovskej otázky. Do náplne práce POHG patrilo rovnako prenasledovanie účastníkov Povstania (obzvlášť partizánov), komunistov a osôb, ktoré s Povstaním sympatizovali alebo mu akýmkoľvek spôsobom pomáhali. Pri pátraní po ľuďoch podozrivých z napojenia na odboj POHG úzko spolupracovali s civilnými konfidentmi, miestnym obyvateľstvom a HM⁷²⁷. Získané informácie využívali pre svoje potreby prirodzene aj orgány EGr H a špeciálne nemecké protipartizánske útvary,⁷²⁸ čím HG priamo stimulovala efektivitu nacistického okupačného aparátu.

Perzekučné mechanizmy POHG fungovali pomerne výkonne. V regiónoch, kde obyvateľstvo držalo s povstalcami a/alebo partizánmi, využívali gardisti vskutku rafinované metódy odhalenia najexponovanejších stúpcov odboja: najskôr príslušníci POHG prenikli do obce a vydávajú sa za partizánov stratených od materskej jednotky (prípadne za osoby hľadajúce kontakt na partizánske skupiny), sa dožadovali poskytnutia pomoci alebo vystavenia falošných dokladov. Po istej dobe POHG previedol manéver prstencového obkľúčenia obce, prestrojených gardistov formálne zatkol a odviedol. Nasadení gardisti v prezlečení následne veliteľovi vyzradili výsledky svojej sondáže a na jej základe bola prevedená skutočná zatýkacia akcia.⁷²⁹ Razie mali niekedy ešte rýchlejší spád. Falošní partizáni – gardisti v civile – sa rozišli po domoch osôb, podozrivých z napojenia na odbojové hnutie a uniformovaná časť mužstva POHG vzápätí začala vykonávať domové prehliadky, realizované na istotu. Prechovávanie „partizána“ v obydlí dávalo gar-

[726] Napríklad v hornooravskom okrese Trstená hláska HVHM skonštatovala, že posledných Židov žijúcich v okrese hneď po príchode zaistili orgány SD a „*toto riešenie židovskej otázky obyvateľstvo prijalo s radosťou*“. ABS Praha, f. S/2, 215 – 4 – 3. Situačné hlásenie hlásky HVHM z Trstenej zo 4. 1. 1945. K problematike bližšie pozri KARCOL, M.: Deportácie Židov z Oravy v rokoch 1944 – 1945. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, s. 220 – 228.

[727] K tomu pozri MILLA, *Hlinkova mládež 1938 – 1945...*, s. 141; VARINSKÝ, V.: *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, s. 24 – 28; KORČEK, *Slovenská republika...*, s. 180.

[728] Medzi tieto komandá smrti patrili *SS-Kampfgruppe „Edelweiss“* (pôvodne *Abwehrgruppe 218*), *SS-Jagdgruppe 232 Slowakei „Josef“*, *SS-Kampfgruppe „Schneewittchen“* a *Kysucká garda*, spadajúce do štruktúr špeciálnych jednotiek *Waffen-SS*. MICEV – UHRIN, *Špeciálne protipartizánske jednotky...*, s. 231 – 249. Pôsobeniu nacistických represívnych komand na Slovensku a na území Protektorátu Čechy a Morava sa venuje tiež práca SLÁDEK, O.: *Ve znamení smrtihlava: nacistický protipartyzánsky aparát v letech 1944 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1991, 395 s.

[729] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656/3. Výpoveď E. Laca.

distom legitímny dôvod majiteľa domu okamžite zatknúť.⁷³⁰

POHG nemali k dispozícii adekvátne väzenské priestory, v ktorých by mohli zaistencov zadržiavať dlhšiu dobu. Preto osoby po prevedení základného výsluchu zvyčajne oslobodili alebo postúpili orgánom SD. Priebeh samotného vyšetrovania bol rôzny. Praktiky POHG sa v tomto smere nedajú paušalizovať a pri ich hodnotení je potrebné uplatňovať striktne individuálny prístup. Povojnové výpovede svedkov, vyšetrovaných gardistami v rokoch 1944 – 1945 za protištátne aktivity, toto tvrdenie jednoznačne podporujú.⁷³¹ Medzi vyše štyrmi desiatkami jestvujúcich pohotovostných oddielov a poľných jednotiek HG možno nájsť veľa príkladov úplne korektného a slušného zaobchádzania so zadržanými, ako aj veľa príkladov desivých spôsobov, prekračujúcich hranicu sadizmu. Po tejto stránke bezpochyby najobávanejšou energickosťou „vynikalo“ II. (spravodajské) oddelenie HVHG so sídlom na Vlčkovej ulici v Bratislave. Jeho mimoriadne brutálne metódy vyvolávali rozhorčené protesty šikanovaných osôb ešte za vojny. Hoci zachovaná písomná agenda II. oddelenia MNO, ktorému HG organizačne podliehala, registruje množstvo sťažností voči neľudským praktikám gardistov, voči páchatelom neboli vyvozené žiadne disciplinárne konzekvencie. Konzervovanie pózy „mŕtveho chrobáka“ k evidentným prehreškom proti služobným predpisom najplastickejšie dokazuje, do akého štádia ignorancie právneho poriadku ľudácky režim v záverečnej fáze svojej existencie dospel. Metódy, bežne používané II. (spravodajským) oddelením HVHG, sa v podstate v ničom neodlišovali od tých nacistických: medzi obľúbené prostriedky vynucovania priznání patrilo popri surovej bitke zväzovanie lebky, pichanie ihiel pod prsty, hasenie cigariet na tele vypočúvaného, prišívanie nohavíc k zadnej časti tela, či udieranie žilou po pohlavných orgánoch.⁷³² Mučenie zo strany gardistických vyšetrovateľov malo dokonca v niektorých prípadoch smrteľné následky. Chýry o ukrutnom zaobchádzaní s vypočúvanými na Vlčkovej ulici prenikali na verejnosť ešte počas vojny. Na dôkladnom prešetrení manipulácie so zadržanými však nikto z kompetentných nemal záujem. Najočividnejšie sa to prejavilo v súvislosti s (ne)prešetrením smrti mladého odbojára, bývalej partizánskej spojky Miroslava Nešpora, ktorého gardisti počas výsluchu s najväčšou pravdepodobnosťou ubili na smrť. Aj keď príčiny Nešporovho úmrtia neboli nikdy jednoznačne súdne preukázané, všetky dôkazy napovedajú cudziemu zavineniu. Podľa oficiálnej dobovej verzie mal M. Nešpor spáchať v cele samovraždu obesením; prehliadajúci súdni lekári ale túto verziu

[730] Pozri napr. HRUBOŠ, 5. *poľná rota...*, s. 35.

[731] Na schôdzi dôverníkov HG dňa 20. 9. 1944 padla v pléne otázka, prečo bolo mnoho zadržaných osôb takmer okamžite prepustených na slobodu. O. Kubala priznal, že k nemu chodili intervencie, ktorým musel vyhovieť. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944...*, Príloha C, s. 589.

[732] VHA Bratislava, f. 55, 55 – 55 – 6. Sťažnosti na vyšetrovacie metódy II. oddelenia HVHG.

pri retrospektívnom vyšetrovaní označili za takmer absurdnú.⁷³³ Beštiálna klíma počas výsluchov a väznenia osôb nevládla len v obávanej úradovni II. oddelenia HVHG na Vlčkovej ulici 35 v Bratislave. Navlas rovnaké zaobchádzanie zažívali väzni POHG v Nitre. Obe vyšetrovne HG nespájali len obdobné metódy tortúry, aplikovanej na väzňoch, ale aj takmer identické mená a osudy ich realizátorov. Vyšetrovateľ II. spravodajského oddelenia HVHG Michal Gombarík i vyšetrovateľ POHG v Nitre Heliodor Gombarčík boli ľudovými súdmi po vojne odsúdení na trest smrti a popravení.⁷³⁴

Popri telesnom násilí patrilo k častým vyšetrovacím metódam, ktoré mali podlomit' väzňov, aj psychické týranie. Medzi nimi dominovali vyhružky o odstrelení celej rodiny väžňa, ak sa neprizná, uzatváranie v temniciach alebo tzv. hra na zlého policajta (prikladanie nabitej zbrane k spánku vyšetrovaného; kriminalistická hra „aj tak všetko vieme“). Psychická šikana nesledovala vždy iba snahu orgánov HG o vypáčenie informácií alebo priznania. Niekedy slúžila gardistom ako zábavno-posmeškárske vyplnenie dlhých chvíľ ničnerobenia, ako sa to stalo v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde príslušníci POHG počas vianočných sviatkov nútili židovských zaistencov spievať kresťanské koledy.⁷³⁵

Bez akéhokoľvek úsilia o relativizovanie perzekučných aktivít HG treba pri rozboře gardistických výčinov spomenúť tiež ich stimuly. Aj keď perzekúcie odbojárov by HG rozpútala tak či onak, musíme poznamenať, že partizánske represie iba prilievali olej do ohňa a ešte väčšmi podnecovali revanšizmus gardistov pomstiť vraždy svojich „kamarátov“, hoc i na ľuďoch, ktorí s nimi nemali nič spoločné. Hlavne sovietski partizáni sa voči ľuďákym a gardistickým exponen- tom správali ako k nepriateľom na nepriateľskom území (dodajme, že je to pochopiteľné – bola to Slovenská republika, ktorá v júni 1941 zaútočila na Sovietsky zväz, nie opačne). Ani to prirodzene nemôže byť ospravedlnenkou za nezmyselné a bezdôvodné exekúcie radových funkcionárov a členov HG na miestnej úrovni. Partizáni napríklad ešte v prvých týždňoch Povstania zastrelili vládneho komisára a bývalého zástupcu okresného veliteľa HG vo Zvolene Jána Ricottiho, zakladateľa HG v Banskej Bystrici Mikuláša Bömchesa, miestneho veliteľa HG v Modrovej Henricha Lehutu, bývalého miestneho veliteľa HG v Podbrancí Juraja Kubu a iné prorežimne exponované osoby.⁷³⁶ Z hľadiska odboja nemali tieto výčiny skutočne žiaden význam. Režimové sily nijako neoslabili, akurát eskalovali protipovstalecké a protipartizánske opatrenia vlády, POHG a nemeckých represívnych kománd.

Uvedené formy násilia škálu gardistických represálií nevyčerpávajú. Vybudo- vanie pyramídy nižších organizačných zložiek EGr H na regionálnej a miestnej

[733] Bližšie pozri HRUBOŇ, A.: Ako zomrel odbojár Mirko Nešpor? In: *Vojnová kronika*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 39 – 46.

[734] ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 168 – 169.

[735] SALNER, P.: *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997, s. 91.

[736] HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, A. – KRISTOFÍK, J. (ed.): *Parti- záni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 147.

úrovni nesledovalo vytvorenie obyčajného dozorného mechanizmu nad vývojom po potlačení Povstania. Naopak, cieľom EGr H bolo nastoliť na Slovensku rovnako výkonný policajný režim, ako kdekoľvek inde v okupovanej Európe vo fáze totálnej vojny. Nasvedčovali tomu už prvé opatrenia po páde povstaleckej Banskej Bystrice, v ktorej sa usídlil štáb EK14 na čele SS-Obersturmführerom Kurtom G. H. Deffnerom. Propagandistické reportáže v dobovej tlači, vrátane protipovstaleckej mediálnej kampane protektorátnych novinárov,⁷³⁷ navodzovali pred domácou i zahraničnou verejnosťou preludný obraz oslobodeného Slovenska spod vlády boľševického teroru. V skutočnosti vlna teroru Slovensko ešte len čakala.

„My nič, to všetko Nemci“: Prípady Kremnička a Nemecká vo vojnových a povojnových súvislostiach

Hlinkova garda má v historiografii i historickom vedomí spoločnosti povest' organizácie, ktorá nesie spoluzodpovednosť za vojnové zločiny, spáchané počas nemeckej okupácie Slovenska. Vo svetle povojnových štatistík môžeme skonštatovať, že sedemmesačné obdobie medzi vypuknutím Povstania a koncom vojny je z hľadiska počtu civilných obetí represívneho aparátu okupačných zložiek a spolupracujúcich domácich bezpečnostných síl v našich moderných dejinách skutočne bezpríkladné.⁷³⁸

Odborná spisba a memoárová literatúra sa na margo podielu gardistov na represáliách vyjadruje v širokom diapazóne od úplne jednoznačných odpovedí, cez zdržanlivejšie a relativizujúce, až po vyslovene odmietavé. V posledných rokoch sa v súvislosti s kauzou Nižňanský⁷³⁹ sústredil spoločenský záujem najmä smerom k zločinným aktivitám slovenskej roty *SS-Kampfgruppe „Edelweiss“*. Od akcií podobného typu však nezostala v období nemeckej okupácie izolovaná ani Hlinkova garda. V slovenských, českých a nemeckých archívoch existuje k tejto problema-

[737] Bližšie pozri SUK, P.: SNP, protektorátni tisk a reakcie vládných predstaviteľů. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 79 – 108; RYCHLÍK, J.: Odraž Slovenského národného povstání v protektorátním tisku a výprava českých novinářů na Slovensko na podzim 1944. In: IVANIČKOVÁ, E. a kol.: *Z dějin demokratických a totalitních režimů na Slovensku a v Československu v 20. století*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 201 – 214.

[738] Oficiálne záznamy povojnových exhumácií masových a provizórnych hrobov evidujú 5 305 obetí nacistických represálií. MIČEV, S. a kol.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 163.

[739] Kauza veliteľa slovenskej roty protipartizánskej skupiny *SS-Kampfgruppe „Edelweiss“* Ladislava Nižňanského (1917 – 2011) rezonovala v slovenských masmédiách niekoľko rokov. L. Nižňanského odsúdil roku 1962 banskobystriický krajský súd v neprítomnosti na trest smrti za vojnové zločiny spáchané v KPaku, Ostrom Grúni a iných miestach Slovenska. V obnovenom procese v Mníchove, kde L. Nižňanský dlhodobo žil (od roku 1996 ako nemecký štátny občan), bol po 15-mesačnom pojednávaní v decembri 2005 pre nedostatok dôkazov oslobodený. Trest pre L. Nižňanského neprinieslo ani ďalšie súdne konanie, ktoré v decembri 2011 prerušila jeho smrť.

tike pomerne veľké množstvo dokumentov – aj keď, pravda, rôznej proveniencie a výpovednej hodnoty. Pre historika, ktorý nevidí „za prameň“, môže byť sformulovanie presvedčivého vysvetlenia otázky participovania gardistov na vojnových zločinoch priam neriešiteľným rébusom. Jednoznačné dôkazy sa doposiaľ nepodarilo objaviť a publikovať žiadnemu bádateľovi. Jestvuje však celý rad nepriamych indícií, nasvedčujúcich hypotéze o aktívnej výpomoci gardistov pri fyzickej likvidácii civilného obyvateľstva i vojenských väzňov nemeckých orgánov. Pre dôkladné pochopenie kauzálnych súvzťahností musíme skúmanú tému reflektovať v širších dimenziách, s presahmi až do druhej polovice 50. rokov.

V procese ich analytickej rekonštrukcie sa musí nielen justícia, ale aj historik konfrontovať s viacerými dilemami, vyplývajúcimi priamo z druhu prameňov, ktoré majú k dispozícii. Uvedený problém sa naplno preukázal už bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny v spojitosti s procesmi proti funkcionárom ľudáckeho režimu a príslušníkom režimových organizácií. Posudzovanie trestno-právnej zodpovednosti gardistov za činnosť v rokoch 1938 – 1945 pripadla na základe nariadenia SNR č. 33/45 Zb. nar. SNR *o potrestaní okupantov, domácich zradcov a kolaborantov* do kompetencie novozriadenému ľudovému súdnictvu. Prijatie tohto nariadenia bolo už samo osebe z právneho uhla pohľadu značne diskutabilné. Nejde pritom vôbec ani tak o jeho politický a revolučný podtext, príznačný i pre iné krajiny, ale skôr o obsahovú stránku. Retribučná norma definovala jednotlivé paragrafy širokoobsiahlo a nejasne. Ich aplikovanie v rámci obžaloby a vynesenia konečného verdiktu ľudového súdu malo veľmi individuálny charakter. Norma SNR rasové perzekúcie a vojnové zločiny nevymedzovala samostatne ako špecifické previnenie proti ľudským právam (čo by bolo vzhľadom na nekonvenčnosť deliktov tohto typu na území Slovenska žiaduce). Druhý problém nariadenia č. 33/45 tvoril zavedený kontroverzný princíp retroaktivity. Ten ľudovému súdnictvu umožňoval previnilcov stíhať za činy, ktoré v čase ich vykonania trestné neboli (napríklad tzv. zrada na povstaní). V prípade preukázania viny mohol senát dotyčnej osobe vyrubiť trest smrti bez možnosti odvolania.

Gardisti sa vzhľadom na závažnosť spáchaných zločinov snažili svoje skutky bagatelizovať alebo priamo zatajovať. Pre absenciu usvedčujúcich dokumentov a svedkov mali príslušníci HG oproti prokuratúre od počiatku procesuálneho konania navrch. Neschopnosť prokuratúry dokázať páchatelom zločinov vinu však zďaleka nebol len slovenský fenomén. Historička Lenka Šindelářová zistila, že zo 100 vyšších dôstojníkov EGr H, ktorých povojnové osudy analyzovala, boli za zločiny spáchané na Slovensku právoplatne odsúdení a potrestaní iba dvaja.⁷⁴⁰ Ľudové sudy nezriedka nedokázali správne identifikovať ani krstné mená a priezviská obžalovaných, ako sa to stalo napríklad v obžalobe proti 35 príslušníkom

[740] Išlo o bývalého člena štábu EGr H. Hoppeho, ktorého ľudový súd odsúdil na 20 rokov. Druhý trest vo výške 9 mesiacov vyniesol v roku 1951 rakúsky ľudový súd nad veliteľom žilinského EK13 Wernerom Schönemannom. Paradoxne, W. Schönemanna predtým OES v Trenčíne odsúdil na trest smrti. ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 253, 281.

E Gr H, ktorí boli stíhaní v neprítomnosti okresným ľudovým súdom v Nitre.⁷⁴¹ Pri posudzovaní trestnoprávnej zodpovednosti príslušníkov EGr H sa v Nemeckej spolkovej republike uplatňovala tzv. jurisdikcia spolupáchateľstva. Za hlavných strojcov vyhladzovacej politiky boli v jej rámci považovaní A. Hitler, H. Himmler a R. Heydrich a ostatní len za spolupáchateľov, ktorí vykonávali zadané rozkazy.⁷⁴² S výnimkou radového príslušníka EGr H Silvestra Weiβa z Janovej Lehoty pri Kremnici obišli všetci v Nemecku žijúci bývalí členovia tejto represívnej formácie bez akéhokoľvek trestu.⁷⁴³ V rokoch 1965 – 1990 nemecké sudy znovuotvorili celkovo 14 procesov, súvisiacich s činnosťou EGr H na Slovensku, ale pre nedostatok dôkazov nepadol v ani jednom prípade právoplatný odsudzujúci rozsudok.⁷⁴⁴

Argumentom „pešiaka v poli“ sa svoju rolu v genocídnej politike snažili ospravedlňovať aj účastníci tzv. deviateho norimberského procesu proti skupine Otto Ohlendorf a spol. v rokoch 1947 – 1948. Ako poznamenala historička Hilary Earl, osoby stíhané v Ohlendorfovej skupiny (všetko bývalí dôstojníci zložiek EGr) s výnimkou Paula Blobela si ani nedokázali pripustiť, že vykonali niečo, čo je v medzinárodnom práve definované ako vojnový zločin.⁷⁴⁵ Sám O. Ohlendorf ku svojej činnosti zastával postoj poslušného vykonávateľa nariadení zhora: hoci osobne s Hitlerovými rozkazmi údajne nie vždy súhlasil, ako vojak nemal morálne právo posudzovať správnosť *Führerových* nariadení – jeho povinnosťou bolo ich uposlúchnuť. Ohlendorfove chladné vyjadrenia dostávali predsedu senátu Michela Musmanna do rozpakov, pretože v osobe obžalovaného nesúdili prototyp posadnutého vraha či duševne chorého šialenca, ale vysoko inteligentného človeka,⁷⁴⁶ vydávajúceho sa za obeť vyššej moci, voči ktorej sa nemohol z titulu svojej podriadenosti vzpriečiť.⁷⁴⁷

Atribút „obete rozkazov“ bol prítomný i v povojnovej obhajobe gardistov pred súdmi, spojený – na rozdiel od Ohlendorfovej skupiny – navyše so spochybňovaním samotnej podstaty obžaloby. Pozrime sa teda na problém slovenskej účasti na vojnových zločinoch v kontexte genocídnej politiky detailnejšie a v jeho súvzťažnostiach. Nakoľko analyzovať každý jeden prípad gardistických represálií by bolo priestorovo príliš obsiahle, podkapitola sa obmedzí, ako naznačil úvode práce, len na jeden konkrétny vybraný modelový príklad. Ten, napokon, svojou zložitosťou predstavuje nielen demonštratívny, ale aj reprezentatívny vzor nároč-

[741] ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 282.

[742] ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 302 – 303.

[743] ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 320 – 321.

[744] ŠINDELÁŘOVÁ, *Einsatzgruppe H...*, s. 326 – 327.

[745] EARL, *The Nuremberg...*, s. 136.

[746] Pre zaujímavosť, O. Ohlendorf študoval na troch univerzitách a bol držiteľom doktorátu z právnych vied. JOHNSON, *Dějiny židovského národa...*, s. 472.

[747] Na Musmannovu otázku, či by rovnako postupoval, aj keby dostal nariadenie zastrelit' svoju sestru, O. Ohlendorf po kritike zmyslu položennej otázky odpovedal, že ako vojak by takýto rozkaz vykonal. EARL, *The Nuremberg...*, s. 147 – 149.

nosti písania o gardistických represáliách a ich bezalternatívneho, konečného objasnenia.

Obdobie nemeckej okupácie Slovenska sa úzko spája predovšetkým s masovými vraždami v Kremničke a Nemeckej, kde od novembra 1944 do marca 1945 padlo represívnym zločkám za obeť súhrnne najmenej okolo 1 100 osôb.⁷⁴⁸ Zhodou okolností v oboch lokalitách pri exekúciách participovali aj príslušníci Hlinkovej gardy. Masakrov v Kremničke a v Nemeckej sa zúčastnili dve od seba úplne nezávislé jednotky: v Kremničke 5. poľná rota Hlinkovej gardy a v Nemeckej príslušníci čaty POHG Považská Bystrica, vyslaní do Banskej Bystrice.⁷⁴⁹ Veliteľ EK14 K. Deffner nerozhodol o nasadení príslušníkov práve týchto jednotiek na exekúcie väzňov banskobystrického župného súdu len tak náhodou. Dá sa oprávnene predpokladať, že K. Deffner už vopred disponoval referenciami na činnosť spomínaných oddielov, a to buď od Kubalovej pravej ruky V. Košovského, s ktorým mal nadštandardne dobré vzťahy alebo od styčných dôstojníkov EK14 v mestách, kde 5. poľná rota HG a čata POHG Považská Bystrica v predošlom období operovali. Jednotky pod velením absolventov vodcovskej školy HG v Bojniciach J. Nemsilu a V. Horu sa pedantnosťou a bezohľadnosťou pri výkone rozkazov zaraďovali jednoznačne medzi elitu spomedzi všetkých POHG na Slovensku. Typologicky presne takéto jednotky Nemci potrebovali. Asistencia gardistov z čerstvo založených POHG vo Zvolene a Banskej Bystrici pri vyvražďovaní obyvateľstva nepripadala do úvahy najmä pre možné psychologické bariéry. Vykonávať takúto činnosť v regióne, kde dotyčných, nadnesene povedané, poznal doslova každý, predstavovalo berúc do úvahy potenciálne povojnové postihy, extrémne nebezpečenstvo. Preto zvolili alternatívu ponechať prevádzanie akcií, ktoré slovník žargónu SS označoval pojmom „zvláštne zaobchádzanie“, výhradne maximálne spoľahlivým osobám.

Okolnosti, za akých vyplávala účasť príslušníkov 5. poľnej roty HG na vraždení na povrch, možno nazvať historickou náhodou alebo iróniou osudu. Dňa 5. novembra 1944, v čase, keď ešte rota pôsobila v Banskej Bystrici, usporiadala rutinnú raziu v okolitých lesoch. V jaskyni na Panskom diele gardisti objavili skupinu ukrývajúcich sa troch rodín. Bol medzi nimi aj vtedy bezvýznamný 17-ročný chlapec židovského pôvodu Alexander Breuer s rodičmi. A. Breuer na radu otca zatajil svoj židovský pôvod, od rodičov sa úplne dištancoval a gardistom sa legitimoval falošným preukazom s menom Ján Kováč.⁷⁵⁰ Veliteľ J. Nemsila ho začlenil

[748] FREMAL, Slovenská republika po 29. auguste 1944..., s. 9 – 10.

[749] A MSNP Banská Bystrica, f. VIII, č. S 55/2002. Hlásenie poverenca HG pre Pohronskú župu č. 9 z 3. 1. 1945; tiež A ÚPN Bratislava, f. B 9/II, šk. 26. Hlásenie poverenca HG pre Pohronskú župu č. 9 z 3. 1. 1945.

[750] BREUER, A.: *Vojak č. 151*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001, s. 26 a n.

do radov svojho mužstva a poveril logistickými úlohami. A. Breuera zaradili do izby s členmi družstva dobrovoľníkov, určených pre výkon špeciálnych úloh. Sám sa na nich pre telesnú subtilnosť a nízky vek nezúčastňoval, no o všetkých akciách bol z rozprávania dobre informovaný. Začiatkom druhej polovice novembra 1944 po návrate z dvojdnovej akcie mu spolubývajúci vyrozprávali hrozivý príbeh, ako deň predtým povraždili veľké množstvo osôb, vrátane Židov zaistených spolu s A. Breuerom na Panskom diele. Alkoholom potúžený Alexander Lichtneker, všeobecne považovaný za najlepšieho strelca roty, mal A. Breuerovi dokonca dopodrobna popisovať, ako zabil manželov Breuerovcov, nevediac, že sú jeho rodičmi⁷⁵¹ a súčasne sa na chodbe provizórnych kasární v meštianskej škole bezcitne vystatoval, že v konkurencii ostatných gardistov „*on vybral závod*“.⁷⁵² Dátum úmrtia Armína a Idy Breuerovcov, uvádzaný v základnej knihe zaistencov župného súdu v Banskej Bystrici, síce nesúhlasí s dátumom účasti príslušníkov 5. poľnej roty HG na vraždení,⁷⁵³ čo je však v tejto súvislosti irelevantné. Podstatné sú iné dva aspekty: A. Breuer vojnu so šťastím prežil a ako jediný mimo okruhu gardistov Nemsilovej jednotky vedel o udalostiach v Kremničke, vrátane mien vrahov.

Okrem účasti na vraždení z 20. novembra 1944, kedy bolo v Kremničke v priebehu jediného dopoludnia zavraždených 282 ľudí,⁷⁵⁴ príslušníci 5. poľnej roty HG vraždili ešte minimálne raz. Len pár dní pred odsunom roty späť do Bratislavy, 14. decembra 1944, bolo v lokalite Starý Hostinec zlikvidovaných 13 osôb židovského a rómskeho pôvodu, ktoré gardisti zadržovali ako väzňov v pivnici sídla oddielu. Akcie sa zúčastnil zástupca veliteľa krupinskej pobočky EK14 Anton Nowotny, Nemsilov zástupca E. Laco, A. Lichtneker, Alojz Koprda a zrejme niekoľko ďalších. J. Nemsila mužstvo varoval, aby o svojich prechmatoch zachovávali mlčanlivosť pod hrozbou prísneho trestu.⁷⁵⁵ Utajiť spáchané zločiny sa však beztak

[751] BREUER, *Vojak č. 151...*, s. 35.

[752] Rozumej v strieľaní väzňov. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď J. Matovského.

[753] Dňa 20. 11. 1944, kedy sa gardisti na exekučnej akcii v Kremničke s určitosťou zúčastnili, boli zavraždené rodiny Danzigovcov a Neumannovcov, ktoré sa ukrývali v jaskyni na Panskom diele. Armína a Idu Breuerovcov podľa záznamov SD zavraždili až 19. 12. 1944, teda v čase pripravovanej evakuácie 5. poľnej roty HG. BARANOVÁ, *Pred bránami...*, s. 44. Je málo pravdepodobné, že by v dobe všeobecného zmätku pred akútnou hrozbou príchodu sovietskej armády do oblasti stredného Slovenska družstvo gardistov pendlovalo na päťdesiatkilometrovej trase medzi Krupinou a Banskou Bystricou, aby mohlo participovať na vraždení, ktoré mohli prevádzkať orgány SD samy. Mimochodom, bez akýchkoľvek snáh o spochybňovanie hodnoty spomienok A. Breuera je nutné podotknúť, že jeho memoáre, písané s veľkým časovým odstupom od vojnových udalostí, v konfrontácii s inými, vzájomne obsahovo totožnými a logicky do seba zapadajúcimi prameňmi, vôbec nesúhlasia. A. Breuer si v čase písania spomienok už zjavne plietol mená, prelínali sa mu niektoré udalosti zo života a v určitých pasážach text memoárov prikrášlil.

[754] Menný zoznam zavraždených osôb bol publikovaný v práci BARANOVÁ, *Pred bránami...*, s. 20 – 40.

[755] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď A. Lichtnekera.

nepodarilo.

Vyšetrovacie konania a procesy s príslušníkmi 5. poľnej roty prebehli z väčšej časti do leta 1947. Gardistom, usvedčovaným z najzávažnejších vojnových zločinov, okresné ľudové sudy nevedeli dokázať vinu. Svoj podiel na vraždách zužovali na výkon strážnej služby, zaist'ovanie priestoru a únikových ciest počas masakrov, vlastné aktívne zapojenie ale rezolútne odmietali. Proces proti J. Nemsilovi, pripravovaný na jún 1947, musel byť na návrh obžalobcu odložený, pretože obžaloba ani po dvoch rokoch od jeho zatknutia nemala presvedčivé dôkazy o veliteľovej vine. Keď bol J. Nemsila spoločne s L. Lacom 4. decembra 1947 postavený pred súd, v ktorom v pozícii korunného svedka vypovedal A. Breuer,⁷⁵⁶ senát oboch odsúdil na takmer zanedbateľný trest vo výške dvoch rokov odňatia slobody⁷⁵⁷ a troch rokov pobytu v tábore nútených prác.⁷⁵⁸ Hodnotne najvyšší dôstojníci jednotky s veliteľskou zodpovednosťou za činnosť mužstva, paradoxne, vyviazli s omnoho nižšími trestami než niektorí radoví príslušníci. Tí neuniesli ťarchu svedomia a aj pod dojomom sľubov vyšetrovateľov o zhovievavosti súdu výmenou za spoluprácu s orgánmi činnými v trestnom konaní sa k vraždám priznali.⁷⁵⁹ Procesy v plnej miere preukázali diery retribučného súdництва a takisto stále relatívnu voľnosť väzenského prostredia v období rokov 1945 – 1947, neporovnateľnú s podmienkami po „vít'aznom februári“. J. Nemsila mohol bez problémov priamo ovplyvňovať ostatných spoluväzňov: jednak im rozosielať pokyny na lístočkoch vložených do kníh, v súlade s ktorými mali následne vypovedať a počas prechádzok na nádvorí banskobystrickej väznice ich nabádal, aby účasť na vraždách za každú cenu popierali, pripisovali ju Nemcom alebo gardistom v emigrácii.⁷⁶⁰ J. Nem-

[756] A. Breuer sa dlho zdráhal zveriť Národnej bezpečnosti so svojimi poznatkami. Urobil tak až v septembri 1947 na stránickej schôdzi komunistickej strany. BREUER, *Vojak č. 151...*, s. 63 – 64.

[757] Do vymeraného dvojročného trestu odňatia slobody sa J. Nemsilovi a L. Lacovi započítal čas strávený v cele predbežného zadržania. Po vynesení rozsudku putovali prakticky ihneď do tábora nútených prác v Ústí nad Oravou. J. Nemsila roku 1949 z tábora utiekol a cez Rakúsko emigroval do Kanady. Kanadská justícia sa ho po odhalení zločinov jednotky pod jeho velením pokúšala v polovici 90. rokov vydat' slovenským úradom, čo však platná kanadská legislatíva neumožňovala. J. Nemsila bol v Toronte opakovane postavený pred súd, rozsudku sa ale nedožil – zomrel 24. 4. 1997 vo veku 84 rokov. HRUBOŇ, *Gardistická kariéra...*, s. 131 – 132.

[758] ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 29/47 J. Nemsila. Rozsudky v trestnej veci proti J. Nemsilovi a L. Lacovi.

[759] Gardisti Štefan Tóth a Pavel Zauška, ktorí sa zúčastnili exekúcií v Kremničke, boli odsúdení na 20 rokov, A. Lichtneker dokonca na 30 rokov, čo bol najvyšší možný trest odňatia slobody hneď po dožití. HRUBOŇ, *5. poľná rota...*, s. 51. Prípady Š. Tótha, P. Zaušku a A. Lichtnekeru sa riešili v rámci jedného procesu proti skupine Lichtneker a spol. ŠA Banská Bystrica, f. OES Banská Bystrica, 48/47 A. Lichtneker a spol.

[760] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Výpoveď E. Žitňana; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656. Výpoveď P. Zaušku. Spomedzi príslušníkov roty, ktorí medzčasom utiekli do zahraničia, padali najväčšie obvinenia gardistov na tľmočníka Otakara Vítkovského. O. Vítkovský bol ako kuriér Ďurčanského exilovej protičeskoslovenskej a protikomunistickej organizácie Slovenský revolučný odboj dňa

silu i L. Laca navyše inštruovali zvonka príbuzní, ako svoje výpovede korigovať v závislosti od aktuálneho vývoja iných paralelne prebiehajúcich procesov.⁷⁶¹

Prípád masových vražd v Nemeckej vykazuje mnohé podobnosti s výčinnými príslušníkmi 5. poľnej roty HG. Otázku, čo sa v tejto pohronskej obci v rozmedzí od 5. do 11. januára 1945 presne udialo, nám materiály z povojnových procesov s príslušníkmi POHG Považská Bystrica pomôžu objasniť len minimálne. Retribučná justícia v Považskej Bystrici narážala na rovnaký problém ako ľudový súd v Banskej Bystrici. Gardisti boli pre nedostatok dôkazov odsudzovaní na mierne tresty od verejného pokarhania po niekoľkoročné väzenie.⁷⁶² Vyšetrovací proces čiastočne komplikovala aj skutočnosť, že V. Hora, veliteľ čaty považskobystrického oddielu, dislokovanej v centre Pohronskej župy, ktorý teoreticky mohol pri-niesť nové poznatky o jej pôsobení, utiekol roku 1945 za hranice a na Slovensko sa nikdy nevrátil.

Hromadné vraždenie zaistencov gardistami sa začalo 5. januára 1945. Podľa slov Horovho zástupcu zbroj. Leona Buntu, ktorý sa akcií opakovane zúčastnil, bola rola Nemcov len sekundárna a hlavnú úlohu v strieľaní osôb zohrávali gardisti. Z dielne príslušníkov Horovej čaty údajne vzišiel i nápad, aby telá väzňov po exekúciách spálili a popol následne rozsypali do Hrona.⁷⁶³ Do 11. januára 1945 boli v Nemeckej beštiálne zavraždené stovky ľudí, ktorých počet nemožno exaktne vyčísliť.⁷⁶⁴ Za prevedenú akciu dostali gardisti od V. Košovského odmenu vo výške 600 Ks a museli sa písomne zaviazat', že o udalostiach v Nemeckej zachovajú mlčanlivosť.⁷⁶⁵ Tragickému osudu spomedzi zajatcov privázaných na miesto

16. 11. 1949 zatknutý počas jeho desiatej ilegálnej cesty na Slovensko, postavený pred súd za vojenskú zradu, velezradu a vyzvedačstvo a dňa 4. 9. 1951 popravený. Bližšie o osudoch O. Vítkovského píše POLŤÁKOVÁ, P.: Politický proces s Otakarom Vítkovským a spol. In: *Historické rozhlady*, roč. 2, 2005, s. 249 – 278.

[761] Tieto správy sa ku nim podľa slov gardistu Ernesta Osvalda mali dostávať kurióznym spôsobom – na papierikoch, zapečených v buchtách, ktoré im rodina zasielala v balíčkoch. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, šk. 103, V – 656. Výpoveď E. Osvalda.

[762] TOMANOVÁ, Pohotovostný oddiel..., s. 113.

[763] Gardista Vendelín Koleno, ktorý mal obeť po zastrelení hádzať do pece, si medzi kamarátmi z oddielu za túto svoju činnosť vyslúžil prezývku Kominár. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 14. 1. 1958.

[764] Historiografia udáva počet zavraždených v širokom rozmedzí od 400 do 900 osôb. Podľa L. Buntu priviezlo väzňov do Nemeckej celkovo 12 nákladných áut. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom zo 4. 3. 1958. Pokiaľ je Buntovo tvrdenie pravdivé, reálnejšou sa javí spodná udávaná hranica obetí.

[765] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 12. 2. 1958. Velitelia akcií L. Bunta a Mikuláš Spišiak boli dňa 6. 3. 1945 dodatočne povýšení na nadsbrojníka, resp. zbrojníka s odôvodnením, že „sa vynikajúce osvedčili v bojoch proti partizánom“. V rozkazoch HVHG nebolo zvykom, aby O. Kubala dôvod vyznamenania takýmto spôsobom prízvukoval. SNA Bratislava, f. 604, šk. 54, 604 – 54 – 2.

vražďd neušiel nik. Jedine francúzski partizáni, tušiac, kam ich gardisti vezú, sa počas transportu pokúsili o márný útek. Všetkých s výnimkou jedného skolila presná rana z pušiek príslušníkov POHG; posledného partizána, ktorému sa takmer podarilo preplávať riekou a zachrániť si život, v poslednej chvíli zneškodnil ručným granátom gardista R. Kalivoda. Obet'ami Horových mužov sa okrem vraždenia v Nemeckej stalo aj ďalších 7 osôb židovského pôvodu, ktorých po zavraždení nahádzali do žumpy neďaleko strážnice v obci. Gardisti svoje obete okradli o všetky veci a cennosti a jednu ženu zo skupiny pred zastrelením surovo znásilnili.⁷⁶⁶

Mnoho konkrétnejších detailov o vraždách vysvitlo až dlhé roky po skončení druhej svetovej vojny. Začiatkom roku 1958 v súvislosti s novou vlnou politicky motivovaných procesov rozhodla vtedajšia moc o znovuo tvorení „nedostatočne prešetrovaných“ káuz gardistických zločinov. Revidovanie retribučných procesov podnietil priamo ÚV KSS na zasadnutí z 9. – 10. januára 1958. Prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Slovenska Karol Bacílek rozvinul na rokovaní tézu o skrytých ľudáckych elementoch, ktoré v čase údajne sa vzťahujúcej „fašistickej reakcie“ na Západe predstavujú hrozbu pre integritu republiky a socialistické zriadenie.⁷⁶⁷ Iniciovaná kampaň proti prežitkom ľudáctva sa nezrodila znenazdajky, ale mala širšie spoločensko-politické podhubie s európskym rámcom. Komunistický režim v Československu potreboval navonok deklarovať, že aj napriek revolučným otrasom v susedných krajinách roku 1956 je stále vitálny a voči číhajúcemu vnútornému nepriateľovi dokáže energicky zasiahnuť. Sekundárne boli obe pripravované pojednávania s gardistami v Bratislave a Banskej Bystrici zasadené do sledu širšie koncipovanej akcie s cieľom opätovne manifestačne dehonestovať ideu slovenskej štátnosti jej prepojením s neospravedlivelnými vojnovými zločinmi.⁷⁶⁸ Na dôvažok strojcovia procesov do oboch skupín (Leon Bunta a spol., resp. Leonard Sliachan a spol.) zaradili okrem príslušníkov POHG taktiež predstaviteľov regionálnych zložiek HŠĽS a dvoch katolíckych kňazov, čím chceli poukázať na konexie cirkvi so zločinnými režimami, a tak dokázať opodstatnenosť zaužívaného termínu „klérofašizmus“ pre stigmatizovanie ľudáckej politiky.⁷⁶⁹

Rozkaz náčelníka HG č. 51 zo 6. 3. 1945.

[766] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 656, základný vyšetrovací zväzok. Správa agenta „Juraja“ o rozhovore s L. Buntom z 14. 1. 1958.

[767] SOKOLOVIČ, Proces s členmi Pohotovostných oddielov..., s. 22 – 23.

[768] K. Bacílek už v apríli 1957 na zjazde Komunistickej strany Slovenska varoval pred prítomnosťou ľudáckych živlov vo vnútri strany. PEŠEK, J.: „Ľudácke tiene“ v Komunistickej strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948. In: ŠUCHOVÁ, X. (ed.): *Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov : Universum, 2006, s. 171; tiež LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 217.

[769] Historik Matej Medvecký poukazuje na ďalšiu dimenziu procesu – na snahy režimových inštitúcií zakomponovať do procesu styky gardistov so zahraničnými rozviedkami. Preukázanie kontaktov tohto druhu jednému z obžalovaných, Jozefovi Rojkovi, naozaj mimoriadne priťažilo. Je povšimnutiahodné, že J. Rojko bol za trestný čin vojenskej zrady odsúdený podľa zákona č. 50/23

Hlavným argumentom pre revíziu procesov bolo údajné objavenie nových dokumentov o zločinoch stíhaných osôb pri búraní kina v Banskej Bystrici. V skutočnosti išlo iba o zámienku – nové dokumenty sa počas búracích prác nenašli. Vyšetrovacie spisy, ani dôkazová dokumentácia k procesu neobsahuje nijaké materiály, o ktorých by prokurátori nevedeli už v období pôsobnosti retribučného súdnictva. Žiaden skrytý tromf voči obžalovaným nevytiahli takisto ani v priebehu samotných procesov v apríli 1958. Tu je nutné uviesť k okolnostiam procesov dôležitú poznámku. Slovnú ekvilibristiku o objavení nových dokumentov využili ich osnovatelia z jednoduchých príčin. Väčšina obžalovaných už bola za skutky z rokov 1944 – 1945 potrestaná ľudovým súdnictvom v zmysle retribučného zákona č. 33/45 Zb. nar. SNR a aby proces nadobudol legitimitu, obžaloba musela byť preklasifikovaná na trestný čin vojenskej zrady podľa starého zákona na obranu republiky č. 50/23 a na trestný čin mnohonásobnej vraždy dokonca podľa uhorského zákona z roku 1878.⁷⁷⁰

Keď svoju pozornosť obrátíme na hodnotu protokolárnych výpovedí gardistov, v porovnaní so staršími výpoveďami z rokov 1945 – 1948 zostávali temer nemenné. Obrat prinieslo až niekoľko týždňov trvajúce vypočúvanie, sprevádzané podľa viacerých náznakov donucovacími metódami, o. i. bitkou a telesným trýznením.⁷⁷¹ Zmena dovtedajšej rétoriky výpovedí vyšetrovaných gardistov je až príliš radikálna a náhla nato, aby sa k nej uchýlili dobrovoľne a za normálnych okolností. O cieľnom zatajovaní skutkovej podstaty činnosti príslušníkov POHG pritom Štátna bezpečnosť (ŠtB) vedela z iného zdroja. V januári 1958 nasadila do cely hlavného protagonistu bratislavského procesu L. Buntu svojho agenta s krycím menom „Juraj“, ktorý orgánom bezpečnosti podával pravidelné denné hlásenia o rozhovoroch s bývalým dôstojníkom POHG. L. Bunta najskôr aktívny podiel POHG na vraždách neprípúšťal. Postupom času, keď si agent získal jeho dôveru,

Zb. ešte v roku 1948 na 16 rokov a o desaťročie neskôr za ten istý čin s použitím toho istého paragrafu na trest smrti. Pozri MEDVECKÝ, M.: Malá úvaha o SNP a politických procesoch. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 399 – 402.

[770] TOMANOVÁ, Pohotovostný oddiel..., s. 116. Vzhľadom na ukončenie činnosti ľudového súdnictva k 31. 12. 1948 išlo o právnu nutnosť. Kriminálne činy, prešetrované po 1. 1. 1949 museli byť stíhané podľa platných zákonov trestného zákonníka. PETRANSKÝ, I.: Ľudové súdnictvo na Slovensku po roku 1948. In: PEJČOCH, I. – PLACHÝ, J. a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2010, s. 252.

[771] Ako uvádza Leonard Šnauko vychádzajúc z rozprávania strýka Leonarda Sliáčana, katolíckeho kňaza súdeného v skupine s gardistami z 5. poľnej rotý HG, príslušníci ŠtB pred pojednávaním s obžalovanými navčičovali, ako majú pred súdom vypovedať, pričom svoje reči sa učili naspamäť z magnetofónových pásovk. L. Sliáčana mal vyšetrovateľ vo väzbe surovo biť a vytrhávať mu vlasy aj s kožou na hlave. KOLKOVÁ, T.: Kat alebo mučeník? In: *Katolícke noviny*, roč. 119, 2004, č. 8, s. 17. Prvky dôslednej „predprípravy“ procesu sú dobre badateľné v dobovom dokumentárnom filme *Nikdy viac*, ktorý prináša autentické zábery z oboch súdnych pojednávaní. V niektorých pasážach je očividné, ako obžalovaní na otázky sudcu a prokurátora reprodukovujú namemorované repliky.

domnienky ŠtB prakticky do bodky potvrdil. Podľa toho, čo L. Bunta povedal „spoluväzňovi“, bola zodpovednosť slovenských činiteľov za masakre v Nemeckej ešte väčšia, než sa tradovalo.⁷⁷² Okrem toho existujú ďalšie nepriame dôkazy, potvrdzujúce zapojenie gardistov do vražd. Dňa 13. januára 1945, teda dva dni po ukončení masakrov, bol príslušníkom Buntovho družstva okrem odmeny podaný návrh na hodnostné povýšenie.⁷⁷³ V zrkadle týchto správ, ako aj uvedomiac si širšie dimenzie nacistickej vyhladzovacej politiky na okupovaných územiach, vyznievajú teórie časti príslušníkov POHG, potierajúce akúkoľvek ich účasť na vraždách, veľmi nepresvedčivo.⁷⁷⁴

Evidovaných vražd civilných osôb zo strany POHG je nepomerne viac. Venovať sa osobitne každému jednému prípadu však presahuje rozsah jednej knižnej publikácie, ktorá si ani nekladie za cieľ byť vyčerpávacím kalendárom týchto temných javov obdobia nemeckej okupácie Slovenska. Omnoho dôležitejšie sú z nich vyplývajúce politické a morálne dôsledky pre ľudácky režim a historickú reflexiu jeho charakteru v posledných mesiacoch pred koncom druhej svetovej vojny.

Prezident J. Tiso o represívnych aktivitách POHG nepochybne vedel (alebo prinajmenšom aspoň o nich tušil), no podobne tak, ako v predošlých rokoch, do vnútorných záležitostí Hlinkovej gardy priamo nezasahoval – napriek tomu, že bol formálne jej najvyšším veliteľom, a teda právne najzodpovednejšou osobou za jej činnosť. Bezpečnostnú službu, vojenské nasadenie a agendu Hlinkovej gardy považoval za Kubalov revír, za ktorý nenesie žiadnu zodpovednosť. Alibistický postoj prechovávali i ostatní reprezentanti vládnucej garnitúry. O. Kubala z vlastnej iniciatívy represívny aparát spoluvytváral a podieľal sa na jeho úspešnom fungovaní, s čím nemecké orgány vyjadrovali patričnú spokojnosť. Z titulu funkcie náčelníka HG mal dostatočné možnosti a vplyv, aby zapojeniu gardistov do vojnových zločinov zabránil. O. Kubala to ale nikdy neurobil. Namiesto snahy znížiť podiel slovenských ozbrojených síl na obrátkach nacistického represívneho stroja konal presne opačne. Jeho vystúpenie na politický zenit malo krátke trvanie a v konečnom účtovaní ho vyšlo pridraho. Perzekučný kolos zoslaboval s postup-

[772] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Denné hlásenia agenta ŠtB „Juraja“ o rozhovoroch s L. Buntom. Výber z elaborátu hlásení agenta ŠtB bol publikovaný v materiálovej štúdií: HRUBOŇ, A.: Nové zistenia o represáliách POHG a Einsatzkommanda 14 v Nemeckej v správach agenta ŠtB. In: *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 4, s. 82 – 96.

[773] A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, V – 567. Návrh konečného opatrenia.

[774] Politické Byro ÚV KSČ navrhlo pôvodne udeliť trest smrti pre L. Buntu, M. Spišiaka, Jána Knapeka a Jána Čudeka (skupina Bunta a spol.) a L. Laca (skupina Sliacan a spol.). Byro ÚV KSS v rozpore s odporúčaním pražských kolegov na svojom zasadnutí dňa 28. 3. 1958 odporučilo udeliť trest smrti až desiatim osobám. Pražské Byro ÚV KSČ však na radu svojich slovenských súdruhov nedalo a 1. 4. 1958 rozhodlo o vynesení piatich trestov smrti s tým, že oproti pôvodnému návrhu dostal namiesto J. Čudeka trest smrti J. Rojko. SOKOLOVIČ, Proces s členmi Pohotovostných oddielov..., s. 34 – 35. Všetky vynesené rozsudky smrti boli vykonané.

ným prenikaním sovietskych a rumunských vojsk a jednotiek 1. československého armádneho zboru na Slovensko. Od februára 1945 POHG, aj veliteľstvá jednotlivých zložiek EGr H trápili viac starosti súvisiace s evakuáciou na územie Nemecka a na systematické represálie v záverečných týždňoch rezignovali.

Štefan a Jozef Tiso s generálom Hermannom Höflem. Kým nemecké zložky spolu s gardistami perzekúcie prevádzali v teréne, politickí predstavitelia režimu ich verbálne podporovali.
(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Druhú etapu tragédie slovenských Židov, na ktorej sa aktívne podieľala aj HG, sprevádzala opäť propagandistická kampaň v tlači
(Zdroj: Kocúr)

Spúšť, ktorú po sebe v Kremničke zanechali nemecké a gardistické represívne komandá, bola obrovská. Exhumačná komisia napočítala 747 obetí, vrátane žien a detí.
(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Vápenka v obci Nemecká. Gardisti v jej komplexe počas krvavého januárového týždňa roku 1945 zastrelili a spálili dodnes nevyčíslený počet osôb.
(Zdroj: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica)

Žumpa v Nemeckej, neďaleko vápenky. Bodkovaná línia so šípku ukazujú poslednú cestu osôb, ktoré gardisti na mieste zavraždili a ich mŕtve telá uvrhli do jej útrobov.
(Zdroj: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica)

Povojnová rekonštrukcia bezpečnostných orgánov názorne demonštruje, ako prebiehalo vraždenie. Gardisti obeť v predklone usmrtili strelou do týla a tie sa následne vlastnou váhou prepadli do žumpy, resp. vápenky.
(Zdroj: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica)

Jozef Nemsila, veliteľ 5. poľnej roty HG. Nemsilovi gardisti zavraždili na sklonku roka 1944 prinajmenšom desiatky osôb, zväčša civilistov.
(Zdroj: Zbierka autora)

Úsmev budúceho vojnového zločinnca. Vojtech Hora, veliteľ čaty POHG Považská Bystrica, ktorá vraždila v Nemeckej, po vojne emigroval na Západ a trestu sa vyhol.
(Zdroj: ABS Praha, f. H)

Otomar Kubala musel po vojne objektívne ako faktický veliteľ POHG niesť za ich činnosť politickú i vojenskú zodpovednosť. Národný súd ho odsúdil na trest smrti zastrelením.

Rozsudok bol vykonaný v Bratislave dňa 28. 8. 1946.

(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

Procesy s gardistami v Banskej Bystrici a Bratislave roku 1958 mali čiastočne politický nádych, no na rozdiel od vykonštruovaných monsterprocesov zo začiatku 50. rokov súdy z veľkej časti stíhali osoby, ktoré sa naozaj dopustili vojnových zločinov, resp. na nich spolupracovali

(Zdroj: A MSNP Banská Bystrica)

ZÁVER

História ako neexaktná disciplína umožňuje reflektovať minulosť rôzne. Podľa akých kritérií teda pristúpiť k záverečnému bilancovaniu pôsobenia Hlinkovej gardy v období nemeckej okupácie Slovenska? V celej práci som sa striktné vyhýbal používaniu autorského singuláru, no na tomto mieste považujem za nutné prepnúť naratívny mód z nestrannej do osobnej polohy. Domnievam sa, že by nebolo korektné tak interpretačne zložitú a viacvrstevnatú problematiku ukončiť definitívne a neomylné vyznievajúcimi uzávermi.

Martin Pekár poukázal v jednej z diskusií na dva aktuálne dominantné zorné uhly na Slovenskú republiku z rokov 1939 – 1945, ľudácky režim a jeho organizácie. Historik, podľa M. Pekára, v súčasnosti pristupuje k hodnoteniam buď cez kritérium štátnosti, resp. národa alebo cez kritérium morálky.⁷⁷⁵ Vzťahujeme tento postreh na pertraktovanú tému a pokúsme sa v závere ponúknuť jeden z možných pohľadov, ako Hlinkovu gardu zapasovať do kontextu týchto zrejme skutočne najpreferovanejších interpretačných kategórií. Práve rozpor medzi štátnosťou/ideou slovenskej samostatnosti a medzi konaním jej reprezentantov/nositeľov tvorí totiž, podľa mojej mienky, najhrubšiu vrstvu vlákien gordického uzlu, ktorý metaforizuje polarizované výklady udalostí a fenoménov vojnových rokov.

Vypuknutie Povstania znamenalo pre Hlinkovu gardu na rozdiel od iných prorežimných organizácií doslova vzkriesenie. Tým, že po 29. auguste 1944 zostala verná slovenskej vláde v Bratislave a jej vedenie povstaleckú akciu radikálne odsúdilo, dostala možnosť – hoci v konečnom dôsledku len nakrátko – opätovne realizovať svoje mocenské ambície, tentokrát v podaní najortodoxnejších národných socialistov okruhu okolo O. Kubalu. Kubalova skupina, ktorá v HG prebrala kormidlo po Machovej garnitúre, pred verejnosťou nástojčivo kultivovala svoj autoobraz najrýdzejších Slovákov, odhodlaných na život a na smrť brániť slovenskú nezávislosť a jej panenské ideály v tej najčistejšej podobe. Druhou stránkou veci je, ako konkrétne dávalo vedenie HG obsahu rečí formu.

Pri kontextualizovaní činnosti gardy v období nemeckej okupácie treba brať na vedomie v prvom rade, kto nad ňou stál a aké úmysly na Slovensku sledoval. Ako presvedčivo preukázali výskumy v nemeckých archívoch, úmysly Nemcov, ktorí

[775] Osobnosti v slovenskej historiografii o období neslobody: Minulosť, súčasnosť a perspektívy výskumu. In: HRUBOŇ, A. – LEPIŠ, J. – TOKÁROVÁ, Z. (ed.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 284.

pot'ahovali nitky s politickým smerovaním HG prinajmenšom od salzburských rokovaní až do konca vojny, neboli pre Slovensko ani slovenský národ výhľadovo potešujúce. Nielen z hľadiska udržania slovenského štátu na mape Európy, ale ani z hľadiska existencie slovenského národa. Ak by aj nacisti v povojnovej „Novej Európe“ do dôsledkov neaplikovali projekt Himmlerovho „totálneho biologizmu“,⁷⁷⁶ koexistencia Slovenska a Slovákov v nemeckom životnom veľkopriestore by bola po všetkých stránkach nepomerne horšia, podradnejšia a do budúcnosti neistšia,⁷⁷⁷ než po neraz spochybnovanom oslobodení a prechode krajiny do područia druhej, komunistickej totality.

O. Kubala si, vidiac mocenskú realitu po vypuknutí Povstania, určite aspoň pred samým sebou musel pripustiť, že slovenská štátnosť so všetkými jej výdobytkami je v podmienkach nacistickej okupácie degradovaná. Napokon, okúsil to na vlastnej koži. Náčelník HG a jeho organizácia sa paralelne s politickým vzostupom po okupácii dostávali čoraz hlbšie a hlbšie do vleku nemeckého vplyvu, stelesneného v osobe poradcu V. Nagelera (neskôr H. Klatza) a v aparáte policajno-bezpečnostných zložiek *Einsatzgruppe H*. Hlinkova garda sa ako celok stala nástrojom nemeckých vojnových snažení s úlohou vojensky stabilizovať strategicky dôležitý priestor Slovenska, čo sa jej darilo len čiastočne a prechodne.

V súvislosti s vojenským nasadením HG, ktoré oficiálne motivoval cieľ udržať slovenský štát, sa tu navyše ukazuje ťažko vysvetliteľný paradox. V kontexte nacistických úvah o usporiadaní európskeho priestoru a v kontexte geopolitickej reality na sklonku vojny, sa koncepcia gardistickej elity musí v optike historika javiť ako politická utópia. Nazdávam sa, že štátoprávna koncepcia O. Kubalu a jeho prívržencov bola odkázaná na príliš mnoho kondicionálov (tzv. politika *keby*), než aby bola jednou z realistických alternatív budúcnosti Slovenska. Spomedzi štátov protihitlerovskej koalície nepočítal s uchovaním slovenskej samostatnosti v podobe z rokov 1939 – 1945 nikto a to isté možno s veľkou pravdepodobnosťou skonštatovať aj o jej jedinom garantovi – nacistickom Nemecku. Vedeniu Hlinkovej gardy a ľudáckej vláde mohli platnosť tzv. ochrannej zmluvy (*Schutzvertrag*) o nedotknuteľnosti slovenských hraníc z 23. marca 1939 garantovať za každých okolností jedine sami Nemci. Ako si mohli byť predstavitelia režimu istí, že Berlín neuplatní na zmluvu obligátnu klauzulu medzinárodnoprávných dohôd, známu ako *rebus sic stantibus*, a slovenský štát, garantovaný pôvodne na dobu 25 rokov, jednoducho z akýchkoľvek zástupných dôvodov nezruší? Dôveru slovenských či-

[776] GÖTZ, „Konečné řešení“..., s. 228.

[777] Nemecký historik Detlef Brandes po celoživotnom štúdiu nacionálnosocialistickej národnostnej politiky dospel k záveru: „Cieľom nacionálnosocialistickej politiky bolo vytvoriť Veľkonemeckú ríšu, a to na „rasových“ základoch. V jej hraniciach posunutých predovšetkým smerom na východ mala byť germanizovaná správa i hospodárstvo, potlačovaný jazyk a kultúra podrobených národov a na úkor svojich susedov mali byť podporovaní „etnickí (kmeňoví) Nemci“... Podľa „rasového“ posúdenia nacistických „expertov“ boli príslušníci podmanených národov klasifikovaní buď ako „spôsobilí pre ponemčenie“ alebo ako „nežiaduci populačný prírastok“. Pre tých prvých plánoval režim asimiláciu, pre druhých nútené práce, deportáciu alebo smrť“. BRANDES, D.: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha : Prostor, 2015, s. 299.

niteľov (tak J. Tisa, ako aj O. Kubalu) v Hitlerove záruky považujem za prislaby argument, aby sa dali gardistické vízie smerovania Slovenska laxne relativizovať. Prirodzene, že zo slepej uličky, kam Slovenská republika i zásluhou aktivizmu nového vedenia HG vstúpila, už nebolo cesty späť a jedinou alternatívou preň zostávala kolaborácia v duchu byť „nacistickejší“ než samotní nacisti. Po príklady, akú perspektívu mala takáto línia, netreba chodiť ďaleko – analógie stačí hľadať v susednom Maďarsku za éry nyílašovskej vlády. Na tomto mieste treba mimochodom dodať, že medzinárodné postavenie Slovenska vo vzťahu k Nemecku nebolo úplne pevné ani roku 1944, ako sa mnohí autori nazdávajú. Slovenská republika pre Nemcov stále predstavovala obyčajný žeton v rulete ich nevyspytateľných plánov. Navonok o likvidácii štatútu samostatného Slovenska nikto nehovoril, no dokumenty z proveniencie SD naznačujú, že o tejto záležitosti sa po vypuknutí Povstania v nacistických kruhoch debatovalo ako o jednej z možností. Len Hitlerovo aktuálne zamietavé stanovisko, determinované propagandistickými faktormi, túto eventualitu zmietlo zo stola.

Reorganizácia a vojenské nasadenie HG v teréne mali samozrejme význam nielen pre nemecké vojnové ciele, ale ešte väčšmi pre ľudácky režim. Prestavba gardy, naštartovaná prvý septembrový týždeň roku 1944, dodávala prorežimne naladenej časti slovenskej spoločnosti útechu a nádej v lepšiu, pokojnejšiu zajtrašok. Vznik pohotovostných oddielov HG stúpencom režimu akoby symbolizoval predzvesť jeho vnútorného zmobilizovania a obrody. Časť spoločnosti skutočne úpenlivo dúfala, že tak, ako – využívajúc metaforu historika Rogera Griffina – vstal bájnny Fénix z popola,⁷⁷⁸ sa znovu na nohy v niekdajšej sile postaví aj režim Slovenskej republiky a dbajúc na svoje pôvodné ideály, z ktorých vzišiel, spartánsky zničí všetku „dekadenciu“, zosobovanú v rezistentných, ale aj alibistických či váhajúcich zložkách. Takáto viera nadobudla militantnú ideologickú podobu len vo veľmi malom spektre slovenskej verejnosti. Akceptovanie POHG ako „záchrancov štátu“ sa v doslovnej forme ujalo fakticky iba v odľahlejších oblastiach štátu, kde v období nemeckej okupácie neboli prítomné žiadne iné poriadkové sily a kde obyvateľstvo čelilo vyčíňaniu pseudopartizánskych bánd kriminálnej povahy. Ako naznačila sonda do jednotlivých regiónov krajiny, obyvatelia inak vo všeobecnosti prechovávali ku HG, resp. POHG neutrálne alebo negatívne postoje. Už len z dôvodu úzkej kooperácie POHG s okupačnými orgánmi v nich gardisti vyvolávali strach alebo prinajmenšom nedôveru.

Súviselo to do veľkej miery s druhou rovinou hodnotenia činnosti Hlinkovej gardy v období nemeckej okupácie – morálnou. Pod dojmom rozpútaných perzekúcií rôzneho charakteru, na ktorých sa v podstatnej miere podieľala aj HG, si Slováci museli položiť otázku: O čo je nový poriadok v réžii nacistických represívnych kománd a gardistov lepšiu, než propagandou využívaný konštrukt „nekulturnej boľševickej poroby“? Kontakt obyvateľstva s osloboditeľskými armádami

[778] GRIFFIN, R.: *The Nature of Fascism*. London : Routledge, 1996, s. 235.

väčšinou vyvrátil tradované fámy o ázijských tlupách, prinášajúcich do srdca Európy záhubu kresťanstva a civilizačný regres. Vo svetle mikrohistorického prístupu však zároveň možno len ťažko súhlasiť so závermi staršej historiografie, ktorá príslušníkov POHG bez rozdielu klasifikovala ako „*brdlorézov, dobrodružov, zbojníkov a vrahov*“.⁷⁷⁹ Výskum preukázal, že absolútna väčšina mužov narukovala do HG nedobrovoľne a ich bojový entuziazmus mal svoje pevne vymedzené mantinely. Gardisti boli ochotní režimu slúžiť dovtedy, kým dokázal honosne uspokojovať ich ekonomické požiadavky a kým ich nasadenie typologicky neprekračovalo charakter asistenčných jednotiek nemeckej brannej moci v zázemí. Vášeň revitalizovanej HG pre nemecké vojnové ciele nemala hlboko emocionálne korene. Omnoho lepšie služby gardisti preukázali okupačnej správe na domácej pôde pri represívnych akciách. V situácii, keď POHG z objektívnych príčin nevedeli napomôcť nemeckému vojnovému úsiliu na fronte, predstavovali represálie pomyselnú maturitu, ktorá sa mala pre HG stať testom nielen vojenskej, ale aj politicko-ideologickej zrelosti. Organizácia v tomto smere nesklamala a práve vďaka aktívnej spolupráci pri praktickom presadzovaní nacistickej okupačnej politiky sa u Nemcov zapísala ako sila, na ktorú sa dá vždy v prípade potreby obrátiť. Pri interpretácii HG v kontexte represívnej mašinérie je jedno, či civilistov vraždilo promile, percento alebo väčšia čiastka jej celkového stavu. Takmer každý jeden pohotovostný oddiel realizoval zatýkacie akcie, ktoré boli zacielené proti vyhláseným politickým nepriateľom „Novej Európy“ a Slovenska, a teda mali svoj nepochybiteľný politický alebo rasový podtext, vyústiaci do participácie na genocídnej politike. Horthyho režim, pre porovnanie, nabral toľko odvahy, že si vynútil, aby Nemci po silnom nátlaku najvyšších predstaviteľov maďarského štátu prebiehajúce deportácie Židov do vyhladzovacích táborov roku 1944 prerušili. Hoci Maďarsko zostalo i naďalej okupovaným štátom, A. Eichmann, poverený manažovaním politiky holokaustu na území južného suseda Slovenskej republiky, musel do Berlína skormútene hlásiť, že je v Budapešti za daných okolností nadbytočný.⁷⁸⁰ Hlavná zodpovednosť a tragédia režimu a Hlinkovej gardy ako jeho výkonného orgánu spočívali v tom, že sa o zastavenie evidentného zločinu na vlastnom území nepokúsili, ba dokonca jeho prevedenie priamo podporovali tatarkovským „démonom súhlasu“. Z bludiska tejto dlhodobo razenej bezalternatívnej politiky potom predstavitelia HSĽS ani HG zákonite nevedeli nájsť cestu von a utápali sa v priam ezoterickom fatalizme. *Gardista* dňa 6. septembra 1944 publikoval na svojich stránkach článok o blížiaci sa konštelácii planét, ktorá mala predznamenať obrat na frontoch v prospech Nemeckej ríše a jej satelitov.⁷⁸¹ Ešte ďalej zašiel denník *Slovák*, ktorý vo februári 1945 verejnosť presviedčal, že Štefanovi Čermákovi,

[779] SEDLÁKOVÁ, M.: *Krycie meno Jozef. O zločinoch príslušníkov POHG. Reportáže, proces, dokumenty*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 83.

[780] ARENDT, H.: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Harmondsworth : Penguin Books, 1984, s. 201.

[781] *Gardista*, 6. 9. 1944, s. 4.

jednoduchému sedliakovi z Malaciek, sa zjavila Panna Mária a uist'ovala ho, že Slovenská republika zostane zachovaná aj po vojne, nech dopadne akokoľvek.⁷⁸² Ktovie, či propagandistickému zahmlievaniu skutočnosti astrologicko-mystickými výmyslami verili aspoň autori týchto bludných článkov.

Režimové sily, medzi ktorými zastávala Hlinkova garda v období nemeckej okupácie čelné miesto, boli voči valiacemu sa gejzíru udalostí bezmocné. Opona za dejstvom existencie Slovenskej republiky sa pomaly zat'ahovala. HG nedokázala v krátkej perióde, ohraničenej 29. augustom 1944 a koncom vojny, prekročiť tieň pravej ruky nacistických záujmov v priestore Slovenska. Svojou činnosťou na všetkých troch poliach, skúmaných v tejto práci, si podpísala rozsudok, v ktorom možno len s ťažkosťami hľadať nejaké pozitíva, nech sa na vec pozeráme z akéhokoľvek uhla pohľadu.

[782] *Slovák*, 20. 2. 1945, s. 3.

SUMMARY

The Hlinka Guard was a militia maintained by the Hlinka's Slovak People's Party (the only allowed Slovak political party during the existence of wartime independent Slovak State) in 1938 – 1945. The HG, following the footsteps of its pro-Nazi „sisters“, had a strong influence on Slovak policy likewise the Iron Guard in Romania or the Arrow Cross Party in Hungary. Though the HG was officially subordinated to Hlinka's Party it often acted like a sovereign political subject. Historians rightly consider the Guard to be a flagship of national socialism in Axis Slovakia. Monograph focuses on its activities in era of German occupation of Slovakia (1944 – 1945) when HG's competencies were markedly enhanced and it became a leading force of Slovak collaboration. The aim of book is to analyze the HG's role in context of Nazi occupational strategy in the wartime Europe.

Fascist, national socialist and related organizations have stood in focus of author's interest since he started studying history. The passion gradually developed into his profiling research field. Out of all evolution phases of totalitarian regimes he is fascinated mainly by their ends – by dynamic periods defined by a short outburst and even faster downfall of political ultraradicalism; by periods which radically reshaped human nature and which, for many people, became a lifetime trauma. History of the HG in last months of the Hlinka's Slovak People Party's regime is a „deep well“ of social phenomena mentioned above.

The monograph is based on a very broad heuristics, especially on primary sources from Slovak, Czech and German archives. Documents were precisely synthesized, particularly with the help of analytical, comparative and analogical method.

Monograph does not seek to reflect history of the HG, „restarted“ after the outbreak of the Slovak National Uprising, as a baneberry but as a product of occupational strategy conducted under the auspices of Berlin which had been tested in other European countries before.

Three main chapters (*Politics, Military Deployment, Persecutions*) discuss how Germany misused the HG for its own war goals. Thanks to an original framework the book might be useful for comparative purposes of *fascist studies*, history, politology or other social disciplines too.

Through these heuristic categories the monograph tries to explain domestic and international correlations and to answer the question what actually the HG was, which influences determined its character after transformation in Autumn 1944 and what memento it left in national history. The author reflects the ques-

tion of collaboration with the Nazi regime, an effort to implement Nazi visions of *Neuordnung* in Slovakia, the future hypothetical destiny of Slovakia under the *Hakenkreuz* and the regime of ruling Hlinka's Slovak People's Party.

An innovative conception, in terms how the book reflects and interprets history of the HG in short period before the end of the WWII, attempts to conceptualize and contextualize the issue of collaboration, contrary to traditional or revisionist approaches which are still dominating in Slovak historiography.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

1. ARCHÍVY

Archiv bezpečnostních složek Praha

fond Historický (H)
fond Hlavní zpráva Vojenské kontrarozvědky (302)
fond Různé bezpečnostní složky (S/2)
fond Sbírka různých písemností (S)
fond Stíhání nacistických válečných zločinů (325)
fond Ústředna Státní bezpečnosti (305)

Archivio Centrale dello Stato Roma

fond Ministero della Cultura Popolare – Direzione Generale Propaganda

Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica

fond VIII

fond XII

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava

fond A 2/1

fond B 9/II

fond Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti –
Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica

Bundesarchiv Berlin

fond ehem. BDC, SSO

fond NS 19

fond R 70 – Slowakei

Národní archiv Praha

fond Prezidium ministerstva vnitra (225)

Nezaradené spisy o Imrichovi Suckom

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin

Bestand Gesandtschaft Pressburg

Bestand Referat Deutschland/Inland 1920 – 1945 (R)

Slovenský národný archív Bratislava

fond Alexandrijský archív

fond Franz Karmasin (116)

fond Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy (604)

fond Národný súd

fond „S“

Štátny archív Banská Bystrica

fond Okresný ľudový súd Banská Bystrica

fond Okresný ľudový súd Banská Štiavnica

fond Okresný ľudový súd Kremnica

fond Okresný ľudový súd Nová Baňa
fond Okresný ľudový súd Zvolen
fond Pohronská župa II. 1940 – 1945
fond Vládny poverenec v Banskej Bystrici 1944 – 1945
Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica
fond Mestský úrad Banská Bystrica
Štátny archív Bratislava
fond Bratislavská župa 1940 – 1945
fond Okresný ľudový súd Bratislava
fond Okresný ľudový súd Hlohovec
fond Okresný ľudový súd Piešťany
fond Okresný ľudový súd Trenčín
fond Okresný ľudový súd Trnava
fond Štátne zastupiteľstvo Bratislava
Štátny archív Bratislava, pobočka Trenčín
fond Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom
Štátny archív Bytča
fond Okresný ľudový súd Dolný Kubín
fond Okresný ľudový súd Liptovský Mikuláš
fond Okresný ľudový súd Považská Bystrica
fond Okresný ľudový súd Ružomberok
fond Tatranská župa 1940 – 1945
Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín
fond Okresný národný výbor v Trstenej
Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš
fond Okresný úrad Ružomberok
Štátny archív Nitra
fond Nitrianska župa III. 1940 – 1945
fond Vládny poverenec pre Nitriansku a Pohronskú župu
Štátny archív Prešov
fond Okresný ľudový súd Prešov
Ústredný archív Slovenskej akadémie vied Bratislava
fond Ľubomír Lipták
Vojenský historický archív Bratislava
fond 55
fond Ministerstvo národnej obrany – spisy dôverné
Zbierka autora
Listy Ivana Štelcera autorovi z 30. 5. 2012 a 20. 6. 2012
Záznam rozhovoru s Vladimírom Brtkom z 8. 12. 2012

2. DOBOVÁ TLAČ

Gardista, roč. 1943 – 1945
Náš boj, roč. 1944 – 1945
Slovák, roč. 1944 – 1945
Štiavničian, roč. 1940
Trenčan, roč. 1945

3. LITERATÚRA

a/ Monografie a kolektívne práce

- ARENDETT, H.: *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Harmondsworth : Penguin Books, 1984, 312 s.
- AUSKÝ, S. A.: *Dobrovolníci a druhá svetová válka*. Praha : Petrklíč, 2007, 278 s.
- BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica : Vidas, 1996, 96 s.
- BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava : Archa, 1993, 248 s.
- BELLAMY, CH.: *Absolutní válka. Sovětský svaz za druhé světové války*. Praha : Academia, 2011, 776 s.
- BRANDES, D.: *Češi po německém protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945*. Praha : Prostor, 1999, 664 s.
- BRANDES, D.: *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*. Praha : Prostor, 2015, 360 s.
- BREITMAN, R.: *Architekt „konečného řešení“: Himmler a vyvraždění evropských Židů*. Praha : Argo, 2004, 356 s.
- BRIX, J.: *Černé brigády. Milice italských fašistů 1944 – 45*. Praha : Libro nero, 2010, 109 s.
- BUTLER, R.: *Černí andělé. Historie zbraní SS*. Praha : Columbus, 1996, 266 s.
- CARRUTHERS, B.: *SS Terror in the East. Einsatzgruppen. The Depths of Evil*. Barnsley : Pen & Sword Military, 2013, 912 s.
- CURTIS, M.: *Verdict on Vichy. Power and Prejudice in the Vichy Regime France*. London : Phoenix Press, 2004, 419 s.
- DROPPA, A. a kol.: *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984, 128 s.
- EARL, H. C.: *The Nuremberg SS-Einsatzgruppen Trial, 1945 – 1958. Atrocity, Law and History*. New York : Cambridge University Press, 2010, 336 s.
- FELDER, B. M.: *Lettland im zweiten Weltkrieges: zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940/1946*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2009, 400 s.
- GÖTZ, A.: *Hitlerův národní stát. Loupení, rasová válka a nacionální socialismus*. Praha : Argo, 2007, 358 s.
- GÖTZ, A.: *„Konečné řešení“. Přesun národů a vyblazení evropských Židů*. Praha : Argo, 2006, 348 s.
- GRIFFIN, R.: *The Nature of Fascism*. London : Routledge, 1996, 249 s.
- HALAJ, D. (ed.): *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, 176 s.
- HEINEMANN, I.: *„Rasse, Siedlung, deutsches Blut“: das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*. Göttingen : Wallstein, 2003, 697 s.
- HILBERG, R.: *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933 – 1945*. Praha : Argo, 2002, 300 s.
- HLAVINKA, J., NIŽŇANSKÝ, E.: *Pracovní a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009, 191 s.
- HRADSKÁ, K.: *Prípád Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999, 133 s.
- HRUBOŇ, A.: *5. polná rota Hlinkovej gardy*. Ružomberok : Historia nostra, 2010, 102 s.
- HRUBOŇ, A.: *Hlinkova garda na území Pohronskej župy. Organizácia a aktivity 1938 – 1945*. Ružomberok : Historia nostra, 181 s.
- HUBA, P. – KARCOL, M.: *Zázrivá*. Dolný Kubín : Peter Huba, 2004, 146 s.
- HUDEK, A.: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav, 2010, 252 s.
- CHREŇO, J.: *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, 297 s.
- JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji 2. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2006, 710 s.
- JABLONICKÝ, J.: *Z ilegality do povstania*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2009, 446 s.
- JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, 112 s.
- JARINKOVIČ, M.: *Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny*. Banská Bystrica : Klub priateľov

Múzea SNP, 2012, 160 s.

JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Praha : Rozmluvy, 2006, 591 s.

JOWETT, P. S.: *Italian Army 1940 – 45 (3): Italy 1943 – 45*. Oxford : Osprey Military, 2004, 48 s.

KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, 304 s.

KAMENEC, I.: *Slovenský štát (1939 – 1945)*. Praha : Anomal, 1992, 143 s.

KAMENEC, I.: *Spoločnosť – politika – historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, 2009, 264 s.

KLUBERT, T.: *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom : Vlastným nákladom, 2007, 338 s.

KORČEK, J.: *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu režimu*. Bratislava : Ministerstvo národnej obrany SR, 1999, 222 s.

KRAUSNICK, H. – WILHELM, H.-H.: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938 – 1942*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1981, 687 s.

KRÁLOVÁ, J.: *Nesplacená minulosť. Ľecko-nemecké vzťahy ve stínu nacismu*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2012, 286 s.

KUBÁTOVÁ, H.: *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenskej spoločnosti k židovské otázke, 1938 – 1945*. Praha : Academia, 2013, 266 s.

LANGER, J. – MLYNARČÍK, J.: *Orava v Slovenskom národnom povstaní*. Dolný Kubín 1964.

LIČKO, R.: *Pod dohľadom spravodajských služieb. Americká vláda a slovenská otázka v USA v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : UMB, 2009, 161 s.

LIPTÁK, E.: *2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava : Kalligram, 2011, 384 s.

LONGERICH, P.: *Heinrich Himmler*. Oxford – New York : Oxford University Press, 2012, 1031 s.

MAZOWER, M.: *Hitlers Imperium. Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2010, 666 s.

MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu. Kauza Imrich Sucký*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, 239 s.

MÍČEV, S. a kol.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, 208 s.

MICĽANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II. (1941 – 1944). Zaisťovacia divízia a železniční pionieri*. Banská Bystrica : Dali-BB, 2008, 344 s.

MÍČKO, P.: *Nemecký finančný kapitál a stredné Slovensko v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB, 2006, 149 s.

MICHELKO, R.: *Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945. Štúdie*. Bratislava : Politologický odbor Matice slovenskej, 2014, 108 s.

MILLA, M.: *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, 279 s.

MLYNARČÍK, J.: *Orava v oslobodzovacích bojoch r. 1945*. Dolný Kubín 1970, 83 s.

MORGAN, P.: *The Fall of Mussolini. Italy, the Italians and the Second World War*. Oxford : Oxford University Press, 2008, 288 s.

MOSELEY, R.: *Mussolini: The Last 600 Days of Il Duce*. Lanham : Taylor Trade Publishing, 2004, 432 s.

MRÁZKOVÁ, M.: *Deutsche Besatzungspolitik und litauische Gesellschaft 1941 – 1944. Litauische Reaktionen auf Holocaust und Mobilisierung*. Praha : Matfyzpress, 2011, 114 s.

NAIMARK, N. M.: *Plameny nenávisťi*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, 235 s.

PAOLETTI, C.: *A Military History of Italy*. Westport : Praeger Security International, 2008, 269 s.

PEKÁR, M.: *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-žemplínskej župy*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2007, 182 s.

PODOLSKÝ, P. B.: *Povstanie roku 1944. Bolo národné, slávne, užitočné?* Bratislava : Post Scriptum, 2014, 112 s.

RICH, N.: *Hitler's War Aims: the Establishment of the New Order*. S.l.: Notron, 1974, 548 s.

RIPLEY, T.: *Dějiny Waffen-SS 1925 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 2011, 351 s.

RÖHN, W. (ed.): *Okkupation und Kollaboration (1938 – 1945): Beiträge zu Konzepten und Praxis der*

- Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*. Berlin : Hüthig, 1994, 631 s.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Vyšehrad, 2012, 688 s.
- RYCHLÍK, J. – PERENČEVIĆ, M. : *Dějiny Chorvatska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 576 s.
- SLÁDEK, O.: *Ve znamení smrtiblava: nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1991, 395 s.
- SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 559 s.
- SYRNÝ, M.: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní*. Banská Bystrica : Belianum – Múzeum SNP, 2013, 335 s.
- ŠINDELÁŘOVÁ, L.: *Finale der Vernichtung. Die Einsatzgruppe H in der Slowakei*. Stuttgart : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013, 360 s.
- ŠINDELÁŘOVÁ, L.: *Einsatzgruppe H. Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/45 a poválečné trestné stíhání jejích příslušníků*. Praha : Academia – Múzeum SNP, 2015, 448 s.
- ŠTULRAJTEROVÁ, A. – WEISS, J. a kol.: *Brezňo v premenách času*. Banská Bystrica : Harmony, 2005, 255 s.
- TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939 – 1945*. Praha : Karolinum, 2008, 770 s.
- TEJCHMAN, M.: *Balkánský fašismus*. Praha : Academia, 1989, 86 s.
- TEJCHMAN, M.: *Ve službách třetí říše. Hitlerovy zbraně jednotky*. Praha : Mladá fronta, 1999, 246 s.
- TESAŘ, F.: *Etnické konflikty*. Praha : Portál, 2007, 251 s.
- THOMAS, N. – ABBOTT, P.: *Partisan Warfare 1941 – 1945*. London : Osprey, 1983, 40 s.
- TÖNSMEYER, T.: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn : Ferdinand Schöningh, 2003, 387 s.
- UHRIN, M. a kol.: *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, 182 s.
- VARINSKÝ, V.: *Jozef Viven a Biela légia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2003, 122 s.
- VNUK, F.: *Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha*. Bratislava : Odkaz – Ozveny, 1991, 383 s.
- VNUK, F.: *Stopät'desiat rokov v živote národa. Slovensko v rokoch 1843 – 1993*. Bratislava : Lúč, 2004, 467 s.
- VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava : Veda, 2011, 736 s.
- WARD, J. M.: *Priest, Politician, Collaborator. Jozef Tiso and Making of Fascist Slovakia*. Ithaca : Cornell University Press, 2013, 362 s.

b/ Pramenné edície

- ANGRICK, A. – MALLMANN, K.-M. – MATTHÄUS, J. – CÜPPERS, M. (ed.): *Deutsche Besatzungsherrschaft in der UdSSR 1941 – 1945. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion. Band 2*. Darmstadt : WBG, 2013, 925 s.
- Diskusia k 65. výročiu SNP v historiografii. In: *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť' historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, M.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 34 – 51.
- HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava : ARA, 2000, 439 s.
- HRADSKÁ, K. (ed.): *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, 123 s.
- KAMENEC, I. – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S. (ed.): *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992, 228 s.
- LACKO, M. (ed.): *Dotyky s bolševizmom. Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 260 s.

- MALLMANN, K.-M. – ANGRICK, A. – MATTHÄUS, J. – CÜPPERS, M. (ed.): *Die »Ereignismeldungen UdSSR« 1941. Dokumente der Einsatzgruppen in der Sowjetunion*. Darmstadt : WBG, 2011, 925 s.
- MALLMANN, K.-M. – BÖHLER, J. – MATTHÄUS, J.: *Einsatzgruppen in Polen. Darstellung und Dokumentation*. Darmstadt : WBG, 2008, 252 s.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Zvolen : Klemo, 2003, s. 328 s.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Zvolen : Klemo, 2005, 646 s.
- NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority*. Zvolen : Klemo, 2005, 119 s.
- NIŽŇANSKÝ, E. a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov : Universum, 2011, 1093 s.
- Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*. Bratislava : Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy, 1942, 34 s.
- PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava : Epocha, 1971, 704 s.
- PREČAN, V. (ed.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej politickej literatúry, 1965, 1218 s.
- PREČAN, V.: *V kradeném čase*. Brno : Doplněk, 1994, 615 s.
- SALNER, P.: *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda, 1997, 189 s.
- SCHVARC, M. (ed.): *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006, 460 s.
- SUŠKO, L. (ed.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik. Dokumente. 2. Buch. Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava : Lúč, 2008, 709 s.
- SYRNÝ, M. – UHRIN, M. (ed.): *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, 202 s.
- VÁŠEK, A.: *Protizhídovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava : B. n., 1942, 189 s.

c/ Štúdie a články

- AZÉMA, J. P.: Vichy. In: WINOCK, M. a kol.: *Historie extrémní pravice ve Francii*. Praha : Academia, 1998, s. 131 – 135.
- BAKA, I.: Branná výchova v réžii ministerstva národnej obrany v rokoch 1943 – 1944. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 159 – 173.
- BAKA, I.: Spolupráca a vzťahy medzi Hlinkovou gardou a Slovenskou armádou (1939 – 1941). In: *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 1, s. 110 – 122.
- BYSTRICKÝ, J.: Stav a perspektívy výskumu vojenských dejín Slovenska z obdobia druhej svetovej vojny. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 4 – 5, s. 442 – 449.
- BYSTRICKÝ, J.: Vojenský príspevok Slovenska k vojnovému úsiliu nacistického Nemecka v poslednom roku druhej svetovej vojny. In: BARNOVSKÝ, M., KODAJOVÁ, D. (ed.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava : AEP, 2006, s. 9 – 25.
- BYSTRICKÝ, V.: Úvodom. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 7 – 10.
- CSÉFALVAY, F.: O vojenskej historiografii SNP a národnooslobodzovacieho zápasu. In: *65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP* (separát k publikácii SYRNÝ, M.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 2 – 16.
- DIECKMANN, CH.: Deutsche und litauische Interessen. Grundlinien der Besatzungspolitik in Litauen 1941 bis 1944. In: BARTUSEVIČIUS, V. – TAUBER, J. – WETTE, W. (ed.): *Holocaust in Litauen. Krieg, Judenmorde und Kollaboration im Jahre 1941*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 2003, s. 63 – 76.

- EATWELL, R.: Towards a new model of generic fascism. In: *Journal of Theoretical Politics*, vol. 4, 1992, issue 2, s. 161 – 194.
- FLEISCHER, H.: Nationalsozialistische Besatzungsherrschaft im Vergleich: Versuch einer Synopse. In: BENZ, W. – HOUWINK TEN CATE, J. – OTTO, G. (ed.): *Auflösung – Kollaboration – Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. Berlin : Metropol, 1996, s. 257 – 302.
- FREMAL, K.: Slovenská republika po 29. auguste 1944. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 7 – 14.
- GREGORIČKOVÁ-VIŠŇOVSKÁ, Z.: Časopis Náš boj a kríza režimu Slovenského štátu. In: *Historica*, roč. 42, 1996, s. 143 – 159.
- GRONSKÝ, K.: Ideológia a plány nacistov a ich dopad na Slovensko v prípade nemeckého víťazstva. In: HALAJ, D. – TÓTH, D. (ed.): *Nezodpovedané otázky. K spochybňovaniu odboja a SNP v našich národných dejinách*. Banská Bystrica : Peter Juriga pre Múzeum SNP, 1998, s. 85 – 106.
- HOLÁK, M.: Mladá ľudácka generácia a jej piešťanský zjazd (14. 1. 1945). In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 259 – 270.
- HRADSKÁ, K.: Prvé správy o tragédii Židov v koncentračných táborech. Snahy medzinárodných organizácií o pomoc deportovaným. In: *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 299 – 309.
- HRADSKÁ, K.: Riešenie židovskej otázky po vypuknutí SNP. In: PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – VEDA, 2009, s. 179 – 189.
- HRUBOŇ, A.: I. poľný prápor Hlinkovej gardy v ofenzíve proti Povstaniu. In: *Drubá svetová*, roč. 8, 2013, č. 2.
- HRUBOŇ, A.: Ako zomrel odbojár Mirko Nešpor? In: *Vojnová kronika*, roč. 2, 2013, č. 1, s. 39 – 46.
- HRUBOŇ, A.: Gardistická kariéra a povojnové osudy Jozefa Nemsilu. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok : Historia nostra, 2009, s. 124 – 133.
- HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (ed.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 109 – 149.
- HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovensko v roku 1941*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 105 – 116.
- HRUBOŇ, A.: K problematike ideológie slovenského národného socializmu. In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 18 – 30.
- HRUBOŇ, A.: Nové zistenia o represáliách POHG a Einsatzkomanda 14 v Nemeckej v správach agenta ŠtB. In: *Vojenská história*, roč. 16, 2012, č. 4, s. 82 – 96.
- HRUBOŇ, A.: Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky). In: HRUBOŇ, A. – LEPIŠ, J. – TOKÁROVÁ, Z.: *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 20 – 34.
- HRUBOŇ, A. (rec.): Mach, A.: Z ďalekých ciest. In: *Historický časopis*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 400 – 404.
- HRUBOŇ, A. (rec.): Podolský, P. B.: Povstanie roku 1944. Bolo národné, slávne, užitočné? In: *Historický časopis*, roč. 61, 2014, č. 3, s. 561 – 563.
- HUDEK, A. – MICHELA, M.: Slovenský štát ako predmet záujmu historiografie po roku 1945. In: FIAMOVÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. a kol.: *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 297 – 310.
- JANAS, K.: Boj o župné sídla na Slovensku (1939 – 1940). In: *Historické rozhlady*, roč. 2, 2005, s.

175 – 184.

JANAS, K.: Rozklad župného zriadenia v rokoch 1944 – 1945 na príklade Trenčianskej župy. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 352 – 360.

JARINKOVIČ, M.: Kolaborácia v okupovanom Srbsku v rokoch 1941 – 1944. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 83 – 102.

JELINEK, Y. A.: Storm-troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard. In: *Journal of Contemporary History*, vol. 6, 1971, Nr. 3, s. 97 – 119.

KAMENEC, I.: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Forum Historiae*, roč. 5, 2011, č. 2, s. 96 – 112.

KAMENEC, I.: Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994, s. 36 – 48.

KAMENEC, I. (rec.): Lacko, M.: Slovenské národné povstanie. In: *Historický časopis*, roč. 56, 2008, č. 4, s. 698 – 701.

KARCOL, M.: Deportácie Židov z Oravy v rokoch 1944 – 1945. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a žánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, s. 220 – 228.

KÁRPÁTY, V.: Kolaborácia a kolaboranti 1939 – 1945. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 11 – 20.

KÁRPÁTY, V.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945 (organizácia a aktivity). In: *Vojenská história*, roč. 9, 2005, s. 44 – 58.

KÁRPÁTY, V.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 327 – 340.

KÁRPÁTY, V.: Vybrané jednotky Hlinkovej gardy. In: *Pamät' národa*, roč. 3, 2007, č. 1, s. 6 – 20.

KÁRPÁTY, V.: Vývoj organizačnej štruktúry Hlinkovej gardy v rokoch 1938 – 1945. In: *Pamät' národa*, roč. 2, 2005, č. 4, s. 6 – 15.

KÁZMEROVÁ, E.: Časopis Náš boj a budúcnosť malých národov. In: BYSTRICKÝ, V. – FANO, Š. (ed.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994, s. 163 – 169.

KLUBERT, T.: Bojová činnosť nemeckého pancierového vlaku č. 62 na Slovensku. In: *Historické rozhľady*, roč. 4, 2008, s. 103 – 117.

KORČEK, J.: K otázke rasovej perzekúcie v období 1943 – 1944. In: TÓTH, D. (ed.): *Tragédia slovenských Židov*. Bratislava : Datei, 1992, s. 187 – 193.

KORČEK, J.: Protipovstalecká aktivita ľudských a nemeckých okupačných síl (september – október 1944). In: KORČEK, J. (ed.): *Vojenské aspekty Slovenského národného povstania*. Žilina : Vojenská informačná a tlačová agentúra, 1994, s. 146 – 170.

KRASNOVSKÝ, B.: Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944 – máj 1945. In: BOBÁK, J. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945*. Martin : Historický ústav Matice slovenskej, 2000, s. 190 – 201.

KRIŠTOFÍK, J.: „Ja nič, ja dobrý Slovák“. Súdny proces s veliteľom POHG v Novom Meste nad Váhom Jozefom Gašparíkom. In: *Druhá svetová*, roč. 9, 2014, č. 3 – 4.

KRIŠTOFÍK, J.: Súdne procesy s veliteľom POHG v Novom Meste nad Váhom Jozefom Gašparíkom a staroturianskym vládnyim komisárom Júliusom Tomkom. In: SOKOLOVIČ, P. a kol.: *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava : Filozofická fakulta UCM, 2015, s. 266 – 288.

KYSELA, P.: Nepremyslený partizánsky kúsok. In: *Druhá svetová*, roč. 3, 2008, č. 3.

- LACKO, M.: 29. august 1944 – rozporné miesto našich dejín nielen pre historika (Namiesto úvodu). In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 9 – 17.
- LACKO, M.: Dezercia tzv. turkestanského pluku SS k partizánskej brigáde Boženko v decembri 1944. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 115 – 122.
- LACKO, M.: Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 – 1945). In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 1, s. 83 – 99.
- LACKO, M.: Slovenská štátnosť a československý odboj. In: LACKO, M. – MALATINSKÝ, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945*. Žilina : Igor Hruška – PEAR, 2014, s. 279 – 289.
- LACKO, M.: Vyšetrovacie praktiky POHG na Vlčkovej ulici na prelome rokov 1944/1945. In: *Vojenská história*, roč. 9, 2006, č. 2, s. 87 – 99.
- LETZ, R.: Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In: LETZ, R. – MULLÍK, P. – BARTLOVÁ, A. (ed.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 11 – 108.
- LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 67 – 335.
- LIPTÁK, E.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365.
- MEDVECKÝ, M.: Malá úvaha o SNP a politických procesoch. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 397 – 406.
- MEDVECKÝ, M.: Ústredňa štátnej bezpečnosti a prípravy SNP. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945)*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2006, s. 55 – 62.
- MEDVECKÝ, M. – HOLÁK, M.: Denník dr. Štefana Tisu. In: *Pamäť národa*, roč. 2, 2006, č. 4, s. 48 – 70.
- MICHEL, H.: Politické aspekty nemecké okupácie Francie (červenec 1940 – prosinec 1944). In: *Nacistická okupácia Európy I – 1*. Praha : Naše vojsko, 1966, s. 35 – 106.
- MICHELA, M.: Historici a súperenie o podobu nových národných dejín na Slovensku po roku 1989. In: ŠUSTROVÁ, R. – HEDLOVÁ, L. (ed.): *Česká paměť. Místa paměti a utváření obrazu národa*. Praha : Academia, 2015, s. 131 – 159.
- MITÁČ, J.: Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (august – november). In: *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 4, s. 24 – 47.
- MOLITORIS, E.: Postoj Józefa Kuraša „Ogňa“ ku slovenskej národnej menšine na Spiši a Orave v rokoch 1945 – 1947. In: MAJERIKOVÁ, M. (ed.): *Nepokojná hranica*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 157 – 195.
- NIŽŇANSKÝ, E. – JAMES-JAMRICHOVÁ, A.: Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/1945 – niekoľko dokumentov. In: *Studia historica Nitriensia* 8, 1999, s. 299 – 308.
- PEKÁR, M.: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: FIAMOVÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. a kol.: *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137 – 152.
- PEŠEK, J.: „Ľudácke tieň“ v Komunistickej strane Slovenska (a nad ňou) po roku 1948. In: ŠUCHOVÁ, X. (ed.): *Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov : Universum, 2006, s. 169 – 179.
- PETRANSKÝ, I.: Ľudové súdnicstvo na Slovensku po roku 1948. In: PEJČOCH, I. – PLACHÝ, J. a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2010, s. 238 – 252.
- POLŤÁKOVÁ, P.: Politický proces s Otakarom Vítkovským a spol. In: *Historické rozhľady*, roč. 2, 2005, s. 249 – 278.
- REPA, R.: Ozbrojené stretnutie v Prietrži vo februári 1945. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republi-*

- ka 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2003, s. 309 – 317.
- RYCHLÍK, J.: Odraz Slovenského národného povstání v protektorátním tisku a výprava českých novinářů na Slovensko na podzim 1944. In: IVANIČKOVÁ, E. a kol.: *Z dějin demokratických a totalitních režimů na Slovensku a v Československu v 20. století*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 201 – 214.
- RYCHLÍK, J.: Prečo práve Slovenské národné povstanie? In: *Vojnová kronika*, roč. 3, 2014, č. 2, s. 3 – 6.
- RYCHLÍK, J.: Slovenské národné povstanie v správach chorvátskeho diplomata. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 2, s. 315 – 321.
- SCHVARC, M.: >>Fahndung nach deutschem Blut?<<: K otázke budúceho usporiadania slovenského priestoru v kontexte >>Volkstumpolitik<< SS. In: MIČEV, S. a kol.: *V perimetri zameriavača*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 176 – 197.
- SCHVARC, M.: Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany). In: LACKO, Martin (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 301 – 325.
- SCHVARC, M.: Masová exekúcia v Sklenom 21. 9. 1944 v širšom dejinnom kontexte. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 4 – 13.
- SCHVARC, M.: Zahraničná politika Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 a jej postavenie v rámci nemeckej sféry vplyvu. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVÁČ, D. – PEŠEK, J. a kol.: *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848 – 1992*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 231 – 252.
- SCHVARC, M.: Z anonymity k oficialite – organizácia Sicherheitsdienstu na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. – SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB – Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica, 2006, s. 83 – 95.
- SCHVARC, M. – HOLÁK, M.: Politické pomery na Slovensku pred voľbami do Snemu Slovenskej republiky pohľadom viedenskej SD. In: *Acta historica Neosoliensia*, Tomus 9, 2006, s. 321 – 334.
- SOKOLOVIČ, P.: Hlinkova garda v Trnave od Povstania po jej zánik. In: ŠMIGEL, M., MIČKO, P., SYRNÝ, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Štátna vedecká knižnica – Múzeum SNP, 2005, s. 191 – 201.
- SOKOLOVIČ, P.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 4 – 30.
- SOKOLOVIČ, P.: Proces s členmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 19 – 38.
- SOKOLOVIČ, P.: Salzburské rokovania a perzekúcie veliteľov Hlinkovej gardy (na príklade Trnavy). In: SOKOLOVIČ, P. (ed.): *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII.)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 383 – 396.
- SOPKO, J.: Rozklad štátneho aparátu slovenského štátu v dôsledku Povstania. In: *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník příspěvků z národnoosvobodzovacího boje 1938 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 589 – 598.
- STANG, K.: Kolaborace a genocida. Hamannovo „létající“ přepadové komando a likvidace litevských židů. In: PAUL, G. – MALLMANN, K.-M.: *Gestapo za druhé světové války*. Praha : Academia, 2010, s. 501 – 518.
- STANISLAV, J.: Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. In: PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – VEDA, 2009, s. 13 – 58.
- SUK, P.: SNP, protektorátny tisk a reakce vládních představitelů. In: LACKO, M. (ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov (Povstanie roku 1944)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2004, s. 79 – 108.
- SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovania (1938 – 1940). In: *Zborník Múzea SNP*, roč. 2, 1969, s. 166 – 259.
- SUŠKO, L.: Nacistický pohľad na Slovensko v lete a na jeseň 1944. In: TÓTH, D. – KOVÁČI-

- KOVÁ, K.: *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Brno : Adade, 1999, s. 185 – 190.
- SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: *Historické štúdie*, roč. 23, 1979, s. 5 – 23.
- SYRNÝ, M.: Európa v roku 1944 (náčrt vojensko-politického vývoja v predposlednom roku vojny). In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014, s. 9 – 46.
- SYRNÝ, M.: Od odboja ku kolaborácii. Náčrt problematiky spolupráce príslušníkov odboja so slovenskými a nemeckými orgánmi v rokoch 1939 – 1945. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 208 – 230.
- ŠKULTÉTY, J.: Kontrarevolučné úsilie Tisovej vlády v období Slovenského národného povstania (september 1944 – apríl 1945). In: *Slovenské národné povstanie roku 1944 (Sborník príspevkov z národnoslobodzovacieho boja 1938 – 1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 533 – 588.
- TESÁREK, P. – POTOCKÝ, P.: Činnosť 1. poľnej roty Hlinkovej gardy v októbri a novembri 1944. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014, s. 461 – 471.
- TESÁREK, P. – POTOCKÝ, P.: Ozbrojené jednotky SR v Žilinskom kraji 1944 – 1945. In: LACKO, M. – MALATINSKÝ, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945*. Žilina : Igor Hruška – PEAR, 2014, s. 23 – 69.
- TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Považská Bystrica. In: HRUBOŇ, A. (ed.): *Moderné dejiny Slovenska II*. Ružomberok : Historia nostra, 2009, s. 101 – 123.
- TÖNSMEYER, T.: Die Einsatzgruppe H in der Slowakei. In: *Finis mundi: Festschrift für Hans Lemberg zum 65. Geburtstag. Endzeiten und Weltenden im östlichen Europa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1998, s. 167 – 188.
- UHRIN, M.: K problematike výzbroje Slovenskej armády – Domobrany v rokoch 1944 – 1945. In: KOVÁČOVÁ, V. a kol.: *Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 45 – 73.
- UHRIN, M.: Pancierovky v slovenskej povstaleckej armáde. In: *Vojenská história*, roč. 13, 2009, č. 3, s. 60 – 76.
- UHRIN, M.: Výzbroj Hlinkovej gardy v marci 1939. In: PEKÁR, M. – PAVLOVIČ, R. (ed.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI.)*. Prešov : Universum, 2007, s. 342 – 352.
- UHRIN, M. – MIČEV, S.: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, M. – STANOVÁ, M. a kol.: *Slovensko v dejinách 20. storočia (Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam: k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 231 – 249.
- VERES, T.: Príčiny 15. októbra 1944 v Maďarsku. Genéza pojmu „vážavý satelit“. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 103 – 114.

d/ Spomienky

- BREUER, A.: *Vojak č. 151*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001, 83 s.
- ČAPLOVIČ, V. – KELIAR, Ľ.: *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie*. Dolný Kubín : S. n., 1946, 117 s.
- ČATLOŠ, D.: *Deti a vojna. Spomienky na detstvo a rodinu 1941 – 1946*. Krakov – Martin : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, 107 s.
- KOLKOVÁ, T.: Kat alebo mučeník? In: *Katolícke noviny*, roč. 119, 2004, č. 8, s. 17.
- KUČERA, M.: *Nezlomený Kosatec*. Bratislava : Obzor, 1976, 116 s.
- MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin : Matica slovenská, 2008, 367 s.
- MEDRICKÝ, G.: *Minister spomína*. Bratislava : Litera, 1993, 348 s.
- PLACÁK, B.: *Partyzáni bez legend (Život a boje partyzánské brigády na západním Slovensku)*. Praha : Klub

osvobozeného samizdatu, 1992, 173 s.

PUNA, I.: POHG v akcii. In: *Ročenka odbojárov 2003*, s. 97 – 99.

ŠPRINC, M.: *K slobodným pobrežiam*. Martin : Matica slovenská, 2004, 276 s.

VICEN, J.: Osudy exulantov. In: CHOVAN-REHÁK, J. – REHÁK, G. – MARUNIAK, P. (ed.): *Slovenský povojnový exil*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 65 – 78.

ŽIARANOVÁ, Z. (ed.): *Spomienky a odkazy doktora Ruda Rajniaka*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1999, 208 s.

e/ Nevydané rukopisy a iné publikácie

DIVINEC, T.: *Ako si to pamätám ja. Spomienky na Slovenské národné povstanie*, 19 s. (Kópia v zbierke autora).

KAISER, J.: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Bochum : Univ., 1970, 656 s. (dizertačná práca)

Osobnosti v slovenskej historiografii o období neslobody: Minulosť, súčasnosť a perspektívy výskumu. In: HRUBOŇ, A. – LEPIŠ, J. – TOKÁROVÁ, Z. (ed.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 276 – 289.

POTOCKÝ, P. – TESÁREK, P.: *Polná rota HG „Prešov“: Chronologický prehľad od jej vzniku v novembri 1944 do jej zániku vo februári 1945*. Rukopis, 19 s. (Kópia v zbierke autora)

SEDLÁKOVÁ, M.: *Krycie meno Jozef. O zločinoch príslušníkov POHG.: reportáže, proces, dokumenty*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, 91 s.

SLÁMEČKA, L. – KRÍŠTOFÍK, J.: *Pamätník českého a slovenského odboje 1939 – 1945*. Uherský Brod : S. n., 2011, 36 s.

SUŠKO, L.: *Formy ovládania Slovenska naciizmom 1939 – 1945*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1976, 630 s. (habilitačná práca).

4. INTERNET

www.psp.cz

www.rtv.slovensko.sk

www.youtube.com

ZOZNAM SKRATIEK A ZNAČIEK

ABS	Archiv bezpečnostných složek
A MSNP	Archív múzea Slovenského národného povstania
A ÚPN	Archív Ústavu pamäti národa
BArch	Bundesarchiv
BKA	Bielaruskaja Krajovaja Abarona (Bieloruský domobranecký zbor)
druž.	družiník
EGr	Einsatzgruppe (pohotovostná skupina)
EK	Einsatzkommando (pohotovostný oddiel)
GNR	Guardia Nazionale Repubblicana (Republikánska národná garda)
HG	Hlinkova garda
HM	Hlinkova mládež
HS	Heimatschutz
HSLS	Hlinkova slovenská ľudová strana
HVHG	Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy
HVHM	Hlavné veliteľstvo Hlinkovej mládeže
kpt.	kapitán
KSČ	Komunistická strana Československa
MNO	ministerstvo národnej obrany
MVHG	miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy
NA	Národní archiv
nskup.	nadskupiník
NYKP	Nyilaskeresztes Párt (Strana šípových krížov)
nzbroj.	nadzbrojník
OVHG	okresné veliteľstvo Hlinkovej gardy
PAAA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Politický archív Zahraničného úradu)
PFR	Partito Fascista Repubblicano (Republikánska fašistická strana)
pob.	pobočka
POHG	pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy
roj.	rojník
RSHA	Reichssicherheitshauptamt (Hlavný úrad pre ríšsku bezpečnosť)
RuSHA	SS-Rasse- und Siedlungshauptamt (Hlavný rasový a osídľovací úrad SS)
RSI	Repubblica Sociale Italiana (Talianska sociálna republika)
SD	Sicherheitsdienst (Bezpečnostná služba)
SD-LA	Siecherheitsdienst – Leitabschnitt (vedúci úsek nemeckej bezpečnostnej služby)
Sipo	Sicherheitspolizei (Bezpečnostná polícia)

SNA	Slovenský národný archív
SNP	Slovenské národné povstanie
SNR	Slovenská národná rada
skup.	skupiník
SPS	Slovenská pracovná služba
SS	Schutzstaffel (Ochranné oddiely)
ŠA	Štátny archív
ŠtB	Štátna bezpečnosť
TDAB	Tautinio Darbo Apsaugos Batalionas (Národné bezpečnostné pracovné prápory)
ÚŠB	Ústredňa štátnej bezpečnosti
ÚV	Ústredný výbor
VJHG	Vybrané jednotky Hlinkovej gardy
zbroj.	zbrojník
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík

Anton Hruboň

**„ZA SLOVENSKÝ ŠTÁT, ZA NOVÚ EURÓPU!“
Hlinkova garda v období nemeckej okupácie**

Vydala AntOn Solutions, s. r. o. pre Múzeum Slovenského národného povstania,
Kapitulská 23, 975 59 Banská Bystrica

Počet strán 222 (12,14 AH), formát B5, náklad 500 ks

Autor:

PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Katedra európskych kultúrnych štúdií

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

Kontakt: anton.hrubon@umb.sk, hrubon@gmail.com

Vytláčila Tlačiareň P+M grafické štúdio, Turany

Prvé vydanie, Banská Bystrica 2015